

K 21747
4

150

7

ბ. ბრეჯვიანი

~~18.583~~
4

ბავთი ზვიდოსოს
ლიბრარაბუბუდი ბოვბბ

~~708.9 F~~
4

კაბუა

1927

საბავბბბ

ძველი ტფილისის
ლიტერატურული ბოჰემა

საბჭოთაო
ბიბლიოთეკა

† „...მრისხანე ალა-მაჰმად-ხანთან მიიყვანეს მშვენიერი ტყვე-ქალი. მეუღლე ბრძოლის დროს დაეღუბა. ძუძუ-მწოვარა ბავშვი მტრებმა დედის თვალწინ დაანარცხეს ქვაზე და მოუკლეს. თვით დედა კი სილამაზემ გადაარჩინა. ეს ქალი საჩუქრად მიჰგვარეს შაჰს. „ჩემთვის საჭირო არ არის! ვინ არის ამის მყიდველი?“—ბრძანა ათვალწუნებით საქურისმა შაჰმა. ქალი შეისყიდა ვინმე მდიდარმა ჯაფარ-ბეგმა და მიიყვანა იმ კოშკში, რომელსაც ნარიყალა ეწოდებოდა. ჯაფარ-ბეგმა ქალს უბრძანა, მაჰმადიანობა მიეღო და მისი ხასა გამხდარიყო... ქალმა არაფერი უპასუხა. ჩაფიქრდა. მერე ჯაფარ-ბეგს ხელის გული გაუსინჯა და უთხრა: ხელის გულის ხაზები მეუბნება, რომ შენ ამაღამ საკუთარი ხანჯლით სიკვდილი გიწვრიოა. ქალმა ჯაფარ-ბეგს ხანჯალი მოსთხოვა: შეველოცავე და უფნებელი გახდები, სიკვდილი თავიდან აგკილდებაო (მაჰმადიანებს სწამთ, რომ ქართველმა ქალებმა იარაღის შელოცვა იციან). ჯაფარ-ბეგმა ხანჯალი შემოიხსნა და ქალს გადასცა. ქალმა ჯერ შეულოცა, მერე ხანჯლის წვერი გულზე მიიღო და ჯაფარ-ბეგს უთხრა: ხანჯლის ტარს ხელი დაჰკარი და დარწმუნდები, რომ არ დავიჭრებიო! ჯაფარ-ბეგმა თხოვნა შეუსრულა და... ტყვე-ქალი გულ-განგმირული დაეცა ბრძანებელის ფეხთა წინაშე.“¹⁾

ეს ლეგენდა ნარიყალას ეკუთვნის.

და რა სამწუხაროა, რომ ტფილისის წარსულზე უცხოელ ორიენტალისტებმა უფრო მეტი იციან, ვიდრე ჩვენ, ტფილისის ჰაერით გამოზრდილებმა!

არამც თუ წარსულის შესწავლა, ტფილისის თანამედროვე მყობადიც კი არ არის უნაკლოდ ასახული.

ჩვენი ისტორიული დაუდევრობა.

მაგალითისთვის პატარა კურიოზი:

¹⁾ Потто: „Памятники времен утверждения русского владычества на Кавказе“. Вып. I, Тифлис, 1906 წ., გვ. 74; ასეთივე ლეგენდა მოყვანილი აქვს აკაკის თავის „ბაში-აჩუკში“ („რეული ნაწერები“, ტ. I, საბუღამი, 1925 წ., გვ. 260).

დილა ტფილისში

... მთის მწვერვალისგან გადმოსხლტა სხივი,
 მზემ მიწას მოსდო ოქროს ლედეები;
 მთის უბით დასწედა ნიავეი ცივი,
 და აიშალნენ ზღვაზე გედები. 1)

ეს ლექსი რომ უტყობელმა წაიკითხოს, ალბათ რუქაზე დაუწყებს ძებნას, ტფილისი რომელი ზღვის პირად მდებარეობს.

ტფილისი პოეტებისთვის მომხიბლავი თემაა. მაგრამ თემის დასახვეწად მარტო სათაური ხომ არა კმარა!

პოეტი ლექსის თემას და თავის ლიტერატურულ სახელს ებგურივით უნდა ჰგუშავობდეს.

ტფილისის შესაქებად საჭიროა მახვილი ინტუიცია და კრიტიკის დოსტაქრული სკალბელი, რომ პოეტმა „ჩვენი მხარე“ სწორი ფერებით შეანახუქოს.

[ტფილისის ვიწრო ქუჩებს არაერთი მოგზაური უნახავს, მაგრამ შინ დაბრუნების დროს, თითქმის ყველას მეტი მოგონება და შთაბეჭდილება რჩება იმ ბნელ ქუჩებიდან, სადაც ქიმ-მომტერეული სახლის იაქათალი ირიბათაა გაწოლილი, იმ ფოლორციდან, სადაც „ყარაჩოღელი ბერანყე“ მღეროდა:

— „ქალო ხაბარდიანო,
 გაქეს და გიხარიანო“—

და იმ წარყალის ძველ ბურჯებიდან, რომელიც უამრავ ლეგენდებს ინახავს თავის დახავსებულ ნანგრევებში; ერთი სიტყვით, ეს „Азиатская часть Тифлиса“ უფრო მეტ მასალას აძლევს მათ შემუარებს, ვიდრე გავერობიელებული ფართე ქუჩები და ქვის თეჯირები.

ბერტელსის აზრით, შემაკავებელი ცენტრები, რომელნიც დასავლეთმა გამოიღმუშავა, აღმოსავლეთში არ არსებობენ. 2) ამიტომ არის, რომ აღმოსავლელი ხალხი ინტენსიურად განიციდის სიხარულსაც და მწუხარებასაც.

ძველი ტფილისი ამის ნათელი მაგალითია.

ძველი ტფილისი! Z

1) მასწავლებელთა ჯგუფი: „ჩვენი მხარე“, 1926 წ., გვ. 33. და 1927 წ., გვ. 8.

2) Е. Бертельс: „Персидский театр“, გამოცემლობა „Академия“. Ленинград, 1924 წ., გვ. 21.

შავშვობიდანვე მიყვარდა იგი. მზიური ნისლით დაბურული ნარცა-ლის ციხის ისტორიული ნაშთი ღრმა საიდუმლოებასავით იყო ჩემს წინაშე ამართული. ჩემი პოეტური ფანტაზია და ოცნების წმინდა სიხარული მხოლოდ ლექსის ლერწმებში დავაპატიმრე. ელიდინანია მინდოდა გულის მურაზის შესრულება: ძველი ტფილისის რაობის ისტორიულად შესწავლა.

საათნოვას ეპოქის გამოკვლევამ იმდენი მასალა მომცა, რომ მაშინვე გადაწყვიტე, ზოგი რამ მომემარაგა.

ეს წიგნი, როგორც საათნოვასაგან წართმეული თემა, არის მეორე ნაკვეთი ჩემი ამ ქაზრის შემოქმედებისა. თუ „საათნოვა“ მე-18-ე საუკუნის ფარგლებით შევზღუდე, ეს წიგნი მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ხალხურ მწერლებს მივაკუთნე, იმ ხალხურ მწერლებს, რომელნიც ილიასა და აკაკის დროს პარალელურად მოღვაწეობდნენ დაბალ ფენებში.¹⁾

ბევრს ჰგონია, რომ ხალხური მწერლობა მხოლოდ სოფლებში ინახება. ქალაქშიაც არის. ამას კი თავისდადება უნდა, შესწავლა, გამოშვება.²⁾

„ხალხურ მწერლობად“ ხშირად ჰგულისხმობენ ისეთს შემოქმედებას, რომლის ავტორიც უცნობი და დაკარგულია; მაგრამ, ჩემის აზრით, „ხალხური“ ეწოდება იმ შემოქმედებასაც, რომელიც ხალხის შვილის გულიდან ლაღად მომდინარეობს, უკოსმეტიკოდ, თავისი პრიმიტიული სახით და ავტორიც ჩვენთვის, ცოტად თუ ბევრად, ცნობილია.

მწერლობა მარტო კლასიკებისაგან არ შესდგება.

მწერლობას მარტო დიდი სახელებით ვერ გავათავთავებთ.

¹⁾ ეს „ხელოსნები“ იგივე „მუშები“ იყვნენ, ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით. მაშინ სიტყვა „მუშა“, არ ვიცით რა მოსაზრებით, ან სულ არა ხმარობდნენ, ან თუ ხმარობდნენ— იშვიათად. „მუშა“ ეწოდებოდა კურტნით (ფალანით) ტვირთის მზიდველს; როცა პირველად სახალხო წარმოდგენების მართვა დაიწყეს (1893 წ.), სცენის მოყვარე მუშებმა შეადგინეს წესდება, რომელსაც ეწოდებოდა: „სცენის მოყვარე ხელოსანთა ამხანაგობა“ (იხ. საიუბილეო კრებუბული: „სახალხო სახლი“, 1923 წ. გვ. VI).

²⁾ ჩვენ „ქალაქად“ გგულისხმობთ ტფილისს... „ივერია“ სწერდა: „ისტორიულმა დიდებამ ტფილისს სახელი იმდენად გაუთქვა, რომ იგი დღეს ყოველთვის ქართველის თვალში მარტო ქალაქია—უსსენებლადაც ადვილ საგრძნობელ და საცნაური. ქუთაისიც ქალაქია, უფრო მეტიცა ვიდრე ტფილისი, მაგრამ ქართველი რომ იტყვის: „ქალაქს მივიღიარ“, „ქალაქნი ვიყავი“ და „ქალაქიდან მოვიღიარ“, მხოლოდ ტფილისს იგულისხმებს და არა სხვა რომელსამე ქალაქს“ („ივერია“, 1900 წ., № 208). ასეთივე აზრი აქვს გამოთქმული ვეიდენბაუმს: „Если в разговоре упоминается о К а л а კ и, то всякий без объяснений понимает, что речь идет о Тифлисе“ („Путеводитель по Кавказу“, 1888 წ., გვ. 304).

ზღვა თავის გულში აგროვებს და ისრუტავს არა მარტო დიდ მდინარეებს, არამედ პატარა ნაკადულებსაც. ყოველი მდინარის გაცნობა სათაიდან იწყება. ეს სათავე ხშირად სადღაცაა მიგდებული. ყოველთვის საძებნელი ხდება.)

ერთი ამგვარი ესთეტიური მოგზაურობა მეც გავბედე... მინდა თვალწინ გადაგიშალოთ უცნობი კუთხე და დავიწყებული სათავე იმ თვალტრელი ნაკადულისა, რომელსაც „ქალაქური ხალხური პოეზია“ დავარქვით და რომელიც შეუმჩნევლად იფარება აკადემიური მწერლობის მღელვარე ტალღებში.

თუ მამადავითის მთაზე ახვალთ და გადახედავთ ტფილისს, ნარიყალის ციხის კალთების გასწვრივ თქვენი მხედველობის წინაშე გადაიშლება ჩვენი დედაქალაქის ის ნაწილი, რომელსაც ძველი ტფილისი ეწოდება. ნახევრად დანგრეული კედლები ნაამაგდარი ციხისა მთის მალღობიდან ქვევით ეშვება, მაგრამ შუა გზაზე სწყდება. თუ ამ ნანგრევებს გონების ოვალით ვააგრძელებთ, ხაზი დაეშვება მტკვრისაკენ და გავა მეტეხის ციხის პირდაპირ. ეს იქითა მხარეა. აქეთა მხარის გალაფანი კი, დაახლოვებით ძველი სემინარიის გვერდით რომ არის დაქანებული, ეს ნარიყალის დულაბიც მტკვარში ჩადიოდა.¹⁾

აი, ამ გამირში, ამ რკალშია მოთავსებული ძველი ტფილისი. ხოლო ამ გალაფანის აქეთა მხარეს დარჩენილი ადგილი—„გარეთუბანს“ იყო წოდებული. ძველად ამ გარეთუბანს გარეშემო ბაღები და საიალალო ველი ერტყა; ეხლანდელი ალექსანდრეს ბაღი წინად სასაფლაოს წარმოადგენდა, კუკიის ხიდსა-და-ხიდს შუა ქალა იყო, ნაზირბალთან კი—ლასტის ხიდი.²⁾

მაგრამ ჩვენი გულისყური ტფილისის განსაზღვრული ნაწილისკენ არის მიპყრობილი. ტერიტორია: თათრის მოედანი, კლდის უბანი, ავანანთ ხევი, ლელითა ხევი (ბოტანიკური ბაღი), ისნის ყელი, პატარა და დიდი სირაჩხანის არემარე, მეტეხის ორივე ხიდის ფარგლები,—მტკვრის

¹⁾ „ნარიყალა“ ლანასკნელ დროს ეწოდა, ალბათ, რომელიმე სპარსელი ხანის (ნარინის) პატივსაცემად. ძველად შოლოდ ყალა (=კალა) ერქვა; „კალაა არს ციხე ნაშენი მალაღს კლდესა ხედა და ჩამოზღუდვილი სალადაკის ხევი მტკვარამდე“ (ვახუშტის გეოგრაფია, 1904 წ., გვ. 70) „ქართლის ცხოვრების“ თქმით ეს ციხე (ნარიყალა) სპარსელებს აუშენებიათ მეცხეთის სიმაგრის წინააღმდეგ. შემდგომ, მრავალ ბრძოლების გამო, ამ ციხესაც დაჰკარგვია თავისი პირვანდელი სახე. ეს ნანგრევები, დღევანდელი თავისი სახით და ტენიკით წარმოადგენს მე-17-18-ე საუკუნის ნაგებობას.

²⁾ „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით: „უწინარეს ყამსა ტფილისი იყო სოფელი“. ქალაქი ვახტანგ გორგასლანმა ააშენა. ტფილისი, როგორც აღმოსავლურ ეგზოტიკის მთავარი ძარღვი, დიდ როლს თამაშობდა საქართველოს ცხოვრებაში. იგი საქართველოს გული იყო. „სპარსნი საქართველოს ასაოხრებლად, რომ მოდიოდნენ, პირველად ფეხის მოკიდებას ტფილისში სცდილობდნენ“. ტფილისი ისე მოხერხებულად არის აშენებული, რომ „განციფრებულნი რჩებიან მისი დამპარსებელის გამჭირაობით; აბა, დაუკვირდით: ტფილისი ერთსა და იმავე დროს იცავს ვახეთის ფლანგს, ქართლის ფრონტს და მესხეთის ქედს“.

მორევიდან ბაყალხანამდე, აბანოების მიდამო, სეიდაბადი, ორთაქალა, ხარფუხი და მისი მიჯნა—განჯის კარი. *ეს ყველავეს ქვეშ იმის*
 დავიწყოთ თათრის მოედნიდან.

ტფილისი ცნობილია, როგორც სავაჭრო ცენტრი. ამ სავაჭრო ცენტრად თათრის მოედანი ითვლებოდა. აქ მოდიოდა ყოველგვარი საქონელი და სურსათ-სანოვაგე:

შორავალიდან, მარნეულიდან და ღურნუკიდან—ფქვილი, ხორბალი;

ყარაიხიდან—ბრინჯი;

აღდაშიდან—საზამთრო;

ზაქათალიდან—„ლეკური მსხალი“;

შხლოიდან—ყველი;

თუშეთიდან და ყარაბაღიდან—ცხვარი, მატყლი, ერბო;

ჰამამლიდან—კვერცხი;

ჯალალოღლიდან და მანგლისიდან—კართოფილი;

ლამბალუდან—კარაქი;

ყულფიდან და ქალზმანიდან (აღზევანიდან)—მარალი;

ბორჩალოდან—ბოსტნეულობა: ხახვი, ბაღრიჯანი და სხვ.;

თათრის მოედნის შუაგულში გამართული იყო ყაფანა—დიდი სასაფორი, საიდანაც საქონელი მცხოვრებლებსა და ვაჭრებს ურიგდებოდა. აი, ეს ეხლანდელი განაპირებული მოედანი იყო ტფილისის გული, რომელსაც სოფელი აწვდიდა თავის ნაწარმოებს.

ერთი პატარა დეტალი:

სოფლიდან მოსული საქონელი ჯერ ქალაქის მცხოვრებლებს უნდა ეყიდათ და შემდეგ ქორვაჭრებს.¹⁾

როცა ყაფანზე ბაირალი იყო ამართული, მაშინ მცხოვრებლებს უნდა ევაჭრათ. სრულ 12 საათზე ბაირალს დაუშვებდნენ და ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო ვაჭართა და სოფელელთა აღმბიკეობა.²⁾

1) ქორვაჭარი—перекупщик.

2) ამ ყაფანის ბაირალის შესახებ მიხ. ჩოღრიშვილი თავის მოგონებაში ასე მოგვითხრობს: „...1856 წელს ჩამოველ ტფილისში... აგერ კიდევ დავინახე შუა მოედანზე მაღალი პრელი ბოძი, რომელზედაც წითელი ბაირალი იყო ჩამოკიდებული. ამ ბოძის ძირში დიდი ყაფანი იყო, სადაც ბუზივით ირეოდა ხალხი. ზოგი ფქვილის საცალოებს სწონავდა, ზოგი მარილსა და სხვ., ამ მოედანზე დიდხანს დადიოდი. შუადღის ზარბაზანიც გავარდა და მოედნის ბაირალიც ჩამოიღეს“ („რევოლიუციის მატთან“ 1924 წ., № 2-3, გვ. 312, 313).

ქალაქის მოსახლეობა მუდამ ქრელი და მრავალფეროვანი იყო, მაგრამ იგი ყოველთვის თავისი ენითა მეტყველებდა: ეს იყო ქალაქური ენა. ქართული ენის ბგერაში ხშირად ისმოდა არაბულ-სპარსული, სომხური სიტყვები, მაგრამ ეს სიტყვები ყოველთვის შესისხლხორცებული ქართული ენის ცოცხალ გამოთქმასთან. ტფილისში ფრთხილად მოანარქუა სხვა-და-სხვა ერის წახანგოვანი სიტყვები და მისცა თავისებური ენა და მწეოსნობა. თანდათანობით ეს სიტყვები იმდენად შეცვლილა და ხშირად ქართული გამოთქმისთვის ისე შნოიანად გაცეოებულა, რომ ამ ლექსიკის ვერც სპარსელი და ვერც სხვა რომელიმე ერი მხოლოდ თავის საკუთრებად ველარ მიიჩნევს; ან კი „რით არიან უშნონი არაბული სიტყვები „ფეხის-ტყაოსანში“? მაშ რუსთველის თხზულება დამკირებული იქნება არაბულისა და თათრული სიტყვების ხმარებისთვის?“¹⁾

სხვა-და-სხვა მოდემისა და სხვა-და-სხვა ენაზე მოლაპარაკე ძველი მოქალაქენი უმეტეს წილად ტფილისის განაპირა უბნებში სცხოვრობდნენ; აქ ესენი უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, სწავლობდნენ ერთმანეთის ენას და ამ მუდმივი ურთიერთობის ზეგავლენით ტფილისის ქართული ენაც განსაკუთრებულ ინდივიდუალურ და კოლორიტულ ელფერს იღებდა.

ეს ურთიერთი ზეგავლენა უფრო მეტად ძლიერდებოდა იმით, რომ ტფილისი კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიური ცენტრი იყო არამც თუ საქართველოს მკვიდრ მცხოვრებთათვის, არამედ გარეშეთათვისაც. გავიხსენოთ ლეონ მედიქსეტ-ბეგის მოხსენება:

„ქართულის ზეგავლენით ტფილისის სომხურმა დიალექტმა ისეთი ფონეტიკური ნორმები შექქნა, რომ სამავალითო გახდა თვით სომეხთათვისაც, იმდენად სამავალითო, რომ სომეხთა ცნობილმა მწერალმა და პედაგოგმა, აწ განსვენებულმა ლაზაროს ალაიანმა სომხური ბგერების შესახებ თავის 1874 წ. გამოცემულ წიგნში „დასავლურ“ სომეხებს, რომელთაც ყვართ ბგერების დამახინჯება, ურჩია მავალითი აეღოთ: ტფილელი სომეხებიდან, რომელნიც თავის მხრივ გაწვრიანდნენ არიან ქართველების მიერ.“²⁾

1) სფირიძონ ჩიტორელიძე: „საქართველოს მოამბე“, 1863 წ. № V, გვ. 11. სფირიძონ ჩიტორელიძე იყო ფსევდონიმი არა ილიასი, როგორც ფიქრობს „ქართული წიგნის“ გამომცემლობა (იხ. ილიას ნაწერების მე-4-ე ტ., 1927 წ. გვ. 289-354.) არამედ იმ დროინდელი მოლავის მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანისა (იხ. ნიკ. ყიფიანის „მოაზრება“ „ავალი“, 1893 წ., № 15).

2) იხ. „წელიწადეული“ (ქართ. საენ. საზ. კრებული) № 1-11, 1923-1924 წ., გვ. 344. აქ არ შემოიღიან არ გავიხსენო სომეხების მწერალი მ. დარბინიანი, რომელმაც მოისურვა, გ. სუნდუკიანცის პიესა „პებო“ სომხურიდან სომხურად ეთარგმნა, ვინაიდან ამ პიესაში მოხსენებული სიტყვები და გამოთქმები ყველა სომეხს არ ესმის!

მოგვრონოთ აგრეთვე, თუ რას ამბობს ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში ტფილისის მოსახლეობის შესახებ: „...ტფილისის მსახლობელნი არიან ციხეს, და სეიდაბადს სპარსნი მამადიანნი, ხოლო ციხეს ვარეთ უფროს სომეხნი და მკირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა“¹⁾

ამავე საგნის, ტფილისის განსაკუთრებულ კილოს შესახებ, აი რასა სწერს პეტრე მირიანიშვილი ილიას ივერიაში: „საზოგადოთ ქალაქელი სომეხობა და მისთან ქართველობაც კიდე ლაპარაკობს ისეთ ქართულს, რომ გულდასმით დამკვირვებელი არაერთ ძვირფას სიტყვასა და სიტყვის საქცევს უპოვის. თქმა არ უნდა ქლაქი, ფრთხილისა და ხელოვანის მუშაკის მომლოდინე, ჩვენი ენის საუნჯეს შრავალ ობოლ მარგალიტს შესძენს, მხოლოდ მეტის-მეტად საქირთა ფეხი მოიკიდოს ჩვენს მწერლობაში მისმა მოხდენილმა და შნოიანმა საუბრის კილომ, რომელიც ღირსია ამ პატივისა, როგორც ჩვენი მოქალაქობრივის ცხოვრების სათავეში მდგომი. და თუ ეს პატივი არ ვაღირსეთ, ქლაქი ვერ ითავადებს“²⁾

წირადათ მე, როგორც აღმოსავლურ მგრძობებელობის თანამოინახეს, მიყვარს ეს ტფილისური ჯიშინი სიტყვები. ტფილისური სიტყვა და გამოთქმა თავისი მოცულობით და სპეციფიური ვითარებით მეტად ხმოვანია და ლეგენდარული. ამიტომ არის, რომ ამ ენის კრიალოსანს არა ვფანტავ ონავარ ხელით, ყოველივე გამოთქმას სათუთად ველოლიავები. ვიქერ ყოველივე ცალკეულ სიტყვას და ვსხავ იქ, სადაც მისი ბადალი სიტყვა არ მოგვეპოვება. როცა ზოგიერთ რუსული სიტყვისათვის სხვა სიტყვა ვერ შემიფარდებია, მივმართავ ხოლმე ჩემს ლექსიკონს („ტფილისის ქართული ლექსიკა“) და გამოთქმაც მზად არის.³⁾

1) „საქართველოს გეოგრაფია“ მ. ჯანაშვილის რედაქციით, 1904 წ., გვ. 73.

2) პეტრე მირიანიშვილი: „ქალაქმა რა დააშავა?“ ივერია“ 1900 წ., № 208.

3) მოგვყავს რამდენიმე მაგალითი:

- ჩართხი—Десерт.
 სარუყუყუთი—Отступные
 სათლი—Ведро.
 თამასა—Рейка.
 შიშა—Лицейка.
 გულქანდა—Ожерелье.
 ორთომელი—Бокал.
 ნიახი—Интерес.
 მაღალი—Хрупкий.
 ჯალაშა—Марля.
 ლეილალი—Жасмин.
 ნარაჯი—Компот.
 მუმბარაქი—Новоселье.
 სალთი—Холостой.
 გულამბარი—Нагрудник.

ტფილისის ვერდ წოდებული „ყარაოღული სიტყვები“, — რომლითაც ჩვენი ძველები ლაპარაკობდნენ და ამ ეხმად არც ახალი მწერლების ნაწერებიდანაა განტვირთული, — არის ქართული ენის შემადგენელი ნაწილები, მისი ჯიგარია და არა გარმიანული სიტყვები. მეტსაც ვიტყვი: ზოგი სიტყვა ტფილისში უფრო შენახულია, ვიდრე საქართველოს რომელიმე სხვა კუთხეში. ამიტომ ტფილისური ლექსიკური მასალაც რომ იყოს გამოყენებული სალიტერატურო ქართულისთვის, მაშინ ეს სალიტერატურო ქართული უფრო მოგებული დარჩებოდა.

არავინ უნდა შეშინდეს ქალაქური ენის სიჭრელით. უხსოვარ დროთაგან მიღებულ ლექსიკურ მასალას ვერ შეუძლიან დაამახინჯოს ენა, რომლის სილამაზეც ჩვენ უნდა ვეძებოთ მის საერთო აგებულებაში, მის საერთო ბუნებაში, მის საერთო სინტაქსში.

მაგონდება რიშ-ბაბას — ალ. სარაჯიშვილის (1851-1914) პატარა, მოხდენილი წერილი:

წმინდა ქართული

(ფალოლოგიური ტრაქტატი)

ვინ არ ჩივის ეხლა ქართული ენის წახდენას!

წავიდა, აღარ ისმის წმინდა ქართული, ტყბილი ქართული...

ვისი ბრალია? ემდურთან მეტადრე ჩვენს მწერლებს. ყველაზე მეტად მათი გარყენეს ენაო.

დიხა, სამართლიანი საყვედურია, რადგან ქართველი მწერლისათვის ქართულის ცოდნა სავალდებულო როდია. მაგრამ ენის წახდენაში, მწერლების ვარდა, დიდი ბრალი აქვს ჩვენს ვაჭრებსაც, რომელთაც რუსული სიტყვების ხმარება განათლება ჰგონიათ.

ამას წინათ ერთმა ვაჭარმა ასეთი ამბავი მიაშმო:

„ერთს მანუფაქტურის მალაზიაში შევიდა ჩვენი პრისტავი და საროჩკები იკითხა.

— რა საროჩკები გნებაეთო, ჰკითხა კუპეწმა, პალატნიანი თუ შოლკოვი?

— მე ნეენად ვაზრდილი არა ვარ, სიტყვებედაც საღლასნი ვარო. ჩამოიღო პრიკაშიკმა პოლკიდან ერთი პაჩკა საროჩკა და დაეწყო პრილაგვახედ.

პრისტავმა გადაარჩია ოთხი საროჩკა სხვა-და-სხვა ფერისა: ლილოვი, ვალუბოვი, კარიჩნივი, და სირენივი. ბუშავაში გაახვევინა და ჩაიდო ვეშჩებით ვატენილს საკეოიაჟში.

— სხვა ხომ არა გნებაეთ-რა? ჰკითხა კუპეწმა: ნოვომოდნი საიუბკე შერსტანოი მატერიები მაქვს, სუქნო, ლიონსკი ბარხატი ფაი, ბადუშკის საპირე, ბურსო, ნაირ-ნაირი შოლკოვი მატერიები...

— არა, რაც მინდოდა, სხვისგან ვიყიდეო, — უპასუხა პრისტავმა. — საროჩკებში რა უნდა მოგცე?

კუპეწმა ჩოთკში ჩაავღო: თითოში — დვა რუბლი ტრიცეთ, სუმე დევით რუბლი დვაცათ კაპეიკს იზამს.

იქრა პრისტავმა კარმანხედ ხელი და... გროში-კაპეიკი არ გამოაჩნდა, პორტმანი შინ დავიწყებოდა.

- უკაცრავად, ნალიჩნი თან არა მქონია და ჩემზედ იყოსო.
- თქვენისთანა პაკუბატელს, კრედიტში კი არა, დარომაც რომ ინებოს, უვაგენიას ვუზამთო, უთხრა კუპეწმა.
- ძალიან მეწყინა, ნაციონალისტს, ასეთი შებღალჯა ქართულის ენისა. დამახსოვდა ეს უწინა ნაამბობი და სიტყვა-სიტყვით ჩავიწერე. ჯავრი მომდიოდა: ნუ თუ რუსთველის ენა ისეთი ღარიბი ყოფილა, რომ ერთი უბრალო ამბის თქმა ვერ მოგვიხერხებია, თუ რუსული სიტყვები არ ჩავურთეთ?
- ავიღე იმ ვაჭრის ნაამბობი გადმოვაქართულე და რაც რუსულის მაგიერ ქართული სიტყვა ვინმარე, იმას ხაზი გავუსვი.
- აი, რა გამოვიდა:
- ერთს ფარჩეულობის დუქანში შევიდა ჩვენი ბოქაული და პერანგები იკითხა.
- რა პერანგები გნებაეთ? ჰკითხა ვაჭარმა—ტილოსი თუ აბრეშუმისა?
- მე ახიზად არა ვარ გაზრდილი, ჩითისას ვიყაბულებ.
- ჩამოიღო ნოქარმა ყაფაზიდან ერთი დასტა პერანგი და დაუწყო დაზგაზედ.
- ბოქაულმა გადაარჩია ოთხი პერანგი სხვა-და-სხვა ფერისა: სოსანი, ლაქვარდი, მიხაკისა და იასამნის ფერისა. ქალადღში გაახვევინა და ჩაიღო ბარგით გატენილს ხურჯინში.
- სხვა ხომ არა გნებაეთ-რა? ჰკითხა დახლიდარმა, ახლად შემოდებული საკაბე შალეები მაქვს; მაუღი, ხავერდი, დარაია, ბალიშის საპირე, ყანაოზი, ნაირ-ნაირი ფარჩები...
- არა, რაც მინდოდა, სხვისგან ვიყიდეო, —უპასუხა ბოქაულმა.— პერანგებში რა უნდა მოგცე?
- ვაჭარმაც იანგარიშა: თითოში ორი მანეთი და ექვსი შაური, ჯამი ცხრა მანეთსა და ერთ აბაზს იხამს.
- იკრა ბოქაულმა ჯიბეზედ ხელი და ფული არ გამოაჩნდა, შინ დაგიწყებოდა.
- უკაცრავად ნაღდი თან არა მქონია და ჩემზედ იყოსო.
- თქვენისთანა მუშტარს, ნისიად კი არა მუქთადაც, რომ ინებოს ხათრს ვუზამთო, მიუგო სოვდაგარმა.
- ეს ხომ წმინდა ქართულია, ვთქვი ჩემს გულში... მაგრამ ვაი შენს მტერს, მე რომ მომივიდა; როცა ხაზ-გასმული სიტყვები გადავათვლიერე: სულ თათრული, სპარსული, არაბული, სომხური და ლათინური გამოდგა!
- მაშ რისლა წმინდა ქართული ყოფილა ჩემი გადმოქართულებული? თურმე წმინდა ქართული არცა გვაქვს და არცა გვქონია!
- დაე, გაიხაროს ჩვენმა მტერმა, რომელსაც ჰქონია, ვითომც ენის სიწმინდე თავისებური სიტყვებია და არა თავისებური სინტაქსი.

კინტო!
ყარაჩოღელი!

ხშირად კინტოსა და ყარაჩოღელს ერთმანეთში ურევენ. ჩვენ, ძველი ტფილისის სინიდისის შენარჩუნებისათვის, ამ ორ ტიპს განვაცალკევებთ.

კინტო და ყარაჩოღელი სხვა-და-სხვა ჯურის ხალხია.

კინტო უკანასკნელი დროის მცხოვრებია, — გაქსუებული, დაღლია, თახსირი; ერთი სიტყვით, კინტო ყარაჩოღელების გადაგვარებული მოდგმაა.

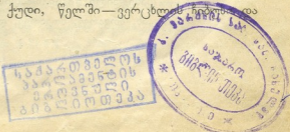
ყარაჩოღელი დარბაისელია, ჩასპანდი, გულმართალი, პატიოსანი, რაინდი.

კინტო თვალმანკიერია და გულხენეში; კინტო ჩიკორა კაცის შთაბეჭდილებას სტოვებს, რომელშიაც ვაჟკაცური ელემენტი ძალიან ნაკლებათაა.

ყარაჩოღელი გარეგნულად წარმოსადეგი პიროვნებაა, მზარბეჭიანი, ბრგე და პირბუდალი.

ყარაჩოღელი და კინტო თვით ჩაცმულობითაც განსხვავდებიან:

ყარაჩოღელი ანუ ყარაჩოხელი ნიშნავს შავ-ჩოხიანს/ მასხადაძე, ყარაჩოღელს აცვია, — ნება მიბოძეთ მათი გარდერობი გავაცნოთ. — შავი შალის ჩოხა, გრძელ კალთებიანი, მოკლე ნაოქიანი და ორ ჩაქიანი. ჩოხის ნაპირებზედ მოვლებულია ბუზმენტის ბრტყელი ჩაფარიში, შიგნიდან აცვიათ წითელი აბრეშუმის დოშლულ-გაკეთებული და გულამოჭრილი პერანგი, ზედ — შავი ატლასის ან სატინის წვრილ ნაოქიანი ახალუხი. მათი განიერი შარვალი, განსაკუთრებით ქობაჩი შავი შალისაგან იკერებოდა, თავებში აბრეშუმის ფოჩებიანი ხონჯარი ჰქონდა გაყრილი. ამ შარვლის ფართე ტოტები შიგნიდანაჲ ჰქონდათ ჩამაგრებული საცვეთების ჩარჩუბაღებში. საშინაოდ იცვამდნენ ქოშებს, სავაროდ ხმარობდნენ ყაფლიან წალებს. მათი სამკაული იყო ვერცხლის გობაკებიანი ქამარი, ქამარში — მწვანე ბალდაღი, „გალიბანდის“ ქუდი, წელში — ვერცხლის ჩიბუხი და ჩიბუხისთვის — ქისა წეკოთი.

კინტო ნიშნავს კინწით, კისრით თაბახის მზიდველს (კვინტი ძველ-
 ლებურად კულიანებსაც ნიშნავდა). კინტოს აცვია ჩითის პერანგი,—
 წინწალშეყრილი და მაღალსაყელოიანი, რომელსაც შესაკვრელი გვერდზე
 აქვს, მარცხენა მხრით; საყელოზე ოთხი ღილი აკვრია, მაგრამ საკინძე
 ყოველთვის ჩამოხსნილი აქვს. აცვია შავი ნაშურის ახალუბი (რომელსაც
 იშვიათად ხმარობენ), ლასტიკის განიერი შარვალი, რომლის ტოტებს
 ხშირად ფარფარი გააქვს; თავზე—ქეჩის ქუდი, ან „კიზიროკიანი შლიაპა“,
 ფეხზე—უქუსლო ჩუსტები (საგარეოდ—გარმონისებური ეგრედწოდებული
 „დაწყობილი ჩექმები“), გულზე—საათი ძეწკვით; წელზე—აბრეშუმის
 სარტყელი ან ვერცხლის ვიწრო ქამარი, ქამარში—უბრალო ხელსახოცი;
 ჩოხას სულ არა ხმარობენ,

ყარაჩოღელის ხმა ტკბილია და შთამბეჭდავი;

კინტოს ხმა—ხრინწმოკიდებული და ხმელია;
 ყარაჩოღელის მიხვრა-მოხვრა მტკიცეა;

კინტოსი—ოკრობოკრო.

ყარაჩოღელი თვით ჰქმნის სიტყვის შედეგებს:

კინტო ამ სიტყვებსაც ამახინჯებს;

ყარაჩოღელი მღეროდა:

„გამიფრინდა სიხარულის ფრინველი,
 მიზეზისა გამო სხვისა-და-სხვისა!“

კინტო მღერის:

„არღანჩიკო, დაუკარ,
 ფაიტონჩიკ, ვარეკე!“

ყარაჩოღელი შეფრფვინვით შეჰღაღადებს თავის სატრფოს:

„შენ არზრუმის ცისკარი ხარ, გულნარა,
 მანათობლად აღმომხდარი, გულნარა!“

კინტო თავის ოჯახსაც არ ინდობს:

„ჩემი ცოლი ანანა
 ხან [მწყალობს] და ხან არა!“

ყარაჩოღელის მუსიკა დუდუკია:

კინტოსი—არღანი.

ყარაჩოღელის რეპერტუარი:

1. „ნაქერ-ნაქერ ღრუბელ მოდის მაღლა ციდანა,
 დაბეჭდილი წიგნი მომდის საყვარლისგანა“.
2. „ახ, მთვარე, მთვარე, დამწვართ იმედო!“
 და სხვ.

კინტო ამ სიმღერებს ასე არ უსულღებს:

1. „Кусок-кусок облак идет свисок небеса-а,
Запечатан писмо несет от лубовница-а“.
2. „Ах, луна, луна, жаренных надежда...“

(და სხვ.)

ყარაჩოღელების სასმისი იყო ჩინური ჯამი, თიხის ფიალა, აზარფეშა და ვერცხლით შექცდილი ხის კული.

კინტომ არც კი იცის ამ ჭურჭლის სახელები; იგი უარპყფს ქამრიან ჭიქებსაც კი და უცხოელ ბოჭემისტების მიბაძვით ღვინოს ქალის ტუფლიდანა სვამს:

„დე, ჩაქყავე ღვინოს, კახურს,
მაგ თეთრ ტუფლით სვამდეს, სკლიდეს;
მას ეშხისგან ტვინი უხურს,—
ანუშყაჯან, არ შეგცივდეს!“

კინტო ნამარდიან:

ყარაჩოღელი—ჯომარდი.

მათი აღებ-მოცემობის დიალოგიც კი სხვანაირია.

კინტო თავის მუშტარს ათასგვარ უდიერ და უსაკო სიტყვას ეუბნება (მაგალითები ნუ გვინდა!)...

ყარაჩოღელის სიტყვა-პასუხი კი ამ შემთხვევაშიაც კულის საღესავია. მაგ., ყარაჩოღელთან მიდის დედა რომელსაც თან ლამაზი ქალიშვილიც ახლავს, რიდაცის ყიდვა უნდათ:

— რა ღირს, შვილო, ეს საქონელი?

— რვა აბაზი.

— ექვს აბაზად არ შეიძლება?

— ფე ქალი შენი რა არის, დედი?

— შვილია. შვილო!

— შეიძლება!

აი, ამ სინამდვილიდან აღებულ პატარა ფაქტიდანაც ნათლად სჩანს თუ როგორი ეშხის და მარკათის ადამიანი იყო ძველი ტფილისის ძველი ყარაჩოღელი.

კინტოს მოსწრებული სიტყვა გაცვეთილი ფრაზაა, ათასჯერ ნათქვამი, შაბლონიური, ყოველთვის ორქოფული, მშიშარა და შიშველი.

ყარაჩოღელის სიტყვა კი თამამია და გულუბრყვილო. ერთადერთი, რაც გამოჰყვიათ კინტოებს ყარაჩოღელებისაგან—მიმიკური ირონიაა.

1) ნიკო ნიკოლაძე კინტოების მიერ ამ სიმღერების გადმორუსულებას „თარგმნის ეზს“ უწოდებს (იხ. „ქრებული“, 1873 წ., წიგნი X-XI-XII. გვ. 126).

ძველად ყარაჩოღელებს ჩვეულებათ ჰქონდათ, წამწამს გამოიძრობდნენ და ქვაზე დანაყავდნენ, ნიშნად მუღმივი ოხჩუმობისა (ძმობისა);

კინტო კი ასე ხოტონიკობს: მეგობარი, რომ კარგი იყოს, ღმერთსაც ეყოლებოდა!

ყარაჩოღელს მობეზრდა ყაეხანები, „ტრაბტირები“, მასაც უნდა „ზევით-ზევით“ ავიდეს:

„დალოცვილო! როგორ თუ რა მაჯავრებს,
 გული მტკივა, მინდა გავიზიარო;
 რათა, ძმაო, ერთი მითხარ, რისათვის—
 მე—ტრაბტირში, შენ—თეატრში იარო!“

• კინტო კი თავის პარტნიორს ასე ეუბნება:

„ხოჯივანქში მატურები რომ არი,
 იქ ამოდი, ვითამაშოთ ყომარი“.

ყარაჩოღელი ხშირად თვით იგონებს ათასგვარ გასართობს, რომელიც შერე ადათებში გადადის.)

კინტო კი სპობს ამ ადათებს. მისი გასართობია: ყომარი, ბილწ-სიტყვაობა, სოდომგომორის ცოდვა და ის ხელმრუშობა, რომელზედაც შოთამ ისიტყვა:

„მას ერთსა მიჯნურობასა ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან,
 ენა დაშვრების მსმენლისა, ყურნიცა დავალდებიან,
 ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან,
 მართ მასვე ჰბადვენ თუ ოდეს არ სიძვენ შორით ბნდებიან“.

რა პირობები უწყობდა ხელს ამ წოდებათა წარმოშობას?

ყარაჩოღელი ძველი ტფილისის ძველი თაობაა. ყარაჩოღელი იმ დროინდელი მოქალაქეა, როცა „ქართლის ცხოვრების“ სიტყვით: „ქალაქი ტფილისი ჯერეთ არა სრულიად შემოყვანებულიყო უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა“. ყარაჩოღელი სინტეზია ქართულ-სპარსულ ურთიერთობისა და საზოგადოთ აღმოსავლეთის ხალხთა ჩვენში ყონალობისა.)

კინტო კი შექმნილია შერეულ ბაზრის წიაღში, როცა ვაჭრობამ ხელობას გაუსწრო. იგი ნალეკია ყარაჩოღელთა ოჯახისა, ვაზრდილი ქუჩებსა და სამორინეში. კინტო, როგორც ცუღლუტი, მცირე უნარის და მცირე მოთხოვნილების პატრონი, კმაყოფილდება ორ-გროშიან მოგებით, რომელსაც დიდხანს ჯიბეში არც კი იჩერებს: ან იმ დღესვე ფლანგავს მიკიტნის დახლთან, ან ყომარაზებში აგებს.

როგორც რუსეთში იყო „Босяк“-ი, ეს ლოთი მწიგნობარი, პარიზში თავისებური ტიპი apache-ი, ისეც ჩვენმა ტფილისმა, მხოლოდ ტფი-

ლისმა, წარმოშვა ეს ბედასლი, თავნება, „პაჟარნი“, ლევენდი და დაუღვე-
ვარი ტიპი, რომელსაც იმათთან შედარებით მაინცა-და-მაინც დიდი სიმო-
როტის ჩადენა არ შეუძლიან.

ტოლსტოი, ტფილისში ყოფნის დროს, სწერდა თავის მეგობარს:
„ტფილისის ემწნევა ცივილიზაცია, ტფილისი ჰბაძავს პეტერბურგსა.“¹⁾

მართლაც, ტფილისში ნელინელ იჭრებოდა ცივილიზაცია, ტფილისი
ევროპიულდებოდა. იცვლებოდა ტფილისი და ამასთანავე, რასაკვირველია,
ისპობოდა და ითქვიფებოდა ყარაჩოღელთა ჯილაგიც. >

აი, რას სწერდა ილია იმ დროინდელ „გადავარებულ ტფილისზე“:
„ხომ ჩვენი ქალაქია, მაგრამ იქ გული არ მიდგება, თითქმის ჩვენები
აბარგებულან, გახიზნულან და სხვები დასახლებულანო; გული გულს აღარ
ეკარება და სურვილი სურვილსა. ლეჩაქი რა არის, ლეჩაქიც კი ვედარსად
დავეინახავს, თითქმის ნამუსთან ერთად ისიც მოუხდიათ და გადაუგ-
ღიათო.“²⁾

ამას აღნიშნავენ უცხოელი მოგზაურებიც.

თეოფილე დეიროლი ამბობს: აღმოსავლეთში ადათებთან
ერთად, ტანისამოსიც ცვლილებას განიცდისო.³⁾

ან-კიდევ:

„ქართველი ხალხი თანდათანობით ებმებოდა ევროპულ საზოგადო-
ებაში. მიუხედავად თავისი ქართული ტანისამოსისა, რომელსაც უფრო
ბალეტში ატარებდნენო.“⁴⁾

მაგრამ ამის დანახვა და აღნიშვნა ქართველი პოეტისთვის უფრო
საგრძნობი იყო: აი, მეორე ქართველი პოეტი გრ. ორბელიანი როგორ
უჩივის ქართული ტანისამოსის გადავარდნას: „მოვიდა გამოჩენილი ევრო-
პაში მხატვარი ზიჩი, რომელსაც ჰსურდა დაეხატა კარტინისათვის, ДЕМОН,
ქართველი კაცი და ქალი ძველებურის ტანისამოსით, და ვერაინ ვიპო-
ვეთ! ღმერთმა უშველოს ტასო ოგლობეიოს, ამან მიჰსცა თავის საქორ-
წილო ტანისამოსი ყაშითა, ჯილითა, ქინძისთავებითა და ძველებურის
ნივთებითა და ამით დიდათ გაახარა ზიჩი.—ასე განათლდა, ასე წახდა

1) იხ. „Письма Л. Н. Толстого“, 1910 წ., გვ. 13.

2) იხ. ილია ქავჭავაძის ნაწერები, „ქართული წიგნის“ გამოცემა, ტ. III, გვ. 309.

3) Теофиль Деироль: „Всемирный путешественник“, 1878 წ., № XI.

4) „Русская старина“, 1917 წ., თებერვალი, გვ. 189.

საქართველო, რომ თავისი აღარა უნდათ-რა და დიდათ პრეტენზიანთ ქართულად ჩაცმა! ოჰ, ოჰ, კნიაზო ნიკო, დიდათ საშუუხაროა!“¹⁾

თუ ეს ორი ქართველი პოეტი ასე ჰგოდებდა ტფილისის ფერისცვალებაზე და სწუხდა ქართული გარდეროზის გავეროპიელებსათვის, — მესამე პოეტი, რაფ. ერისთავი, პირდაპირ ილაშქრებს კინტოვბის — ამ ახალი მოქალაქეების — წინააღმდეგ:

„დახე, ჩვენი ქალაქი რარიგად გამოცვლილა,
 ვერავის ვსცნობ, არც მცნობენ, კინტოვბით გავსილა.
 ეს კი ვნახე მე თვითონ, აბა რა სათქმელია,
 ძველს ქალაქში ტალახი, ისევ ძველისძველია...
 ჩვენი დედაქალაქი, რა რიგად გამოცვლილა,
 და გრიქულა დალაქიც — შეპარიკე შექმნილა.
 თაღლითაანთ გეუა, ჩალხანებს რომ ჰქალავდა,
 დღეს კალასკაში იჯდა, თავს აღარ იმაღავდა...
 ხალხი მიდის და მოდის, სულ ბუზივით ირევა,
 იმათი ცქერით კაცი ჰკვიდამ გადაირევა...
 ქალებს დასთრევს კულები თითო გუთნის გაშლაზედ,
 წინ ჯიბე, უკან ჯიბე, კიდევ ჯიბე ბაშლაყზედ...
 ქუჩებში აღარ ისმის ძველებური სიმღერა,
 ნეტავ, ეს რაღამ მოსპო? რა ცოდვილმა გვიმტერა?
 დახე, ჩვენი ქალაქი რა რიგად გამოცვლილა,
 ვერავის ვსცნობ, არც მცნობენ, კინტოვბით გავსილა.“²⁾

¹⁾ წერილი გრ. ორბელიანისა ნიკო ტაყვაკავაძისადმი 1881 წ. (იხ. სამეგრელოს მუზეუმი, ზუგდიდში: „იონა მეუნარგიას არხივი“).

²⁾ „ივერია“, 1880 წ., № 1, გვ. 164.

„როგორც ვიცი, ძველი ტფილისი თანდათანობით ჰკარგავს თავის ძველ სახეს. და რომ მომავლისათვის უკალოდ არ დიკარგოს ძვირფასი მასალები, ტფილისის ქალაქის საბჭოს მუზეუმი ახლო მომავალში აწყობს გამოფენას: ძველი ტფილისი.“¹⁾

ასეთი განცხადებით გამოვიდა ტფილისის მუნიციპალური მუზეუმი 1926 წელს, 3 დეკემბერს.

სიხარულით უნდა აღვნიშნათ, რომ ჩვენი მოხსენების წაკითხვის შემდგომ²⁾, პარალელურად ჩვენს ნაშრომთან ერთად, თითქოს რეალურ ილუსტრაციად ჩაისახა ტფილისის მუნიციპალური მუზეუმი, სადაც მკითხველი ნაწილობრივად ნახავს და გაეცნობა ძველი ტფილისის ზოგიერთ ღირსშესანიშნავ ძეგლებს³⁾.

განა, ქალაქის საბჭოს მოწოდებაში სამართლიანად არ არის ნათქვამი, რომ „ტფილისი თანდათან ჰკარგავს თავის ძველ სახეს?“ განა, მართალი არ არის, რომ თვალსა და ხელსშუა ჰქრება და ისობა ძველი ტფილისის ეგზოტიური ნატიფობა, ყარაჩოღელთა ისტორიული სამოქალაქო თუ საოჯახო ადათები და ქალაქური ზეპირ-სიტყვაობის ძარღვიანი ნიმუშები?

მე, როგორც ძველი ტფილისის ტრუბადურმა და ქეშეკმა, მე, როგორც ძველი წიგნების ჩრჩილმა და ავანჩავანმა, მოვალეთ ჩავთვალე ჩემი თავი, ვიდრე ჯერ კიდევ დაგვიანებული არ არის, დამერაზმა მესხიერება, წინ წამეგდო გამოცდილება და შეძლებისგვარად ამეწერა ეს ლაპაზი

¹⁾ იხ. „მუშა“ 1926 წ. 3 დეკემბერი, № 1212.

²⁾ „ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჭემა“ თავდაპირველად წაკითხულ იქნა ლექციის სახით ტფილისში—სახელმწიფო კონსერვატორიის დარბაზი (1926 წ. 23 მაისს), ფანათლების მუშაკთა სახლი (1926 წ. 5 ივნისს), სახელმწიფო უნივერსიტეტის უმცროს მასწ. კოლეჯუმის საზოგ. კრებაზე (1927 წ. 9 მარტი); კიათურაში (1926 წ. 11 ივნისს), ხესტაფონში (1926 წ. 12 ივნისს), ქუთაისში (1926 წ. 13 ივნისს), ოჩემჩიარეში (1927 წ. 13 თებერვ.) და ზუგდიდში (1927 წ. 15 თებერვ.).

³⁾ ამ გამოფენის შესახებ იხ. ჩემი წერილი: „ტფილისის მუნიციპალური მუზეუმი“ („ტფილისის საბჭოს მოამბე“, 1927 წ. № 5).

კუთხე, რომელიც უქომავოა და სადღაც ძველი ჯიგარივით გდია! დაე, ტფილისის მუზეუმის გვერდით ეს ცოცხალი სიტყვაც დარჩეს ჩვენი მკვლევართა საყურადღებოდ.

ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა!

მაგრამ ვიდრე შეუღლებოდეთ ამ მწერლების განხილვას, საჭიროა ცოტა შორიდან დავიწყოთ და გავითვალისწინოთ ის არე, ის ტფილისი და ის ყოფის ამსახველი ცხოვრება, რომელიც მათი შემოქმედების წყარო იყო და რომელმაც წარმოშვა ძველი ტფილისის ეგზოტიკა და ქალაქური ხალხური პოეზიის თავისებურება.

ყოველი მწერალი თავისი წრის ღვიძლი შვილია,—

„ღვიძლზე ნადებო ძმასავით“—

მაშ, გავიცნოთ ეს წრე და მათი ზნე-ჩვეულებანი.

ყვენობა!

ყვენობა იყო მასსიური, გრანდიოზული ვასართობი, რომელსაც საერთოდ დღესასწაულის ხასიათი ჰქონდა.

ჩვენი ყვენობა გარეგნულად გვაგონებს ევროპიულ კარნავალს და ნაწილობრივად—მასკარადს.

გ. წერეთელის სიტყვით: „ამ თავის საყვარელი ჩვეულებით ყოველი ქართველი წელიწადში ერთხელ მსახიობობით გამოიხატავს თვალწინ წარსულ ისტორიულს სურათს. რაში მდგომარეობდა ეს სურათი? იმაში, რომ საქართველოს ერი, ვერც ერთ უცხო რჯულის ხალხს ხანგრძლივად ვერ დაუპყრია. ხშირად შემოსულან ძველ დროში სხვა-და-სხვა ქვეყნის ყვენები, მაგრამ იმათი ბატონობა დღევრძელი არ ყოფილა. ბოლოს მაინც, ადრე თუ გვიან, საქართველოს ერი ამდგარა, „განუხეთქია აპეურნი მათნი და განუგდია უღელი მათი“. ¹⁾

იგივე „კვალი“ აგვიწერს ერთ ასეთს ყვენობის სურათს, რომელიც ერმოლოვის დროს მომხდარა:

„მაშინ ის იყო სოლოლაკის მხარე შენდებოდა. მთავარმართებლის გარშემო იბადებოდა ახალი უბანი ევროპიულ ხუროთმოძღვრების გეგმად. დადგა ყველიერის უკანასკნელი დღეები, მთელი ტფილისის ქალაქი: ავლაბარი, ნაიჩყალი და ჩუღურეთი ყვენობის სათამაშოდ ემზადებოდა. სეიდაბადის ხელონებს, ფეიქრებს, ხუროებს და მჭედლებს ბევრი სამუ-

¹⁾ „კვალი“, 1893 წ. № 6.

შაო ჰქონდათ აღებული. ისინი ამზადებდნენ ხის ხმლებს და ხანჯლებს, საცერე რგოლებს და შურდულეებს. მთელი ქალაქი გაყოფილი იყო ორ უბნად, ერთი იყო ისანი და მეორე ნარიყალი. ნარიყალს ემზრობოდნენ ვერის მხრის მცხოვრებნი. ახალი სოლოლაკის უბანიც ამთკენ იყო. ისნის მხარეს შეადგენდა: ავლაბარი, ჩულურეთი და გარეთუბანი ანუ კუკიის მხარე. ნარიყალის მცხოვრებნი იყვნენ: მუხრან-ბატონი, ორბელიანი, ბარათაშვილი და ერისთავი. ისნის მხარეზედ იყვნენ: კახეთის მებატონეები: ქავჭავაძე, ჩოლოყაშვილი, ვახვახიშვილი, ჯანდიერი, ჯორჯაძე და სხვ., ერმოლოვს ნარიყალელების მხარე ეჭირა. ყენი უნდა გამოსულიყო ისნელებიდან და შემოსეოდა ქალაქს, დაეპყრა დილით მთელი ქალაქი და გზების გზაჯვარედინზე ჩაეყენებინა თავის მოხელეები, ჯარის უფროსები, რომ გამვლელ-გამომვლელეებისთვის ხარჯი გამოერთმიათ. ამ დროს ნარიყალის მომხრენიც საიღუმლოდ ამზადებდნენ თავიანთ ჯარებს. ტფილისის ქალაქის ღუქნები დაიკეტა და მცხოვრებნი ნახევარი ყენისკენ იყვნენ, ნახევარი სოლოლაკის ხევში დაიმალა. ყენმა დაიდგა ტახტი სეიდაბადის მალლობზე, სადაც დღეს ბოტანიკურ ბალთან ძველი ციხის ნანგრევია; მისი მოხელენი იპერდნენ გამვლელ-გამომვლელეებს და მიჰყავდათ ყენთან თაყვანის საცემოდ. ამ სახით განაგრძო ყენმა თავისი უფლება მთელ ტფილისის ქალაქზედ შუადღემდის. ნაშუადღევს ყენს მოახსენეს რომ ქვეყანა აჯანყდაო, რომ ერი განუდგა მას და ქართველები სოლოლაკის მალლობს გადმოდგაო. მაშინვე ყენი გაემგზავრა საომრად, მაგრამ უკვე გვიან იყო. ყენი საქართველოს ჯარებს ტყვედ ჩაუვარდა ხელში. ¹⁾

როგორც ვხედავთ, ყენობა თავისი პირვანდელი სახით ომის მისტიფიკაციას წარმოადგენდა. ბევრი შეიძლება მაშინაც ამ მისტიფიკაციაში მხოლოდ მოკლილი ხალხის გათამაშებას ხედავდა, ბევრისთვის კი იგი იქნება ალფეორიული გამოხატულება იყო იმ საიღუმლო გულის ზრახვებისა, რომლებიც ჯერ კიდევ ცოცხლობდნენ განსაკუთრებით საქართველოს იმ დროინდელ მოწინავე საზოგადოებაში. ის ინტერესი რომელსაც ყენობისამდე იჩენდა მაშინდელი დიდი გვარიშვილობა, საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ „ყენობა“ მსურდათ პატრიოტული პროპაგანდის ალფეორიულ საშუალებად გაეხადათ ისევე, როგორც ჩვენი ისტორიული გმირული დრამები მხედროდა პატრიოტული პროპაგანდის ერთერთ ფორმად. ყენი აქ შეიძლება იმ დროინდელი მთავრობის კარიკატურულ გამოხატუ-

¹⁾ „ქველი“, 1893 წ., № 6.

ლებდაც გადაქცეულიყო. მთავრობას, აჯანყების ვათამაშება, მიუხედავად იმისა, რომ ეს აჯანყება ტაკიმასხარული ყვენის წინააღმდეგ იყო მიმართული, არ მოსწონდა, და ამიტომ ომის მისტიფიკაცია აკრძალა. ამის შემდეგ ყვენობას უბრალო პროცესიებისა და შეცვეა-თამაშის ხასიათი მიეცა.

ყველიფრის ორშაბათს, ტფილისის თვითნებულ უბანს თავისი უბნის ყვენი გამოჰყავდა. ამ დღისთვის ყვენად ამოირჩევენ ისეთ კაცს, რომელიც, ნ. ბერძენოვის სიტყვით, „გონება მახვილი, ოხუნჯი და მოძრავი უნ და ყოფილიყო.“¹⁾

ამ კაცს შორთავდნენ კარიკატურულად: თავზე ეხურა შაქრის ქალღალღისაგან გაკეთებული წოწოლა ქუდი, ერთ ხელში ხმლის მაგივრად ქაფქირი ეჭირა, მეორეში—ქანგიანი შამფური, რომელზედაც ვაშლი ან ხახვი იყო წამოგებული. ყელზედ ეკიდა თაღლითი შივიები, ტანთ ეცვა გადმობრუნებული ტყაბუქი; რომელზედაც მოკერილი ჰქონდა თივისაგან დაგრეხილი მსხვილი თოკი (თულო); სახე გამურული ჰქონდა და სხვ.²⁾ აი, ამგვარად შორითული ყვენი იჯდა აქლემზე, და თან „ბერიკულად“ გადაცმული ხალხი—ყვენის ამქარი—ზურნის დაცვრით და ხმაურით მისდევდა. პროცესია მიდიოდა ქუჩებში რამდენიმე ხელჯოხიანის წინამძღოლობით; ხოლო, რომელსაც დიდი ყვარჯენი ეჭირა, ის ამ ხელჯოხიანების უფროსი იყო (ეტეკი). ყვენის ამაღა გამვლელ-გამომვლელებს გზას უღობავდა და ყვენის სასარგებლოდ ხარკს ახდევინებდა: რომელიმე ხელჯოხიანი წინ გადაუდგებოდა ქუჩაში გამვლელ კაცს, კომბალს წინ დაურქობდა. ზანგალაკებს დაუფლარუნებდა და „ყვენის სალამს“ მიართმევდა; ეს იმას ნიშნავდა, რომ ფული გადაიხადეო. როცა ხაზინადარი ფულს ქისაში ჩაავდებდა, ხმამალა დაიძახებდა: „ააშენოს!“ „ააშენოს!“ ყვენი კი, რომელსაც ხელში დავთარი ეჭირა, აღნიშნავდა შემოსულ ფულის რაოდენობას.

ეს წინამძღოლი დუქნებშიაც შედიოდა და ყველა მოვაჭრე ვალდებული იყო გადაეხადა მისზე გაწერილი თანხა (ხშირად ხარკს ნატურითაც იხდიდნენ).

ზოგჯერ ყვენს ზურგშებრუნებითაც დასვამდნენ სახედარზედ და ხელში ამ „დიდყურა რაშის“ კუღს მისცემდნენ.

1) „Кавказ“, 1850 წ., № 28.

2) ზოგს ყვენს პირში ორი კოკი ჰქონდა ჩაწყობილი, რომ ლოყები დაჭებოდა და ლაპარაკის კილოც შეცვლილი და სახიზლარი ჰქონდა („ივერია“, 1889 წ., № 50).

ზოგჯერ კი ყენი არ მოგზაურობდა. იგი მოთავსებული იყო ცოტა მომალლო ადგილას, ფეხმორთხმული იჯდა გოდორზე და ყალიონს სწევდა, გვერდით საღრჩობელა იყო ამართული, ვინც გაწესებულ ხარკს არ გადაიხდიდა, იმას ამ საღრჩობელით ემუქრებოდნენ.

ზოგს ყენს გვერდით დედოფალიც ჰყავდა (ქალურად გადაცმული ვაჟი) და ირგვლივ ნაზირ-ვეზირი ეხვია.

ერთი უბნის ყენი მეორე უბანს არ უნდა შეხვედროდა, თორემ თუ ძველად ხმლებით და საცერულეებით იბრძოდნენ, ესლა ბრძოლა ჰაერში კეტების ტრიალით იწყებოდა.

შემდეგში ყენობას უფრო შეეცვალა ნირი და თავისი შინაარსით იგი მიმდინარე პოლიტიკურ ცხოვრების ამსახველ კარიკატურად და შარხად იქცა.

„ივერია“ გადმოგვცემს, რომ 1888 წელს, „ზოგიერთი უბნის ყენი სამსახურიდან გამოგდებულ „პიანიცა კაპიტნების“ მუნდირში იყვნენ ჩაცმული: ზოგს მურის მაგიერ ხელთქმნილი ნიღაბი ჰქონდა სახეზე ჩამოფარებული. თვითონ ყენს გადამობრუნებული ტყაპუჯი ეცვა და სხვ... გუშინ, — განაგრძობს „ივერია“, — ერთი ყენი აქლემზე შეესვათ და თავზედ შაქრის ქაღალდის ფაფახი დაეხურათ. ურმის თვლებზე კიდევ ლუგანის ქარხნის ზარბაზანი დაედოთ; პოვოსკაში კამბეჩები ჰყავდათ შემპული, წინ მიუძღოდნენ შებორკილი ტუსაღები, რომელთაც გარს შუბიანი ჯარისკაცები მისდევდნენ. ქალაქის გამგეობის წინ, ყენათა ჰყავდათ ჯვრიანი პოლკოვნიკი და ხარჯს ჰკრეფდა ვიღაც ეციმუნდირიანი კაცი... ერთ რომელიღაც უბანს ვეროპის პოლიტიკური გამწვავებული მდგომარეობა აუღია და კამბეჩებით შემპულ პოვოსკაზე შეუხსავს გენერალი ბულანყე და თავადი ბისმარკი ერთად, თითქოს იმის თქმა უნდოდათ, რომ გერმანია და საფრანგეთი შეერთდნენო“. ¹⁾

„ყენობის“ ზეიმის დასასრული ასეთი იყო: ნაშუადღევს წაიყვანდნენ ყენს და პირდაპირ მტკვარში გადაიხვრიდნენ, რასაკვირველია, ისეთ ადგილას კი რომ არ დამღრჩვალიყო. გრიმგაკეთებული ყენიც სარგებლობდა ამ შემთხვევით და გამურულ პირს შეიბანდა. მერე ხარჯდადებულ მოქალაქეთაგან მოგროვილ ფულით ყენობის მონაწილენი ყიდულობდნენ ხორაგს და მთელი ერთი კვირის განმავლობაში დაუსრულებელი ქეიფი ჰქონდათ ორთაქალაში, მტკვრის პირას, ვერის ბაღებში, დიდუბეში და სხვ.

1) „ივერია“, 1888 წ., № 49.

საგულისხმოა, რომ ეს ყვენობა იმართებოდა დიდმარხვის პირველ დღეს, ეგრედწოდებულ შავ-ორშაბათს. ამ ხალხურ სანახაობას თავისი ისტორიული სარჩული აქვს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართველ ხალხს ახსოვს არა ერთი შემოსევა სპარსელების თუ თურქების და, ალბად, ეს ტკივილმომტრული ყვენი განსახიერება იყო იმ დამარცხებული მტრისა, რომელსაც ქართველი ხალხი დაცინვით იგონებს. თვით ეპიტეტიც: „შავი ორშაბათი“ ხალხური სიმბოლიკაა, დაკავშირებული იმ ორშაბათთან, რომელიც ყვენის შიშით შავად უნდა გასთენებოდა ქართველებს.

გიორგი წერეთლის სიტყვით: ყვენობა მურვანყრუს შემოსევიდან არის ჩვენში შემოდებული, ¹⁾ „ივერია“ მე-XVII-ე საუკუნეს აკუთვნებს, ²⁾ „კავკაზი“ — შაჰაბაზის ხანას, ³⁾ ალ. ხახანაშვილი კი ყვენობას წარმართული დროების ნაშთს უწოდებს. ⁴⁾ მაგრამ, ვეიქრობთ, რომ იგი უფრო ისეთივე გამოხატულება უნდა იყოს საერთო ხალხოსნური, მასსიური ლხენისა, რაწაირიც კარნავალებისა და სხვა ამგვარი გასართობების სახით სხვაგანაც გვხვდება, და რომელსაც რაღაც ბავშვური სიხალისით და ჯანსაღობით ეტანება ქართველი ერი. მწუხარება და უბედურება ქართველ ხალხს სიცოცხლის წყურვილსა და უნარს ვერ უკარგავს. ისტორიის გრძელ მანძილზე იგი თავგამოდებით იბრძვის, მაგრამ ბრძოლის მეორე დღესვე მას შეუძლიან მოღიშარის სახით გაითამაშოს ამ სისხლით მოწყულ ასპარეზზე. ქართველ ხალხს ისტორიული ტკივილები დაუყუჩდა და იმანაც თვისი გულმინდელი კატეშანი გასართობ სანახაობად გადააქცია. ყვენობა სწორედ ასეთი გასართობია. ჩვენს ხალხს ისე არაფერი უყვარს, როგორც მასსიური გასართობი... კარჩაკეტილი, ოჯახის ვიწრო ფარგალში მოქცეული გართობა მის გაშლილ ბუნებისათვის ბორკილს წარმოადგენს. დღეობა, ლხინი, ჯირითი, ბურთი, — ყველგან მასსიურობა, ყველგან წყურვილი მასსიური მოღხენის. ყვენობაც ერთი კეთილშობილი გამოხატულებათაგანი იყო ამ მასსიური გართობისა. და სწორედ, ამითაც უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ ხშირად ჩვენი პოეტები და საზოგადოების ცნობილი პირნი ყვენობის უმთავრეს პერსონაჟებად ჰხდებოდნენ. ერთი ასეთი გრანდიოზული ყვენობა მოწყობილი იყო გრიგოლ ორბელიანის

¹⁾ „ავალი“, 1893 წ. № 6.

²⁾ „ივერია“ 1888 წ. № 49;

³⁾ „Кавказ“, 1889 წ., № 49.

⁴⁾ „Очерки по истор. груз. словестности“, Вып. III, გვ. 363.

გეგმით და ხარჯით მისი მთავარმართებლობის თანამდებობის ასრულებების დროს, ხოლო უკანასკნელი ყვენობა მოწყობილ იქმნა ჩვენი თანამედროვე პოეტის გრ. აბაშიძის უშუალო მონაწილეობით.

და, არ ვიცით, კარგია თუ ცუდი, რომ ეს მასსიური გასართობი დაფიწყებას მიეცა და მოლხენა ოთახის ვიწრო ჩარჩოებში მოექცა?!

მეორე საჯარო გასართობი იყო კრივი. ყვენობა თუ ისტორიის მოგონებაა, კრივი—ფიზიკური ვარჯიშობაა; კრივი ჩვენებური, ტფილისური ჩვეულებაა. საგულისხმოა, რომ სხვა ერს (ინგლისური ბოქსის გამოკლებით) მუშტი არ უყვარს. მაგ., რუსს სილა უფრო ემარჯვება. ყარაჩოღელსაც უყვარს სილა, მაგრამ განსაკუთრებულ შემთხვევებში, მაგ., ამქრის დღესასწაულზე. ისე კი ყარაჩოღელი ქუეის სასწავლებლად მხოლოდ „ბრმა სილას“ ხმარობს (სილა—ხელის ზურგის გარტყმით). კრივის დროს კი დოგადოვა მიდიოდნენ ერთმანეთზე: ჯერ ერთი მოკრივე შემოჰკრავდა ერთი ხელით მუშტს; ხოლო თუ მოპირდაპირე ისეთი სუსტი აღმოჩნდებოდა, რომ ამ ერთი მოქნეული მუშტით წაბარბაცდებოდა, მაშინ მეორე მხრიდან მეორე მუშტსაც მიჰრტყამდა მისაშველებლად, რომ ზეზე დამდგარიყო, სწორად; მერე დაიჭერდა ორივე ხელით—შეაჯანჯყარებდა, შეასწორებდა და კვლავ იწყებოდა ახალი გამოცდა ბრძოლისა.¹⁾

იყვენენ ისეთებიც, რომლებიც ბრძოლის ხოშის მოსაკლავად ყოჩების, მამლების და აქლემთა ჰიდაობას ეტანებოდნენ (ძველად, როცა ბაქოდან ნავთი აქლემებით მოჰქონდათ, ტფილისის მეთაულები ჰმართავდნენ ნარაქლემთა ჰიდაობას,—აქლემები ჰიდაობდნენ კისრებით). მაგრამ ყველაზე ძლიერ ვაგრცელებული იყო ყოჩების ჰიდაობა. ჰიდაობის მოყვარულნი დაყოჩებულ ერკემალს სახლში ზრდიდნენ, განსაკუთრებულ მზრუნველობით ეკცეოდნენ, პურზედ ინახავდნენ და ჯაჰვითა ჰყავდათ დაბმული, რომ უბრალოდ არავის დასტაყებოდა. ყოჩაობის დროს კი ქერით ათრობდნენ, ყელზედ ფერად მძივებთან საყელოს უკეთებდნენ, ქოჩორს ენდროთი უღებავდნენ და უკან გადატანილ რქის წვერებს კოპწიად გადუხერხავდნენ. მამლების ძიძგილოობა უფრო დუქნების წინ იმართებოდა, ყოჩების ჰიდაობა კი—გაშლილ ასპარეზე. ჰიდაობის ადვილას პატრონებს ყოჩები „დროშეებით“ მიჰყავდათ, თან აუარებელი ცნობისმოყვარე ხალხი მისდევდა. ჯერ ითათბირებდნენ, მერე აქიდავებდნენ; დამარცხებული ყოჩის პატრონი გაჯავრებული ქეიფობდა. თუ ქი-

¹⁾ ი. გრიშაშვილი: „საიათნოვა“ 1918 წ., გვ. 31.

დაობა მხარეთა შორის დამარცხების შედეგებს არ იძლეოდა, მაშინ ყოჩაობა შემდეგი კვირისათვის გადაიდებოდა ხოლმე. ქიდაობას ჰხელმძღვანელობდნენ ყოჩების პატრონები. ხშირად ყოჩთა ქიდაობა ძალიან მწვაედებოდა. უკანონობაც ხდებოდა (მაგ., როცა პატრონი თავის ყოჩს ჯაჭვს შეხსნიდა, ამ ჯაჭვს შეუქმნევლად მოპირდაპირე ყოჩს სახეში მიართყამდა, — ამას ეძახდნენ, „ყოჩის გაუთუქებას“). ამ ნიადაგზე ბებუთებიც დატრიალებულა. ბოლო მიინც ერთი იყო: ქიდაობის გათავების შემდეგ, ყველანი „ჩასხდებოდნენ“ მტკვრის პირას ჩარხებთან და ძმართებოდა მეგობრული ქეიფი.

მაგრამ უფრო გულხმიერი და ეპოქალურია ნამდვილი მუშტი-კრივი.

ძველად სიონის ტაძარი ქალაქის ორი მოკრივე ნაწილის საზღვრად ითვლებოდა — ჩრდილოეთისა და სამხრეთის. მოკრივეთა მიჯნას წარმოადგენდა აგრეთვე შუაბაზარი ქურჭების სახელოსნოებამდე. იყო შემთხვევა როცა მოკრივეთა „თაბუნს“ მტკვარი ჰყოფდა.

კრივი იმართებოდა სხვა-და-სხვა ადგილას: ზარაფხანის ახლოს, საცა ეხლა ბაყალხანაა (მეტეხის ციხის ქვემო ნაწილი); არსენალთან, ეგრედწოდებულ „ჭირიანთ ხევში“; „ბოსტნის ურმებზე“ (ძველი დამოყნის უბანი); ავლაბრის იქით „ნახირის უბანში“ სადაც ეხლა ყაზარმებია; უფრო ხშირად კი სიონის ქუჩაზე; აბას-აბადის და კოლორთალის მოედნებზე, აგრეთვე მოღინის ეკლესიის ახლობელ ქუჩაზე; ბოტანიკურ ბაღის ზემოდ, ჩანჩქერის თავზე და მამადავითის ყელთან, სადაც წინად დაცემული ადგილი ყოფილა.

კრივისთვის არც განცხადება იყო საჭირო და არც შათირების დაგზავნა.

კრივი იმართებოდა კვირაობით, ყველიერის ბოლო დღეებში, აგრეთვე ნათლიღების მეორე დღეს, რადგან მიცვალებულთა სულის მოხსენების გამო, ამ დროს ყველა დუქნები დაკეტილი იყო. ყველაზე დიდი კრივი — ეგრედ წოდებული „ავლაბრის კრივი“ — იმართებოდა კვირაცხოვლობა დღეს, ამ სახელწოდების ეკლესიის მახლობლად.

კრივი პატარა ბიჭების შეჯიბრებით იწყებოდა. შემდეგ 18-20 წლის ქაბუკები შეებრძოლებოდნენ ერთმანეთს; ჰაბუკებს 25-30 წლის ვაჟაკები მოსდევდნენ; ხოლო, როცა ბრძოლა გამწვაედებოდა, ორივე ბანაკიდან გაისმოდა ძახილი: „ქომაგი!“ „ქომაგი!“ და ეშხში შესული დარბაისელი და გამოცდილი ფალაენები უკვე ნამდვილ კრივს იწყებდნენ.

ათი-თხუთმეტი წუთის შემდეგ მოკრივეთა ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო: ნაცემი და დაბეგვილი მოკრივენი სტოვებდნენ ასპარეზს და ნელინელ უკან იხევდნენ (გვრედწოდებული „დამდგარი კრივი“ კი ხშირად ორ-სამ საათს გრძელდებოდა). მაგრამ ბძძოლა ამით არ თავდებოდა: „დამარცხებულნი იშველიებდნენ ქვეებს, აგურებს, ხის ნაქრებს და ყველაფერს, რაც ხელში მოხვდებოდათ. ამის გამო ხშირად იმსხერეოდა მეზობელ სახლების კარფანჯრები, აივნები, შუშაბანდები და სხვ.; ბევრი მოკრივე ბძძოლიდან დაქრილი გამოჰყავდათ; ხშირად მოჰხვედრია დამსწრეებსაც, რომელთა შორის მალალი თანამდებობის პირნიც იყვნენ“¹⁾

ერთი ასეთი კრივი მოხდა 1851 წელს, 4 თებერვალს; ხმა დაირხა, რომ ამ კრივში 300 კაცი დაიჭრა და ხუთი მოკვდაო. ამის გამო მთელი ოფიციალური მიწერ-მოწერაც კი გაიშარა²⁾ და ამიერ-კავკასიის უმაღლესი ადმინისტრაცია იძულებული გახდა ცენტრალური ხელისუფლებისათვის ახსნა-განმარტება წარედგინა. მეფის მოადგილის ვორონცოვის განმარტების შემდეგ, ნიკოლოზ პირველმა ასეთი ბრძანება გამოსცა: „კრივის ნება მიეცეს ქალაქს გარეთ, მაგრამ ისე კი, რომ მუშტების გარდა სხვა რამ იარაღი არაიენ იხმაროს. კრივს თვალყური უნდა ადევნოს პოლიციამ, რომელსაც ნება ეძლევა შეაჩეროს კრივი იმ დროს, როდესაც მოპირდაპირენი გახურდებიან“³⁾

კრივში მონაწილეობდნენ უმთავრესად ხელოსანთა წრიდან გამოსულნი ფალავნები; ზოგჯერ მათ ვაქრებიც უერთდებოდნენ.

კრივი იწყებოდა მრავალრიცხოვან დამსწრეთა შეძახილით და ყოფილი. ხშირად მუშტის გარტყმა ისეთი ძლიერი ყოფილა, რომ არემარე ბანს აძლევდა.⁴⁾

¹⁾ С. Кинмишев: „Тифлис 40-х годов“, „Кавказ“, 1894 წ., № 60.

ამავე ავტორის ცნობით: „მეტად დამაბასიათებლად აქვს აწერილი კრივი ალექსანდრე დიუმას თავის წიგნში „De Paris à Actorgan“. ამ კრივში დაშავებულთა შორის თვით ალექსანდრე დიუმაც ყოფილა“ (იქვე).

²⁾ АКТЫ, т. X., გვ. 825.

³⁾ Ibid, გვ. 827.

⁴⁾ ზოგი ერთი მოკრივე ხალხის მიერ დარქმეულ ზედმეტ სახელს ატარებდა. მაგ., „ქარაფქანდოლა“—კ დ ი ს დ ა მ ქ ე ვ ე ვ ი; აშბობენ, ამ მოკრივეს კლდისთვის, რომ მუშტი შემოერთყა, ბელტს ჩამოაგდებინებდათ; ზეორე მოკრივე—დ ნ გ რ ს ო ლ ო მ ო ნ —ისეთი ყოჩაღი ყოფილა, რომ როგორც აშბობენ, ცხენის ნალს ხელით გადაჰლუნავდა და დამოჭილი კრივობდა. ხოლო მესამე მოკრივეზე ჭ ა ნ ა ლ ს ტ ე ფ ა ნ ე ზ ე ასეთი ლეგენდაა: ერთხელ სიონის ქუჩაზე კრივის დროს ბანიდან ჩამოვარდნილი ავური დაეცა თავზე. ავური ოთხად გადაატყდა, ხოლო სტეფანემ კი აინუშშიაც არ ჩაადგო, მალლა აიხედა და ხუმრობით წარმოსთქვა: „ვინ ოხერია, რომ მეყენქავებაო!“

მოკრივენი უქუდლოთ, მკერდ-გაღელილნი, ჩოხის კალთებ-აკეცილნი და ხშირად ფეხ-შიშველნიც იბრძოდნენ. მოკრივეთა რიცხვი განსაზღვრული არ იყო.

კრივს ჩვეულებრივად ეგრედწოდებული წარჩინებული პირები მფარველობდნენ. ქომაგები ცხენებზე ისხდნენ, ერთმანეთს ეკამათებოდნენ და თავიანთი რაზმის ფალანგებს აქეზებდნენ. ზოგჯერ „კარგად დამრტყმელ“ მოკრივეებს ფულითაც ასაჩუქრებდნენ.

არის თქმულება, რომ კრივს მეფე ერეკლეც ესწრებოდა. „კრივი იყო ზნეობითი სწავლა ვაჟკაცობის წვრთნისა და ვარჯიშობისა.“¹⁾

გრიგოლ ორბელიანის თქმისა არ იყოს:

„აბა ერთი კრივში მნახე ვინა ვარ!“

რუსეთის დამყარების პირველ დღიდანვე, სხვა ადათებთა შორის, კრივიც აკრძალეს, როგორც „საშიში თამაშა“; მაგრამ მთავარმართებელი ციციანოვის დროს, ხალხის თხოვნით კრივი კვლავ განახლებულ იქმნა; „არა იმიტომ, რომ ციციანოვის ძარღვებში ქართული სისხლი სჩქედდა, არამედ იმიტომ, რომ ხალხს თავისებურება არ დაჰკარგოდა და სამხედრო მოქმედებაში გაწვრთნილიყო.“²⁾

კრივი ბევრნაირი იყო:

მუშტის კრივი,

ხრიდოლი (კრივი ცალი ხელით),

სალდასტი (ქვის კრივი).

ყველაზე გავრცელებული იყო მუშტის კრივი და სალდასტის კრივი. „მუშტის კრივს მართავდნენ ზაფხულში, ქალაქის ქუჩებში და სალდასტის კრივს ზამთარში, ქალაქ გარედ. განსაკუთრებით საყურადღებო ყოფილა სალდასტის კრივი. კრივს ჰქონდა თავისი წესები, ხალხის ჩვეულებაზე დამყარებული. კრივში წართმეული იარაღი, სარტყელი, ქული თუ ნაბადი ითვლებოდა კანონიერ ნადავლად ანუ ალაფად. როცა ქალაქში კრივი გაიმართებოდა, მაყურებლები სახლის სახურავებზე ადიოდნენ, ავსებდნენ ბანებს და იქიდან შესცქეროდნენ ომს და ამხნევებდნენ გამბედავ მებრძოლთ თანაგრძნობის აღმოჩენით; როცა ქალაქ გარედ იბრძოდნენ შურდულებით და ხის ხმლებით, მაყურებლებს წინდაწინვე ჰქონდათ დაკავებული გორები და მალღობი ადგილები. კრივს განსაკუთრებით

1) „ცისკარი“, 1869 წ., № 3, გვ. 81.

2) АКТЫ, т. X., გვ. 826.

ახალგაზრდობა მისდევდა. ეს საკვირველიც არ არის. ქართველ ქალს ერთი ათად უფრო ტურფად ეჩვენებოდა ის ვაჟი, რომელიც კრივში გაიმარჯვებდა და სახელს გაითქვამდა. მოკრივენიც, რასაკვირველია, რამოდენადაც სახელის შოვნას სცდილობდნენ, იმდენადვე სწადათ და სცდილობდნენ თავის გამოჩენას თავიანთ „ორთავ თვალის სინათლის“ სასიამოვნოთ და სასიქადულოთ. კრივს ჰქონდა თავისი ქეშმარიტად კარგი მხარე: ქართველი კაცი პატარაობიდანვე იწრთვნებოდა სამხედრო ხერხებში, ავარჯიშებდა თავის საღ გონებას და გამკვერტელობას; რომელიც მას ბუნებით დაჰყოლია, ვარჯიშობდა სიმარდეში, სისწრაფეში—ერთი სიტყვით, კრივში ქართველი იძენდა ყველა იმ თვისებებს, რომელნიც ძვირფასნი არიან სამხედრო საქმისათვის.“¹⁾

¹⁾ „ივერია“, 1885 წ., № 1.

კრივის შესახებ ცნობების მოსაწოდებლად მიემართეთ ჩვენს უზუცესს მოღვაწეს ნიკო ავალიშვილს, რომელმაც არ დაიხარა და მოგვარა „თავის თვლით ნახული“ კრივის წიგნით ამბავი, ჩვენი ცნობების დასამტკიცებლად და შესავსებად მოგვყავს შემოკლებით ეს წერილი:

„...კრივზედ ცნობის მოსაცემად საჭიროა მოგახსენოთ, რომ მე ჩემი უფროსი და ერთად ერთი ძმის ოჯახში ვიზრდებოდი; მამა ხუთი წლისას მომიკვდა. ჩემი ძმის მეგობარ-ამხანაგების ერთი სახელდობრ გიორგი ნადირაძე, დიდი მამობრივი ყურადღებით მეპყრობოდა; საცა კი რამ ამბავი ხდებოდა საჯაროდ, უძველად მეც მანერებდა. კრივის ნახვა მეტად უყვარდა, მუდამ მიდიოდა და მეც თერთმეტ-თორმეტი წლიდან უძველად თან წამიყვანდა ხოლმე.

მაშინ (1855 წ. და შემდეგ) კრივი იმართებოდა კვირა დღეობით, შუადღის შემდეგ ორისამი-სათიდან, კვირაცხოვლის არეში, ეხლა რომ არსენალის დიდი შენობებია, იმ შენობებზედ. ის ადგილი თუმცა მცირეადაც დაბალ-მაღალი ვაკე იყო და ნაპირზედ ხეებზე ჰქონდა, მაგიერად რბილი და თითქმის უქვა ადგილი იყო.

მოკრივენი „ზემო“ და „ქვემო“ უბნად იყოფებოდნენ. ამ ორი უბნის შუა ხაზი: ხარფუხ—აელაბარ—კლდისუბან—ჩულურეთსა და გარეთუბან—კუჭია—გვრა და დიდუბის შუა იყო...

კრივი იწყებოდა მოხარდა ყმაწვილკაცებით და იგინი რომ გახურებაში შევიდოდნენ, ხან ერთი და ხან მეორე უკან დაიწვედა, მაშინ დაჯაბნის და დაწულს მისი უბნის დიდრონები ჩაეშველებოდნენ; ეხლა ისინი დასწევდნენ უკან მოპირდაპირე უბანს და მათაც დიდრონები ჩაეშველებოდნენ, და ასე თანდათან დიდრონების ჩაშველებით კრივის ასპარეზს დიდრონები იჭერდნენ და მაშინ მოხარდი ახალგაზრდობა დაქანცული და დაბეგვილი სტოებოდა ასპარეზს...

სახელგანთქმული მოკრივენი ორივე უბანს რამდენიმე ჰყვანდა; იგინი მარჯაჟა რაზმს შეადგენდნენ და მარტო ვაკურების დროს ჩაერთოდნენ ხოლმე კრივში. ამ მარჯაჟა მოკრივეთა სახელი მარტო სამისა მახსოვს; ლოპიანა, გიქუა და ღორ-კოლა. მათში ყველაზე განთქმული ლოპიანა იყო, ის რომ ჩაერთოდა კრივში, მოპირდაპირეს ის აწვებოდა, როგორც ძლიერი რამ მანქანა და ბევრჯელ ყოფილა, რომ ხევეში ჩაურტყნია მოწინააღმდეგე უბანი.

მოკრივეთ შიგადაშიგ დასვენებაც იცოდნენ. დაწყებადის და დასვენების დროს. ორივე უბნის მოკრივენი თავიანთ ბელადებს ვარს ეხვეოდნენ...

კრივი დაბინდებანზედ ადრე იშლებოდა, ესე ვსთქვათ „გენერალური ბრძოლის“ შემდეგ, როდესაც ორივე მხრის მარჯაჟაც მთლად ჩაერთოდა საქმეში და ლოპიანასი და მისი ამხანაგების მეოხებით ზემო უბანი დიდათ გაიმარჯვებდა—ან ხევეში ჩაჭრეკავდა ან უიძისოდაც დაჰსაჭაჟავდა, დაირეკავდა ქვემო უბანს. არ მახსოვს, რომ ქვემო უბნის გამარჯვება ვისმე როდისმე ეთქვას.

კრივის ცქერა მერტად უყვარდა ხალხს, ამიტომ დიდძალი მაკერბალი ცხენიანი და თუ ქვევითი ვსწრებოდა კრივზედ, ჰლამის ნახევარ ქალაქი“...

კრის ძლიერ ლატაკი ლიტერატურა აქვს, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ დავით იოსების ძე ბებუთოვის მემუარებს. ¹⁾ ეს ერთადერთი ბეჭდვითი მასალაა, რომელსაც სხვა-და-სხვა ვარიაციით იმეორებენ: დუბროვინი ²⁾, პოტტო ³⁾ ვეიდენბაუმი ⁴⁾ და სხვ.

აი, ამ ბებუთოვს აწერილი აქვს სალდასტის კრივი, რომელშიაც თითონაც მიუღია მონაწილეობა. მკითხველმა რომ წარმოადგენა იქონიოს ამ დაუნდობელ ძველებურ კრივზე, მოგვეყავს ეს აწერილობა ოდნავი კუბიურებით:

„ბრძოლა დავიწყეთ ჩვენ—ამბობს ბებუთოვი,—ქვემო უბნის ბავშვებმა. მე გადავბტი წინ და სხვებთან ერთად დავიწყე შურდულით ქვების სროლა. ქამარზედ მეკიდა ხის ხმალი და მარცხენა მხარეზედ საფრად ნაბადი მქონდა. ახლო რომ მივედი, მოწინააღმდეგენი ხმალში იწვევდნენ ერთმანეთს. ერთი გამბედავი ყმაწვილი დახტოდა ჩემს წინ და თავს იფარავდა ჩემი შურდულისაგან. უეცრათ მოვარდა ჩემთან. ჩვენ შევეტაკენით და დავუწყეთ ერთმანეთს ხმლებით ცემა. ჩემი მოქიშვე დავკერი. მაგრამ მეც გამიბო იმან წარბი... დიდებ შორის ქვის სროლა და ხელჩართული გრძელდებოდა... მე დავრჩი როგორც მაყურებელი. დაძლევა და ჯობნა არც ერთ მხარეს არ ეტყობოდა. ჩვენებმა ჩუმად შუალამისას გაგზავნეს ერთი რაზმი ზემო მხარის ვარს შემოსავლელად, თითქმის ექვს ვერსამდე. ამ რაზმს ჰქონდა ნაბრძანები, გასულიყო ორშაბათს და ასე თორმეტ საათზე გადმოშვებოდა სოლოლაკის მთას და მოსწოლოდა მტერს. ამასთანავე მთაზე, ოქროყანიდან დაწყებული, ამ რაზმს უნდა დაეყენებინა საუკეთესო მეშურდულენი, რომ მტრისთვის ზურგში დაეწყოთ სროლა... ორივე მხრიდან გამოვიდნენ მეშურდულენი ათასობით და სეტყვასავით მიაყარეს ქვები ერთმანეთს... ყველგან გაცხარებული შეტაკება იყო. მომხდურებს როცა წააქცევდნენ, სკდილობდნენ მთიდან გადმოვდებას, მაგრამ ამხანაგები შეეშველებოდნენ და ომი ისევ გათანასწორდებოდა, ბრძოლა გაგრძელდა თითქმის ერთ საათს და ქვემო უბნელებმა მოახერხეს მიანიც ნახევარი მთის დაკავება და ნაბდებით თავს იფარავდნენ შურდულის ქვებისაგან, რომელიც ზუზუნით მოდიოდა... უეცრად მოისმა

¹⁾ „Военный Сборник“, 1867 წ., № 6 და 7.

²⁾ „Тифлисский Листок“, 1899 წ., № 165, სურათებიანი დამატება, № 8.

³⁾ „История войны и владычества русских на Кавказе“. ტ. I, წიგ. II, გვ. 146.

⁴⁾ „Кавказский Календарь“, 1855 წ.

საშინელი ყვირილი. განთქმულ მებრძოლთა სახელი ელვასავით მოეფინა მთელ ხალხს და მეგობრებს რაღაც ელექტრონისებურმა ნაპერწყალმა გაუბრინა ძარღვებში. ზურნისა და საყვირების გამაყრუებელი ღრიალი მოეფინა არემარეს. ომი ცეცხლივით აენტო. ესლა იბრძოდნენ ხის ხმლებით, ქვებს აღარ ხმარობდნენ, კრივის წესით, ხმალ-და-ხმალ შეტაკებაში, ქვის სროლა მხალღობად ითვლებოდა. ზემო უბნელები შესუსტდნენ და უკუ იქცნენ. ქვემო უბნელებმა დაიქირეს მთა და მტერი გაიქცა სოლოლაკის ხეობისკენ.¹⁾

ხშირად ეს ფიზიკური ვარჯიშობა, ავქენტი ცაგარლის თქმით, ეს „მუშტის ქუხილი“, თავდებოდა ფიზიკური დასახიჩრებითაც. „კრივის მეორე დღეს ბლომათ იყვნენ ხოლომე თავგახეთქილები, თვალწავარდნილები და ცხვირპირდამტვრეულები.“²⁾

თუმცა შურდულები პატარა ზომისა იყო და ხმლებიც—ხისა, მაგრამ მიინც საშინელი და დაუზოგავი ხდებოდა ეს „უმუშტო კრივი“... მიუხედავად ამისა, უნდა ითქვას, რომ ამ „ცხვირპირის დამტვრევას“ სულაც არ მოსდევდა ბოროტი გრძნობები და ხშირად ასე ფიზიკურად დასახიჩრებულნი, ნიშნად შერიგებისა, საღბინო ადგილებში მიდიოდნენ და ერთად ღროს ატარებდნენ.

„კრივი“ როგორც ფიზიკური ვარჯიშობა, თავისი ხასიათით და დანიშნულებით არაფრით არ განსხვავდებოდა ასეთივე ხასიათის ვარჯიშობისაგან, რომელიც სხვა ერის ყოფა-ცხოვრებამ წარმოშვა (ბოქსი, ქიდაობა და სხვ.). საერთო მიზეზები იწვევენ საერთო ხასიათის ვარჯიშობასაც: ერთფეროვანი ფიზიკური შრომით დაღლილი სხეული, მოდუნებული მოძრაობა სისხლისა გახალისებას მოითხოვდა, და ტფილისელმა ხელოსნებმაც თავიანთი „ტივის სისხო მკლავების“ ვასატაკაცუნებლად, კრივსაც მიმართეს ისევე, როგორც ინგლისელებმა—ბოქსს.

საღდასტის კრივი მთავარმართებელ ბარიათინსკის ღროს სამუდამოდ აიკრძალა. დარჩა მხოლოდ ჩვეულებრივი მუშტის კრივი, რომელმაც საზოცდაათიან წლებამდე გასტანა. ამ გვიანობამდე დარჩენილ მუშტის კრივს, რომელიც ქალაქ-გარედ იმართებოდა, პოლიციის ზედამხედველობით, თავისი წესები ჰქონდა გამოკრუშავებული. ხშირად ზოგიერთ მოკრივეს საშინელი მაგარი ცაცია ჰქონდა, ვისაც შემოპკრავდა—მორჩა, ცოცხალი ვეღარ ადგებოდა. აი, ამისთანა მოკრივეს სიტყვა ჰქონდა მიცემული, ან

1) „Кавказский Сборник“, 1902 წ., ტ. XXIII, გვ. 14. შეად. „ივერია“, 1885 წ., № 1.

2) „Кавказ“, 1846 წ. № 1.

როგორც ამბობენ, „ხელი ჰქონდა მოწერილი“, რომ იგი აღარ იკრევებდა... მაგრამ, როგორც ყოველგვარ დადგენილებას, რასაკვირველია, ამასაც გვერდს უხვევდნენ, „ხელისმოწერა“, — ხელის მოწერათ რჩებოდა და ამ მუშტის კრივსაც მოჰყვებოდა ხოლმე თავისი მსხვერპლი, თუმცა არა იმდენი, რამდენიც სალდასტის კრივს.

კრწანისის სასაფლაოზე, ამ რამდენიმე წლის წინათ, ერთი საფლავი ვნახე. როგორც საფლავის ქვის წარწერიდან სჩანს, განსვენებული სალდასტის კრივის მსხვერპლი გამხდარა. აი, ეს ეპიტაფია:

„გ უ ლ შ ი ქ ე ა მ ო მ ხ ე დ ა, მეცა ზარები,
თავს დამეხვიენენ ტოლნი-ჯარები;
ჩამომატარეს ციხის კარები,
საწყალ დედაჩემს შერჩეს გონება,
ყველამ მადირსეთ თითო ცხონება.“¹⁾

¹⁾ ყოველ ათეულ წლებს თავისი ცნობილი მოკრივე ჰყავდა. მეთვრამეტე საუკუნის ფალავან-მოკრივეთა სახელები ჩვენამდე არ მოსულა. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან კი ტფილისში ცნობილი იყვნენ შემდეგი მოკრივენი: შერმაზანა, საათო (მთავარმართებლის პ. ციციანოვის ფალავანი), ხარფუხელი მკალავი ლეკუა, ოქრომჭედელი თაფანა, ბებუთაანთ გიგა (ლობჯანიძე), ყასაბი გულუაშვილი, ცხრაფეხანთ გოლა, გამხდარი სიმონა (გოციროძე), ლეჭენძანთ ავეტიქა (ლენჩიშვილი), ბაბამ სირჭია, ჰონი კვინიხა (არჩილ მუხრანბატონის ფალავანი), მჭედელი სია, ჩულურეთელი თეთრ-აბალუხა, წითელ-ფუფიკა კოლა, მეჩანგლე ლოპიანა (გრ. ორბელიანის ფალავანი), თოქმაჩი გულაზა, მთაწმინდელი კოპშუა, ჭიანჭა, პაჭუა, ლორუა, გიყუა (დათიკო მელიქსედეს-ძე ბებუთოვის ფალავანი), ყასაბი ჟირნაშვილი, ნიკოლა ცაცანაშვილი, გიგ-მინჯაყა, ბოშ-ოპანენხა, მიკიტანი გრიშა (მამულაოვი), დაბალი ლოხოშა, დაბალი პეტუა, დაბალი ბეჯინშა, ბაყალი გომეყუა, განჯელი ალია, ფარქასტუ კოლა, ასასი ბუყუყა, კუყიელი ვირიცხონაშვილი, ქარაფ-ქანდოლა, დნგრ სოლომანაშვილი და სხვ.

აღმოსავლეთში ერთი მეფე იყო, ძლიერი და დიდებული. ერთხელ მან მოისურვა თავისი საბრძანებლის დაეღა და დათვალიერება. მგზავრობის დროს ერთ სოფელში ნახა უმშვენიერესი ქალი, ასული უბრალო ხელოსანისა. მეტად მოეწონა სიტუტე და სიკეთილე მისი და ისურვა ცოლად შერთვა. ჩვეულების კვალობაზედ დედ-მამას უნდა დაჰკითხებოდა. ამიტომ მეფემ გაუგზავნა მოციქული. მოციქული მივიდა და ქალის მამას მეფის სურვილი და განზრახვა მოახსენა; ეგონა ქალის მამა სიხარულით ცას დაეწეოდა, მაგრამ ხელოსანი სხვა ჭკუის კაცი იყო. მეფის სიძეობას სხვა ფრიად დიდ ბედნიერებად ჩასთვლიდა, ხელოსანს კი არამც თუ სიხარული არ შეეტყო, არამედ ეწყინა კიდევ, შეკრთა, დანაღვლიანდა და ბოლოს მოციქულს უარი უთხრა: „ჩემი ქალის მთხოვნელმა,—უპასუხა ხელოსანმა მოციქულს,—უთუოდ რამე ხელობა უნდა იცოდეს,—სხვანი ფიქრობენ, მეფობა ყველა ხელობას სჯობიანო, მაგრამ მეფობა მკვიდრი ხელობა არ არის. დღეს მეფე ტახტზე ზის და ბრძანებელია, ხვალ შეიძლება ტახტიდან ჩამოაგდონ, აიკლონ მისი სასახლე და ხელცარიელი დასიან. რა უნდა ქნას, როგორ უნდა იცხოვროს ცოლშვილით, როცა ხელიდან არაფერი გამოუვა? ხელობის მცოდნე კაცი კი ყოველთვის ღელოს გაიტანს. ხელოსანს ცოდნას ვერც ვერავინ მოჰპარავს და ვერც ვერავინ წაართმევს“...

დაბრუნდა უკან მოციქული და მოახსენა მეფეს ხელოსნის პასუხი. მეფე მეტად ჭკვიანი და სათნო ადამიანი იყო: იგი არ განრისხდა, არამედ გაჰკვირდა. დაუფიქრდა ხელოსნის სიტყვებს, სცნა იგი სამართლიანად და ჭეშმარიტ სიტყვებად. მეფემ ამის შემდეგ უფრო მეტად მოისურვა ხელოსნის ქალის შერთვა: ამისთანა ჭკვიან მამას, აღმათ, ქალიც გონიერი ეყოლებოდა. როგორ უნდა მისწეოდა თავის გულის მუტარას? ნებით ხელოსანი ქალს არ აძლევდა და ძალით წართმევას კი თითონ მეფე არა კისრულობდა. ადგა მეფე და შეუდგა ხელოსნის სურვილის ასრულებას: სულ მოკლე ხანში საუცხოვოდ ისწავლა ხალიჩის ქსოვა და ზედ სახეების მოქარგვა. მეფემ თავისი ხელთნაქსოვი გაუგზავნა სასიამოროს. ხე-

ლოსანს ძლიერ მოეწონა მეფის ხელოვნება და ქალის მითხოვებაზე თანხმობა განაცხადა. მეფემ დიდი ამბით იქორწილა.

მეფე თავის მშვენიერ ცოლთან ბედნიერად და მზიარულად ატარებდა სიცოცხლეს. მასთანვე სცხოვრობდა მისი სიმამრი, რომელსაც თავისი ხელობისთვის თავი დაენებებინა. ბევრჯელ მოაგონებდა ხოლმე სიძე-მეფე ხელოსან-სიმამრს წარსულ დროს და დასცინოდა მის ახირებულ უარის თქმას. მაგრამ ჩქარა ერთმა შემთხვევამ სრულიად გაამართლა ხელოსანი და ცხადათ აჩვენა მეფეს, თუ რა ძვირფასი საუნჯეა ხელობის ცოდნა.

კარის კაცნი ყოველ დღე მოწიწებით მოახსენებდნენ მეფეს, რომ მისი ქვეშევრდომნი ფრიად მადლიერნი არიან თავიანთი ბედის და სულ მეფეზე ლოცულობენო. მაგრამ მეფეს ეს სიტყვები როგორღაც არა სჯეროდა. იგი ექვეში იყო, ვაი თუ ჩემს სამფლობელოში ბევრი ბოროტება ტრიალებდეს და ჩემი მოხელეებისაგან ხალხი მწუხარებასა და ტანჯვაში იყოსო. ნამდვილი ამბის გასაგებად ერთხელ მეფემ ინება საიდუმლოდ დავლა და დათვალიერება მთელი თავის საბრძანებლისა. ჩაიკვა გლახის ტანისამოსი, დაიჭირა ყავარჯენი და მწირი ბერივით დაიწყო ფეხით სიარული სოფლიდან სოფელში და ქალაქიდან ქალაქში.

ბევრი იარა თუ ცოტა იარა, სიმშლით შეწუხებული მეფე მზარეულის დუქნის კარებთან მივიდა; მწირად ჩაცმული რომ ნახეს, პატივი სცეს, როგორც სულიერ გზაზედ მავალ კაცსა, შეიყვანეს მორთულ ოთახში და საქმელი მისთავაზეს. მეფე ტახტზე ავიდა, ფეხთ მოიკეცა და ის იყო ჭამას უნდა შესდგომოდა, რომ უცბათ ტახტი ძირს დაეშვა და მეფე ერთ ბნელსა და ღრმა სარდაფში ჩავარდა. ცოტა ხნის შემდეგ პატარა სინათლის შემწეობით, რომელიც სარდაფში ერთი ქუჭრუტანიდან ჩაღიოდა, მეფემ თავის გარშემო ადგილი გაარკვია და ნახა, რომ სარდაფი სავსე იყო თავმოჭრილ ადამიანებით. თავხარი დაეცა მეფეს და არ იცოდა, რა ექნა. ამ დროს მოვარდა ერთი მრისხანე სახის კაცი, იშიშვლა ხანჯალი და შეუძახა მეფეს, სასიკვდილოთ მოემზადეო. მეფემ უთხრა: „ღმერთმა ხომ იცის და შენ თითონა ხედავ, რომ არაფერი მბაღია, მე ერთი საწყალი კაცი ვარ და, აბა, ჩემი სიკვდილით რა უნდა ირგო? თუ ცოცხალს დამარჩენ, მე ისეთი ხელოსანი ვარ, რომ შენი გამდიდრება შემიძლიან. მომიტანეთ აბრეშუმი და ყაჭის ფერადი ძაფი, ჩემს სიცოცხლეს აქ გავატარებ, მოვქსოვ მშვენიერ ხალიჩებს, ნაირფერ ძვირფას სახეებს ზედ მოვქარავ, მერე თქვენ ამ ხალიჩებს დიდ ფასად

გაჰყიდით და გამდიდრდებითო.“ ავაზაკმა სიმდიდრის სიხარბით მოკვლავად ხელი აიღო და გულში გაიფიქრა: საქსოვ მასალას მოვუტან და თუ მომატყუო, აქ არა მყავს, უფრო უარესი ტანჯვით მოვკლავო.

მოუტანეს მეფეს აბრეშუმის და ყაჭი. დაჯდა მეფე და, მართლაც, ისეთი მშვენიერი და ძვირფასი ხალიჩა მოქსოვა, რომ ავაზაკმა გაკვირვებით წარმოსთქვა: „ამის ფასს მეფე თუ გაიმეტებს, თორემ სხვას ვის შეუძლიან ამის ყიდვაო“, ავაზაკი სიხარულით ფეხზე აღარ იდგა; მაგრამ იმისმა სიხარულმა დიდხანს არ გასტანა. ადგა ერთ დღით ეს ავაზაკი, აიღო ნაქსოვი ხალიჩა და პირდაპირ მეფის სასახლეში წაიღო. სასახლეში ვეზირი დახვდა, გასინჯა მოტანილი ხალიჩა, მოქარგულ სახეებსა და ყვავილებს შუა შეამჩნია ნაქსოვი სიტყვები; დააკვირდა, წაიკითხა და თავიანთი მეფის თავგადასავალი შეიტყო. ვეზირმა მაშინვე დაუძახა ღონიერ მოსამსახურეებს და ეს ცრუ ვაჭარი გაათოკინა. ავაზაკს თავზარი დაეცა, როცა ვეზირმა უთხრა მეფის ამბავი და მისი წვალება. ხალხი წავიდა, მეფე გამოიხსნა და ავაზაკის სახლი პირქვე დაამხო. დამნაშავეს კი ღირსეულად სასჯელი მიუზღეს. მეფე ამის შემდეგ მთელ თავის სიცოცხლეში სიმამრის ჭკუის მადლობელი იყო და ამბობდა, ხელობა უბრალო კაცმაც უნდა იცოდეს და მეფემაცო.

ჩვენ ეს ზღაპარი იმიტომ გავიხსენეთ, რომ ქალაქის მცხოვრებლებს ამ არაკის შინაარსი ძვალსა და რბილში აქეთ გამეჯდარი.

ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ხელობას. იმიტომ იყო, რომ ისინი თავიანთ მცირეწლოვან შვილებს ბაღლობიდანვე მიაბარებდნენ ხოლმე შეგირდათ რომელიმე ოსტატს, რა არის ხელობა შეესწავლა, „ერთი ლუკმა პური“ მუდმივად ჰქონოდა და, როგორც ამბობენ, „კაცი გამოსულიყო.“

შობლების პირველი მიმართვა ოსტატისადმი, თავიანთი შვილის შეგირდათ მიბარების დროს, ასე იწყებოდა: „ძვალი ჩემი, ხორცი შენი, —გამიზარდე შვილი, ოსტატო!“

უნდა ითქვას, რომ ხშირად შეგირდი მდიდრულ ოჯახიდანაც გამოდიოდა. დოვლათიანი მამა თავის შვილს ყასიდად ღარიბ ხელოსანს მიაბარებდა, რომ შვილს ცხოვრების ყადრი სცოდნოდა!)

1) ხელოსნებს შეგირდის პატიოსნების გამოსაცდელად, სხვათაშორის, ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ: დუქანში განზრახ ფულს დააგდებდნენ და ჩუმად თვალუფრს ადევნებდნენ: შეგირდი დუქანის დაგვის დროს ამ ფულს თავისთვის აიღებდა თუ ოსტატს მიუბრუნებდა!

ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ამქრობა, როგორც ძველი დროის პროფესიონალური ორგანიზაცია, რომელთანაც მრავალი დამახასიათებელი წესი, ადათი და ჩვეულებაა დაკავშირებული.

ჩვენ ამ ამქრობას ცოტა დაწვრილებით შევხებით.

ძველად ამ ხელოსანთა ორგანიზაციას „ამქარი“ არ ეწოდებოდა. ასეთ კავშირს „თაბუნი“ ერქვა¹⁾, ზოგჯერ „ასნაფიც“²⁾.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოში ამქრობის წესწყობილების დასაწყისს მე-VIII-ე საუკუნეს აკუთვნებს, ვინაიდან „არაბეთის სახალიფოში ამქრები უკვე მერვე საუკუნეში არსებობდნენ, ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ საქართველოს საქალაქო წესწყობილებაზე არაბებს გავლენა ჰქონდათ; ამის გამო საფიქრებელია, რომ ამქრები ტფილისში მაინც უნდა ყოფილიყვნენ“³⁾

ნ. ბერძენოვის თქმით: „ამქრობა ჩვენში სპარსეთიდან შემოვიდა“⁴⁾

ასეა თუ ისე, საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ჩვენში ამქრობა უცხო ერის გავლენით განვითარდა. თვით მე-VI-ე საუკუნეში მცხეთასა და ტფილისში უკვე სჩანან სპარსელი ხელოსნები; ხოლო, არ ვიცით, ეს ხელოსნები იყვნენ რომელიმე ამქარში, როგორც კავშირში, თუ თითო-ოროლა ხელოსანი დასეირნობდა ჩვენს მიწაწყალზე!

მაგრამ ჩვენ ამ ეამად ამქრობის წარმოშობის გამოკვევას არ შევუდგებით. მკითხველის ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ამ ორგანიზაციის ზოგიერთ ადათებსა და ზნე-ჩვეულებებზე⁵⁾

ჰამქარ სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს თანამოსამქრობას.

ხელოსნობის თვითეულ დარგს საკუთარი ამქარი ჰყავდა.

ამ ორგანიზაციაში შეეძლო შესვლა ყველა ადგილობრივ მცხოვრებ ხელოსანს, განურჩევლად წოდებისა და ეროვნებისა.

1) „დასტურდამალი“, პ. უმიკაშვილის რედაქციით, 1886 წ., გვ. 64.

2) „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II. გვ. 528.

3) „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, 1907 წ., გვ. 40.

4) „Тифлис в историческом и этнографическом отношении“, 1870 წ., გვ. 139.

5) ეს მასალა უმეტეს წილად შეკრებილია ძველს მოქალაქეთაგან. მათი ნაამბობი კრიტიკულად შევამოწმე იმ მასალის მიხედვით, რომელიც სხვა-და-სხვა ავტორთა ნაწარმოებშია გადართული. ეს ავტორები არიან: П. Шаншиев: „два слово об амкаре“, 1857 წ.; Ю. Ахвердов—„Тифлиские амкары“, 1883 წ.; С. Егизаров—„Городские цехи“ („Записки кавказск. отдела Русск. географ. об-ва“, кн. XIV, вып. II, 1891 წ.); გ. გამყრელიძე—„ხელოსნობა საქართველოში“ 1926 წ. და ი. გრიშაშვილი: „საიათნოვა“ 1918 წ., გვ. 35.

ამქარს ჰყავდა თავისი გამგეობა, რომელსაც განაგებდა უსტაბაში (ოსტატების თავი—თავმჯდომარე).

ყველა ამქარს თავისი საკუთარი დროშა ჰქონდა, რომელზედაც გამოხატული იყო ფირი (ღერბი, ემბლემა). ეს ფირი წარმოადგენდა ამქარის სიმბოლოს. თვითვე ამქარს თავისი მფარველი წმინდანი ჰყავდა. ასე, მაგ., ხარაზების დროშაზე გამოხატული იყო ელია (ელია წინასწარმეტყველი), დაბლებისაზე—ლეთისმშობელი, სირაჯებისაზე—ყურძნის მტევანი, ყასბებისაზე—მამაბარამი თავისი ბატონით, ხუროებისაზე—ნოეს კილობანი ღმერთი.¹⁾

უსტაბაშს ირჩევდნენ კენჭის ყრით (უსტაბაშს, სხვათა შორის, საქმის გადაწყვეტაში ერთნახევარი ხმა ჰქონდა). ზოგიერთების აზრით, უსტაბაშს არა სცვლიდნენ და იგი ამ თანამდებობაში კვდებოდა კიდევ; რასაკვირველია, უსტაბაშის ვადა განსაზღვრული არ იყო, მაგრამ აშქარაა, დროსთან ერთად, უსტაბაშებიც იცვლებოდნენ; უსტაბაშის დიდხანს დარჩენა თავის თანამდებობაზე დამოკიდებული იყო მის უნარიანობაზე და უფრო მის ავტორიტეტზე.

ამქარს ჰქონდა საკუთარი წესდება, სადაც, სხვათა შორის, სასტიკად იყო დაცული კოლეგიალობა, მაგ., არც ერთი ამქარის წევრი ხელს არ ახლებდა თავისი ამხანაგის მიერ დაწყებულ მუშაობას; საქმიდან დათხოვნილი რომელიმე—დურგლის ნაცვლად, ამავე ხელობის ამქარის წევრი „კისატ“ საქმეს ხელს არ მოჰკიდებდა; ერთი თერძის მიერ დახაზულ და დაჭრილ ახალუხს, მეორე არ შეჰკერავდა და სხვ. აგრეთვე აკრძალული იყო საქარგლო თუ საოსტატო შეგირდის გადაბირება.

აქვე საჭიროა ითქვას, რომ შეგირდი, ვიდრე ქარვალი გახდებოდა, თავისი ხელობის გარდა, ასრულებდა ყოველგვარ წვრილმან საქმესაც; უფროს ოსტატებს ხელზე ემსახურებოდა, დუქანს ჰგვიდა, სადილს სახლიდან დუქანში ეზიდებოდა და სხვ.; შეგირდს ჯამაგირი არ ეძლეოდა. ოსტატი შეგირდს მხოლოდ პურს აქმევდა და მის ჩაცმა-დახურავზე ზრუნავდა. როცა შეგირდი ხელობას შეისწავლიდა, წლიური ჯამაგირი ენიშნებოდა. ზოგის მამა კი, პირიქით, თითონ იხდიდა ფულს, რომ მის შეილს ხელობა შეესწავლა.

¹⁾ ხუროებმა, ხარატებმა და დურგლებმა თავიანთ დროშას შემდეგ მტრედცი მიუმატეს. ამ „მტრედის“ ისტორია ასეთია: როცა ნათლილება დღეს, მტკერის პატარა ტოტში ჯვარს ჩაუშვებდნენ, გაიმართებოდა მტკვარში ცხენების ჯიჩითი. ვალმა ჯარი იდგა, გამოღმა—ქალაქის მოსახლეობა. ისროდნენ თოფებს, უკრავდნენ ზურნას და ამასთანავე მტრედების გუნდსაც აუშვებდნენ. ერთხელ ასეთ „ადრენის“ დროს ერთი მტრედი დურგლების დროშაზე დაჯდა; ხელოსნებმა ეს სასწაულად მიიღეს და მას შემდეგ დურგლების დროშაზე ვერცხლის პატარა მტრედცი ჩამოჰკიდეს.

ხელობის შესწავლის ყველი განსაზღვრული არ იყო, მაგრამ ჩვეულებრივად შევირდი თავის ხელობას 5—6 წლის განმავლობაში ამთავრებდა. ეს დამოკიდებული იყო შევირდის ფხაზე და ხელობის სირთულეზე: ზოგიერთი ხელობის შესწავლა მეტ ვადას თხოვლობდა, ზოგი კი, როგორც იოლი, ცოტას.

შევირდად მიბარების ჰასაკი, მტკიცედ არ იყო განსაზღვრული, მაგრამ ჩვეულებრივად შევირდის გაბარება იწყებოდა 8-დან 10 წლამდე.

საქეფოდ ყოველ ამქარს წელიწადში გაზაფხულის ერთი დღე ჰქონდა არჩეული. თითქმის ორმოცი დღის განმავლობაში (აღდგომის ორშაბათიდან—ამღლებამდე), ორთაქალა და ქალაქის სხვა განაპირა მიდამოები ახმაურებული იყო ამქართა დღესასწაულებით. მიდიოდნენ ქალაქის ბაღებში, დაჰკლავდნენ სამღეთოს და ამხადებდნენ შილაფლავს. ეს შილაფლავი რიგდებოდა ღარიბ-ღატაკთა შორის და ერთ კარგა მოზრდილ ქვამს, თავის „ჯვარისმამის ლავაშებით“, ციხეშიაც უგზავნიდნენ პატიმრებსა. ამავე დღეს ხდებოდა ახალგაზრდა ხელოსნების დალოცვა.

ვიდრე ამ დღესასწაულის ცერემონიალს აეწერდეთ, უნდა ითქვას, რომ ხელოსნის ხარისხის მიღწევისათვის საჭირო იყო ორი წინასწარი საფეხურის გავლა: შევირდობისა და ქარგლობისა. „ქარგლის“ სახელწოდების მიღება თითქმის ოფიციალურად ხდებოდა. ხელოსანი ექსპერტებად მოიწვევდა უსტაბაშს, აღსაჰკალს. იგიბაშს და ამქრის რამდენიმე საპატიო წევრს; შევირდის ნახელავს შეამოწმებდნენ და შესაფერ დასკვნას გამოიტანდნენ. თუ ნახელავი დამაკმაყოფილებელი იქნებოდა, ქარგლობის ხარისხი ეძლეოდა; თუ არა, მაშინ კვლავ შევირდათ რჩებოდა, იმ დრომდე, ვიდრე თავის ინდივიდუალურ მხატვრულ ნიქს არ ჩააქსოვდა ნამუშევარში.

ოსტატი შევირდის ავ-ქარგიანობაში პირადად პასუხისმგებელიც იყო. ვინაიდან ხელობის შესწავლა გამოცდილების გადაცემით და მიბაძვით ხდებოდა. ახალგაზრდა ქარგალი იმით განირჩეოდა შევირდისაგან, რომ ქარგალს უფლება ჰქონდა, რომელ ხელოსანთანაც მოისურვებდა, იმასთან ემუშავა, შევირდი კი იმ ხელოსანთან უნდა დარჩენილიყო, ვისთანაც მშობლები მიბარებდნენ. ქარგალი შეზღუდული იყო ერთ რამეში: მას არ შეეძლო ხელოსნის დუქნის გარეშე დამოუკიდებლად ემუშავა ან ხელოსნის დაუკითხავად შეკვეთები მიეღო.

მაგრამ, როცა ხელოსანი სრულყოფილებიანი ოსტატი გახდებოდა, მაშინ ისიც ისევე ექცეოდა თავის ხელქვეითებს—შევირდებს და ქარგ-

ლებს—როგორც მას ეპყრობოდნენ. ერთი სიტყვით, ამქრის წევრისათვის ეს ტრადიციული ხელოსნობის ცოდნა ერთი თაობიდან მეორეზე გადაცემის საფუძველს წარმოადგენდა.

ხელოსნად დალოცვა ასე ხდებოდა: ერთი დარგის ხელოსნის წარმომადგენელი შეიკრიბებოდნენ სახელოსნოსთან, აიღებდნენ დროშას და ზურნის დაკრით გაემგზავრებოდნენ წინასწარ დანიშნულ რომელიმე ბაღში. დასალოცად გამზადებულნი იმით განირჩეოდნენ სხვა ამქრის წევრებისაგან, რომ ამ სადღესასწაულო კრებულს წინ მიუძღოდნენ ალაშქარის გასწვრივ, წელზე აბრეშუმის სარტყელ-შემოკრულნი. ამ სარტყელს დალოცვის შემდეგ უსტაბაშს უტოვებდნენ.—სარტყელში გამაგრებული ჰქონდათ თავიანთი ხელსაწყო იარაღი. ასე, მაგ., ხარაზებს—მუშტა, დურგლებს—თარაზო, ოქრომჭედლებს—სიმქაში, დერციკებს—შიშა და სხვ. მოდღესასწაულენი და მედღეობენი მივიდოდნენ ბაღში, იქ დაუხვდებოდათ თადარიგის და სარისტის მისაცემად ადრევე წასული ამქრის რომელიმე გამოცდილი და სანდო წევრი. ერთ მხარეს იდგა ვეებერთელა ქვაბი, რომელშიაც შილაფლავი მზადდებოდა, მეორე მხარეს—ლურჯი სუფრა იყო გაშლილი, რომელზედაც თეფშების ნაცვლად—ვაზის, ლეღვის, ან კომპოსტოს ფოთლები ელაგა, ხოლო ქიქების ნაცვლად კი თიხის ფიალები იყო ჩამწყრივებული. სუფრის გარშემო ლაპლაპებდნენ წმინდა სანთლები, რომლებიც უეჭველად ძირამდე უნდა ჩამწვარიყო.

აი, ამ დროს, მთელი ამქრის თანადასწრებით, ხდებოდა ახალგაზრდა ქარჯლის ხელოსნად დალოცვა, რომელიც მანამდე ნამდვილ ოსტატად და ამქრის სრულფუნქციონარ წევრად არ ითვლებოდა. ამ „დალოცვაზე“ მოწვეული ჰყავდათ მღვდელიც, რომელიც დალოცვის წინ ხელოსანს ზნეობიერ დარიგებას აძლევდა, ხოლო უსტაბაში კი სამჯერ შემოჰკრავდა სილას და, ეს იყო ატესტატის მიცემა ხელოსნისათვის.

სილის შემორტყმასაც თავისი წესები ჰქონდა. ეს სილა,—რომელიც უსტაბაშსა და ქარგალს შორის უმცროს-უფროსობის უკანასკნელ მიჯნას აღნიშნავდა,—ასე უნდა გაერთყათ: უსტაბაში დასალოცად გამზადებულ ხელოსანს ერთის ხელით დაუჭერდა ორივე ხელის ცერს და მერე შემოჰკრავდა სილას. სილას სამჯერ არტყამდნენ: ჯერ მარჯვენა ლოყაზე, მერე მარცხენაზე და მესამედ ისევ მარჯვენა ლოყაზედ. უკანასკნელი სილა, როგორც ამბობენ, ყველაზე მწვავე და მაგარი უნდა ყოფილიყო.¹⁾

¹⁾ ბოლო დროს უსტაბაშის „ხელოსნის“ არა ხელოსანიც მისდევდა. ვისაც ამქრის კულტი სწავდა და სურდა, რომ უსტაბაშის ნაკურთხი ყოფილიყო, ამ დღესასწაულზე მიდიოდა და უსტაბაშს დალოცვას სთხოვდა. ამ შემთხვევაში უსტაბაში სილას არ მიმართავდა. ასეთი დალოცვა ხდებოდა „პროშტით“.

ამის შემდეგ სუფრას შემოუსხდებოდნენ და იმართებოდა ლხინი და ხადილი.

ეს ზეიმი გრძელდებოდა ორ-სამ დღეს. პირველი დღის ქეიფი განსაკუთრებით დალოცვის დღით ითვლებოდა. მეორე დღეს მარტო უფროსები ჰქეიფობდნენ; მესამე დღეს—ნამცეცობა ერქვა.

ამ დღესასწაულის დასასრული ასეთი იყო: საღამოს პირზედ ყველანი ერთად—თაიგულებით, ანთებული სანთლებით, ჩირაღდნებით და ზურნით ბალიდან ბრუნდებოდნენ და ისევ იმ სახელოსნოსთან მივიდოდნენ, საიდანაც პირველად დაიძრა პროცესია. ეხლა დუქნის წინ გაიმართებოდა ქეიფი; იყო სიმღერა, ცეკვა, ყიყინა. თუ ბაღში გამართულ ლხინზე პირველი სადღეგრძელოთი გარდაცვლილ ოსტატებს იგონებდნენ და ფიალას პურზედ „თავს წაუქცევდნენ“, აქ, ამ ახალ სუფრაზე, ეს ნაბახურევი ხალხი პირველი სუფრის სილაზათეს ველარ იცავდა და ქეიფი უთავებოლო ღრიანცელით თავდებოდა.

ნუ თუ უსტაბაშის მოვალეობას მხოლოდ სილის გარტყმა შეადგენდა? ნუ თუ ქეიფი ერთად-ერთი აზრი იყო ამქრების ამ მტკიცე ადათისა? ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ სილაც და ქეიფიც შეგვეძლო ღრმა დავიწყებისთვის მიგვეცა. მაგრამ ჩვენ მაინც ვიხსენიებთ ამ ადათებს, ვიხსენიებთ იმიტომ, რომ ადათების მთელი ეს კომპლექსი რთული მოვლენაა, რომელსაც საფუძვლად უდევს თავისებური შეგნება ადამიანის მოვალეობისა და თავისებური მორალი. „სილას“, რომელიც ჩვენს გონებაში იწვევს წარმოდგენას რაღაც უხეში ფიზიკური აქტისას, წინ უძღოდა „დალოცვა“, რომელიც თავისი სიღრმით სარწმუნოებრივი ექსტაზის სიმალემდე მიდის.

აი, ეს დალოცვა:

„ოფლითა შენითა მოიპოვე პური შენი.—ღმერთმა, როცა ყველა სულდგმული გააჩინა, ბრძანა, შრომითა და რუღუნებით ისაზრდოვეთო.

„თვით შიშველი მიწაც შრომით შეიმოსა, გაშენდა და განაყოფიერდა.

„ღმერთმა გაშროთ შური და სიბოროტე თქვენი ხელქვეითებისადმი.

„ჩვენ ყველანი მომაცვდავნი ვართ, ერთი მიდის, მეორე მოდის.

„რას ემგვანებოდა წუთისოფელი, რომ ყველა კარგ ხელოსანს სიკვდილთან ერთად, თავისი ცოდნაც თან წაეღო? ჩვენ სხვა არა-

ფერი დაგვრჩებოდა იმის მეტი, რომ დაემჯღარეყიყავით და დაწვები გვეხოკა. მაგრამ ლეთის შემწეობით ჩვენ შევიძიხეთ ის ცოდნა, რაც ჩვენს წინაპრებს ჰქონდათ. ყოველი ჩვენთაგანი ვალდებულია სხვას გადასცეს ის, რაც თვითონ იცის.

„შეგირდი მორჩილი და გამგო უნდა იყოს თავისის უფროსისა. სწავლა და დარიგება მხოლოდ მორჩილებით შეიძინება.“

დალოცვის უკანასკნელი სიტყვები ასეთი იყო:

„და შენ, მორჩილო და ნამუსიანო შეგირდო! დღეის შემდეგ ატარებ ხელოსნის სახელს და გეძლევა უფლება შენის ხელობით იარსებო. თვით სოლომონ ბრძენი, წინასწარმეტყველები, მოციქულები და ყველა წმინდანები ჰქადაგებდნენ, რომ აღამიანმა მხოლოდ პატიოსანი შრომით უნდა იცხოვროსო... და შენც, შეგირდო ჩვენი ხელობისა, ეხლა, როცა გავვიხდი ამხანაგად, ნუ დაზოგავ შენს ჯანსა და ღონეს, რომ ნამუსიანი შრომით თავი ირჩინო. ო, არამც და არამც არ იარო მრუდე გზით. იყავ გულმართალი და პატიოსანი, ეცადე შენი შეილებიც ამ გზით წარმართო. პატიოსანი შრომა შეასწავლე შენს შეგირდებსაც და ისე მოიქეცი, როგორც ჩვენ გექცეოდით, რათა საიქიოს იესო ქრისტეს წინაშე პირნათლად წარსდგე და განკითხვის დღეს თავისუფლად აღიარო: ღმერთო, აი, მოვედით ჩვენ ჩვენი შეგირდებით, რომლებმაც ნამუსიანად გავატარეთ ჩვენი ცხოვრების დღენი. ღმერთო! გავგილე სამოთხის კარი და დაგვამკვიდრე სასუფეველსა შინა. ამინ“.¹⁾

ხელოსნობაც, ხელოვნების ის დარგი იყო, სადაც, გარდა შრომის და ბაძვითი მეთოდისა, საჭირო ხდებოდა აგრეთვე ინდივიდუალური ნიჭი და ბუნებრივი ალლო. ისეც მომხდარა, რომ მოწაფეს თავისი ოსტატისთვის უჯობნია, რაც ხშირად შუღლის საბაბად გადაქცეულა.

მაგონდება ერთი ლეგენდა ოსტატისა და შეგირდის შესახებ.

ხერთვისის ლამაზ ციხეს ორი დიდი კოშკი აქვს, აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა. კოშკების აშენების ამბავს ხერთვისელები ასე მოგვითხრობენ: თამარ მეფემ ორ კალატოზს უბრძანა, ორი კოშკი აეშენებინათ. ერთი იყო ოსტატი, მეორე მისი შეგირდი. ოსტატს უნდა აეშენა აღმოსავლეთის კოშკი, ხოლო შეგირდს—დასავლეთისა. მეფე დაჰპირდა, უზვად დაეაჯილდოვებ, ვინც უფრო კოხტა და ლამაზ კოშკს ააგებსო. ოსტატი და შეგირდი გულმოდგინეთ შეუდგნენ საქმეს. ხელოსნებს მუშაობა ჯერ არ დაემთავრებინათ, რომ ხალხმა ყაყანი დაიწყო, შეგირდის ნაშე-

¹⁾ Л. П. Загурский: „Записки Кавк. Отдела Русск. географ. об-ва“, т. VIII. 1873 წ., გვ. 26.

ნობა სჯობია ოსტატის ნაშენობასაო. მართლაც, თამარს შეგირდის კოშკი უფრო მოეწონა და წინდაწინვე უხვად დააჯილდოვა ხელოსანი. გაბრაზდა ოსტატი. იხელთა დრო და თავის შეგირდს კიბე გამოაცალა სწორედ მაშინ, როდესაც შეგირდი კოშკის თავს ასრულებდა. რა ექნა შეგირდს? რაკი უკებოდ ბრის ვეღარ ჩამოვიდოდა, ადგა და ორიოდ დარჩენილ ფიკრიდან ფრთები გაიკეთა, ცული (ტარალი?) წელში გაიბკო და გადაფრინდა ჯავახეთის მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. ეს მანძილი ბარე ოცი საჟენია დასავლეთის კოშკიდან. ძირს ისე უხერხულად დაეშვა, რომ ცულით დაიჭრა და გარდაიცვალა. ამ ადგილს ხერთვისელები ეხლაც მსხვერპლის ადგილს ეძახიან.¹⁾

ერთ-ერთი ასეთი შუღლიანობის ნიმუში ოსტატსა ღ შეგირდს შორის, გვაქვს მცხეთის ტაძრის კედელზედაც. ჩრდილოეთისაკენ გამოქანდაკებულია კაცის მოჭრილი ხელი, რომელსაც გონიო უჭირავს. თქმულება გადმოგვცემს, რომ სამთავროს მაშენებელის ხუროთმოძღვრის მოწაფემ მცხეთა ააშენა, მაგრამ ოსტატს შეშურდა და კანდიერ მოწაფეს ხელი მოსჭრესო. ხალხური ლექსი ამბობს:

„ხე-კორძულას წყალი მისვამს,
მცხეთა ისე ამიგია,
დამიჭირეს, ხელი მომჭრეს—
რატომ კარგი აგიგია“...²⁾

ეს ორი მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს, რომ შეგირდსა და ოსტატს შორის, შუღლი ოდითვე არსებულია. ამიტომ იყო, რომ დალოცვის დროს ოსტატს ეუბნებოდნენ, „ღმერთმა გაშოროთ შური და მტრობა თქვენი ხელქვეითებისადმიო“.

მიუხედავად ამისა, ამქრებ შორის დაქსაქსულობა არ არსებობდა და ამქართა ოჯახი საკმაოდ მტკიცე ორგანიზაციას წარმოადგენდა. შემკავ-შირებელი დულაბი იმდენად მძლავრი იყო, რომ ამქრები ზოგჯერ ორგანიზაციულად გამოსვლასაც კი ახერხებდნენ. ასე მოხდა, მაგალითად, 1865 წელს, როცა ახალი გადასახადების შემოღებას, ამ ახალი სამოქალაქო ცხოვრების პირველ სტუმარს, ტფილისის ამქრობამ აჯანყებით უპასუხა.

ათათასზე მეტი ხალხი შეიარაღდა ქვებით (ყველა მემამოხეს ჩოხის კალთები რიყის სიბი ქვებით ჰქონდა სავსე) და გამოვიდა ქუჩებში. „მთელ

1) ალ. ფრთელი: „დიდებული მესხეთი“, გამოც. იასონ კერესელიძისა, 1914 წ., გვ. 162.

2) თ. ყორღანიანი: „ქრონიკები“, წიგნი პირველი, 1893 წ. გვ. 175-6.

ქალაქში დაიკეტა დუქნები, მედროეკებმა დაუტევეს ბირჟა, მეზოვოსკენი დაიმაღლნენ, თულულღებმა შესწყვიტეს წყალის ზიდვა და მთელი ქალაქი გალაგდა ხოჯივანქში, ბებუთაანთ სასაფლაოზე“¹⁾, სადაც მთავრობის საწინააღმდეგო მიტინგი გაიმართა. ამქრებს ჰყავდათ თავიანთი მეთაურები, რომელნიც ხალხს აქეზებდნენ და აჯანყებისკენ მოუწოდებდნენ. აი, ერთი ამ მეთაურთაგანის სამიტინგო სიტყვა, რომელიც პროფ. პ. მელიქიშვილის მოგონებაში გვხვდება: „არ ვიცი რათ და,—გვიამბობს აწ განსვენებული პროფესორი,—მეც მიანტერესებდა ეს მდგომარეობა. ერთ ჩემს ამხანაგთან ერთად მოვახერხე ვასვლა ხოჯივანქის სასაფლაოს გორაკზე. მაგონდება ერთი ახალგაზრდა მოქალაქე ხელოსნის სიტყვა, რომელიც ამბობდა, რომ ჩვენ არ უნდა დავთანხმდეთ ამ დიდ გადასახადების მოთხოვნილებას. აი, როგორც ჩვენა ვდგევართ აქ, სასაფლაოზე, და უგზავნით საყვედურებს ჩვენს მამაპაპათ, რომ ისინი დასთანხმდნენ რუსის ჯარის აქ შემოყვანას და ამგვარად ჩვენს დაჩაგვრას ხელი შეუწყეს. ისე ჩვენი შვილებიც საყვედურს გვეტყვიან ჩვენ ამავე სასაფლაოზე, თუ ჩვენ დავთანხმდებით მთავრობის მოთხოვნილებებს.“²⁾

მთავრობა შედრკა. ეწინოდა ქალაქელებს სოფელელები არ გამოესარჩლონო; მეყვესულად „ყარაბულაღიდან გამოიწვიეს რამდენიმე ბატალიონი, ხრამიდან—ყახანები, მუხრანეანიდან მოიტანეს ზარბაზნები და ავღაბრის ორივე ხიდზე, თათრის მოედანზედ, პოლიციის შენობასთან, კუკიის ხიდთან და ჩუღურეთის სიახლოვეს—ჯარები ჩააყენეს“.

ერთი რუსის მოხელე თავის მოგონებაში ამ „ბუნტის“ შესახებ ასე მოგვითხრობს: „ქალაქს უეცრად დიდი აღელვება დაეტყო, ხმა დაირხა, თითქოს ქალაქის მცხოვრებლებს დაადევს არაჩვეულებრივი გადასახადი. პირველი მოძრაობა დაიწყო ამქრებს შორის. შემდეგ საოცარი სისწრაფით მოედო მთელ ქალაქს. ხალხი იკრიფებოდა სასაფლაოზე მოედნებზე, ქუჩებში; ხმაურობდნენ, იბუქრებოდნენ, ყვიროდნენ და ღრიალებდნენ“.³⁾

მაგრამ ეს „ღრიალი“ მალე ჩააჩუმეს... ბევრი დაიპირეს, ბევრი გადასახლეს. თებელ იოსება, კრუაშვილი მინასა, დერციკი ქიტესა და ორი ძმა ქასუანთშვილები, როგორც ამბოხის მეთაურნი, ჯერაც არ დაბრუნე-

1) იონა მეუნარგია: „შაშხე“ 1904 წ., № V. ნაწ. II, გვ. 4.

2) პროფ. პ. მელიქიშვილი: „ჩემი მოგონება“; იხ. „ქართული მწერლობა“, 1927 წ., № 5, გვ. 147.

3) „Воспоминания Андрея Михайловича Фадеева“. 1897 წ., Одесса, ნაწ. II., გვ. 245.

ბულან ციმბირიდანაო, — იოხუნჯა ერთმა ძველმა მოამქრემ და მოქალაქემ, 94 წლის მოხუცმა გიორგი კალატაზიშვილმა.

ყალბი წარმოდგენა გვექნება ამქრობაზე და ამქრებზე, თუ ვიფიქრებთ, რომ ხელოსნობის ზეგავლენით მათში ჩაკლული იყო უნარი ბრძოლისა ან იარაღის ტარებისა. პირიქით, ისტორიული მაგალითები გვიჩვენებს, რომ როგორც ქართველ მეფეებს, ისე საქართველოს შემდეგი დროის მმართველებს ხშირად მიუმართავთ ამქრობისათვის, როგორც მებრძოლ ძალისთვის, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე ტფილისის დაცვას მოითხოვდა.

„ამქარი ქართველი მეფეების დროს წარმოადგენდა ქალაქის ადგილობრივ გარნიზონს, რომელიც ტფილისის იცავდა მტრების თავდასხმისაგან. ჯერ კიდევ 1803 წელს, განჯის ციხის აღების დროს, ქართულ ჯართან ერთად ტფილისის ამქრობაც იღებდა მონაწილეობას; 1826 წელს ამქრები სდარაჯობდნენ ნავთლულის ჰოსპიტალს, არა მწყობრ ჯარისკაცებთან ერთად; ხოლო 1854 წ. ოსმალებთან ომის დროს გენ. რეაღის მიერ, სხვა მოქალაქეებთან ერთად ტფილისის ამქრებიც იყვნენ გაწვეულნი და ეს ხალხი მთლად შეიარაღებული ერთსულოვნად გამოცხადდა.“¹⁾

ზოგი რუსის მოხელე ამქრობის ინსტიტუტის წინააღმდეგი იყო, ვინაიდან ამქრობაში ჰხედავდა გაერთიანებულ წვრილ ვაჭრობას, რომელიც თითქოს მონოპოლიური უფლებით სარგელობდა.²⁾ უკვე 1849 წ. საგუბერნიო სამმართველოში შეიტანეს განცხადება ამქრობის მოსპობის შესახებ, მაგრამ ვორონცოვმა, რომელიც ხშირად გამოდიოდა ადგილობრივი ადათების გულმოდგინე დამცველად, ამ უძველესი ორგანიზაციის ერთბაშად მოსპობა არ ისურვა. „ისინი ჩვენ არ გვაწუხებენ, თავიანთ წევრებს ეხმარებიან, შეიძლება ამქრობას ჰქონდეს თავისი უარყოფითი მხარეები, მაგრამ რაიმე ცვლილების შეტანა ამ დაწესებულებაში, რომელიც საუკუნეებით არსებობს, ჯერ ნაადრევია; მათ ადათებში, მათ წესწყობილებაში იმდენი კარგი მხარეა, რომ ეს სიკარგე სქარბობს მათ ნაკლულევანებასაო.“³⁾

მიუხედავად ამისა, ამქრობამ ჩვენ დრომდე მაინც მოაღწია, თუმცა თავისი პირველი სახე დაკარგა; ბოლოს, მაშინდელი მთავრობის გადაწყვე-

1) К. Г. Иерусалимский: „Ювелир индейскаго царя, Ованес Ага, или любовь отца к сыну и на оборот“, Тифлис, 1866 წ., გვ. (დამატ.) 9—10.

2) „Акты“, ტ. XI, გვ. 875-6.

3) Ю. Ахвердов: „Тифлисские Амкары“. 1933 წ., გვ. 31.

ტილებით, ყველა დარგის ამქარი შეაერთეს და მოათავსეს ქალაქის სახელოსნო სამმართველოში (Городская ремесленная управа).

ამქრობა ყარაჩოღელთა კულტი იყო. ამქრობა ბოჰემის ერთი იმ ნატეხთაგანია, ურომლისოდაც ძველი ტფილისის დარღვეული სახე ვერ დაკაწიწდება.

ამქრის უსტაბაშს ძველად დიდი გავლენა ჰქონდა. ის, როგორც არჩეული მამასახლისი, სარგებლობდა მარად დაუბერებელ ავტორიტეტით. უსტაბაშის მოვალეობას, სხვათა შორის, შეადგენდა ზედამხედველობა და ზეპირი მეთვალყურეობა, რომ ამქრის ცხოვრებაში წესიერება არ დარღვეულიყო, — ზეპირს იმიტომ ვამბობ, რომ ძველად ამქრის უმეტესმა ნაწილმა, ქალაქური გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, „წიგნი არ იცოდა“. მთქონდათ მიხვედრის ნიჭი, დაკვირვება და მხსიერების დაუსრულებელი მარაგი. საანგარიშოთ ხმარობდნენ საკუთარ ნიშნებს: ჯვარდინი ხაზი, მოღვედილი ხაზი, სწორი ხაზი, მრგვალი ხაზი, ორი ხაზი და ამ ორ ხაზზე — რამოდენიმე ნახაზობა. აი, ეს იყო მათი საანგარიშო დავთარი, ბუხ-პალტერია, რომლითაც ისინი აღნიშნავდნენ მანეთებს, თუმნიანებს და სხვ.

უსტაბაშისა ყველას ეხატებოდა. უსტაბაშს ანგარიშს უწევდნენ. თუ სადმე ცოლქმართა შორის რაიმე უმძრახობა ჩამოვარდებოდა, განდებოდა უსტაბაშს და უთანხმოებას „ბარიშანით“ ათავებდა. ან-და, თუ მეზობელი „ალიშველიშის“ ნიადაგზე წაიჩხუბებოდა, დაიბარებდნენ უსტაბაშს და იგი ატეხილ დავას ხელად მოაწესრიგებდა; ხოლო, თუ რომელიმე მხარე გაჯიუტდებოდა და უსტაბაშის განაჩენს არ დაემორჩილებოდა, დამწაშავის დასასჯელად არსებობდა „იოლი“, ე. ი. იოლს ჰკრავენ, ბოიკოტს უცხადებდნენ.

ამქრის მოვალეობას შეადგენდა აგრეთვე გარდაცვლილ ამხანაგების დაკრძალვა. რომელი ამქრის წევრიც გარდაიცვლებოდა, იმ ხელობის დუქნები, ნიშნად განსვენებულის პატივისცემისა, დაიკეტებოდა და ყველანი გარდაცვლილის ოჯახში მოგროვდებოდნენ, „ოქუცზე“ მიდიოდნენ. თუ გარდაცვლილი მდიდართა წრეს ეკუთვნოდა, ქირისუფლები ამქრის სალაროს სასარგებლოდ იხდიდნენ ერთგვარ თანხას, რომ ამქრის წევრები გასვენებას დასწრებოდნენ.¹⁾ ეს თანხა ნაწილდებოდა დამსწრეთა შორის და ესენიც დაკრძალვის შემდეგ, შედიოდნენ რომელიმე შეიხანაში განსვენებულის შესანდობარის დასაღვეად.

¹⁾ Барон Гакстгаузен: „Закавказский край“, 1857 წ., ნაწ. I, გვ. 108.

ამქრის წესდებებში აღნიშნული იყო ქერივ-ობოლთა მოვლა, პატრონობა; უნდა ითქვას, რომ ამ წესდებებს მუხლმაგრად ასრულებდნენ. აღმოსავლელ კაცს ყოველთვის აწუხებდნენ ფიქრი თავის უკანასკნელ წუთებზე და ღირსეულ დამარხვაზე. „ღირსეული დამარხვა“—ეს მისი უკანასკნელი სურვილია. ტფილისის ყარაჩოღელს, ტფილისის ამქრის წევრს, არავითარი კაპიტალი არავითარი საბრუნავი თაენი არ გააჩნდა. იგი ერთი კვირის ნამუშავეარს ხშირად ერთ დღეში სქამდა. მომავალზე არა ზრუნავდა. მოკვდებოდა და, დოვლათის ნაცვლად, ოჯახს უტოვებდა ან სამუშაო იარაღებს, ან შვილს, რომლის მარჯვენაც პატარაობიდანვე მუშაობას იყო შეჩვეული.

იყვნენ, რასაკვირველია, გამონაკლისებიც, რომელნიც „შავი დღისათვის“ აგროვებდნენ გროშებს, რომ მერე სიმაღლოდ არ გამხდარიყო მათი დამარხვა, ხოლო ყარაჩოღელს კი თავისი „სამარხი კასა“ ყოველთვის წელზე ჰქონდა შემორტყმული: ვერცხლის ქამარი. ¹⁾

მე მინახავს ყომრის აზარტიანი მოთამაშე, რომელსაც ყველაფერი წაუგია ყომარში—ფული, ქუდი, ქურქი, ახალუხი, ჩექმები, თვით შარვალიც კი და ვერცხლის ქამრისათვის ხელი არ უხლია: იგი საცვლებზე შემორტყმული ვერცხლის ქამრით დაბრუნებულა სახლში; ხოლო, თუ ამ ვერცხლის ქამარს ვინმე მოჰპარავდა, ან ძალით გააყიდვინებდა, მაშინ მისი სიბრახე უნაპირო იყო; ამისთანა კაცს საფლავთან უნდა დაეწყო ლაპარაკი. ამას წინად გაზეთში წავიკითხე, რომ ხარაზმა მიხვილ ველიაშვილმა თავისი შეგირდი, გიორგი მეთეფშიშვილი, ნან ალაგას დასქარა! საქმე ასე ყოფილა: ხარაზი ველიაშვილი თავისი შეგირდის ექსპლოატაციას ეწეოდა; შეგირდს სასამართლოში უჩივლია. სასამართლოს ვადუწყვეტია, რომ ხარაზი ველიაშვილს შეგირდ მეთეფშიშვილისათვის სალიკვიდაცო ფული უნდა მიეცა, და რადგან ხარაზს სხვა თანხა არა ჰქონდა, თავისი ვერცხლის ქამარი გაუყიდა და ყოფილი შეგირდი დაუკმაყოფილებია. გავიდა დრო. ხარაზი ველიაშვილი მაინც ვერ შერიგებოდა იმ აზრს, რომ მას სამარხი ვერცხლის ქამარი იძულებით გაუყიდეს. ყოველთვის აღრენილ გუნებაზე იყო. და, აი, ერთხელ ხარაზმა დრო იხელთა, თავის ყოფილ შეგირდს ჩაუსაფრდა და ბებუთით ნან ქრილობა მიაცენა. ²⁾

ყარაჩოღელს საკუთარი ტრადიცია ჰქონდა. იგი, როგორც ქედმაღალი და სიცოცხლის არალუღებოდან გამქრიახად გამოშხირალი, სიკვდილის

¹⁾ ძველად ქარგალს ქულაბა უნდა დაედგა, სადაც წლობით გროვდებოდა ვერცხლის ქამრის შესაფენი თანხა.

²⁾ გაზ. „კომუნისტი“, 1927 წ. № 133.

დროსაც კი იმაზე ფიქრობდა, რომ მისი ნეშტი სამადლოდ არ გამხდარიყო დასამარხი.

ვახტანგ მეექვსეც თავის კანონებში ს ა მ ა რ ხ ს დიდს უურადლებას აქცევდა: „ეკლესიის გარედ მართებული არის, რომე საფლავის პატრონმა ფასი გამოართოს, ამისთვის რომე დაჭირვებულს კაცს შეუწოდობარი საფლავი არას არგებს.¹⁾ ამქრის წევრი კი თავისუფალი იყო ასეთი ზრუნვისაგან. მან სიკოცხლითვე იცოდა, რომ სიკვდილის შემდეგ, ამქრის წესდების ძალით, მისი ამხანაგები სამადლოდ არ გახდიდნენ მის გავენებას, ღირსეულად დაასაფლავებდნენ და მისი ოჯახის წევრნიც უპატრონოდ არ დარჩებოდნენ.

ხოლერისა და შავი ჭირის დროს, როცა ტფილისის მცხოვრებნი ქალაქიდან თავ-გზა-დაბნეულები გარბოდნენ და თავიანთ მკვდრებს თუ ავადმყოფებს ბედის ანაბარა სტოვებდნენ,—ამქრის წევრები თავიანთ წმინდა მოვალეობად სთვლიდნენ, რომ ქალაქში დარჩენილიყვნენ და მიცვალებულთათვის პატრონობა გაეწიათ.

არამც თუ გაჭირვებისას, თვით დაღბინების დროსაც ამქრებმა ნამდვილი ამხანაგობა იცოდნენ,—ამქრის წევრები დაობლებულ ოჯახს მუდამ მზრუნველობით ეკიდებოდნენ. სხვათაშორის, აღსანიშნავია ერთი იშვიათი მოვლენა: ქვრივს ყოველდღე მისდიოდა ხორავი და არავინ იცოდა, თუ ვინ იყო მისი გამგზავნელი. ეს იყო ჩუმი დახმარება იმ ოჯახისადმი, რომლის გარდაცვლილი პატრონიც ამქრის წევრად ან გამგზავნელ ყარაჩოდელის პირად მეგობრად ითვლებოდა.

როცა ქვრივის ბავშვები დაიზრდებოდნენ, ვაჟებს სახელოსნოებში მიაბარებდნენ, ხოლო ასაკოვან ქალებს ამქრის დახლიდან ეძლეოდათ გასამხითებელი თანხა. ამ ფულით დედა თავის ასულს ადათით დაწესებულ მზითევს უკერავდა.

შეიძლება ეს სიტყვა მზითევი ეხლა ჩვენთვის საჩოთირო და სალიმილოც იყოს, მაგრამ იმ დროინდელი პატარძლისათვის „მზითვის სია“ პარველი ქვაკუთხედი იყო მომავალი ბედნიერების შესაქმნელად.

ჩვენი მონოგრაფიის საილიუსტრაციოდ და იმ ეპოქის დასახსნათებლად ჩვენ ამ მზითვის სიების გასაცნობად ცოტახანს მკითხველის უურადლებას მოვითხოვთ.

¹⁾ იხ. ვახტანგის კანონები, მუხ. 218.

„მზითევი“ ჩვენში ძველთაგან გადმოცემული ყოფა-ცხოვრების მთლიანი ჯაჭვის ერთი რგოლთაგანი იყო, მაგრამ ბოლო ხანებში ამ ჩვეულებამ მეტად მახინჯი სახე მიიღო. საცოლვე ვაფი ქალის სულიერსა და გარეგნულ სილამაზეს აღარაფრად აფასებდა და მხოლოდ მ ზ ი თ ე ვ ს მოითხოვდა.

თუ სამაჰმადიანო ქვეყნებში ქალი მშობლებისთვის შემოსავლის წყარო იყო (საცოლვე ვაფი ლამაზი-ქალის მშობლებს 50 აქლემს, ან 500 ცხვარს აძლევდა), ჩვენში, პირიქით, ქალს ათხოვებდნენ და თან ჯილდოდ თავის წონა ოქროს ატანდნენ. თურქებს ჩვენს შესახებ ერთი ანეგდოტიც აქვთ: გურჯისტანში ორ რამეს იძლევიან მუქთად და ზედ ფულსაც აძებენ, ნაგავს და გასათხოვარ ქალსაო.

თურქთა ქალები ამაყობდნენ, როდესაც კარგს ფასებში იყიდებოდნენ, ჩვენი ქალების ბედნიერება კი მაშინ იყო, როცა თავის საქმროს ძვირფას მზითევს და „ჯიბის ფულს“ (ქრთამს) წაუღებდნენ. ამ საკითხმა კამათიც კი გამოიწვია ოთხმოციან წლებში. ნ. ნიკოლაძე ასეთი სიტყვებით მიმართავდა საცოლვე ვაფებს: „ცოლის შერთვის დროს უფრო ხასიათსა და ზნეს მიჰხედეთ, ვიდრე მზითევსო.“¹⁾

ეს ეპიდემია დაბალ ფენებს უფრო მოედო. ჩვენებური პატარძალი გრძნობდა, რომ უმზითვოდ ქმრის ოჯახში დაიჩაგრებოდა და ამიტომ „გალესილი ხმალივით“ ეკვეთებოდა მშობლებს:

„ეხლანდელი ქალები,
გალესილი ხმალები,
დედებს ემღურებიან:
მოგვიშაღეთ ქრთამები.“

თუ ეს „ეხლანდელი ქალები“ ასე მსჯელობდნენ, არც „ეხლანდელი ვაფები“ აკლებდნენ:

„წყალში თევზი დაცურავს,
ბოლოს იქნევს, თავს—არა,
ეხლანდელი ვაფები
ქრთამს ეძებენ, ქალს—არა!“

¹⁾ იხ. ნ. ნიკოლაძის „ნაწერი“, წ. I., 1890 წ., გვ. 25.

ქალაქის ხალხურ პოეზიაში, ამის შესახებ მთელი ლიტერატურა არსებობს. აი, რას ამბობს ერთი, იმ დროინდელი, საცოლე ვაჟი:

ეხლა ამ ჩვენს დროში,
 თუ ქალსა აქვს გროში,
 თუნდაც ჰგავდეს კუნძსა,
 იდგეს საყასბოში,

ოღონდ ჰქონდეს ფული,
 ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!..

გინდ იცოდეს ცემა,
 მომცეს ტანჯვა, გვემა,
 ვითომ დავიწუნო?
 არა, ჩემმა მზემა!

ოღონდ ჰქონდეს ფული,
 ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!..

ჰქონდეს მწარე ენა,
 მომიწამლოს ლხენა,
 ფულის გულისათვის
 უნდა მქონდეს თმენა.

ოღონდ ჰქონდეს ფული,
 ვითხოვ, ღმერთი, რჯული!..¹⁾

ეს ვაჟი თუ ასე „მღერის“, მეორე საცოლე ვაჟი პირდაპირ ცინიკურად აცხადებს:

„ცოლის თხოვნას ვაპირებ, მოემზადეთ, დედანო,
 ქალაქში მოიყვანეთ, ვინც სახლში გისხედანო!“

და ბოლოს დასძენს, რომ ჩემს საცოლეს უეჭველად უნდა ჰქონდეს, „დიდროვანი სახლები“, „ავეჯები ახლები“, ოთახები ევროპიულად მორთული, „საწოლში მარმარილოს ვანები“ და სხვ. წარმოიდგინეთ, ასეთ ლექსებს ნინო ორბელიანიც კი გამოეხმაურა; იგი უპასუხებს ამგვარი „თხოვნების“ ავტორს და, სხვათა შორის, „საწოლის ვანების“ შესახებ სწერს:

„შენ რად გინდა მარმარილოს ვანები,
 თუ დაგცხება—მტკვარშიაც ებანები,

შენ მოსძებნე საქართველოს ქალები,
 თუ სხვა შეგხვდა, დაგიდგება თვალეები.

შენ მოსძებნე, მე კი არა მცალიან,
 შენს თხოვნაზე მეცინება ძალიან.“²⁾

¹⁾ „ივერია“, 1914 წ., № 167 (ლექსი გვუთენის ანტონ განჯისკარელს).

²⁾ ნინო ორბელიანის „ლექსნი“, 1885 წ. გვ. 35.

ნინო ორბელიანის ლექსს გამოეკომავა სახალხო პოეტი გორდაძე; იგიც ილაშქრებს ასეთი „მზითვის“ წინააღმდეგ:

„მე რად მინდა მზითვეი და ფულები?
ფულებისთვის დავიბრმავო თვალები
და შევიტოო ლამაზი და კაპასი,
შემიკურთხოოს სული ჩემი პაპასი?

გონჯი იყოს, ოღონდ იყოს ჭკვიანი,
მორიდალო, კარგი, თავაზიანი;
მოდნაზე არ მოსდიოდეს ფეთება
და შეეძლოს სახლში რამის კეთება“.)

რასაკვირველია, ასეთი ლიტერატურა თავისი გზით მიდიოდა, ცხოვრების პირვარამიც—თავისი გზით; მზითვის სიები კი მაინც არ მოისპო. ეს მზითვის სიები დროისა და წოდების მიხედვით, თანდათან იცვლებოდა, როგორც მატერიალური ღირებულებით, ისე გარეგნული სტილით.

ჩვენ ხელთა გვაქვს რამდენიმე ნიმუში ასეთი „სიებისა“; საჭიროა მათი ნაწილობრივად მოყვანა, რომ მკითხველმა წარმოდგენა იქონიოს, თუ საქართველოში მზითვეს, თვით ძველ დროიდანვე, რა დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ, შემდგომ ეს „სიები“ თანდათან როგორ გადაგვარდა და, დასასრულ, ამ ტრადიციულმა „ქრთამმა“ როგორი სახით და როგორი სტილით მოაღწია ჩვენამდე.

თუ ანუკა ბატონიშვილის მზითვის სიაში „კაცთაგან მიუწვდომელნი საუნჯენი და უსასყიდლო მარგალიტებია“ მოხსენებული, სამაგიეროდ, ბოლო დროინდელი მზითვის სიები პირდაპირ...

მაგრამ სჯობია თავიდან დავიწყოთ:

სია ზიწველი:

„წარგვიტანებია მზითვეი თანა, რომელსა მრავალთაგან მცირესა მოვიხრობთ“,—და ეს „მცირე“ 16 გვერდიან ბეჭდურ თაბახზეა გადაშლილი,—„სამკაულნი და საუნჯენი კაცთაგან მიუწვდომელნი, მარგალიტნი უსასყიდლონი, ოქრო და ვერცხლი აღუწერელნი, მხევალნი, ხადუმი-თურთ, აზნაურნი სარანგთურთ“ და სხვ.

ქართული ლიტერატურა: ვეფხისტყაოსანი ჯაზულით დახატული ერთი; ლეილ-მეჯნუნიანი ერთი; უსუფ-ზილიხანიანი ერთი, საამიანი ერთი.

1) მიხ. გორდაძის „ლექსნი“, 1893 წ., გვ. 12.

დროს გასატარებელი გონებრივი გასართობები: სა-
 თამაშო ჭადრაკი, ნარდი ხათაბანდისა, განჯაფა, სავზისურხი, კურდღელი
 და ავაზა, თავფეიშიგი და სხვა წერილი სათამაშოები.

ქალის სამკაული: მარგალიტის ქუდი მრავალის ხოშრის მარ-
 გალიტითა; ნაკერი სისამურით; იალქანი; პირის მარგალიტი კარგი და
 პატიოსანი; საყური წყვილი ორის ყირმიზის ბადახმანის ლალითა, ორის
 ობლის მარგალიტითა, ორის ნიშაბურის ფირუზითა, თავისის მურასას
 ჯაქვებითა, შიგ სხედს ოცდა თექვსმეტი იაგუნდი; სირზა ერთი კარგი
 და პატიოსანი, ცხრა ოქროს ქულიჩითა, შიგ სხედს პატიოსანი ზურმუხ-
 ტი, შვიდი ყირმიზი, იაგუნდი ოცი, ხოშორ-მარგალიტი ორმოცდა ცხრა-
 მეტი, მისის მურასას კავებითა და თითრმებით შემკობილი; ყაში ერთი
 კარგი და პატიოსანი მარგალიტითა, ოქროს ქულიჩითა და სინსილითა
 შემკული; ჯილა ერთი, შიგ ზის სამი პატიოსანი ობოლი მარგალიტი,
 ოთხი ყირმიზი იაგუნდი და ორმოცდა ოთხი ხოშორი მარგალიტი მი-
 სის შტოვებითა და ჯინჯილითა, წყვილი ოქროს დუნბარჩა; ერთი ამბარჩა,
 პერანგის იახა; ყოლბალი და სხვ.

საპირფარეშოსთვის: ვერცხლის გოდორი; უმარლის საღე-
 სავი მისის ვერცხლის სინითა; მუშაბახის ფერი ოქროს კოლოფი; ოქ-
 როთ მოქედელი მურასა სარკე მისის მარგალიტის ბუდითა; მარგალი-
 ტის სასურმე, საპნის ნალბაქი და სხვ.

აბანოს იარაღი: სუზანი ერთი, ყადიფა ორი,—ხალასად ნაკერი
 ერთი, პირსახოცი ორი, ფუთა დარაისა ორი, ორხოვა ერთი, ქეჩა ერთი,
 ვერცხლის საბანოვე დიდი ჯამი ერთი, ჩოდრათო ერთი, საბანოვე ტაშ-
 ტი ერთი, სათბობი თუნგი ერთი, ქვაბი ერთი.

საცვლელი: პერანგი და მისი ტოლი ცხრა-ცხრა; ბურსეულისა
 ცხრა, მერდინისა ცხრა, ფერანდის მოვისა ცხრა; პერანგის ღილი ობოლი
 პატიოსანი მარგალიტისა მარცვალი ცხრა, შვიდიში ცხრა და სხვ.

კაბები: კაბა ისპანის დიბისა ყვითელი ფირუზქარის გილანურის
 ოქროს ღილითა; წითელი ისპანის ნაქსოვი კაბა ცხრა—მარგალიტის ღი-
 ლითა და ხრიკებითა; იისფერი იეზდის ნაქსოვი კაბა ჩალილულის გილა-
 ნურის ღილითა და ხრიკებითა; ყვითელი ოქროქსოვილი კაბა; ისპანის
 ნაქსოვი კაბა; ხორცის ფერი ისპანის ნაქსოვი კაბა გილანურის ჩალილუ-
 ლითა და ხრიკებითა; ყირმიზითა და მწვანითა; ჩაქსული კაბა შვიდის მარ-
 გალიტის ღილითა და ხრიკებითა; ფრანგის ატლასის კაბა ჩალისფერი ორი
 არშიითა, ცხრა წყვილი ოქროს ჩაფრასტითა; დარაია-ბაბოის კაბა ცხრა:

სამი წითელი, სამი იისფერი, სამი მწვანე; ზარღუჩაქანის კაბა ხუთი; სადა ჩაქანის კაბა—ცხრა; სადა ფრანგულის ხარასი კაბა ფერად-ფერადი ცხრა, ფირუზისფერი ორი, ბროწეულის ყვავილის ფერი ორი, ფისტია ფერი სამი, ნარინჯის ფერი ერთი და სხვ.

საწოლი ოთახისთვის: ქირმანის დიდი თაქნაბადი, ოქრომკედზე ნაკერი სუზანი, ხალასა დოვრი ერთი, ვერცხლის თულუფთანი ერთი, ფარდა ოთხი, თახჩაფუჩი ექვსი.

ქურქლეული: ჩინისა და ვენეტიკის თევფი და ჯამი, სურა, სირჩა, ოქროს თასი, ვერცხლის ფიალა, ვერცხლის სანაჭურე, ვერცხლის თას-ყაშული, სასუფრე დანა ოქროთი მოჭედლილი.

სამზარეულოსთვის: ფიშბუხარი, შაბაქა ერთი მისის ჯავარდენის ათეშქაშითა და მაყაშითა, ზირანდაზი კარგი თალათინისა, იახტანი, სპილენძის ფიხოზი, ტაშტ-წუნწუმა, დიდი საძროხე ქვაბი, ტაფა და თანგირა, ყაბი და ზარფუში, ავგარდანი, გარაოს ტაფა, აქანდაზი, მაყალი, ნიამდანი, შამფური, ხათრითი და სხვ.¹⁾

შეგრე სააშა ნიეთების დაწყობის წესი იგივეა, რაც პირველ სიაში; მხოლოდ განსხვავება ერთ ნიეთშია; ამ სიაში სარკის მაგივრად ნახსენებია „მიჭვრიტინა“ („მიჭვრიტინა ვერცხლისა თევით მოჭრილი“).

ქალის ტუალეტისათვის მოხსენებულია: სავარცხელი თევზის კბილისა დახატული ერთი, სავარცხელი მუშაბახად მოჭრილი; ოთხი სავარცხელი რქისა; სურმის ჩხირი, თმის საყოფი, ჩოფი და სხვ.

აბანოსთვის თითქმის იგივე ნიეთებია, რაც პირველ სიაში მოხსენებული, მხოლოდ ემატება „ლეჩაქების ტაშტი“ და „მოჭედლილი ფეხის ქვა“.

ქართულ მწერლობას ამ სიით ემატება: „ირღუბტიანი.“

სათამაშოებში აქაც მოხსენებულია: ნარდი ხათაბანდისა, მხოლოდ „თევზის კბილის კაცებით შემკობილი“.

საწოლის მოფენილობა: ორხოვა, ჯეჯიმი, თაქნაბადი, ქუნთა, ქჩა, სუზანი, დორი.

ქვეშავებისაგან: დოშაკი ქაშანის ჩიგინით, შალყუთნის სარჩულით, ბუმბული იისფრის ზარბაბისა; საბანი ხორცისფერი იეზდისა, დარაია-ბაბთისა და ფათანის ყუთნისა, მისის ქვეშ-საფენის ლანდრის ხალიჩა-ფუჩით; ბალიში იეზდის ნაქსოვისა და ყურის ბალიში.

¹⁾ წ. კ. სახ. ხელთნაწერი № 1287. შეად. „ივერია“, 1889 წ. № 234 და „საქართველოს სიძველენი“, 1910 წ. ტ. III, გვ. 482, 485, 490.

საგარეო ტანისამოსი: საწვიმარი სირმის აშიით, მისის პოლიტი; ჩექმა ერთი, ხელსაჭერი მარაო ერთი და სხვ. ¹⁾)

შესამე სია ჩვენთვის საგულისხმობა იმდენად, რამდენადაც შიგ აუარებელი თვალ-მარგალიტია მოხსენებული; მაგ.,

ი ა ლ ქ ა ნ ი—ოთხი ათასი ხოშორის მარგალიტია,
 თ ა ლ ქ ა ქ ი—თხუთმეტი ათასის ხოშორის მარგალიტია,
 პ ი რ ი ს მ ა რ გ ა ლ ი ტ ი—ოთხმოცდა სამი მარცვალი,
 ყ ე ლ ს ა ბ ა მ ი—ასორმოცის მარგალიტია,
 გ უ ლ ი ს პ ი რ ი ს ჩ ა მ ო ს ა ე ლ გ ბ ი—სამი ათასის მარგალიტია.
 ა თ ი მ უ რ ა ს ა ლ ი ლ ი კ ა ბ ი ს თ ვ ი ს ო რ ა ს ი ს ი ა გ უ ნ დ ი თ ა და სხვ. ²⁾)

შეათსე სია პირველ სამ სიას არ ჩამოუყვარდება თავისი ნაირფერი დოვლათიანობით. აქაც მოხსენებულია ერთი კაბა, რომელსაც 1260 მარგალიტი აკვრია და სხვ. ამ სიიდან ჩვენ აქ მოვიხსენიებთ მხოლოდ ქართულ წიგნებს; ვინ იცის, იქნება იმ დროინდელი პატარძლის გონებრივი და სულიერი განვითარების დასახასიათებლად გამოგვადგეს! როგორც ყველგან, ისე ამ სიაშიც, პირველი ადგილი სისულიერო წიგნებს უჭირავს, „მათ გარეშე“ მოხსენებულია:

ქართლის ცხოვრება,
 სიტყვათა კონა,
 ქილილა და დამანა,
 ზეილანიანი,
 ვარდ-ბულბულიანი,
 შამი-ფარვანიანი,
 გაზაფხულისა და შემოდგომის გაბაასება,
 ანბანთ-ქება,
 მაჯამა,
 ღრამატიკა,
 რიტორიკა,
 დიალექტიკა,
 კატელორია,
 სიბრძნე-სიცრუე,
 ვისრამიანი,
 ჩარდავრიშიანი,
 მირიანიანი,

¹⁾ „საქართველოს სიტყვანი“, 1910 წ. ტ. III, გვ. 495.

²⁾ პლ. იოსელიანი (1809—1875): „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება“ 1895 წ. გვ. 38.

დაფნის ქალაქი,
 ყარამანიანი. ¹⁾

ეს წიგნები ყველა ხელთნაწერი იყო, გარდა სასულიერო ხასიათის წიგნებისა.

ამავე სიაში შეტანილია: „ინდოეთ-ჩინეთიდან ჩამოტანილი სამეღნე“, რომელიც მაშინ, ალბათ, იშვიათ ნივთს წარმოადგენდა.

შეხუთე სია იმითაა საგულისხმო, რომ აქ მოხსენებულია წიგნი „ვახტანგისანი“ და ეს, ქვემოთ ჩამოთვლილი ნივთები, რომელიც სხვა სიებში არა გვხვდება:

შავი მარჯნის კრიალოსანი,
 ხელსახოცი მუხლზე გადასაფარებელი,
 ერთი დასტა ჩალის კოვზი,
 სამი თევზი ზღვისა,
 ასტარხნის ზანდუკი,
 აბანოს პერანგი თავის შესამშრალებელით,
 ორი სარკე ერთი ოთახისა, მეორე—თავსახურავისა,
 ორი საბანი, ერთი თავრიზისა, მეორე—რუსული.
 საულვაში მარგალიტით ნაკერი,
 კბილის გაზი,
 უნაგირი უყაჯროთ,
 არყის სირჩა ბროლისა,
 ჩაიდანი თითბირისა,
 ყავადანი კალისა,
 ტოლჩა ჭისა თავისის ჯაჭვით და თოკით,
 ერთი დიდი ქვაბი—ცხვარი ჩავიდის. ²⁾

შექქვსე სიად გამოგადგება სამეგრელოს მუხეუმში ნახული ლევან მე-V-ის ცოლის მზითვის სია, რომელშიაც უკვე ეპოქის სულია შექრილი: მაგ., ამ სიაში მოხსენებულია: „საპირფარეშოს კოლოფი რუსული რკინისა“, „რუსული ლეჩაქი ოქრომკედის არშიანი“ და სხვ.

შეშვადე სიას კი უფრო ტფილისური იგრი დაჰკრავს: ამ სიაშიც ეპოქის სტილია შერეული, აღარც ის აურაცხელი ოქრო-ვერცხლი და მარგალიტები გვხვდება, რომელთა შესახებ პ. იოსელიანი ამბობს: „დროთაგან ძველთა მრავლად აქვნდათ შენახულად, დრომდე შემოსვლისა რუსეთის მთავრობისა“—ო.

¹⁾ Н. Эрстов-Шервашидзе: „книга о приданном царевны Нины Георгиевны“, 1916 წ. მოსკოვი, გვ. 13—14.

²⁾ იხ. „საქართველოს სიძველენი“, ტ. 1, 1899 წ., გვ. 403.

წინამდებარე სიაში ჩვენი მონოგრაფიისთვის ბევრი დამახასიათებელი შტრიხებია:

„ტერმინასოვის ქალი ეკატერინე მივათხოვეთ ისაია ელისბარის-ძე ბაბალა-შვილს ჩყნდ (1854 წ.)“

ოთხმოცი თუმანი თეთრი ფული,

ქათიბა ხავერდისა,

კაბა ყვავილოვანი ატლასისა,

სარტყელი ატლასისა ოქრომკედით ნაკერი,

გულისპირი ოქრომკედით ნაკერი,

ჩიქილა ატლასისა ოქრომკედით ნაკერი,

ყელსაბამი მარგალიტისა,

ბოხჩა (თუ ბახჩა?) ქინძისთავი ოქროსი—მარგალიტებით,

ოქროს საყურე მარგალიტიანი,

სამი ოქროს ბეჭედი: ზურმუხტისა, ლაოისა და მარგალიტისა,

არშადრის შალი,

მანდილკა,

ბოხჩა დარაიასი,

კაბა გლასისა,

ახალუხი ატლასის ბაბთისა,

ბლონდის ჩიქილა ხიანი (ზედ ხეებია ამოსული?)

ნახევარი დუქინი ბაღდადის ხელსახოცი,

დუქინი თასაკრაფი,

დუქინი კოპი.¹⁾

სამი იუპკა,

ერთი მერდინის პერანგი თავის ალერსით.²⁾

ერთი დარაიას ფუთა,

აბანოს პერანგი თავისავე ხელსახოცით,

სუზანი,

ჩულქი,

ბაშმაკი,

წინ დასადგმელი სარკე,

ერთი ხაიათის ყუთი,

პოდნოსის სკიერი,

წყვილი ბალიში ყურთუქისა თავისავე ფარჩის პირებით და თავისავე აღბანის საურებით და სხვ.³⁾

¹⁾ უკვე ნელინელ შემოდის Дюжина, „ცხრის“ ნაცვლად.

²⁾ ე. ბ. კ ი რ ი თ ნ ი ს ლექსიკონის განმარტებით, „ალერსი—პერანგის ამხანაგია“ („ძველი საქართველო“ ტ. II, გვ. III, გვ. 3).

³⁾ ეს სია გადმოგვცა ალ. ფერუანგი შვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

მაგრამ, მკითხველო, ეხლა უნდა განემზადო სულ სხვა სტილისა. და სულ სხვა ყაიდის მზითვის სიის მოსასმენად... მართალია ზოგიერთ მზითვის სიაში რუსული დამლა უკვე მძაფრად მოსჩანს, მაგალითად: „დუ-თინი“, „ჩულკი“, „იუპკა“ და სხვ.), მაგრამ ეს ქვემოთ შერვე სია სრულიად განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს. ეს „სია“ უკანასკნელი დროის ყარაჩოღელთა მემკვიდრეების საქორწილო ფირმანია, რომლის დაწერის შემდეგ, უკვე თვით მზითვის წაღება იწყება ერთი ოჯახიდან მეორე ოჯახში.

მკითხველო! შეიძლება ასეთი მზითვის სიები არც გენახოს და არც წაგვეკითხოს, მაგრამ თუ ტფილისელი ხარ და არც ძალიან ჯველი, ალბად, გენახება მზითვის გადატანის ასეთი ცერემონიალი:

წინ ზურნა მიდის (რომელიც ამ შემთხვევისათვის განსაკუთრებულ პანგს უკრავს: „საქორწილო“), მერე პატარა ბიჭი მიდის, რომელსაც გულზე მისვენებული სარკე მიაქვს, შემდეგ ამ სარკიან ბიჭს ორ-ორი ქაბუკი მისდევს, რომლებსაც თავზე უწყვიათ წყვილ-წყვილი ბალიში—ფურფუ-შებიანი, საურ-გადაფარებული და ცისფერ ბაბთებით შეკრული; შემდეგ მიდის მუთაქები (ესეც წყვილ-წყვილი), სადა ყალამქარის ბაბლებით და ფუნჯებით მორთული; თვითეულ მუთაქას თან ახლავს კოხტად დაკეცილი ყანაოზის მანებიანი საბანი; შემდეგ სამურაბე ტაშტი (ლაგანი); ხელის ყუთი თავის საწვრილმანოთი; შემდეგ შკაფი, კამოდი, მაფრაშა და, დასასრულ, წყვილი „პოდნოსის კრაოტი“ (ან ერთი კრაოტი ორსაწოლიანი); ამ კრაოტზედ ხშირად მეზობლების თვალის მოსატაცებლად გადაკრულია ლომებიანი რუსული ხალი და სხვ...

ეს დასანახად გამოტანილი მზითვეია. პირველად „ნფის“ ოჯახში ეს ნივთები შედის. დანარჩენი წვრილმანი კი, სიის მიხედვით ლაგდება ბოლჩაში და სკივრში...

აი ეს სიაც:

„სახელითა მამისათა და სულისა წმინდისათა, ამინ!

ვაძლევ ჩემს ნაწინანატრ ქალს ყველაფერს რაც სულს იქით მამაღია:

ერთი მორთული პატარძალი,

ერთი აბანოზის შიფანერკა,

ოთხი ბალიში თავის საურებით,

კარაკოშკას ოთხი ფარდა.

ერთი პურის კიდობანი,

ორი შამფური თორნიდან პურის ამოსაყრელად (კავიანი და საფხეკი).

ერთი ვარცლი თავის ასტამით. 1)
 ერთი ღუფინი შიმშატის კოვზი, კაი ფაბრიკისა,
 ჰეანგდასტა თავის სარახუნებელით, 2)
 მდივანოვის ქართული კალენდარი, 3)
 აბანოს ფეხის აგური, 4)
 ერთი აბანოს აზლუდი,
 თექვსმეტი კარი ყარამნიანი,
 ერთი წყვილი ხაფანგი,
 ზინგერის საკერავი მაშინა,
 თორმეტი კოჭი ნიტკის ძაფი,
 ორი გასამთლული შიბაქი, ერთი ვაყისთვის, მეორე ქალისთვის,
 ერთი ვერცხლის პოდნოცი, წონით რვა გირვანქა და 83 მისხლი,
 აბანოს ფუთა თავისი ქისით,
 მურაბის ტაშტი,
 სპილენძის ლაგანი და ტოლჩა.
 ნახევარი ღუფინი ყვითელი ცოცხი ქუთაისისა,
 თუმფალანგი,
 ქარვის დიდი კრიალოსანი,
 მამამთილისთვის ბურნუთის კოლოფი—ხედ შახის სურათთა დახატული,
 დედამთილისთვის რუფაკი—ერთი ტერნოს კაბა ჩაფარიშებით,
 მაზლის ცოლისთვის—აბრაშალი,
 ბლონდის ლეჩაქი,
 სარეცხის ტაშტი, სამი ქვაბი, ზედადგარი და ფურნის თავა,
 ექვსი ცალი მწვანე ბალდადი,
 დაბასმული ჩიქილა,
 სარდაფის (სადაფის?) ფიალა უმარილის გასალესად,
 ერთი წყვილი მუთაქა მატყლით გატენილი,
 ორი ხელი ლოგინი,
 ორი ხალიჩა თავის დასაბერტყი კეტებით,
 სარეცხის თოკი თავის შპილკებით,
 კარაბადინი,
 ხუთი კოშტი თხის ქონი,

1) ძველად ყველა ოჯახში თონე იყო; პურს საბლში აცხოვდნენ.

2) ძველად სწერდნენ: „ერთი ავანი და ავანდასტა“ (პლ. იოსელიანი: „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“ 1895 წ., გვ. 41).

3) სერგ. სტეფ. მდივანოვი ქართულ კალენდარს თითქმის 50 წლის განმავლობაში ბეჭდავდა. მის კალენდარს დიდი გასავალი ჰქონდა მდაბიო ხალხში. მდივანოვი სწერდა ლექსებსაც: მანვე გადმოიღო და გამოსცა „ათას ჭრთი ლამის ზღაპრები“ ორ პატარა წიგნაკად 1894 წ.

4) ეს სახეები დღევანდლამდეა დარჩენილი. ძველ სიებში სწერდნენ: „ერთი ფეხის ქვა მოკედლი“ (იხ. ამ შრომის გვ. 57).

ერთი ჩარეკა ჰინა და ბასმა ბროწეულის ქერქ არეული—თავის ტკივილისა-
 [თვის კარგია,
 ერთი ასბმა პანტის ჩირი,—თუ მეფე მუცელში გაიხსნას, უგბარი წამალია.
 [და სხვ. 1)

განმარტება მეტია!

დროთა მანძილი უკვე აღბეჭდილია ამ უკანასკნელ სიაში!

აქ, როგორც დავინახეთ, წვრილმან და იაფფასიან საოჯახო ნივთე-
 ბის გარდა, კარაბადინიდან ამოღებული რეცეპტებიცაა შესული. რა
 საუცხოვო პარალელია! ძველად თუ ქალს მზითევი „ვეფხის ტყაოსანს“
 ატანდნენ, უკანასკნელი დროის მზითვის სიებში მოხსენებულია ცნობილი
 მდივანოვის ცნობილი კალენდარი! ეს სია საუცხოვო ნიმუშია იმისა,
 თუ თანდათან როგორ კნინდებოდა ძველი ტფილისის ორიგინალური
 ლექსიკა და როგორი ბარბაროზმებით ანაგვიანებდნენ ჩვენს შნოიან
 ქართველს.

1) ეს სია ვნახეთ ელისაბედ კაკაჩევის ოჯახში; ოდნავი შეცვლით დაბეჭდილია
 დ. ა. ყაზაროვის მიერ გამოცემულ „თამადის ლოცვაში“, 1917 წ., გვ. 10.

აბანო!

თითქოს ჩვეულებრივი რამ არის...

აბანოში ჰბანაობენ, ტანს ისუფთავებენ; ასეა ყველგან და ყოველთვის. მაგრამ აბანო ტფილისში...

იგი მეტად ორიგინალური და განსაკუთრებით ტფილისურია.

ყვენობა, ამქრობა, აშულობა, კრივი, არიფანა, რიგისპური, ობა, ყავახანები, ზეპირ-სიტყვაობა, ქუჩის წარმოდგენები, სალხინო ბალები, მტკვრის სანაპიროები და სხვ.,—ყველა ეს ადათები, გასართობები და ზნე-ჩვეულებანი, რომლებიც ათადანბაბადან მომდინარეობს ჩვენში, თავისი რაობით ჰქმნიან თავისებურ კულტს, ერთგვარ რელიგიურ სიმთვრალეს, რომელიც ტფილისელებს ავგაროზივით უსვენიათ გულზე და თვალის ჩინივით უფრთხილდებიან ამ ყარაჩოღელთა ლოთურ ტრადიციულ თავდავიწყებას.

მათთვის არც დღეა და არც ღამე:

ამე რომ ვლოთობ, შენ რას გიშლი, ძმობილო,
ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილო!

ჯაფა-ტანჯვით ალაღ-ლუქმას ვშოულობ,
მთელი კვირა ოფოს სულ ასე ვიწურავ;
კვირა დღეს კი გამოვდივარ ძმა-ბიჭში,
ყარაჩოღულ ლურჯ ქუდს გვერდზე ვიხურავ!

ჩენი ბიჭი ჩიტივით იბადება:
დღეს ვიშოვი, დღეს ვქამ! ვარ ბედნიერი!
ოჰ, რა ვუთხრა იმ მილიონის პატრონს
ყუთში ფულს ჰკეტს, თითონ ჰკედება მშვიერი!

მე სულ ვლოთობ, შენ რას გიშლი, ძმობილო?
ლოთ-ბიჭშია, აბა, რა ნახე ცუდი?
მეც კაცი ვარ, რატომ აგრე მიყურებ?
მეც მახურავს თავზედ ნამუსის ქული! ¹⁾

¹⁾ ავქსენტი ცაგარელი (1857—1902): „ივერია“, 1885 წ., № 1.

ყარაჩოღელი ყოველთვის პირველი გრძნობით და პირველი შთაბეჭდილებით სცხოვრობს.

ხშირად იგი მთელი კვირის შემოსავალს ერთ დღეში ჰფლანგავს:

„მთელი კვირა ოფლს სულ ასე ვიწურავე,
 კვირა დღეს კი გამოვდივარ ძმა-ბიჭში.“

ტფილისელს უყვარს ქეიფი. მას თავისი სიცოცხლის საუკეთესო წუთები ამ „ჩაღლევისთვის“ შეუწირავს.

სერგეი მესხი—ეს პირველი ქართველი პუბლიცისტი—ერთ ქალაქელ ყარაჩოღელს ამ სიტყვებით ახასიათებს: „უდარდელია, ქეიფის მოყვარული, დარდიმანდი და ჩიტივით უზრუნველი. პური და ღვინო თუ გააჩნია—ბედნიერია, და თუ ზედ ცოტა მოთალი და კიტრიც აქვს, მაშინ ხომ ცა ქუდათ და დედამიწა ქალამნადაც არ მიაჩნია! ორთაქალის ბალი მისი ასპარეზია! ოღონდ დღეს ჰქონდეს ლუკმა-პური და ხვალ—ღმერთი მოწყალეა! ტოლ-ამხანაგისთვის, ძმა-ბიჭისთვის თავის მოკვლა გროშათაც არ უღირს. უსამართლობა ნახვ სადმე—იყვირებს, ქველი საქმისთვის, ვინც უნდა იყო, გადაგვხვევა და გადაგკოცნის; ახირებულად ნუ მოეჩვენები, თორემ ისეთნაირად დაგცინებს, რომ გულს მოგიკლავს. შეურაცკყოფა მიაყენე რამე, ცხრა ლიტრიანი მუშტი მზათა აქვს.“¹⁾

ყარაჩოღელები თავიანთ ჯანსაღ ბუნებაში დიდ ენერჯიას ატარებდნენ და არ იკოდნენ სად დაეხარჯათ ეს მოზღვავებული გაქანება.

აი, თუნდ აბანოც!

პირდაპირ განცვიფრებაში მოდის ადამიანი, რა საღსალამათი გული და უხადო ფილტვები უნდა ჰქონოდა ამ ხალხს, რომელიც ნაღვინევი და ნამთვრალევი მიდიოდა აბანოში და გოგირდის ნაკადულის ატმოსფერაში, თითქმის ოცდაოთხი საათის განმავლობაში, ჰქეიფობდა და დროს ატარებდა!

ქველად ყოველი ყარაჩოღელი იმდენად ჯანსაღი იყო, ლაქლაქა და სისხლოვანი, რომ თითქმის ყოველ გაზაფხულს, აგარაკზე გამგზავრების ნაცვლად, ზედმეტი სისხლის გამოსაშვებად აბანოში მიდიოდა და კობტად მოპარსულ კისერზე კოტოშს იკიდებდა.

აბანო ყარაჩოღელისთვის ბოჰემის ის შემადგენელი ნაწილი იყო, ურომლისოდაც ქეიფი ქეიფად არ მიაჩნდა. ამიტომ იყო, რომ მათი ქეიფი, ბაღებში დაწყებული, უეჭველად აბანოთი თავდებოდა.

¹⁾ იხ. სერგეი მესხის ნაწერები, სამ. ფირცხალავას გამოცემბ. 1904 წ., გვ. 325.

წინეთ აბანო მსურველთათვის ყოველთვის ღია იყო; არც ბანაობის დრო იყო განსაზღვრული; ხალხს გათენებამდე შეეძლო შიგ ყოფნა. აბანო ზოგჯერ სოფლიდან ჩამოსულ გლეხისათვის სასტუმროს დანიშნულებასაც ასრულებდა: საქონელს ბაკში მირეკავდა, თითონ კი, განბანილ-განსეტაკებულს, ორშაურად მთელ ღამეს აბანოში არხეინად ეძინა. რასაკვირველია, ზამთარში ეს იაფ-ფასიანი თავშესაფარი უფრო სასიამოვნო ხდებოდა.

ქალებს საბანაოდ კვირაში რამდენიმე დღე ჰქონდათ დათმობილი. ერთ დღეს რომ ქალები ბანაობდნენ, მეორე დღეს—ვაყები. ეს ის დრო იყო, როცა აუზების ნაცვლად კლდე იყო ამოღრმავებული და აბანოში კი მაშხალები ენთო.

ძველად ქალ-ვაყნი აბანოში ერთად არ დადიოდნენ; პირიქით, ქალები ცდილობდნენ, რომ მათი აბანოში გამგზავრება კაცის თვალს არ დაენახა. ამიტომ იყო, რომ აბანოში წამსვლელი ქალები დილა-ადრიანად, სისხამზე მიდიოდნენ და საღამოთი ბინდისას ბრუნდებოდნენ.

ქალები აბანოში მარტო საბანაოთ არ მიდიოდნენ; თან სარეცხიც უნდა წაეღოთ. შეპკრავდნენ სარეცხს ბოლჩაში, აპკიდებდნენ ზურგზე დუქნის შეგირდებს, ხელში ქობინას მისცემდნენ, წინ გაიგდებდნენ თავიანთ უჭულ-ბუჭულებს და ამგვარად, მთელი ქარავანი მიემგზავრებოდა აბანოში.

აქ კი ყოველთვის ერთი ალიაქოთი იყო ხოლმე: ადგილებისთვის ატყდებოდა ჩხუბი, ჯილჯილი, დავიდარაბა; ჩხუბობდნენ ტოლჩებით, ქობინებით, ერთმანეთს ბუწუწებს აგლეჯდნენ, იწყევლებოდნენ; არ ივიწყებდნენ წინაპრებსაც: მკვდრებს საფლავიდან სთხრიდნენ, ცოცხლებს ქოქოლას აყრიდნენ; ერთი სიტყვით, მაშინ არავითარი გასართობი არ იყო, და ეს ქალებიც „დიდის სიამოვნებით“ ატარებდნენ დროს აბანოში!

ქალების საერთო აბანოდ მხოლოდ ეგრედწოდებული ციხის აბანო ითვლებოდა და არსად არ იყო ისეთი უწესობა, სივიწროვე და სიბინძურე, როგორც აქ. დღესაც, თუ სადმე ჩხუბი და ყაყანი ატყდება, იტყვიან: „ხოჯის აბანოა?“

ამ ციხის აბანოს უწოდებდნენ აგრეთვე საქურისს ხოჯა აღამაჰმადხანის აბანოს. ტფილისის აღების დროს (1795 წ. ენკენისთვის 11-ს) ეს ხოჯა შევიდა ამ აბანოში, „გაუყვირა სიკეთე ტფილისისა, მოეწონა წყალნი წმინდანი ყოვლითურთ, აღუმღერველნი და მარგებელნი“, მაგრამ სენისაგან, რომ ვერ განიკურნა, გაბრაზდა და ბრძანება გასცა, აბანოებიც ძირიანად დაენგრიათ.¹⁾

¹⁾ თეიმურაზ ბატონიშვილი: „ცისკარი“, 1862 წ., სექტემბერი, გვ. 17.

მაგრამ დაუბრუნდეთ ისევ ჩვენს მობანავე ქალებს.

ნახევრად მონა ქალები, მოჩადრულნი და ქმრების მოშიშარნი, რითი უნდა გართობილიყვნენ? სად უნდა წასულიყვნენ? მათი გასართობი იყო საყდარი და აბანო, სადაც თავისუფლად შეეძლოთ ერთმანეთის ნახვა, ჭორიკანობა და მასლაათი.

ამ ქალებისათვის უცხო იყო ცნობილი თქმა:

„ბრძნად შეტყვევება ვერცხლი არს წმინდა,
ხოლო ღუმილი—ოქრო რჩეული“.

ისინი ლაპარაკობდნენ ყველგან და ყოველთვის. ეს აბანოც მათი სალაყბო ადგილი იყო. არაბებს ანდაზაც კი აქვთ: „თუ ლაპარაკი გინდა, აბანოში წადიო!“

აბანოში ქალები მთელი დღით რჩებოდნენ, იქვე საუბრობდნენ და სადილობდნენ კიდევ. მზრუნველი ქმარი თავის ცოლს აბანოში უგზავნიდა სადილს: განსაკუთრებით ამ დღისთვის შეკვეთილ ფურჩის თავას ან ქაფქოთანით ბულღამას; ზოგი კი მოკვეცილი იჯდა აბანოს ფილაქანზე და გემრიელად შეექცეოდა ცარიელ ყველსა და ჰურს.

მერე ჩაის სმა იწყებოდა. აბანოს ტანთგასახდელ დერეფანში უშველებელი სამოვარი იდგა, რომელიც „კბილ-ჩაცვივულ ბებერსავით ჩიფჩიფებდა. სამოვრის ირგვლივ ჩაის ჭიქები ლამბაქებითურთ ჯარის-კაცებით იყვნენ გამწკრივებულნი და გვერდზე თოფების მაგიერ, კოვზები ჰქონდათ შემოწყობილნი. თვით სამოვარზედ კი ამხედრებული ჩაიდანის მთავარსარდალივით იბღვირებოდა და მრისხანების ნიშნად თავს ახტუნებდა და არაკუნებდა.“¹⁾

აი, ეს ტიტლიკანა დედაკაცები ისხდნენ ამ სამოვრის გარშემო და მთელი დღე ჩაით ლოთობდნენ. ნელინელ რუსული კულტურა სპარსულ აბანოებშიც იჭრებოდა. თვით ვარანცოვსაც რომ დაენახა ეს სურათი, იძულებული აღარ გახდებოდა ეთქვა: „კავკასიაში მშვიდობიანობა მაშინ ჩამოვარდება, როცა მთებში ჩვენი სამოვარი გაჩნდება.“²⁾

წარმოიდგინეთ, ქალებსაც ჰყავდათ თავიანთი აშული, — გერაგერმი-შანთ უსინათლო მათა, რომელიც თავის სიმღერით ართობდა დასაჰნილ და ინადადებულ ქალთა მარაქას. ეს იყო მათი კლუბიცა და თეატრიც!³⁾

1) ა. ახნაზაროვი: „ღექსები და სცენები“, 1912 წ., გვ. 101.

2) იხ. „Речи, сказанные на Кавказских вечерах в Петербурге 1861—1872“, Петерб., 1873 წ., გვ. 14.

3) პეტრე მირიანშვილი მარწმუნებს, რომ ქალები აბანოში ლოტოსაც თამაშობდნენ; ჩემ მიერ შეკრებილი ცნობებით, ჯერჯერობით ეს არ დადასტურდა.

გარდა ამისა, ქალებს საშუალება ეძლეოდათ აბანოში გამოეყინათ თავიანთი ტუალეტი და ძვირფასი სამკაულები, რომელნიც კარში, ჩვეულებრივ დროს იკარგებოდნენ, ჯერ კიდევ ხმარებიდან არ გადავარდნილ, ჩადრის ქვეშ.

ქალს ახალი ტანისამოსი უეჭველად აბანოში უნდა ჩაეცვა.

მე მინახავს ასეთი აჯილოსანი ქალი, რომელიც ჩადრში გამოხვეული მოძრავ ტომარასავით დადიოდა, მისი ოქრომკედლით ნაკერი ქოშები ჩადრის ბოლოებიდან თავგებივით იქყიტებოდნენ. ახლედში შეკუმშული ორი „არწივის კვერცი“ მამაკაცებს თვალს არა სტაცებდა, ისინი მხოლოდ თვალებს მხედავდნენ; თვალები! ო, ეს ჟუჟუნა თვალეები რაღაც გამოურკვეველ სურვილით ციმციმებდნენ. ამიტომ ამბობენ თურქები: „ვისაც აკრძალულის წაკითხვა მსურს, იმან ქალებს თვალეებში უნდა უცქიროსო.“

ხალხური ლექსი ამბობს:

„ქალაქის აბანოები ბადალი ხმელეთისაო,
ძირიდან აშენებული, აუზები აქვს ქვისაო,
ვინც შევა, აგრე ვაგიხდის, როგორც თოვლია მთისაო, /
ქალი და რძალი გამოდის, ვითა ყვავილი ხისაო.“

რასაკვირველია, მაჰანკალი ქალები არც აბანოში ივიწყებდნენ თავიანთ პროფესიას. ბევრი ლამაზი ქალის ბედი გადაწყვეტილია აბანოში, ბევრი სანდომიანი „ქალი და რძალი“ გაბედნიერებულა და ბევრი ფიზიკური ნაკლიც აღმოჩენია გატიტვლებულ ქალს.¹⁾

— „ქალს ქუდი ესროლე, თუ არ წაიქცა. გასათხოვრად მომწიფებულაო!“ აღბად, ამ შეხედულობის გავლენით ხდებოდა, რომ ხშირად სრულიად ნორჩ გოგონას, ჯერედ მოუშუშებელს და წელ-გაუმარებელს, ოთხმოცი წლის ბებრეკზე ათხოვებდნენ.

არსებობს ერთი უავტორო ლექსი, საიდანაც სჩანს, რომ ასეთი „ნორჩი ქალის“ ბედი აბანოში გადაწყვეტილა და მაჰანკლის დახმარებით „აბანოდან გაუყიდიათ“ ვიღაც მოხუც საქმროზე:

გულ-დაწყვეტილი ქალი მოსთქვამს:

¹⁾ აბანოში საპატარძლოს გასინჯვა წესად იყო დადგენილი: ქალს აბანოში ჯირყვლებს უსინჯავდნენ ილიის ქვეშ და ჩანასთან, რომ მერე კმრის ხელში, მათი აზრით, მჭამელად არ გადაქეუულიყო; ხშირად ქალს განზრახ გააცინებდნენ, რომ კბილებს მოყვანილობა დაენახათ; ლაპარაკის დროს მიუახლოვდებოდნენ, რომ გავგოთ, საპატარძლოს პირში სუნი ხომ არა ჰქონდა. ტუჩის ნაპოებსაც კი უზომავდნენ... პატარა და ტანმორჩილი ქალი არ ითვლებოდა პირველ ხარისხოვან პატარძლად. „შვილო,—ხშირად ეტყოდა მამა თავის ვაჟს,—ისეთი ქალი უნდა შეირთო, რომ ლოგინში არ დაგყარგასო“.

„ჩემსავით მწარე ბედი არვის არა რგებია,
ნუ დამძრახავთ, ტოლებო, თავი მომძულებია,
აბანოში გამყიდეს, მე არც კი გამგებია,
თურმე ეხლა გავიგე ქვეყნის კანონებია.

ჯეელი ვარ, მიღვივის გული ნაკვერჩხალსავით,
სისხლი მიღვოს ძარღვეებში აღულღებულ წყალსავით,
თვალები მაქვს—მაყვალთ, ტუჩები—მარჯანსავით,
ლოყები მაქვს წითელი—გამოიღ წითელ ვარდსავით.

მე ჯავარზე ეხლა ვარ, ნორჩი და მოჩიტული,
ქმრად მყავს რალაც აპუხტი—ძალა გამოფიტული,
მე პაპად მეფერება, ბებერია, სნეული,
ღმერთო, შენ ამოსწყვიტე, ვინც შემართო ეს წყეული!“

ეხლა. მამაკაცებზე.

ყოველი ყარაჩოდელი ქეთვის შემდეგ გამოსაფხიზლებლად უეჭველად აბანოში უნდა წასულიყო. ზურნა მიაცილებდა აბანოს ბქემდე, მექისენი ძმაბიტურად შეეგებებოდნენ, დაიბარებდნენ დალაქებს და ლაზათიანად წვერს შეიპარსავდნენ; რომელიმე უშიარი მოქეთვის ბრძანებით, ეხლა აქ იშლებოდა ახალი სუფრა, იმართებოდა ხელახალი ქეთვი და ისმოდა ასეთი სადღეგრძელოები:

1. ეს გაუმარჯოს იმ კაცს, რომელიც ვთქვავთ, ეხლა ჩვენს წინ გაივლის, ჩვენს აფს ნახავს, წავა და კარგს ილაპარაკებს.
2. ესეც გაუმარჯოს იმ მებალეს, რომელი მებალეს ვენახში გაივლის, დაწოლილ ვახს შეამჩნევს, წამოაყენებს, ახეირებს, ნაყოფს გამოალებინებს, დაპკრფავს, დასწურავს, თითონაც დაღვეს და ჩვენც დაგვალევივნებს.¹⁾
3. ესეც ღმერთმა აცოცხლოს ის მთვარე, რომელიც ძალიან კაშკაშებს, ჩვენისთანა ბოლოლოწო ხალხს გზას უჩვენებს და ეუბნება: ე, მულრეგ, აქეთ გაიარე, იქით ხრამია, არ ჩავარდეთ.
4. ესეც ღმერთმა აცოცხლოს ის ხე, რომელიც წყლის პირასა სდგას და უწყლოდა ხმება.
5. ეს გაუმარჯოს იმ ტივს, რომელსაც აღიდებული წყალი დაშლილს ჩამოიტანს, ერთი ტივის ხე ორთაქალაში ყასიდად გაიხიდება, რომ ჩვენისთანა საწყალმა ხალხმა ზედ გაიარ—გამოიაროს.
6. ბიკებო, შეითნებო, ეს კი სხევანიერი სადღეგრძელოა, ჰაა! ვთქვავთ, ორი მტრედია და ეს ორი მტრედი ორ ხეზე ზის, უნდათ ერთმანეთთან გადადვრენა, აღერსი, ქუკლუკი, მაგრამ ვერ ახერხებენ; ამ დროს ამოვარ-

¹⁾ ეს სადღეგრძელო ლავ. არდაზიანის (1818—1870) „მეჯღანუაშვილში“ ასეა: „ღმერთმა ადღეგრძელოს ის ტურტლიანი ფეხები, რომელმაც ეს ღვინო გამოგვიწურეს“ („სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“, 1878 წ., გვ. 28).

დება ქარი, ხის ტოტებს ერთმანეთს მიაჯახუნებს და ამ ორ მტრედს ერთმანეთს შეახვედრებს! გაუმარჯოს ჩვენს ძმა ფიროუხას და იმის დანიშნულს სალომეს.¹⁾

7. ესეც ღმერთმა გაუმარჯოს იმ ადამიანს, რომელიც ეხლა სახლში სანთელ-ანთებული გველოდება.

ეს უკანასკნელი სადღეგრძელო მოქიფეთა ოჯახობას ეკუთვნოდა. მათი სადღეგრძელოები ყოველთვის კაფიად იყო თქმული: უცები, მოსწრებული და დროის შესაფერი.²⁾

პირდაპირ საკვირველია, რომ ეს უანზანო ლოთები, რომლებსაც წიგნის ნაცვლად, გაწუწული ხელადა ეჭირათ ხელში, ასეთი პოეზიით საესე სიტყვებს ჰხარჯავდნენ! რა კარგია ზოგჯერ ბავშვური მიამიტობა და პრიმიტიული სიბრძნე.³⁾

¹⁾ მესამე, მეოთხე და მეექვსე სადღეგრძელო, ცოტა შეცვლილი რედაქციით, მოთავსებული აქვს ასიკოცაგარელს თავის ცნობილ პიესაში: „რა ც გინახავს, ველარ ნახავს!“ (იხ. „ჩანგი“ ტ. II, გამოცემა მიხ. გაჩეჩილაძისა, 1917 წ., გვ. 421, 423).

²⁾ ხშირად ქვივის დროს სადღეგრძელოები გამოცანის ხასიათს ატარებდა; მაგალითად: — ღმერთმა ადღეგრძელოს ის კაცი, რომელიც წელიწადი - თორმეტი თვე სულ დადის, შემდეგ მიუახლოვდება ერთ სოფლის ბოლოს და არ იცის, თუ როდის დაულამდება (სიკვდილი). — ღმერთმა ადღეგრძელოს ის კაცი, რომელიც არცა ხნავს, არცა სთესავს, მზალოდ მკის და ისე სცხოვრობს (დალაქი).

³⁾ ტფილისელებს უკვრათ აგრეთვე ისეთი საყოფაცხოვრებო თავისებური გამოთქმები, რომლებიც პარალელურად ანდაზების ოჯახში უნდა ბინადრობდნენ:

- დილის შარი საღამოს ხეირს სჯობია.
- პირველ ლუკმას, მეორე ლუკმა ვერ მოეწევა.
- სიშართლე მერცხლის რძესავეთ მწელი საშოვნელია.
- მეძაზიან მელქოსაო, დაე ისევე მერქოსაო.
- თვალები ვერ მორიდდებოდნენ, რომ მათ შორის ცხვირი არ ყოფილიყო.
- უნამუსო კაცს პირზედ აფურთხებდნენ და — რა კარგი წივიზა მოდიოხ.
- ვირზედ შეჯდომა ერთი სირცხვილია, ჩამოვარდნა — ორი.
- ერთზედ მახათის მთაზედ მცხოვრებსაც დასკირდა მახათი.
- ქოთანე ქვებს აქებდა და ქვარტლი კი არც ერთს არ აკლდა.
- აქლენი და გალია?
- იმდენი ნამუსი აქვს, რამდენიც ქათმის კვერცხს — ბალანი.
- შუადღის შემდეგ ჰარისა, აბა ვის გაუგონია!
- სტომაქი ძმაზე ახლობელია.
- ორი ჯამბაზი ერთ თოკზე ვერ გაიგლის.
- საში კაცნა და ერთი დაწოლა — ფათაა
- დანგრეული ბუზბარი არ დაიწუნება, თუ კვამლი სწორედ ამოდის
- ნემსი შეურკო და მახათს ეძებს.
- დილის ლუკმა ცოლის მზითვეს სჯობია.
- თავი მქონდეს, თორემ ქულს რამდენსაც გინდა იმდენს ვიწოვი.

ზოგიერთი ტფილისური ანდაზა მოთავსებული აქვს ლ. ე. გ. მტრეველს თავის საგულისხმო წიგნში: „პართული ანდაზები“, ტფ. 1926 წ., გვ. 42, 43, 94, 104, 105.

აბანოში ქეიფი უძველესი ჩვეულება იყო. შაჰნამეს პროზაულ ვერსიაში აბანოში ქორწილის გაგრძელება ასეა აწერილი: „ორმოცსა დღესა ქორწილი იყო და მეორმოცესა დღესა გაახვენს საეტლონი, კარგსა ბურჯხედა იყო ეტლი, აგრე ხელმწიფემან ერთი ასეთი გვირგვინი [აილო], რომე ორმოცი ლიტრა იყო და ერთი კაბა ასეთი ას-ორმოცი ლიტრა იყო—ესე საამს გაუგზავნა და იქი იხმო. რა საამს ხელმწიფისაგან ბრძანება და მისაცმელი მოუვიდა, აგრე მისი ოთხასისა ლიტრისა ლახტი ხელითა აიღო. დარბაზს წამოუვიდა; რა დარბაზისა კარსა მოვიდა, აგრე ვაჟნი გამოვიდეს, აბანოსა მოვიდოდეს. მერმე გაუგზავნა ყველასა კაცი, რასდონიცა თავადი და თავადის შვილი იყო ყველაი აბანოს იხმო. და მივიდეს ერთობილნი სანთლებითა და კელაპტრებითა, ფანრითა, მაშხალებითა და მოვიდეს ყველანი და მომღერალნი“ და სხვ. ¹⁾

მართალია, მოგზაური ტურნეფორი ჩვენს აბანოებზე სწერდა, რომ „აბანოები ტფილისის მოქალაქეთათვის ერთად ერთ გასართობს წარმოადგენსო“, ²⁾ მაგრამ, ჩემის აზრით, აბანო მარტო გასართობი და დროსგასატარებელი ადგილი არ უნდა ყოფილიყო.

აბანოს აღმოსავლური ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში მეტად დიდი ადგილი ეჭირა. ძველი ხალხი, ვიდრე აბანოში არ განიბანებოდა, ოჯახის წინაშე ვერ წარსდგებოდა. სიძესაც ქორწილის ღამეს ამფსონები აბანოში წაიყვანდნენ და განბანდნენ. აღმოსავლურ ხალხში დღესაც არის დარჩენილი ჩვეულება: სტუმრად რომ მიხვიდე, ლუღეინს მოგიტანენ, ჯერ ხელებს დაგაბანინებენ და მერე მოგესალმებიან. საბა სულხან ორბელიანი სწერს: „თურმე წესი იყო კაცისა მის სადაცა ვის უცხოს ჰნახავდის თვისსა მიიყვანდის, აბანოს, შემოსის, საბოძვარი მისცის და განუტევის.“ ³⁾

აშკარაა, ეს აბანოში ქეიფის გაგრძელება, აბანოში ღამისთევა და თვით ქორწილიც კი—უბრალო გასართობად ვერ ჩათვლება და ყოფაცხოვრების ამ ორიგინალურ მოვლენის ასახსნელად სხვა, უფრო ღრმა მიზეზები უნდა გამოიძებნოს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ აბანოში მოქეიფეებს, ამ აზიურ ვასტრონომებს, განსაკუთრებული პირის გემო ჰქონდათ: გამხმარი ქართო პური

¹⁾ იხ. საქ. საისტ. და საენთ. მუზეუმის ხელთნაწერი № 921, გვ. 102, B.

²⁾ Сборник сведений о Кавказе, т. VI, гв. 283.

³⁾ „სიბრძნე-სიტყუე“, 6. მთვარელი იშვილის რედაქციით, 1903 წ., გვ. 4.

და შხლოს ყველი, გოგირდის წყალ-გადავლებული, ისეთი სპეციფიური გემოს საკმელი იყო, რომლის არომატსაც ძველი ყარაჩოღელი დღესაც სიაშოვნებით იგონებს. ¹⁾

ამ მოქეფებებში იყენენ კარგი მომღერლებიც. მღეროდნენ თავისთვის, საკუთარი გულის ბუხარის გასანელებლად; მღეროდნენ და მათ ავაჯიან ხმას აბანოში უფრო მეტი ხალისი ეძლეოდა. მომღერალი მღეროდა, აბანოს გამაგრილებელი თაღები განსაკუთრებულ ბანს აძლედა, სუფრა ითენთებოდა, ნახევრად შიშველი ლოთები ექსტაზში მოდიოდნენ და მთელი აბანო—ბოდიშს არ ვიხდი ამ შედარებისთვის—დიონისოს ტაძრად იყო გადაქცეული.

ხშირად მომხდარა, რომ ეს მოქეფენი შუაგულ ზამთარში სანაძლეოზე აბანოდან ტიტლიკანები გამოსულან და რომელიმე მიკიტნის დუქანში ღვინის სმა გაუგრძელებიათ.

ასეთი უცნაური ქეფი თანდათან გახუნდა. ბოლო დროს ნააბანოვარი მამაკაცები შიგ აბანოში კი არ საუზმობდნენ, არამედ შევიდოდნენ აშააშანაში, შენაყრდებოდნენ რომელიმე ალიას განთქმული ფლავით ან ჭაბაბით და ბაიათების ნაცვლად კი—იადონის სტევენას ისმენდნენ. ²⁾

ამ აბანოს ღხინებმა პოეზიაშიც ჰპოვა გამოხმაურება.

რასაკვირველია, ამ დარგში პირველი იქნებოდა გრ. ორბელიანი, რომლის ლექსებსაც ტფილისის აშულები ჩოქვით უფლიდნენ გარშემო.

გრ. ორბელიანი, ეს მარად შეყვარებული ოთხმოცი წლის ჭაბუკი, ეს 14 მარცვლოვანი ლექსის უდიდესი ოსტატი „სალომესთან სადილად“ მიღის და არაფერი აღარ აგონდება, თვით „აბანოს ღხინებიც“ კი და ბავშვური უხაკველობით მღერის:

„განა ამდროს ძილი-ღა არის სადმე?

ანუ დღისით განსვენება სულისა?

ან ვიღასა აგონდება სადილი,

ანუ ღამით აბანოში ღხინები?“ ³⁾

¹⁾ მიღებული იყო აგრეთვე აბანოში საზამთროს გიციება. მართლა ცივდებოდა თუ არა, ამის გამოტყვევა სპეციალისტებისათვის მიმინდვია, მე დიხიკოსი არა ვარ!

²⁾ აშააშანაში ყოველი რესტორანის პატრონს მუშურის საამებლად „სიმებიანი ორკესტრის“ ნაცვლად, შეტოლებული ჩიტები ჰყავდათ გალიაში.

³⁾ არ არის მართალი კ. კ ა პ ა ნ ე ლ ი, როცა გრ. ორბელიანის პოეზიას „თათქარიძის ბოზბაშის ემოციებმა“ ადარებს და „ბოტანიკურს თუ კლინარულს“ უწოდებს (იხ. „ქართული სული ესთეტიურ სახეებში“, გვ. 62). ეს ს ა ნ დ ა ს ე ბ უ რ ი კრიტიკა, კაპანელს როგორც ჭკვიან მწერალს, არ შეჰფერის. ნუ თუ კაპანელს მართლა ჭგონია, რომ პოეტის იდეები სიყვარულისა, მარადობ-სა და პატრიოტიზმის შესახებ, ჭკარგავენ ღირებულებას იმ ლექსებით, სადაც ტფილისის ეგზოტიკა და ჩაღღვება პოეტური განწყობილებით არის გამოთქმული? დავარწმუნებთ „ქართული სულის ესთეტიური სახეების“ ავტორს, რომ ნიჭიერ პოეტს ანგვარ თემებშიაც შეუძლიან ასახოს „ქართული სულის მარადობა“ და „ესთეტიური სახეების პატრიოტიზმი“.

ყოველი მგზავრი, ტფილისის ყოველი სტუმარი, საიდანაც არ უნდა ყოფილიყო მოსული, რა საშური საქმეც არ უნდა ჰქონოდა, თავის წმინდა მოვალეობად სთვლიდა, რომ ტფილისის აბანოებიც ენახულა და განბანილიყო მის მაღლიან კამკამა წყალში.

ჩვენი აბანოები, სხვათა შორის, იმითაცაა შესანიშნავი, რომ ისეთი მექისენი, როგორიც აქ არიან, სხვაგან იშვიათ მოვლენას წარმოადგენენ. ჩვენმა პატარა ქისამ ბევრი დიდი ადამიანი მოიყვანა ალტაცებაში; ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. აბანოში წასვლა და ქისის არ წასმა იგივეა, კაცი რომ პარიზში ჩაიღდეს და ეიფელის კოშკი არა ნახოს. პუშკინი სიამოვნებით იგონებს იმ „უცხვირო მექისე ჰასანას“, რომლის შესახებაც პოეტი თავისებურის ირონიით დასძენს: „უცხვირობა ხელს არ უშლიდა, რომ თავისი მოვალეობა პირნათლად შეესრულებინაო.“¹⁾

პუშკინი ტრადიციულ „მაჩალკის“ უარსაყოფად, თავისიანებს უთითებს ჩვენს ქისაზე და ამბობს: „ქისა რუსულ აბანოებში უეჭველად უნდა შემოვიღოთ, ეს იქნება ჩვენი ახალი აღმოჩენაო.“

ხოლო ქალების შესახებ კი, რუსეთის დიდებული პოეტი, ასე მოგვითხრობს: „ჩვენმა შესვლამ ქალებს აბანოში არავითარი შთაბეჭდილება არ მოახდინა, ისინი განაგრძობდნენ თავისუფლად მასლაათს და სიცილს... არც ერთი მათგანი ჩაღრს არ წასტანებია წამოსახურად, არც ერთ მათგანს არ შეუღრებია ტანის ხდა; ზოგიერთი ქალი, მართლაც, რომ კარგი იყო, მაგრამ ქართველ ბებერ ქალზე საზიზღარი, მე არაფერი არ მინახავს ჩემს სიკოცხლეში, ნამდვილი ქაჯები არიან“-ო¹⁾

საინტერესოა, რომ ა. დიუმას მოგზაურობაშიც ასეთს სტრიქონებს ვკითხულობთ: „მე უნდა აღვნიშნო, რომ ჩვენმა გასეირნებამ აბანოში, ქალებ შორის არავითარი აღშფოთება არ გამოიწვია, მხოლოდ ორი თუ სამი ქალი, საუბედუროდ ბებრები და საზიზღრები, მოგვერიდნენ და სახეზე ზეწრები აიფარეს; უნდა ვთქვა, რომ მათ ჩემზე მოახდინეს ქაჯების შთაბეჭდილება“-ო.²⁾

მეტად უცნაურია, რომ ეს ორი მწერალი აბანოში ყოფილა სწორედ სამშაბათს დღეს, რომელიც ქალთა დღეთ ითვლებოდა (პუშკინი იყო 1829 წ., დიუმა 1858 წ.). უცნაურია რომ, ტფილისის ქალები, რომლებიც აბანოში გამგზავრებისას, თავის დასამალად ათასნაირ ხრიკს მიმარ-

¹⁾ „Путешествие в Арзрум“, (об. „Кавказская поминка о Пушкине“, გვ. 16—17. გამოც. ვახ. „კავკაზისა“, 1899 წ.)
²⁾ А. А. Дюма: „Кавказ“, вып. II, Тифлис, 1861 წ., გვ. 467.

თავდნენ, ისე გათამამდნენ, რომ უცხო კაცის დანახვაზე არც ერთი არ წაეტანა ფუთას და „არც ერთმა არ შეაჩერა ტანის ხდა?“ მაგრამ არა ნაკლებ უცნაურია, რომ ის „ორმოცდაათი ქალი“, რომელიც პოეტმა აბანოში ინახულა, სულ გრუზინские старух-ები აღმოჩენილან, თითქოს ტფილისის აბანოებში სიარული მხოლოდ ქართველი ქალების პრივილეგიას შეადგენდა, და ისიც მახინჯი ქალებისას!

კიდევ ერთი კურიოზი. ალ. დიუმა სწერს: „წელს აბანოს ერთ აბაზანაში დაიღუბა სომხების ეპისკოპოსი. მორცხვმა ეპისკოპოსმა ნება არ მისცა გარეშე პირებს დაეკირათ ზეწრის ოთხი კუთხე, რომელშიაც თითონ იყო ჩაწოლილი. ამ მოვალეობის შესრულება მიანდო თავის ოთხ მთავარს. ერთმა მთავართაგანმა უცაბედათ ხელი გაუშვა ზეწრის ყუას, ეპისკოპოსი დაგორდა და პირდაპირ შიგ ქაფ-ქაფა აუზში ჩავარდა. მთავრები მისცივიდნენ მისაშველებლად. მაგრამ ამაოდ: ცხელი წყლისაგან თითები დაეწვათ. მათ ყვირილზე შემოცივიდნენ მეაბანოვენი, მაგრამ უკვე გვიან იყო — მოხარშული ეპისკოპოსი ძლივს ამოათრიეს აუზიდან.“¹⁾

მე თითქმის ყველაფერი გიამბვთ ტფილისის აბანოების შესახებ. თქვენ ეხლა იცით, რომ აბანოში ქორწილი იმართებოდა, ღამეს ათევედნენ, სარძლოს სინჯავდნენ და სხვ. მაგრამ არასოდეს არ გამოვიჩინა, რომ ეპისკოპოსები ზეწრებში ჰაეროვან ვანებს იღებდნენ და ბოლოს კი დიაკვნების დაუდევრობით აუზიდან ხოხობივით მოხარშულებიც ამოჰყავდათ!

ასეთივე ჰიპერბოლით ლაპარაკობს ვინმე ე ი ლ ე მ ს ი ჩენს კახურ ლეინოებზე: „კახეთის ზოგიერთ სოფლებში, — სწერს ვილემსი, — სადაც მცხოვრებლებს წყაროები მოშორებით აქვთ, ან-და ეზარებათ წყალზე წასვლა, პირისახეს ლეინით იბანენ, ლეინითვე ხარშავენ სადილს და იატაკსაც ლეინით რწყავენ, რომ დაგვის დროს ვრ ამტვერდესო.“²⁾

აი, ასეთი ყურ-მოკრულ ამბებით ავსებდნენ თავიანთ შთაბეჭდილებებს ის უცხოელი მოგზაურები, რომლებიც ჩვენ, ქართველებს, ისე გვიყურებდნენ, როგორც ჩვენ ვუცქერით რომელიმე იშვიათ ეგზემპლარიებს ცხოველთა სამეფოდან.

როგორ მინდა გავიმეორო ე მ ი ლ - ლ ე ვ ი ე ს სიტყვები:

„ბატონო მოგზაურებო, იწამეთ ღმერთი და აჩქარებით ნუ გამოიტანთ ხოლმე თქვენს ურიგო განაჩენს მთელ ხალხზე.“

¹⁾ იხ. დ ი უ მ ა ს ი გივე წიგნი, გვ. 468—9.

²⁾ იხ. „Сборник газеты Кавказ“, Тифлис, 1847 წ., გვ. (მეორე ნაწ.) 74.

ბოჰემმა მხოლოდ ტფილისში შეიძლება იყოს.

საქართველოს ფარგლებში ტფილისი ერთად ერთი ქალაქია, სადაც ბოჰემას დათმობილი აქვს შესაფერისი არე.

ყოველ ხანას თავისი პოეზია აქვს; მაგრამ ეს პოეზია ყოველთვის მწერლობით არ ვრცელდებოდა. ტფილისის აშუღები და საზანდრები სიმღერითა და ზეპირსიტყვაობით ავრცელებდნენ თავიანთ პოეზიას.

შატობრიანი ამბობს:

„ჯერ მღერიან და შემდეგ სწერენო“

ჩვენი აშუღები კი, ორიოდეს გამოკლებით, არასოდეს არა სწერდნენ. ისინი თავიანთი გონების ფირფიტაზე ზეპირად ატარებდნენ მთელი საუკუნის გონებრივ საუნჯეს და ეს დაუშრეტელი მასალა სიმღერის ფორმით მოდიოდა ჩვენამდე. ძველად ტფილისის ქუჩებში ხშირად ისმოდა სიმღერა, რომელსაც მოჯადოებულები გამვლელები სულგანაბული უსმენდნენ. „გაშლილ ჰაერზე მოწყობილი კონცერტები ადგილობრივი მოსახლეობის სამუსიკო ნიქს ამეღანებდნენ. ეს კონცერტები ჩვეულებრივად იმართებოდა მედღუქნეების, ხელოსნების და სხვა მუშაკთა მიერ, რომელნიც დღიური შრომით დაღალულნი—შინ ბრუნდებოდნენ.“¹⁾

სიმღერა უძლიერესი საშუალებაა ზეპირსიტყვაობის გავრცელებისა. სიმღერა მოქმედობს არა მარტო ადამიანზე, არამედ შხამიან გველებზედაც;—მუსიკის გავანებაზე ეს გველები ცეკვავენ და ინაბებიან ხოლმე: აკი შოთაც ამბობს: „გველსა ხერელით გამოიყვანს ენა ტკბილად მოუბარი.“ ეს „ტკბილად მოუბარნი“ იყვნენ ჩვენებური აშუღები, რომლებიც დადიოდნენ სოფლად თუ დაბა-ქალაქად დღეობებში, ყავახანებში და სიმღერის საშუალებით ხალხური პოეზიის ნიმუშებს ავრცელებდნენ.

აკადემიკოსი ნ. მარტი სწერს: „ქართული ლიტერატურის პოპულარიზაციას ძლიერ ეხმარებოდა საეკლესიო დღესასწაულები... ამ დღესასწაულზე საქართველოს ყოველ კუთხიდან იკრიბებოდნენ საუკეთესო

¹⁾ „Кавказ“, 1894 წ., № 52.

მომღერლები და სახალხო მგოსნები (მესტირიე, საზანდარი). ამ მომღერლების საშუალებით ხალხში გადადიოდა ქართული ლიტერატურის, ცოტად თუ ბევრად, თვალსაჩინო და სანიახო ნიმუშები.“¹⁾

ტფილისის ახლო-მახლო ბევრი ეკლესიაა, რომელთა „ხატობაც“ ტფილისიდან აუარებელ ხალხს იზიდავდა,—ბოლნისობა, ბარბარობა, შავნაბადობა, თელეთობა, ღვთაებობა, ელიობა, წინანაურობა და სხვ.

ტფილისის ყარაჩოღელებს მაინც-და-მაინც ვერ დავწამებთ კლერიკალიზმით გატაცებას. ძველად ქალაქ გარედ მხოლოდ ორი დროს გასატარებელი ადგილი არსებობდა: „მდაბიო ხალხისთვის—ორთაქალის ბაღები და ევროპიულად გაზრდილთათვის—მუშტაიდი,“ ამიტომ ეს დღეობებიც ყარაჩოღელთათვის ერთი იმ გასართობთაგანი იყო, სადაც ჯანსაღ ბუნების წიაღში დაგუბებულ გრძნობას სრულს თავისუფლებას აძლევდნენ და მთელი სამი დღის განმავლობაში ჯივრიანად ლოთობდნენ.

ესენი საეკლესიო ლოკუებზე იმდენს არა ფიქრობდნენ, რამდენსაც ქეიფზე.

„ქალი რომ ავად გახდება,
 წაიყვანებენ არბოსა,
 ერთს მაინც ვაიკუნტრუშებს,
 რაგინდ-რომ არა არგოს-რა!“

თუ ამ დღეობებში „გაკუნტრუშება“ ქალისთვის, მით უმეტეს ავადმყოფ ქალისთვის, ერთგვარი განკურნება იყო, ცხადია ამ საეკლესიო ობებს რა ეშხით შეხვდებოდნენ ტფილისელი ყარაჩოღელები.

ოჯახის უხუცესი წევრები და ქულფათობა მოფარდაგულ ურმებით მიემგზავრებოდნენ, ხოლო ბაბამი ყარაჩოღელები—წინადლით დაქირავებული ეტლით.

წასვლამდე ჯერ თითო ჩარეკით იჩარეკებდნენ, მერე პირში ჩიბუხს გაიყრიდნენ, ხალიან პერანგს გამოიჩენდნენ, ჩოხაში ცალმკლავს გაუყრიდნენ და ასე კოხტად შეხალისებულნი დინჯი მზიარულებით დ ღიღინით მიდიოდნენ აღთქმულ სალოცავში:

„ჩემი გული სწორედ ცხელი თონეა,
 ძმა-ბიჭობა მეც კი გამიგონია!“

ეტლები, რომლებშიაც უეჭველად სამი ცხენი უნდა ყოფილიყო შებმული, საგანგებოდ იყო მორთული მწვანე რტოებით; ცხენებს ყელზე ზანგალაკები ჰქონდათ ასხმული, ქორები კი—ბაღდადით შეკონილი.

¹⁾ Н. М а р р: „История Грузии“, 1906 წ., გვ. 34. გამომცემლობა „ამირანი“—აღ. ა რ ა ბ ი ძ ი ს ა.

ზოგი საკუთარი ცხენით მიემგზავრებოდა; ზოგი კი—განსაკუთრებით ქალები—ვისაც „შეთქმული“ ჰქონდა, ფეხშიშველნიც მიდიოდნენ. უამინდობა არავის ხელს არ უშლიდა.

ამ ეკლესიების გაღივანში ზოგიერთ ღუქანდარს, განსაკუთრებით ასეთ „ბედნიერ დღისთვის“, მუდმივი ბინებიც ჰქონდა აშენებული.

როგორც ვიცით, ეს მოქეიფენი არ იყვნენ ღვთის-მოსაენი; მათი თავი თავისუფალი იყო სხვა-და-სხვა მისტიურ ძონძებისაგან, მაგრამ ისინი იცავდნენ მამაპაპურ ადათებს, და ამ საეკლესიო ზეიმზე მხოლოდ და მხოლოდ სამღვთოს უმანკო სისხლის შეწირვა სწამდათ.

ერთი ტფილისელი პოეტი—ხოილია ყაზახელი—თავისი გრძობის გამოსახატავად ამგვარ შედარებას მიმართავს:

„მე უნი ხევენა გამიხდა ძნელი,
 ეშხით შემლახე, გამიხდი მკვლელი,
 სალოცავი ხარ, ხატი ცხოველი,
 მე უნს კარებზედ სამღვთოდ მოველი.“

აშულები ამგვარ დღეობებში აუცილებელ მახას წარმოადგენდნენ. ჩვენ ამ აშულების ყოფა-ცხოვრებას მთელი წიგნი ვუძღვენით („სადათ-ნოვა“); ამ უამად შეფიქრდებით მხოლოდ ერთს წარმოადგენისებურ ჩვეულებაზე, რომელსაც „ნაღლი“ ეწოდება. ნაღლი თავისი აღმზრდელი მნიშვნელობით მეტად განსხვავდება დანარჩენ აშულურ ადათებისაგან. ნაღლი, როგორც მოძრავი თეატრი, უფრო დღეობებში იყო გავრცელებული. ნაღლი ნიშნავს ზღაპარს. მაგრამ ზღაპრების გარდა („კეთილი და ბოროტი გმირის თავგადასავალი“), ხშირად ეს თეატრი ბიბლიურ თემებსაც ეხებოდა. აიღებდნენ აშულები რომელიმე სასულიერო ამბავს, ჯერ გალექსავდნენ, შემდეგ შეურჩევდნენ სხვა-და-სხვა ხმებს, კილოებს, და გამოდიოდა ნამდვილი მისტერია. ასეთი წარმოდგენები იმართებოდა მინდორში, ან მოედანზე. ყაფანი წარმოდგენდა სცენას, აშულები არტისტებს; ხალხი ძირს იყო გაშლილი, მომღერლები იდგნენ მალღობად გილას და მათ შორის იმართებოდა ასეთი დიალოგი:

* *

— ის რა იყო, როცა ცოცხალი იყო, ქერი და ბზე სკამა; როცა მოკვდა, შორცი სკამა და სისხლი სვა?

— ეგ ვირის ყბა იყო, სამსონ-ჰაბუკმა რომ აიღო ხელში და იმითათასი კაცი დახოცა.

* *

— ის რა ხე იყო, რომელსაც პირველად შტო და ფურცელი არა ჰქონდა, შემდეგ კი ხორცი და სისხლი შეისხა?

— ეგ მოსე წინასწარმეტყველის კვერთხი იყო, ვიდრე ჯოხი იყო, შტო და ფურცელი არა ჰქონდა, ხოლო როცა გველად გადაიქცა, სისხლი და ხორცი შეისხა.

* *

— ის რომელი იყო, თხუთმეტი წელიწადი ხელმწიფობა ჰქონდა, მეთექვსმეტე წელიწადს ავად გახდა, ოცდაათი წლისა რომ შეიქნა მოკვდა და ისევ ვაცოცხლდა?

— ეგ შივარე იყო.

* *

— ის ვინ იყო, რომელიც თავის დედას მიუხაზოვდა, დედამ სთქვა: „მე ქალწული ვარო?“

— ეგ აბელის ტანი იყო, როცა საფლავთან მიიტანეს, მიწამ სთქვა: მე ქალწული ვარო!

* *

ან-კიდევ:

— ის რა არის, რაც ქვეყანაზე არ იხსენიება?

— პირველი ზღვა არის, რომელსაც სარქველი არა აქვს, მეორე—ცა, რომელსაც ბოძი არა აქვს, მესამე—კაცის ხელის გული, რომელსაც ბალანი არა აქვს.¹⁾

როცა ეს წარმოდგენისებური კითხვა-მიგება გათავდებოდა, ყველანი გამარჯვებულ აშულს ჰიმნს შეუთხზავდნენ.

იყო ოვაციები და ყიჟინა.

თუ ამგვარ თემებს აშულები მისტიურ საიდუმლოების ელფერს აძლევდნენ და მხოლოდ საეკლესიო დღესასწაულებისთვის იყო გამოსადეგი, სამაგიეროდ, როცა მათ ქალაქში ყაფანზე უხდებოდათ წარმოდგენების გამართვა, „ნაღლის“ შინაარსი ხელად იცვლებოდა. მაგალითად:

¹⁾ ეს დიალოგი ამოღებული გვაქვს, „ქალვაჟიანიდან“, რომლის თარგმანსაც ზ. კ—მე მეჩვიდმეტე საუკუნის დასასრულს აკუთვნებს (იხ. 1887 წლ. გამოც.); ეს ნაწარმოები, რომელიც უკანასკნელ წლებში მეტად გაფუჭებული რედაქციით იბეჭდებოდა, მდებარეობდა ხალხში ისე იყო გავრცელებული, რომ 1901 წლის გამოცემას „მეორმოცე გამოცემა“ აწერია, ჩვენი „ქალვაჟიანი“ შინაარსით და კონსტრუქციით ძლიერ ენათესავება გოცის ცნობილ პიესას—„ტურანდოტს“, საიდანაც შემდეგ შილდერმაც გადმოაკეთა: „Китайская принцесса.“

პირველი აშული:

- რა ჰკილია ციდან მიწამდე?
- ვინა მშვიდდება ყველაზე ადვილად?
- რა გადადის ხელიდან ხელში?

მეორე აშული:

- ციდან მიწამდე ჰკილია წვიმა.
- ყველაზე ადვილად მშვიდდება ბავშვი.
- ხელიდან ხელში გადადის ფული.

პირველი აშული:

- მზე რომ ამოდის, რა ჰქრება?
- რა არ სველდება წყალში?
- რა არ ტუტყიანდება მიწაში?
- რომელი ჩიტი იმყოფება მარტოდ ბუდეში?

მეორე აშული:

- მზე რომ ამოდის, ვარსკვლავები ჰქრებიან.
- სინათლე წყალში არა სველდება.
- მიწაში არ ტუტყიანდება თვალი პათიოსანი.
- გული ის ჩიტია, რომელიც მარტოა ზის ბუდეში.

როგორც სჩანს, ასეთი პიესების ტრაქტოვკა მხოლოდ საბაქრო დიალოგებით განისაზღვრებოდა; ეს ქუთის სავარჯიშო მომენტები სავსე იყო ინტრიგითა და მოულოდნელობით.

მოსწრებული პასუხები ხალხში დიდს აღტაცებას იწვევდა.

ყოველი მოქალაქე ადგილის დასაქერად ადრევე მიდიოდა მოედანზე და „მუქთად“ ისმენდა აზრებს კაცთ-მოყვარეობაზე, სიკეთე-სივეზე, პათიოსნებაზე, ერთობა-სიყვარულზე და სხვ.

თუ მაღალი საზოგადოება კერძო სახლებში მართავდა წარმოდგენებს,¹⁾ ჩვენი აშულები საესტრადო ხელოვნების განსავითარებლად მიმართავდნენ მოედნებზე გამოსვლების ფორმებს. ასეთი სალიანგო სანახაობა, რომელიც ცისქვეშ უფასოდ იყო მოწყობილი, ხალხისთვის უფრო მისაწვდენი და გასაგები იყო, ვიდრე საეკლესიო დღეობებზე ბერების ბუნდოვანი ქაროზი.

ალბათ, ეს იყო მიზეზი, რომ სამღვდელოება ნალლის წინააღმდეგ ხშირად ილაშქრებდა, ხალხი წირვას აღარ ესწრება და ამ გასართობით

¹⁾ ამასწინად, „ქართული თეატრის ისტორიის“ წერის დროს, ვათვალისწინებდი სოლომონ დოდაშვილის (1804—1836) გაზეთს და წავაწყდი ერთ ცნობას, საიდანაც მტკიცდება, რომ გიორგი ერესთავისებური თეატრი 1832 წელსაც ყოფილა. „წარსულ კვირას, — სწერს გაზეთი, — იყო თეატრი ერთსა ჩინებულსა სახლსა შინა და საკურვლად წარმოადგინეს, უკეთესად არ შეიძლებოდა“ (იხ. „ტფილისის უწყებანი“, 1832 წ., № 2, გვ. 47).

ირყენებაო. მიუხედავად ამისა, „ნალის“ რამდენიმე ათეული წლის ისტორია აქვს და გადავარდა ოთხმოციან წლებში, როცა ტფილისის განაპირა უბნებს „სახალხო წარმოდგენები“ მოეფინა.

„ნალი“ — ეს მოძრავი თეატრი — მხოლოდ ზაფხულობით არსებობდა.

ზამთარში?

ზამთრის გრძელ ღამეებში მათი ასპარეზი ყავახანები იყო.

მე მინახავს შეითანაზარის ყავახანებში თურქი აშული, რომელიც საზით ხელში დადოდა და დამსწრეებს მთელი ორი-სამი საათის განმავლობაში შეუწყვეტილად უამბობდა აღმოსავლეთის რომელიმე გმირის თავ-გადასავალს („ქოროლი“, „ლეილ უ მეჯუნ“, „აშულ-ყარბ“, „შაჰ-ისმაილ“ და სხვ.); პარალელურად ზედსართულების ყავახანებში იმართებოდა მინიატურული წარმოდგენები, რომლებსაც ხალხი დღესაც „ყარაგოზას თეატრს“ უწოდებს.

ვინაიდან ყარაგოზას წარმოდგენებს ხალხური ხასიათი ჰქონდა, ურიგო არ იქნება მოკლედ ამ თეატრსაც შევხვთო.

ვინ იყო ყარაგოზა და საიდან მომდინარეობს ასეთი ჟანრის თეატრი?

ყარაგოზას შესახებ ასეთი ლეგენდა არსებობს:

სულთან მურადის დროს, ქალაქ ბრუსენში შენდებოდა უზარმაზარი მეჩეთი. უთვალავი კალატოზი მუშაობდა, მაგრამ მუშაობა როგორღაც ნელის ტემპით მიმდინარეობდა. გამოირკვა, რომ ვინმე ყარაგოზა და ჰაჯივათა თავიანთი სასაცილო ამბებით ართობდნენ კალატოზებს და ხელს უშლიდნენ მეჩეთის დამთავრებას. განრისხებულმა სულთანმა ბრძანება გასცა, ყარაგოზასთვის და ჰაჯივათასთვის თავი მოეკეთათ. განკარგულება სისრულეში მოიყვანეს, — მაგრამ მეჩეთის დამთავრებას მაინც არაფერი ეშველა. სულთანს კი ყარაგოზას აჩრდილი მოსვენებას არ აძლევდა; სწუხდა, იტანჯებოდა. ბოლოს სულთანმა მოიხმო შეიხი და სთხოვა, რომ ეს ურვა და სულის ქენჯნა როგორმე გაენელებინა. გამჭრიახმა შეიხმა განიზრახა ყარაგოზას და ჰაჯივათას გაცოცხლება: გამოსჭრა ტყავიდან ამ ორი ოხუნჯის მოძრავი ფიგურები, გაუკეთა ძაფები და გაჭიმულ ტილოზე აათამაშა, თვითონ შეიხი კი ფარდის უკან იდგა და ყარაგოზას ენით უამბობდა სულთანს სწორედ იმ საოხუნჯო ამბებს, რომლებსაც ეს გმირები ემსხვერპლნენ... მაგრამ შეიხმა უცბათ დამალა ფიგურები, გამოვიდა ფარდიდან და სულთანს ასე მოახსენა: „ცხოვრება,

დიდო ხელმწიფევე, მოკლე სიზმარია; ყოველი ცოცხალი არსება, მზგავსად ყარაგიოზას და ჰაჯივათას ჩრდილებისა, ლანდებივით გამოჩნდებიან, გაილეგებენ და გაჰქრებიან. ვანა ღირს, დიდებულო მეფევე, რომ ამისთვის იტანჯო და ივაღალო? ლეგენდა დასძენს, რომ შეიხმა ამ სანახაობით თითქოს ვააცოცხლა ხალხის საყვარელი გმირებო.

აი, ასე ჩაისახა ის პატარა ჩრდილების თეატრი, რომლის სამშობლოც ოსმალეთია და რომელიც თითქმის დღევანდლამდე ინახება ტფილისის შეთანხაზრის ყავახანებში.

შემდეგ, ამგვარი წარმოდგენების შინაარსი უფრო ჩამოყალიბდა და პიესა სხვა-და-სხვა პერსონაჟებით გამოავლდა; ყარაგიოზასი და მისი თანაშემწის ჰაჯივათას გარდა, ეკრანზე გაჩნდნენ: სასულიერო პირები, ქალები, ავაზაკები და სხვ., ოდნავი წარმოდგენა რომ ვიქონიოთ ყარაგიოზას თეატრის რეპერტუარზე, მოვიყვანთ ერთი პიესის შინაარს:

მოლა, თერძი და დურგალი დამძობილდნენ და გზას გაუდგნენ. გზაზე შემოალამდათ. რადგან ავაზაკების შიში ჰქონდათ, გადასწყვიტეს, რომ ძილის დროს მორიგეობით დარაჯად დამდგარიყვნენ. პირველად დარაჯობა შეხვდა დურგალს; ძილისაგან რომ თავი დაედღწია, ხის ქალის მანეკენი გააკეთა. შეხვდა თერძს დარაჯობის ჯერი და იმანაც თავის მხრით ამ ხის ქალს ტანისამოსი შეუყერა. როცა დარაჯობა სასულიერო პირს ერგო, ესაც არ ჩამორჩა თავის ამხანაგებს, ლოცვა დაიწყო და... ამ ქალს სული ჩაედგა, ვაცოცხლდა. ამ სამ ამხანაგს შორის დაიწყო ცილაობა: არა, ჩემია ეს ქალი და არა—ჩემია. რომელს ეკუთვნის ეს ქალი? აი, ასეთი გამოცანაა ვადასროლილი მაყურებლებში. ამ საჯარო გონებრივ ვარჯისში მთელი ხალხი იღებდა მონაწილეობას.

ბოლოს ეს „ჩრდილების თეატრი“ თავისი ყოველდღიურობით ვადიქცა სატირის თეატრად. აქ დასცინოდნენ ყველას და ყველაფერს: მაღალ და დაბალ წოდებას, ძლიერსა და სუსტს, საზოგადოსა და კერძოს,—ერთი სიტყვით, ეს „გოდველიად ვადაქცეული დრამები“ ყველა საჭირბოროტო საკითხს თავისებურად აშუქებდა.

ამგვარი თეატრის სცენა დაახლოვებით ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: დარბაზი სრულიად ბნელდებოდა. თეთრ ტილოზე, რომელიც ვაჭიმული იყო მთელ სცენაზე, სჩანდნენ რაღაცა ბუნდოვანი ჩრდილები; ეს ჩრდილები თანდათან ვარკვეულ სახეს იღებდა, ბოლოს კი ნათლად სჩანდა მინიატურული ხალხი, რომელიც ლაპარაკობდა, ცეკვავდა, კომბლებს იქნევდა

და სხვ., მაგრამ ესენი ნამდვილი მსახიობები როდი იყვნენ! ამ გადაჭიმულ ტილოზე აჩვენებდნენ აქლემის ტყავიდან ან მუყაოსაგან გამოჭრილ მოძრავ ფიგურებს; ამავე დროს ერთი კაცი, რომელიც ამ ფიგურებს ამოძრავებდა, ფარდის უკან იდგა და დამსწრებს მომქმედი პირების თავ-გადასავალს მოუთხრობდა, — ხოლო სადაც კითხვა-მიგება იყო საჭირო, იქ კილოს იცვლიდა და სხვ., ერთი სიტყვით, ეს ერთი კაცი, რომელიც ლეგენდის გმირის ყარაგიოზას სახელს ატარებდა, ყველა პერსონაჟების ნაცვლად თითონ ლაპარაკობდა: ქალურად, ვაჟურად, ომანიანად, ზილის ხმაზე; ეს „ბამვა“ ისე არტისტიულად იყო განსახიერებული, რომ მთელი ყაფახანა ალტაცებაში მოდიოდა და ხშირად წარმოდგენები 9 დღე გრძელდებოდა.

„ყარაგიოზას ჩრდილები“ მკრთალი და პრიმიტიული გამოხატულებათა იმ სათეატრო ხელოვნებისა, რომელიც ხალხის ესთეტიური ტკბობის საშუალებად არის გადაქცეული უძველესი დროიდან. პირვანდელი ერთგვარი საღვთისმეტყველო იერი ამ სანახაობას შემდეგში დაეკარგა და გადაიქცა საერთო გასართობად, პირველ სახალხო თეატრად, რომლის „მანეკენებსაც“ უფლებია აქვთ თავიანთი კუთხე დაიჭირონ თეატრის გრძელს ისტორიაში.

მარტო ყარაგიოზას თეატრი, ნალოი, ყავახანები და სხვ., აშკარაა, სავსებით ვერ დააკმაყოფილებდა ხალხის გონებრივ მოთხოვნილებას.

ხალხში გაიღვიძა „წიგნის ცოდნის“ სურვილმა.

ტფილისის ძველი თაობა მხოლოდ ხელთნაწერებს კითხულობდა და ხელთნაწერებს უსმენდა. „მნათობი“ სწერდა: „თქვენ შეხვდებით მელუქნეებს, რომელნიც გულ-მოდგინეთ კითხულობენ ბეჟანიანს, ქალვაჟიანს, ბარამიანს და გადაწერაში ერთი ორად ფასს აძლევენ.“¹⁾

ეხლა კი მათი მომდევნო თაობა გადაწერაზე „ფულს აღარ ჰხარჯავდა“ და ბეჭდვითი სიტყვით სარგებლობდა. გაჩნდნენ იაფ-ფასიანი წიგნების გამომცემელი: წოვინარაშვილი, ახპატელოვი, მდივანოვი, ჭიქინაძე, ჩარეჟოვი, ედიგაროვი, კობალაძე, ლაზარევი (ყაზაროვი), ფამბაკელოვი, ზარგაროვი, ლიზა მარჯანოვი, შემდეგ—იოსებ და ბაგრატ არნაუტოვეები, ვანო ესალოვი, ალ. შახბარათოვი (შიბრია), მიხ. ზარიძე და სხვ.; ესენი ბეჭდავდნენ, როგორც აღმოსავლეთის ფანტასტიურ ზღაპრულ მოთხრობებს, ისე იმ დროინდელი პოეტების სახალხო ლექსებს.

ამ ხალხურ სიტყვიერებას ჩვეულებრივად მფარველობდა და რედაქტორობდა ჩუმი და დაუფიწყარი მოღვაწე პეტრე უმიკაშვილი. აი, რასა სწერს იგი თავის ავტობიოგრაფიაში: „1875—1877 წლებში სხვათა სხვათაგან გამოცემით და ძველი ხელთნაწერების ტექსტით ჩემი რედაქტორობით დაბეჭდა: ბეჟანიანი, ალექსიანი, ქალვაჟიანი და თეიმურაზ-მეფის ვარდ-ბულბულიანი, ამ წვრილ მოთხრობათა და ლექსთა ბეჭდვა მრავალი იყო და არც კი ვიცი, რამდენს ბეჭდვენ და ვინ ბეჭდავს.“²⁾

პეტრე უმიკაშვილი მართალია. ტფილისის დაბალი მოსახლეობა ხარბად ეტანებოდა ამგვარ გამოცემებს. ზოგი წიგნი მეოცე და მეორმოცე

1) იხ. „მნათობი“ ნ. ავალიშვილის რედაქტორობით, 1869 წ., № XII, გვ. 6.

2) პეტრე უმიკაშვილი, (1838—1904): „ივერია“, 1904 წ., № 123, და ვ. გუნიას „საქართველოს კალენდარი“, 1904 წ., გვ. 575.

გამოცემადაც გამოდიოდა და ათი-ათასობით ვრცელდებოდა მდაბიო ხალხში. „მართალია, ამ წიგნაკების უმრავლესობას შინაარსის მხრით დიდი ნაკლულევანება ახლავს, მაგრამ მათი ხალხში გავრცელება მაინც არ იყო უსარგებლო და უმნიშვნელო... ვინ იცის არსენას ლექსმა მაგალითად, ან ქალვაჟიანმა რამდენი წერაკითხვის არ მცოდნე და აინტერესა რე ქართული წიგნის სწავლის წყურვილი აღუძრა! „ნაკლულევანება ამ წიგნებისა კარგად ვიცოდით, — სწერს იგივე პ. უმიკაშვილი, — მაგრამ ჩემი საკუთარი საყვედური და სხვების საყვედური იმით გამიქარვებია, რომ ეს პირველი ნაკადული იყო, რომელიც დაიძრა და თუ ამ ნაკადულს ქუჭკი მოჰყვა, ამას დრო წაპრცეს და წაიღებდა.“¹⁾

ასეთ წიგნებს ერთ დროს ზ. კიკინაძეც ჰბეჭდავდა, როცა იგი მარქსისტული იდეებით იყო გატაცებული, თუმცა წიგნის წინასიტყვაობაში ხშირად თავს ასე „იმართლებდა:“ „ჩემთვის დიდად სამწუხაროა, რომ ამ წიგნსა ვებეჭდვ, მაგრამ რასა იქმს კაცი, როცა ეს წიგნი ხალხში ძლიერ არის გავრცელებულიო.“²⁾

სურვილ-გადვიძებული ხალხი ეატებოდა იმ წიგნებს, რომლებიც მისთვის მისაწდომი იყო და რომლებსაც მას აწვდიდნენ.³⁾

ძველი მკითხველის გონება ამ ზღაპრული წიგნებით საზრდოობდა და ისიც დიდის ხალისით ელოდდა რომელიმე ახალი, გამომცემლების მიერ დაპირებულ, ზღაპრის დაბეჭდვას.

მაგრამ არ იქნება მართალი, თუ ამ „ძველი მწერლობისადმი“ სიყვარულს მხოლოდ ტფილისის მოქალაქეებს მივაკუთვნებთ. ალექსანდრე ორბელიანი (1801—1869) თავის ერთ წერილში სხვა მაღალ თხზულებათა შორის ამ „შაურიან წიგნაკებსაც“ ეხება: „ჩვენი წინაპრები, — სწერს ორბელიანი, — თუ ერთი ხელით იბრძოდნენ, მეორეთი სწერდნენ ისეთი სიტყვიერების წერილებს, როგორებიც არიან: არჩილიანი, ვარდბულბულიანი, ქაცვია-მწყემსი, დავრიშანი, სიბრძნე-სიცრუე, ყარამანიანი, ბარამიანი, მირიანიანი, გულიჯანიანი“ და სხვ.⁴⁾

1) ფ. გოგინაიშვილი: „პ. უმიკაშვილის სახსოვრად“, 1905 წ., გვ. 16.

2) იხ. „ალექსიანი“ 1886 წ., გვ. 3.

3) ერთი ყარაჩოღული ესაღოვი იყო („იყო“ კი არა, ეხლაც ცოცხალია, ხარფუბში სცხოვრობს), რომელიც განიერ შარვლით და ვერცხლის ქამრით დადიოდა ტფილისის ქუჩებში და კალათით წიგნებსა ჰყიდდა. ამრიგათ, ძველი ტფილისის ბაზარს, გარდა საკუთარი მწერლებისა, მხატვრებისა და გამომცემლებისა, — თავიანთი წილიდან წარმოშობილი მოხეტიალე ბუკინისტებიცა ჰყავდა.

4) „ცისკარი“, 1858 წ., ივლისი, გვ. 128.

ჩვენ მიერ მოხსენებულ გამოცემლებს, რომელნიც მდაბიო ხალხს აწვდიდნენ ამ ზღაპარულ პოემების პროზაულ ვერსიებს, ჰქონდათ ერუდიცია? გემოვნება? თუ მხოლოდ მოგების მიზნით ხელმძღვანელობდნენ?

გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ორიოდ წიგნაკის გარდა („ბარამიანი“ და ნაწილობრივად „ყარამიანი“) მათი გამოცემანი კრიტიკის გარეშე იღვანა. ტექსტი—შეუსწავლელი, გამოცემა—ლატაკი, კორექტურა—ბარბაროსული, ილიუსტრაციები—პრიმიტიული.¹⁾ ზოგმა გამოცემელმა არამც თუ წიგნის წაკითხვა, თავისი სახელგვარის მოწერაც არ იცოდა (მაგ., ალ. შახბარათოვმა), ზოგს გამოცემელს თვითონ შეჰქონდა ტექსტში შესწორებანი.²⁾ იყო შემთხვევები, როცა გამოცემელნი ავტორებს ერთმანეთში რევედნენ. მაგ., გამოცემელმა მ. ხარბიძემ 1908 წ. გადაბეჭდა პოემა „სარიდონიანი“ (პირველი გამოცემა ეკუთვნის ქაიხოსრო ჩარექოვს 1879 წ.) და ავტორად სულ ახალგაზრდა გლეხი მ. ხ. ჯაჭვაცე გამოაცხადა. ამასე დ. გივიშვილმაც შენიშნა:

„ერთ წიგნს იღებ და არქმევ
შენ მეორის სახელსა
და ხალხს შავით ატყუებ,
თვალებს უბამ მნახველსა“.

ცნობილია, რომ სასიძღვრო ლექსების ავტორები თავიანთ გვარს თუ ფსევდონიმს შიგ ტექსტშივე რითმავდნენ. მაგ.,

„მესამე ვსვათ, ღირს-ვარგა,
ყური დამიგდეთ კარგა—
ღმერთმა, დიდხანს გვიცოცხლოს
სკანდარნოვა გიორგა“.³⁾

ამ ლექსს ალ. შახბარათოვის მიერ გამოცემულ წიგნში, ასეთი დაბოლოვებით ვკითხულობთ:

„მესამე ვსვათ, ღირს-ვარგა,
ყური დამიგდეთ კარგა—
ღმერთმა, დიდხანს გვიცოცხლოს
შიბრია შახბარათოვი“.⁴⁾

¹⁾ ზოგი რეცენზენტი ამბობდა: „ამით არა უშავს-რა, კაცმა იმდენი ყურადღება გარგან ფორმას არ უნდა მიაქციოს, რამდენიც სიაფესა და ბეჭდვის გარკვეულობასო“ (იხ. „მნათობი“, 1872 წ., № 6).

²⁾ 1872 წელს დაბეჭდილ „არსენას ლექსში“, გამოცემელს ნიკ. ყიფიანს, როგორც ბოლოსიტყვაობიდან სჩანს, თვითნებური შესწორებანი შეუტანია: „ეს კი უნდა აღვიარო—სწერს „არსენას“ გამოცემელი—რომ ჩემდა სამწუხაროდ, სხვა-და-სხვა მიზეზების გამო, იძულებული ვიყავი ზოგი ერთი ადგილი და ზოგი ერთი სიტყვები ვარიანტებისა შემეცვალა“ (იხ. ნიკ. ყიფიანის მიერ გამოცემული „არსენას ლექსი“, 1872 წ., გვ. 17).

³⁾ იხ. „სალხინო სახანდარი“, 1912 (მეხუთე გამოცემა) წ., გვ. 232.

⁴⁾ იხ. „ლავერდი-ილშიოლი“, 1914 წ., გვ. 13.

განმარტება მეტია! გარდა იმისა, რომ გამომცემელმა ლექსის რითმა დაარღვია, სხვისი შრომა თავისად გამოაცხადა და ამით მკითხველი შეცდომაში შეიყვანა.

ამგვარი კურიოზების ჩამოთვლა შორს წავიყვანდა. ეს ორი ბეჭდური ნიმუშიც მხოლოდ იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ წარმოვიდგინოთ, თუ მკითხველი აუდიტორია რამდენად არ იყო გათვითცნობიერებული, როგორ ენდობოდა გამომცემლებს და ერთ ავტორს მეორისაგან ვერ არჩევდა.¹⁾

რა იყო სულიერი საზრდო მაშინდელი აუდიტორიისა? რას წარმოადგენდა ეს ლიტერატურა? რითი იკვებებოდნენ ის სახალხო პოეტები რომელთა შესახებაც ქვემოთ უნდა გვქონდეს ლაპარაკი?

ეს იყო ერთის მხრით, აშუღების ზეპირი სიტყვები და მეორე მხრით, ის უთვალავი ზღაპრები, რომლებიც იაფ-ფასიან წიგნაკებად იბეჭდებოდა: ყარამანიანი, ბარამიანი, ახრასიანი, ეთერიანი, ქოროლლიანი, ვარწყაიანი, ალექსანდრ-ლუღვიკიანი, კარხმალაჯიანი, როსტომ-ზურაბიანი, ბეჟანიანი, დავრიშანი, შირიანიანი, შუშანიკიანი, ალღუზიანი, სარიდონიანი, ალექსიანი, ქალვაჟიანი, შვიდ-ვგზირიანი (თიმსარიანი) და სხვ. ამ ზღაპრულ მოთხრობათა შორის ყველაზე პოპულიარული იყო „ქალვაჟიანი“, „ყარამანიანი“ და „შვიდვგზირიანი“. თუ შვიდვგზირიანი, ეს შესანიშნავი კონსტრუქციით დაწერილი რომანი, ნაღვეი ენით იყო ნათარგმნი, სამაგიეროდ „ყარამანიანის ენა თუმცა შეიძლება გრამატიკულის მხრით გვეჩვენოს უსწორმასწოროდ, მაგრამ მდიდარია თავისი ფორმებით, სხვა-დასხვა ტენიკურ სიტყვებით და პლასტიკითაც.“²⁾

ერთის მხრით მშვენიერი ქართული „ყარამანიანისა“ და, მეორეს მხრით, მისი ფანტასტიური შინაარსი ბევრს მკითხველს თუ მსმენელს იზიდავდა. „მსმენელსაც“ იმიტომ ვამბობ, რომ ხშირად ყარამანიანი ხმამალლა იკითხებოდა და ოჯახის დანარჩენი წევრები კი ირგვლივ უსხდნენ და სულგანაბული უსმენდნენ, ფერიებმა პაპის საძებნელად როგორ

¹⁾ იაფ-ფასიან გამომცემლებს ხშირად მოსწავლე ბავშვებიც ეტანებოდნენ, და ში ბ რ ი ა შ ა ხ ბ ა რ ა თ ო ვ ე ბ ი ს საშუალებით ბაზარზე გამოდიოდა მოუწიფებელი გონების ნაწარმოებები, რომლებსაც რამდენიმე წლის შემდეგ „ავტორები“ ბაზარ-ბაზარ აგროვებდნენ მოსასპობად და დასაწევად. სხვათა შორის, ასეთი წიგნაკები იყო არ. ჯ ა ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს „ორიოდე ლექსი“, ვ ი ქ ტ. მ ა ტ ა რ ა ძ ი ს „სხვა-და-სხვა ლექსები“ ბ. ა ხ ო ს პ ი რ ე ლ ი ს „ფაფუკას თინები“ და, — ბოღიშს ვიხდი, — ჩ ე მ ი „უანტაზია.“

²⁾ „მოამბე“, 1904 წ., № IV, გვ. 112.

წაიყვანეს „ჰაიართ-უხუცესი“, რომელიც რამდენიმე დღის განმავლობაში პაერში ფრენის დროს ბალთასა სწოვდა და ისე იკვებებოდა.

ხალხი დიდის გაფაციკვებით აღევნებდა თვალყურს ამ წიგნის გმირთა ფათერაკიან თავგადასავალს, ხარობდა მათი სიხარულით, იტანჯებოდა მათი ტანჯვით და ყოველივე წვრილმანს ისე განიცდიდა, თითქმის მომსწრე ან დამსწრე ყოფილიყოს ამ ზღაპრული ეპოპეისა: „მაშინ გარდანქეზანმა ზორაბ-შაპს უბრძანა: ეს წყველნი როგორც მიკრულნი არიან ისრევე გულებათ დახადეთ, რადგანაც ამათ ჩემ დატყვევებას ანბირ და ზანგღევებს უთვლიდნენ, მაგრამ მე ჩემმა საბაოთ ღმერთმა მიხსნა მავათის ხელიდან; ეხლა მყარალმა რაჯიბმა ეგენი დაიხსნას... თითონ ხელმწიფები და ბანოვანნი აღდგნენ და სასახლეში წამოვიდნენ, მაშინ საჰმანმა, გარდანქეზანმა და ზორაბ დევმა საჩქაროდ დევები მოიშველიეს და სამნივენი დაატყვევეს, შემდეგ გუდით ამოიღეს და ბზით გატენეს, მერე ქუჩუკის ბრძანებით ერთ ალაგას დაჰკიდეს“... ან კიდევ: „ჰეი ყარამან,—შესძახა მღევმა—სიკვდილისათვის რომ აქ არ მოსულიყავი, ნუ თუ შენს ქვეყანაში სიკვდილი აღარ იყო?... ყარამანმა მარჯვენა ხელი მარცხენას გვერდს შემოივლო, მარცხენა—მარჯვენას და ისეთი საზარელი ხმით შესძახა, რომ მსმენელნი უსულოდ იქმნენ, ცხენნი, მარტორქანნი და სპილონი დაფრთხნენ, დაწყვიტეს საბამნი და მინდორს გარბოდნენ, ლაშქარნი ისე შეშინდნენ და შეიშალნენ, რომ მეორედ მოსვლა ეგონათ“...

საკარისი იყო სულგანაბულ მსმენელებს გაეგონათ ყარამანიანის მეტაფორა: „სელიან-ჯადო და ქელან-ჯადო ვეშაპებზე შესხდნენ და გველები მათრახებად დაიჭირეს“, ან-და მოესმინათ: ყარამანმა, ამ ას ოთხმოცდა ცხრამეტი წყურთის სიმადლის კაცმა, როგორ დაიკივლა, როგორ ასწია „ყაფის მთა“ და სამი დღის განმავლობაში როგორ ეჭირა ხელში ასე აწეული, რათა თავისი ლაშქარი ქვეშ გაეტარებინა, რომ მსმენელები ბავშვურ აღტაცებაში მოსულიყვნენ ზ საერთო ყიფინა აეტებათ.

ან ტონ ფურცელ აძე (1838—1913), ულოდიკოს ფსევდონიმით „ყარამანიანის“ შინაარს „დანჯღრეულ და ვალაღებულ ოცნების სიზმარს აღარებს“. ¹⁾

მაგრამ, ჩემის აზრით, ეს სასტიკი განაჩენი შეუფერებელი უნდა იყოს ისეთი ნაწარმოებისთვის, რომელიც თავისი შესანიშნავი მეტაფორებით და რაინდული შინაარსით, ერთის შხრით ესთეტიურ გემოვნებას უღვი-

¹⁾ იხ. „ცისკარი“, 1863 წ., სექტ., გვ. 90.

ძებდა და მეორე მხრით ადამიანურ გრძობებს უსათუთებდა იმ დროინდელ დაწერილობანებულ ცხოვრების წუმბეში ჩაფლულ მოსახლეობას.

სამართლიანად აღნიშნავს ე. თაყაიშვილი, რომ ქართულ ენაზე არ არის არც ერთი წიგნი, რომელიც მდაბიო ხალხში ისე იყოს გავრცელებული, როგორც „ყარამნიანი“. ¹⁾

ყარამნიანი ნათარგმნია ირაკლი მეორის დროს, სახლთუხუცესის და სარდრის დავეით ორბელიანის მიერ. ²⁾

ცალკე წიგნებად გამოცემის ინიციატივა ეკუთვნის სახალხო პოეტს დავეით ლაზარესს. ³⁾

ხლო ლადო აღნიაშვილმა (1860-1904), „ყარამნიანი“ პიესად გადააკეთა (3 მოქ. და 11 სურათად), რომელიც ჩვენს სცენაზე რამდენჯერმე იყო წარმოდგენილი.

ძველად ყველა ქართულ ოჯახში „ვეფხისტყაოსანთან“ ერთად „ყარამნიანის“ უზარმაზარი ხელთნაწერიც ინახებოდა (2500 გვერდიანი). „მზითვის სიები“ ხომ უყარამნიანოდ იშვიათი მოვლენა იყო! ამ წიგნს ერთნაირის ხალისით ეტანებოდა, როგორც დაბალი ხალხი ისე მაღალი საზოგადოება.

ნ. ბერძენიშვილი (1820-1875) ურჩევდა „ცისკრის“ რედაქტორს, ივ. კერესელიძეს, თარგმნების ნაცვლად, „ყარამნიანი“ და სხვა ჩვენი ძველი მწერლობის ნიმუშები რომ დაბეჭდო, ჟურნალი უფრო მოგებული იქნებოდა. 1857 წ. „ცისკარში“ დაიბეჭდა ლიუდვიგ მე-XV-ის დროის ფრანგ მწერლის მარმონ ტელის „მეუღაბნოენი“, რომლის თარგმანიც ეკუთვნოდა იმ დროინდელ თვალსაჩინო მოღვაწეს სარდიონ ალექსი-

¹⁾ „Описание...“ ტ. II, გვ. 613.

²⁾ დავეით ორბელიანი (1716—1796) იყო სიმე ირაკლი მეორისა. ცოლად ჰყავდა ირაკლის ქალი თამარი. ქართულის გარდა მან კარგად იცოდა სომხური და სპარსული ენებიც. რამდენჯერმე დიპლომატიური მისით წარგზავნილ იქნა საარსეთში, საიდანაც მოიტანა ყარამნიანის ხელთნაწერი და ქართულად გადმოსთარგმნა (პროფ. კ. კეკელიძე: „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ II, 1924 წ., გვ. 284). დავეით ორბელიანს ბენიკიშა თდაც უძღვნა. პოეტი მას უწოდებს: „ყარამნიანი დავეითს“ (იბ. სერ. გორგაძის „ბესიკი“, 1912 წ., გვ. 160).

³⁾ დავეით ლაზარევი (1832—1919) ტფილისელი მოქალაქე იყო, ნაღბანდის შვილი. იგი, როგორც ასოთამაშობი, მომსწრე იყო „ცისკრის“, „საქართველოს მოამბის“ და „დროებისა“. შემდგომ ასოთამაშობას თავი დაანება და თავის ვაჟთან ერთად ალექსანდრეს ბალთან გაალო წიგნის სავატრო; დ. ლაზარევი სწერდა აგრეთვე სასიმღერო ლექსებს და სომხურ-რიდან სთარგმნიდა მოთხრობებს (მაგ., რაფფის „ხედსიძე“). ლაზარევი უფრო ცნობილია, როგორც ყარამნიანის გამომცემელი. იგი ეძიებდა ყარამნიანის ხელთნაწერებს, თვითონვე აწყობდა, ყდას თვითონვე ჰხატავდა და კლიშესაც ბზის ხეზე თვითონ სკრიბდა. სხვათა შორის, „ყარამნიანიში“ მოთავსებულია მჭტად საყურადღებო; ფიროსმანის სტილის ილიუსტრაციები, რომლის ავტორიც ჩვენთვის უცნობია.

მესხიშვილს.¹⁾ ნ. ბერძნიშვილმა „ცისკრის“ კრიტიკულად განხილვის დროს დაიწუნა ეს მოთხრობა და, სხვათა შორის, დასწერა: „ჩვენ გვაქვს ჩვენი საკუთარი ავლადიდება, რომელიც მოითხოვს ფაქიზ განვითარებას და ღრმა შესწავლას, გვყავს პოეტები, პროზაიკოსები და რომანისტები. და მე ვამბობ, რომ ჩვენი ხალხი ნაწყვეტებს: ვისრამიანიდან, ყარამანიანიდან და ბეჟანიანიდან უფრო სიამოვნებით წაიკითხავს, ვიდრე რომელიმე დრომოკმულ ფრანგულ მოთხრობას.“²⁾

ყველა ამ მოთხრობებს თავისი აღწერილობის სიმძაფრით, სიუჟეტის მთლიანობით, შედარებათა ნაირფერობით და სიტყვის პლასტიური დაწყობით კარგა ხანს ჰყავდა დატყვევებული ქართველი ხალხის ლიტერატურული გემოვნება.

ხალხი ინსტინქტით გრძნობდა კარგად დაწერილ წიგნს და ნიჭიერ ავტორს.

მართლაც, ნ. ბერძნიშვილისა არ იყოს, რატომ არ უნდა „წაეკითხათ სიამოვნებით“ ვისრამიანი? „ზოგჯერ ჯაჭვსა შიგან ხრმალი შევიდის, ვითა წყალი, ზოგსა თვალთა შიგან ისარი შეეპარის, ვითა ძილი, ზოგსა გულსა შიგან შუბი შეეპარის, ვითა სიყვარული... ომსა შიგან ისარი მკერვალსა ჰგვანდა, მკერვალისებერ შეაკერის ხორცი უნაგირსა.“

მაგრამ დაუბრუნდეთ „ყარამიანს“. ყარამიანის ომის აღწერილობა სულ სხვა ხასიათისაა და სრულებით განსხვავდება სხვა აღმოსავლურ ზღაპრებისაგან. საინტერესოა ამ საგმირო ეპოპეიდან ერთი ბრძოლის სურათის გახსენება:

სპარსეთის მბრძანებელი წავიდა ინდოეთის დასაპყრობად. ინდოეთის მეფემ გაიგო იმის წინააღმდეგ ამხედრება და თითონაც, საბრძოლველად გამზადებული, მტერს წინ შეეგება. ძველად, როგორც მიღებული იყო, მთელი ჯარი კი არ აბრძოდა, არამედ რჩეული ფალავნები. ამ შეკვეთე-

1) იხ. „ცისკარი“, 1857 წ. № 1, 2; სარდიონ დიმიტრის-ძე აღექსი-მესხიშვილი (1826—1863) იყო მამა ჩვენი სასიკადადლო მსახიობის და დღე მესხიშვილისა და დავით რეჟისორის მისწული. იგი პირველი ქართველი ეჭიმი იყო, რომელმაც პეტერბურგის სახელო დოსტაქრული აკადემია დაამთავრა. სარდიონ ალექსი-მესხიშვილი არასოდეს არ ყოფილა ცენზურის თანამდებობაზე, როგორც ეს გრ. ყიფშიძეს და პავლე ინგოროს ეკისრება (იხ. ილიას თხზულებანი, მ. გუდგენიშვილის გამოცემა, გვ. XXVIII და „ქართული წიგნის“ გამოცემა, ტ. IV, გვ. 436). ის „მესხივე“ კი, რომელიც „ცისკარების“ გარეგანზეა ცენზორად გამოცხადებული, იყო მეტეხელი მღვდელი ეფრემ ალექსი-მესხიშვილი (იხ. ვითარგი ერისთავის თხზულებანი, 1884 წ., იონა შეფუნარგიას წერილი, გვ. LXV, და ვალ. გუნიას: „საქართველოს კალენდარი“ 1893 წ. გვ. 429).

2) „Кавказ“, 1857 წ., № 4; ალ. ცაგარელიც უსაყვედურებდა „ცისკარს“— „ბოლო მოუღებელ თარგმნილ რომანების ბეჭდვას“ (იხ. „ცისკარი“, 1865 წ., № 3, გვ. 25).

ბაში ორივე მხრიდან ბევრი თვალსაჩინო ფალავანი დაიხოცა, „მოლაშქრეთა თავები მიწაზე ხეთა ფურცელივით სციოდნენ.“ ბოლოს სპარსეთის ლაშქრიდან გამოვიდა „თორმეტი სახელოვანი ფალავანი“, რომელთა შორის იყვნენ, ბარამჯიბილი, გარდანქეშანი და ყათრანი (ყარამანის ბიძაშვილი). ამათ ინდოეთის ლაშქრიდან გამოსული ფალავნები დაამარცხეს. სპარსეთის ლაშქრის წინააღმდეგ გამოვიდა ინდოეთის მეფის ასული „ქველუცთა დედოფალი“—სარვი-ხურამანი. სარვი ხურამანი კაცურად იყო ჩაჩქან-გადაცმული. იმის ვაჟობაში არავის არ შესდიოდა ეჭვი, გუმანი ვერავინ აილა. სარვი-ხურამანმა სპარსეთის რამდენიმე გულადი ფალავანი ერთი ლახტის მოქნევით დასჯაბნა. სპარსეთის ლაშქრის სახელის აღსადგენად სარვი-ხურამანთან შესაბრძოლებლად გამოვიდა თვით ყარამანი თავის ექვსფეხა რაშით. ორთავე ლაშქარში ატყდა ხმიანობა: „ჰკარ, მოჰკალ, შეჰკარ, შეიპყარ.“ მთელი დღე გაგრძელდა „ომი ფიცხელი“, ომი სასტიკი და უმაგალითო; ვერცერთი მებრძოლი ვერა სჯობნიდა და ორივენი „იოკინებოდნენ.“ როცა მებრძოლთა გასაშველებლად „მწუხრის ყამს გასაყარს ნალარას შეჰბერეს“, მოწინააღმდეგენი გაშველდნენ. ორ ლაშქართ შორის თითქმის დამყარდა მშვიდობა. მაგრამ ყარამანი და სარვი-ხურამანი ისე იყვნენ ბრძოლის ქინით ატეხილნი და ერთმანეთის წინააღმდეგობით გალიზიანებულნი, რომ ღამით, ჩუმად გაიპარნენ ლაშქრიდან და „შორეულ ადგილას, მთის ძირში“ განავრძეს დაუზოგავი ბრძოლა. აქ ერთმანეთს შეამტკრიეს და შეალეწეს ლახტი და აბჯარი, შუბი და ხმალი, გურზი და ბევთარი, ერთი სიტყვით. „ჯაქვსა და ჯაეშანსა ერთმანეთს ზეწარსავით ახვედნენ.“ საბრძოლველად რომ იარაღი აღარ დარჩათ, მაშინ ეს ორი რაინდი—ყარამანი და სარვი-ხურამანი—ძალდაძალ ეტაკნენ ერთმანეთს და გაიმართა ხელიართული ჭიდაობა... ბოლოს, როგორც იყო, ყარამანმა მოიკრიფა თავისი უკანასკნელი ძალ-ლონე, სარვი-ხურამანი დაბოჰა წელში, ასწია მალა და გამეტებით დაანარცხა მიწაზე. სარვი-ხურამანს გული წაუვიდა, აქ მას თავისდა უნებურად მოსძვრა მუხარადი და ძირს გადმოეყარა „სუმბულის მზგავსი კავ-ზილფნი.“ ყარამანმა დაინახა რომ მისი იშვიათი მეტოქე ქალი იყო, ინდოეთის მეფის ასული, მოასულიერა და ისევ თავის ლაშქარში გაუშვა.

აი, აქ ინასკვება მათი სასიყვარულო რომანის გორგალი, რომელიც მოთხრობის რამდენიმე კარში იშლებოდა. ამათი დახმარებით შერიგდება ის ორი უდიდესი სახელმწიფო, რომელიც ერთდროს სამტროდ იყვნენ ატეხილნი.

ყარამნიანი იყო განცვიფრების და მოულოდნელობის წიგნი.

ამით აიხსნება მისი პოპულიარობა და ის დაუბერებელი სილაზათე, რომელიც ხშირად თანამედროვე მკითხველსაც იზიდავს.

არა ნაკლებ უყვარდა ხალხს რუსუდანნიანი რომელიც ხელთ-
ნაწერად ვრცელდებოდა დაბალ ხალხში; ასლის და ქიარიმას თავ-
გადასავალი; ყარაბოღლის ამბავი; შვიდვეზირიანი ღ სხვ. ყველა
ეს თხზულებანი მხატვრული ენით, მოსწრებული სიტყვა-პასუხით და გო-
ნება-მახვილობის ნიმუშებით არის აფერადებული.

მაგალითად:

რუსუდანნიანი. მეფის-ძე ნადირობის დროს ირემს მოჰკლავს.
დაქრილი ირემი, რომელსაც აღმოაჩნდება: „რქა—ოქროსი, ჩლიქები—შავი,
მკერდი—თეთრი და წითელი ზურგი“; მეფის-ძეს ეუბნება: „მე ამაღ მოველ,
რომ მსურდა იაგუნდის ქალაქში წამეყვანე, იქაურ ხელმწიფის ობოლ-ქალზე
საქორწილოდ. მე ვკვდები... ჩემი მარჯვენა კოჭი ამოიღე,—ჯარი ნუ
გინდა, თორემ ვერ მიხვალ გამოქვაბულში,—ეს ჩემი კოჭი ავადე და
სითაც შაქს დაჯდეს, იქით იარე და სადაც ის ქალია, იქ მიხვალო.“¹⁾

ასლი და ქიარიმას ლირიულ სცენებში ერთი მშვენიერი ადგი-
ლია: შეყვარებული ქიარიმა სახს უკრავს და თავის სატრფოს სიმღერით
კაბის ღიღებს უხსნის; ღიღები ისეა მოწყობილი, რომ, როცა სიმღერა
უკანასკნელ ღიღამდე მიღწევს, მთელი კაბა ისევ ხელახლად იკვრება.

ჩვენს აუდიტორიას იზიდავდა არა მარტო ასეთი სასიყვარულო
რომანტიკა, არამედ თვით ყაჩაღ „ქოროღლის“ ცხოვრებაც თავისი „შავი
ბედიტ“; რინდული თავგადასავალით და სევდიანი სიმღერებით.

1) ტფილისელებს აქვთ აგრეთვე პატარა არაკები, რომლებშიაც გამოხატულია თავისებური
შეხედულებანი ზნეობაზე, ყოფა-ცხოვრებაზე და სხვ.; მოვიყვანთ ორ ნიმუშს:

1.

ერთხელ შეიკრიბნენ მწერები და ქვე-წარმავალნი, გამართეს თათბირი იმის შესახებ,
საკბენად რომელ ცხოველს უფრო ტკბილი სისხლი ექნებოდა! დიდი კამათის შემდეგ
სისხლის გასასინჯად კოლო გაგზავნეს, კოლომ ყველანი დაკბინა და დარწმუნდა, რომ
ადამიანის სისხლი ყველა ცხოველზე უფრო გემრიელი იყო. მაგრამ კოლომ ვერც-კი
მოასწრო თავის გამგზავნელებთან დაბრუნება, რომ მერცხალმა გაუგო, დაეცა და
გადაყლაპა.

2.

ახალგაზრდა პატარძალი ცოლს ზელავდა. ჯერ საქმე არ მოვთავებინა, რომ თმის
ვარცხნა დაიწყო. უცბათ დედამთილმა შეუსწრო. ახალგაზრდა ქალი შიშით და სირ-
ცხილით თავიქოჩრა ოფოფად გადაიქცა და გაფრინდა.

ქოროლიის ცხენის აღწერა ყველამ ზეპირად იცოდა:

— შეხე, ხანო, ამ ცხენის ნესტოებს—ხან განივრად იღება, თითქოს ცეცხლის ალი გადმოჰქმენავსო, ხან ერთის თვალის დახამხამებაში ნესტოები უკბად ეკუმშება; ამის ბარკლები ქორთუ ჯეირნის წმინდა ბარკლებსა ჰგავს, თითქოს ისარივით გასაფრენად გამზადებულაო; ამისი ტუჩები ნორჩი აქლემის ტუჩსა ჰგავს—იგი მაშინათვე გრძნობს სადავის ოდნავ შერხევას; როცა ქერის მარცვლებს სჯამს, ამისი პირი წისქვილის ქვასავით შრიალებს; ხერხემალი კურდღლის ზურგს ჩამოჰგავს; სწორი და გასიპული კული აბრეშუმივით ელვარებს და გველივით იკლაკნება; ამისი ყელი ფარშევანგის ყელს არ ჩამოუვარდება; ამისი თავი პატარაა და ზომიერი; თვალეები ორ ვაშლს უგავს და კბილები—ალმასს. როცა ეს საჯინბოდან გამოჰყავთ, ჰაერს ეთამაშება და ონავარი ბავშვივით ჩლიქებით მიწასა სთხრის. ამისთანა ცხენის პატრონმა კარგად იცის თავისი რაშის ყადრი. შენ კი ამ ცხენისთვის მამაჩემს გახურებული შანთით თვალეები ამოუწვი. მე რუშანი მქვიან, ბრმის შვილი—ქოროლი; მე და ჩემი ცხენი, უგლიმო და საზიზღარო ხანო, თავისუფალნი ვართ. მობრძანდით და დამიქირეთ.—

ყარაბოლიის ამბებშიც არის გაბედული შედარებანი: „დევებმა უთხრეს ყარაბოლიის, სანთლის ცულით რკინის კუნძი უნდა დასჩეხოვო. ყარაბოლი დაღონდა და სთხოვა, ცოტა მადროვეთო; რძალთან შევიდა და შესჩივლა. რძალმა უთხრა, მაგაზედ რად დაღონდი, გამოიღე ჩემი თმა, სანთლის ცულს ისე დაახვიე რომ დევებმა ვერ შენიშნონ, დაჰკარ რკინის კუნძსა და მაშინვე ლუკმა-ლუკმა იქცევაო. ყარაბოლიც ესე მოიქცა. დევებს გაუკვირდათ: ეს რა ყოფილაო! შემდეგ დევებმა უთხრეს: აი, ეს საესე თასი ამ ალვის ხეზე ისე უნდა აიტანო, რომ ცვარი არ გადმოავდოვო. ყარაბოლიმ უპასუხა, კარგი, ცოტა მადროვეთო; შევიდა რძალთან და შესჩივლა. რძალმა უთხრა: მაგან როგორ დაგაღონაო! წაიძრო თითიდან ბეჭედი და გადასცა: ეს ბეჭედი ჩაავდე იმ თასში და ისე აიტან და ჩამოიტან, რომ ერთი ცვარიც არ გადმოვარდებაო. ყარაბოლიც ასე მოიქცა. დევები დამარცხდნენ. ყარაბოლიმ გაიმარჯვა და სხე...“

შვიდ-ვეზირიანი? მართალია, „შვიდ-ვეზირიანის“ ენა არ არის ისეთი მცერიანი, როგორც „ვისრამიანისა“, ისეთი დარბაისული, როგორც „სიბრძნე-სიცრუისა“, მაგრამ მთელი ეს წიგნი საესეა შშვენიერი მოთხრობებით, რომლებშიაც ქალთა ვერავგობა საუცხოვო სიუჟეტებად არის დახვეწილი. მაგალითისთვის მოვიყვანთ ერთი მოთხრობის შინაარსს: იყვნენ ცოლ-ქმარნი, რომელთაც ვაგიყებით უყვარდათ ერთმანეთი. ერთხელ

ქმარი ხუმრობით დანას ათამაშებდა, დანა უცბათ ცოლს მოხვდა, და ხელი გაეკაწრა. ქმარი შეწუხდა როგორ მომივიდა, რომ ჩემს საყვარელს ხელი გაუკაწრეო, იღარდა, იავადა და ამ დარდს თან გადაჰყვა. ცოლი აღარ ჰშორდებოდა ქმრის საფლავს, ღღენიდავ საფლავზე იყო და ცრემლებით მოსთქვამდა თავისი ქმრის დაღუპულ საყვარულს. ბოლოს ამ ქალის ნათესავეებმა აუშენეს საფლავზე პატარა ქოხი: რადგან სულ სასაფლაოზე ხარ, ბარემ მანდ იცხოვრეო. დარჩა ქალი თავისი ქმრის საფლავზე და მთელ ღღენებს ჰგოდებდა. იმ ქალაქში ჩვეულება იყო: ქურდს, ავაზაკს ჩამოაღრჩობდნენ, ჩამოკიდებულს დასტოვებდნენ და ყარაულს დაუყენებდნენ. მკვდარი რომ ვისმე მოეპარა, ყარაული სიკვდილით აგებდა პასუხს: ჩამოღრჩობილის მაგივრად ყარაული უნდა ჩამოკიდებულიყო ძელზე. ერთხელ, სწორედ ამ სასაფლაოს მახლობლად ჩამოჰკიდეს ერთი ავაზაკი და მკვდარს ყარაული დაუყენეს, რომ ნათესავეებს არ მოეპარათ. იმ ღამეს ამოტყდა საშინელი ქარაშოტი და ყინვა. ყარაულმა სიცივეს ველარ გაუძლო. სასაფლაოსთან შენიშნა რაღაც ქოხი, რომელშიაც ცეცხლი ენთო. მივიდა და პატრონს სთხოვა, ვავიყინე, ნება მომე შემოვიდე. ცოტას შევთბები და ისევ მალე წავალო. ბევრი მუდარის შემდეგ ქვრივმა შეუშვა თავისთან. ყარაული შეთბა ცეცხლზე, მადლობა გადაუხადა და თავის საღარაჯოზე დაბრუნდა. მაგრამ რას ჰხედავს? მკვდარი აღარ არის! რა ჰქნას? გათენდება და ყარაული უნდა ჩამოეკიდოს მის მაგივრად, იფიქრა, იფიქრა და, რომ ვერაფერი მოახერხა, ისევ იმ ქვრივთან დაბრუნდა რჩევისათვის. ქვრივმა მოისმინა ყოველივე და ბოლოს ასე უთხრა ყარაულს: მე შენ მომეწონე და, თუ პირობას მომცემ, რომ ჩემი იქნები, გამოსავალს გიჩვენებო. ყარაული დაეთანხმა. ქალმა უთხრა: ამოთხარე ჩემი ქმრის საფლავი და ის დაჰკიდე იმ მოპარულ გვამის სანაცვლოდ—მკვდარი მკვდარია და ვერაფერ ვერაფერს შეიტყობსო. ყარაულმა საჩქაროდ ამოთხარა იმ ქალის ახლად გარდაცვლილი ქმრის საფლავი, რომ განთიადისთვის ყველაფერი მოესწრო. მაგრამ როცა ამოღებულ გვამს დააქკერდა, ყარაული შეკრთა. ქვრივი შეესიტყვა: „რა მოხდა?“ ყარაულმა უპასუხა: ვაი ჩემს თავს, იმ კაცს, რომელიც მოიპარეს, კბილები სულ არა ჰქონდა, ამას კი საღი კბილები აქვსო.“ „მერე რა მოხდა,—უთხრა ქვრივმა,— აიღე ქვა, ჩაარტყი და არც შეგას ექნება კბილებიო“. ყარაულმა ვერ შესძლო ამის ასრულება. მაშინ ქვრივმა თვით აიღო ქვა და თავის მკვდარ ქმარს კბილები ჩაუმტვრია. ყარაული კიდევ ყოყმანობდა. ქვრივი კვლავ შეესიტყვა: „რა მოხდა?“ ყარაულმა უპასუხა: „იმ კაცს სასირცხო არა

ჰქონდა, ამას კი აქვს და ვაი თუ შეიტყონო. ქალმა უთხრა: „მერე რაღას უყურებ? აიღე ხმალი და წარკვეთეო.“ ყარაულმა კვლავ ვერ შესძლო ამის ასრულება, მაშინ ქალმა ყარაულს წაადრო ხანჯალი და მუდღღეს სასირცხო მოჰკვეთა. ყარაულმა წაიღო ამ დიაცის ქმრის გვამი, დაჰკიდა მოპარულ ავაზაიის გვამის მაგივრად და ამგვარად გადარჩა სიკვდილს. როცა ქვრივმა ყარაულს პირობის შესრულება მოსთხოვა, ყარაულმა უბასუხა: „შორს, ვერაგო დედაკაცო, შენს მკვდარს ქმარს რომ ეს საქმე დამართე, მე ცოცხალს რაღას მიზამო!...“

ბარამიანი?

ბეკიანი?

დავრიშანი?

მაგრამ კმარა! ეს ორიოდ ნიმუშიც საკმარისად ამტკიცებს იმას, რომ ჩვენი ძველი მწერლობა სავსეა სარომანო სიუჟეტებით, ხლართით, ინტრიგით, მოულოდნელობით,— და რა კარგი იქნებოდა, რომ ეს მდიდარი ლიტერატურული მასალა ზოგჯერ მინც გადაეთვალისწინათ იმათ, რომელნიც თავიანთი მოღვაწეობით მხატვრულ შემოქმედებასთან არიან დაკავშირებულნი!

აი, ასეთი იყო ჩვენი ძველი ტფილისის ბიბლიოთეკა!

აი, ეს „ბაზრული მწერლობა“ იყო ჩვენი სახალხო პოეტების შემოქმედების დვრიტა.

სასიმღერო ლექსებს, ამ ქალაქურ პოეზიას, ტფილისის მდაბიო ხალხი ძლიერ ეტანებოდა. თუ ზღაპრული მოთხრობები მათ ფანტაზიას „ასუ-ქებდა“, სასიმღერო ლექსებს, ყურში ჩაწვეთებისთანავე იზეპირებდა, ღიღინებდა და აერცვლებდა.

გივიშვილი, სკანდაროვა, პაზირა; შემდეგ: განჯისკარგლი, იეთიმ-გურჯი, ბეჩარა და სხვ., რომელნიც თავისი მხრით აღზრდილნი იყვნენ ბესიკის. საჯათოვას, ალ. ჭავჭავაძის, ალვან-ოღლანის, ბუდალ-ოღლანის, ქიჩინოვას, ფერშანგიშვილის. შამში-მელქოს და სხვათა მუხამაზებით, — ეს მგოსნები, ეს სპარსული ყვავილების პირველი მებადენი, მდაბიო ხალხის ტვინის მეჯლისზე მუდმივი თარეები იყვნენ.

დიდი ნიჭით დაჯილდოვებული ადამიანი, ადრე თუ გვიან, ყველასთვის გასაგები ხდება. ნიჭი ძვირფასი ზოდია, რომელიც ხშირად მიწის გულშია დამალული. ამას უნდა პოვნა, აღმოჩენა, გამოაშკარავება, წახნაგვა.

ისტორიას არა ერთი მაგალითი ახსოვს, როცა თავისი ეპოქის მიერ უარყოფილი მწერალი, თანამედროვეთაგან დავიწყებული, რამდენიმე თაობის შემდეგ ბედნიერი მკვლევარის კალმით აღმოჩენილი, ხალხის სიამაყე გამხდარა.

მე არა ვარ ასეთი „ბედნიერი“ და არც „სიამაყის“ ფირმანებს ვარიგებ.

მე მხოლოდ მინდა დავიწყების სუდარა მოვაცილო ადამიანებს, რომელთა შემოქმედებაც ტფილისის მდაბიო ხალხის რამდენიმე თაობას ასაზრდოებდა.

ერთხელ ფლობერს აზრად აქონდა, მანკეტი გაემართა და მხოლოდ ის შწერლები მოეწვია, რომლებიც კრიტიკის მიერ აბუჩად იყვნენ აგდებულნი.

ჩემი ყურადღებაც ამ შემთხვევაში დიდხანს არ გაჩერებულა რომელიმე ცალკეულ პიროვნებაზე; მე ეს შწერლები, როგორც მოჭრილი ჰურის ძნა, ავიღე ერთად, მოვიტანე ხელოვნების კალოზე და მინდა მკითხველთან ერთად დავმარცვლო.

ჩენი საუკუნის ქართული პოეზია ფართოდ დაემყნო აშუღლურ პოეზიას და მისი ლონიერი ნაკადებიც შეიერთა. შემდეგ კი, ცხოვრების პირობების შეცვლამ შესცვალა ტფილისის ხალხური პოეზიის ფორმებიც და ის უკვე გადავიდა „წიგნურ“ ნიადაგზე. გამოჩნდნენ ნიჟიერი ყარაჩოღელი კალმოსნები, „გვირისტი შეკერილნი და არა ბამბის ძაფით დაბლანდულნი“, რომლებმაც შექმნეს დემოკრატიული მწერლობის მთელი ხანა.

შეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ქალაქის დაბალ ფენებში წარმოიშენენ ისეთი თვალსაჩინო ფიგურები, როგორებიც იყვნენ: სკანდარნოვა, გივიშვილი და შაზირა. ესენი იყვნენ გამგრძელებელნი, რასაკვირველია, პატარა მუსტაბით, ბესიკის და საჯათნოვას ლიტერატურული ჟანრისა.

თუ ძველ ლექსებს სათაურად ჰქონდა: „შარიშური შუშტარ მუხალიფის ხმაზე“, ან „ბირ გიუნ გედალ, ახ, ბილმანამის ხმაზე“, —ახლები თავიანთ სიმღერებს ასე ასათაურებდნენ: „ახ, იჩ ანიმ, ვუნც ანიმის ხმაზე“, „ბოჟე მოის ხმაზე“, და სხვ.

შაზირაზე ვილაპარაკებ ქვემოლ. ამ ჟამად თქვენი ყურადღება მინდა შევაჩერო ორ მოლექსზე: დავით გივიშვილზე და გიორგი სკანდარნოვაზე, რომლებმაც თითქმის ერთდროულად განიავარდეს ხალხური მწერლობის უცნობ იალაღზე.

ეს ორი მგოსანი ქალაქის დაბალ მოსახლეობაში ისეთივე პოპულარიობით სარგებლობდა, როგორც ზედა ფენებში—ილია და აკაკი; მაგრამ ეს ორი პოეტი ისე გარდაიცვალა, რომ მათზე ერთი ჩქამიც არ დაძრულა.

სკანდარნოვას გარდაცვალება ვერავინ გაიგო. საჩქაროდ ჩაქედეს კუბოში და უბედურად დაკრძალეს; ხოლო გივიშვილის კუბო ოთხმა დაქირავებულმა ჯარის კაცმა წაასვენა პეტრე-პავლეს სასაფლაოზე. არც დატრება. არც სიტყვა. მხოლოდ გივიშვილის თორმეტი წლის ვაჟს აღმოხდა ეს ოთხი სტრიქონი:

„რად დამშორდი მამაჩემო,
 რად გამწირე პაწაწინა?
 დაჩაგრულად გავიზარდე,
 არა მქონდა არსად ბინა!“ 1)

1) ტფილისის ქალაქის გამგეობამ ყოფილ სობოროს ქუჩას დავით გივიშვილის ქუჩა უწოდა (იხ. „ტფილისის ქუჩები“, 1926 წ., გვ. 67), სკანდარნოვას ქუჩა კი ჯერ კიდევ უუქამზია.

წერილობითი ბიოგრაფია არც ერთზე, არც მეორეზე არ დარჩენილა, მიუხედავად იმისა, რომ თვითეულმა მათგანმა თითქმის მთელი ნახევარი საუკუნე იმოღვაწა და თვითეულ მათგანს 30-მდე სხვა-და-სხვა ხასიათის ლექსთა კრებული აქვს გამოცემული.

მათი ჩამოთვლაც კი საინტერესოა.

არსებობს მოსაზრება—მთელს მსოფლიო ლიტერატურაში მხოლოდ რამდენიმე სათაურია ისეთი, რომელიც ნაწარმოებს სავსებით შეეფერებაო. ასეთი ძნელი ყოფილა სათაურის შერჩევა! გიორგი სკანდაროვასთვის ისევე, როგორც სხვა მის თანამედროვე მწერლებისთვის, ეს სიძნელე არ არსებობს. სათაური აქ სულ სხვა დანიშნულებას ემსახურება. სათაურმა მოვარაყებულ არშისავით თვალი უნდა მოსკრას და თავისი შინაგანი უცნაურობით და ახირებულობით ცნობის მოყვარება აღძრას მიზეზიან მკითხველში!

ჩვენ ეს სათაურები მთლიანად მოგვყავს, რომ მკითხველმა სრული წარმოდგენა იქონიოს მათს სტილსა და კონსტრუქციასზე.

გიორგი სკანდაროვა:

1. სახალხო მეჯლისი და სხვა-და-სხვა ახალი სიმღერები;
2. მსუნაგი კაცის ცხოვრება, ორთაჭალაში ლოთების ქეიფი და სხვა-და-სხვა ახალი ლექსები;
3. კალიების და კაცთკალიების ვითარება;
4. ვუძღვნი პასუხად თელაველ მწყერაძეს;
5. საარშიყო სარკე, სხვა-და-სხვა ახალი ლექსები და სიმღერები;
6. მეზურნე, სახალხო ახალი ლექსები, სიმღერები და სატირები ჩვენი ხალხის ცხოვრებიდან;
7. ჯიგი-ჯიგი, ვახე-ვახე და სხვა ახალ-ნახალი სიმღერები, ამის პლასტინკა გრამაფონში ნახეთ;
8. სახალხო ახალი პატარა ჩანგი, სცენები, სატირები, კუპლეტები და ახალი გამოგონილი ლექსი ბიძაშვილზე;
9. სამი პურის ისტორია, ხალხური ზღაპარი-ლეგენდა და ორი სხვა ხალხური ვადმოცემა ზოგიერთი მღვდლების გაუმამღრობის შესახებ;
10. საშინელი ომის ამბები, სამთა მოკავშირეთა და აესტრო-უნგრეთის და სერბია-ჩერნაგორისა და აგრეთვე ოსმალეთისა;
11. ხუმარა მესტიერე, საინტერესო ლექსები თელაურ თხაზე და სიღნაღურ ვირზე და აგრეთვე რჩეული საარშიყო ლექსები, დაღუპული გემი ტიტანიკი, სიმღერები და გამოცანები;
12. სალხინო სუფრის მოსიმღერე;
13. უბედური ქალაქი, ჩარჩების თავგადასავალი და მათი ვითარება;

14. ერთობის დროში, ახალი მთავრობა, ანუ მუშა-ხალხის აღდგომა;
15. ქართული კლუბის ლოტოს ამბავი; 1)
16. სალხინო სუფრის მოსიძღვრე ანუ ორთაქალის თარფი-თაიგული, საინტერესო წასაკითხი, ახალი ლექსები, სატირები და სიტყვათმწიფრებული კუბლეტები ძველი და ახალი ოჯახის შესახებ (მეორე გამოცემა);
17. დარდანელის გახსნა და თავისუფლად მოკავშირეთ გემების მიმოსვლა ყოველ მხარეს;
18. მომღერალი ქალი, სხვა-და-სხვა საარშიყო ლექსები, სიმღერები, სატირები და აგრეთვე გამოცანები;
19. ალავერდი-იახშიოლი, სუფრაში სათქმელი სიმღერა და სხვა სალხინო ლექსები, რუსული მატითი და სათქმელი Сурдота და В саду розу посадилა;
20. ორთაქალის ქეიფი, დნგრ სოლომონას რიგის პური, ნამდვილი მომხდარი ამბავი ტფილისში 1870 წელს;
21. საარშიყო ჩანგი;
22. ტრაპიზუნდის დაპყრობა და ბაღდადზე ვალაშქრება;
23. კინტო საქულას შიქსტა და ბაიათები;
24. ჩემი საკრავი, ახალთაობის სახალხო ლექსები და სატირები;
25. სამეჯლისო-ოხუნჯი, სასაცილო და საოხუნჯო ლექსები, სიმღერები და კუბლეტები და აგრეთვე თელავის სიმღერა თავის დარცკალუხითა;
26. იშვიათი საოჯახო სამეცნიერო სიხმრის ახსნა, სოლომონ ბრძენისა და ეფრემ ვერდის წინასწარმეტყველებით [შედგენილი მხატვარ კ. გ რ ი გ ო რ ი ა ნ ც ი ს ა . გ . ი . ს კ ა ნ დ ა რ ნ ო ე ა ს რ ე და ქ ტ ო რ ბ ი თ ი];
27. უცნაური ამბავი ორსულთა და მშობიარეთა კასისა ანუ კეთილშობლური შანტაჟი და გასაკვირელი აფერა [მეორე გამოცემას ემატება: გასაოცარი სიხმრის ნახვა ტერ-ხიპოლოზის კასაზე და იმის დაარსება თავდაპირველად თელავში და სწრაფი ტელეგრაფი საიქიოდან მეფისტოფელისაგან ქეთევან რუთიაშვილს];
28. გასაცინარი ანეგდოტები ხოჯა მოლლა ნასრ-ედ-ინისა;
29. ახ, თვალემო! თვალემო!
30. სალხინო საზანდარი, ანუ უქმ-დროების შემაქცევაარი, სხვა-და-სხვა სიმღერების კრება ძველთა და ახალთა მწერლებისა. 2)

და ვ ი თ . გ ი ვ ი შ ვ ი ლ ი :

1. მგოსანი, სიმღერები, რძალ-დედამთილის ვითარება, ვარდ-ბულბულიანი, ქალების მოღნა და სხვა ლექსები [გამოვიდა ხუთ გამოცემად];

1) ამ წიგნის გარეკანზე დაბატულია ქალურად თავდაბურული მამაკაცები, რომელნიც დედაკაცებთან ერთად შემოხსნდომიან მაგიდას და ლოტოს თამაშობენ. როგორც სწანს, ეს ლოტოს თამაში, ძველდაც აღელვებდა ჩვენს მწერლებს. „ცისკარი“ სწერდა: „ოჰ, ჩვენო ქვეყანა! აქი გიყვარდა შენი შეილები და ზრუნავდი ყოველთვის იმათის კეთილ მდგომარეობისათვის? ო, ჩვენო დედებო, ჩვენო ძველნი დედათ ხირაღნო, თქვენ, რომელთაც გიყვარდათ ქმრები თქვენს თავზედ მეტად, აბა, ენლა აიხედეთ და შეხედეთ თქვენს შეილებს... და სხ. („ლოტოს მოქმედება ოჯახზე“ თ ა ვ ხ ე დ ი ს ა (ანტ. ფურცელაძის ფსევდონიმი) „ცისკარი“, 1868 წ. ნოემბერი, გვ. 106).

2) ეს უკანასკნელი წიგნი წარმოადგენს ძველი მუხამაზების ანტოლოგიას. გამოიცა ოთხჯერ, 1870 წ., 1872 წ., 1895 წ. და 1912 წ.

2. წალკოტი [ლექსი პირისსანახავით ქორწილზე];
3. თარფი;
4. მამის ხელით გაყიდული შვილი ანუ გულთმისანი ჯაბუკი;
5. მილიონერი მირზახანის სიზმარი და იმისი ანდერძი, სომხურიდან გადმოკეთებული;
6. მირზახანის ჩივილი და სხვა საკითხავი ლექსები;
7. ქოსას ხარი ანუ მოგზედა თუ არა? ქალო გამახარე; ქალი ხერხია;
8. ფერი ფერსა მადლი ღმერთსა, რძალ-დედამთილის ჩხუბი, საროსკიპო სახლი, მუნჯი მსახური მონოზნებისა, საკითხავი და სასიმღერო ლექსები, ანდა-ზები და გამოცანები;
9. შესხმა გრაფი მიხეილ ტარიელის ძე ლორისმელიქოვისა;
10. შესხმა. განსვენებული ალექსანდრე ივანეს-ძე მანთაშევისა;
11. რა დღეში ვართ?
12. როგორ შეიზარდა ხელმწიფის შვილი ლომთან ანუ ლომის გაზრდილი;
13. ჩვენო ტფილის ქალაქო და სხვა ლექსები;
14. ხალხური ზღაპრები;
15. ახალ სალდათებზე—ჯარის კაცებზე, ლექსი და სხვა სიმღერა;
16. შენი გულისთვის შემწეარ ქათამს შევკამ; ¹⁾
17. ქალაქის ახალი ბოინი—საკლავის ახალი საყასბო, ეშმაკი და ფულის მონა და სხვა ლექსები;
18. სანთური, სასიმღერო და საკითხავი ლექსები;
19. სამი უულიკი—ონინაზი; ტყუილის ეჭვით ქმარი ახჩობს ცოლს; სადაც წერილია, იქა სწყდება, იგაეები და სხვა გამოცანები;
20. ბაზარი (სულ გამოვიდა ხუთი გამოცემა);
21. თუთიყუში (ამ წიგნში გალექსილია არაკები „შვიდ-ვეზირიანიდან“);
22. ახალი მოდნის ქალი,
23. ყაჩალი ქოროლი (ეს პოემა ოთხ წიგნად გამოვიდა);
24. მეფე ერეკლეს და ყეენის ჭიდაობა;
25. საქართველოს სუფრა—თათრული შიქასტები თარგმანი თათრულის შინაარსით;
26. პაეარი და ტაქცია;
27. ქვრივი რით სჯობს ქალწულსა?
28. სიღნაღში მცხოვრებლის სტეფანე ივანეს-ძე ღონიევის ცხოვრება და გარდაცვალება;
29. ლექსი ბრძოლის ველზედ გარდაცვალებულ ი. ზ. ჩოლოყაშვილზე;

¹⁾ ამ წიგნს საფუძვლად დაედო შემდეგი ლეგენდა: ერთ კაცს ჩამოღრჩობა ჰქონდა გადაწყვეტილი და მისმა მეგობარმა, ტუსალის ტანჯვის შესამსუბუქებლად შესწვა ქათამი, შეაზავა შხამით და მიუტანა პატიმარს ციხეში უკანასკნელ საუზმედ, პატიმარმა უთხრა: თუ ჩემი ხათრი გაქვს, უკანასკნელი ღუკმა ერთად გავტეხოთო და, ნახევარი ქათამი შესთავაზა. ქათმის მიმტანმა ხათრი არ გაუტეხა, შესჭამეს და ორი გულითადი მეგობარი ერთად მოკვდა. (იხ. „აია სოფიას ვითარება“, ზღაპრული წიგნი ავთანდილ გულიევისა, 1913 წ., ნაწ. II, გვ. 18).

30. ომის სიმღერა და ბრძოლის ველზე დაღუპულ დათიკო ბებუთოვზე;
31. ლექსი განსვენებულ მეღჭო ბაღდასაროვზე;
32. ლექსი დანით მოკლულ პოლოსა მათუზოვზე;
33. ლექსი იოსებ სტეფანეს ძე აღმასკვის გარდაცვალებაზე;
34. ლექსი განსვენებულ იაკობ აბრაგუნეზე.

რა ბედის დაცინვა!

დ. გივიშვილი ყველა, ასე თუ ისე, თვალსაჩინო გარდაცვლილ ადამიანზე ლექსებს სწერდა, წიგნადაც გამოდიოდა (ეს იყო ქალაქის ხალხის მაშინდელი სამგლოვიარო განცხადება), თითონ კი ისე გარდაიცვალა, რომ არავის არ გაახსენდა ეს ნაამაგდარი ხალხური პოეტი. ტყუილად კი არ იწინასწარმეტყველა გივიშვილმა:

„საფლავიც მჭირდეს მკვდარსა მდებარეს,
 არეინ მოსძებნის ჩემთვის სამარეს!“

დავით სოლომონის ძე გივიშვილი დაიბადა 1850 წელს სამს ნოემბერს. გარდაიცვალა 1916 წ. პირველ ივლისს.¹⁾ გივიშვილი იყო ტფილისის მკვიდრი, ძველი მოქალაქის შვილი (დ. გივიშვილს ეცვა ყოშებიანი ქართული კაბა), წერა-კითხვა დედამ ასწავლა. მამამ პატარა დავითი, სასწავლებლის ნაცვლად, შეგირდათ ბაზახ შახნაზაროვს მიაბარა. აქ დაჰყო ქაბულობამდე. პოეტი მოსთქვამს:

„სწავლა არ მომცა მშობელმა,
 ამით ვარ ცრემლის მფრქვეველი,
 სიცოცხლე გამწარებული
 და ჩემი ბედის მწყვეელი“.

შემდეგ იყო მებაჟედ (იღვა მნაცაქანოვის, აწ 9 არაგველის ხიდზე და პირუტყვის გასატარებლად, პატრონს დაწვსებულ ორ კაპეიკის ახდევინებდა!). შემდეგ მოხელედ დანიშნეს ქალაქის სასაკლოაოში. ამის შემდეგ „ბაზარნიკის“ თანამდებობას ასრულებდა, — ამ ადგილს შერჩა 25 წელიწადი და სიბერის დროს სარგებლობდა ქალაქის გამგეობის მიერ მიცემულ 15 მანეთიან პენსიით. უკანასკნელ დროს ავლაბარში (კახეთის ქ., № 8) გახსნა პატარა ფარდული, სადაც, წმინდა სანთლებსა და თავის ნაწერებს ჰყიდდა. გარდაიცვალა მოულოდნელად: სადილობის

1) რუსულ-ქართულ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში (ივ. როსტომაშვილის რედაქციით, გამოვიდა შხოლოდ 4 წიგნი) შეცდომით სწერია, რომ დ. გივიშვილი 1846 წ. დაიბადა (გვ. 720). ჩვენ ეს თარიღი „საიათნოვაშიც“ გავიმოწრეთ (გვ. 63, სხოლოთ), მაგრამ პეტრეპაულეს ეკლესიის წიგნების გადათვადიერების დროს აღმოჩნდა, რომ დ. გივიშვილი დაბადებულია 1850 წელს (იხ. ამ ეკლესიის გარდაცვალებულთა სიის წიგნი, № 230).

დრო იყო, ფიოს სკამდა, უცბათ გადაბრუნდა და სისხლი ამოუყვია პირიდან: ვიდრე მისი პატარა ვაჟი გიორგი ექიმს მოიყვანდა, შებარულიყვნენ ვიღაც ქურდბაცაცები და მკვდარი გაეძარცვათ... დ. გივიშვილს ზოგი წიგნი დაბეჭდილი აქვს რიჟა-ოლლანის ფსევდონიმით.

გიორგი ივანესძე სკანდაროვა ტფილისელი სომეხი იყო, ხელობით მხატვარი (მღებავი), შალიერების გამწითავი, შემდეგში ამავე ხელობის მოიჯარადრე იყო; მამაც მხატვარი ჰყავდა. მისი ნამდვილი გვარია სკანდარიანი, საჯათნოვას მიბაძვით სკანდარ-ნოვა, დაირქვა.¹⁾ დაიბადა 1850 წ. 8 მარტს, გარდაიცვალა 1917 წ., 10 აპრილს.

ორივენი ღრმად მოხუცებულნი გარდაიცვალნენ.

ნუ თუ მართლა გართობის ხასიათი ჰქონდა მათ ლექსებს, როგორც ეს მათი წიგნაკების გარეკანზეა აღნიშნული?

— „თარფი და სხვა გასართობი ლექსები“,

— „საღიზიო სახანდარი—უქმ-დროების შემაქცევარი ლექსები“.

ჩემის აზრით, არ იქნება მართალი თუ ავტორებს დაუჯერებთ და მათ ლექსებს მხოლოდ და მხოლოდ უბრალო გართობის მასალად დავსახავთ. შეიძლება ავტორები, მართლაც, ფიქრობდნენ, რომ მათი წიგნები „უქმ-დროების შესაქცევად“ უნდა გადაქცეულიყო, შეიძლება ისინი, მართლაც, გასართობად სწორდნენ, „სანადიმოდ, სამღერელად, სააშვიოდ, სალაღობოდ და ამხანაგთა სართეველად“, მაგრამ ეს წიგნები სრულიად შეუფერებლად პირველდაწყებითი ანბანის მოვალეობას ასრულებდა და თვით ავტორებიც მდაბიო ხალხისთვის, ასე თუ ისე, პატარა გოგებაშვილებად გახდნენ.²⁾ საქმე ის არის, რომ ხალხს სწავლის სურვილი ჰქონდა, მაგრამ „მიზეზისა გამო სხვისა და სხვისა“ ეს ვერ ხერხდებოდა. და, აი, ეს წიგნები, რომლებშიაც მდაბიურად და ხალისიანად იყო აწერილი ბაზრის ყოველივე ღირსშესანიშნავი მომენტი, ხელიდან ხელში გადადიოდა და ქალაქის ღარიბი მოსახლეობა ძალაუნებურად თვითგანვითარებას ეწეებოდა.³⁾

¹⁾ თავისი გენეალოგიის დასამშვენებლად გ. სკანდაროვა ერთს ლექსს ასეთ შენიშვნას უკეთებს: „ალექსანდრე მაკედონელს საპარსულად სკანდარ-ნოვალს უწოდებენო“ (იხ. მისი „სამეფლისი ოხუნჯი“, 1912 წ., გვ. 10).

²⁾ მეტად საგულისხმოა ის მოვლენა, რომ ამ „შაჰრიან წიგნაკებს“ პირველ გვერდზე, ხშირად შესავალის ნაცვლად, დართული ჰქონდა მთელი ანბანი.

³⁾ ერთ ამგვარ წიგნს ზ. კ—ძე წინასიტყვაობას უკეთებს: „ეს წიგნი ძველადგანვე დიდის წარმატებით ვრცელდებოდა მთელს საქართველოში და ჩემდა სამწუხაროდ ეს დღესაც ასეა... იმედია, ამგვარ წიგნების გავრცელებულს ცუდს აზრებთან ერთად წერა-კითხვა მძინც გავრცელდებოლ“ (იხ. „ქალ-ვაჟიანი“, 1887 წ., გვ. 3).

ტფილისის მოქალაქეებს გასაოცარი აღლო ჰქონდათ. ისინი საკუთარი დაკვირვებით იკვლევდნენ გზას და სრულიად არა ჰგავდნენ ნიკოლოზოვიჩის (1853—1915) იმ „პატარა გლუხს“, რომელიც „წიგნის მკოდნებს“ ასე ევედრება:

„ისმინეთ წიგნის მკოდნენო,
 ჩემი ვედრება-სიტყვაი,
 მასწავლეთ წიგნი, მასწავლეთ;
 მასწავლეთ წერა-კითხვაი!“¹⁾

ტფილისის მღაბიო ხალხი თავისი ინიციატივით ეტანებოდა „წიგნსაც“ „წერასაც“ და „კითხვასაც“; თითქოს ყველაფერი ეს ხდებოდა ცუდლუტურად და საღალატოდ; თითქოს ხუმრობდნენ, მაგრამ შექსპირის თქმისა არ იყო „ხუმრობდნენ და ხუმრობითვე სწამლავდნენ ერთმანეთსა.“ ეს „საწამლავი“ მათთვის შარბათზე უშარბათესი იყო.

არჩილ ჯორჯაძე (1872—1913) ერთ ალავას ამბობს: „ხალხს იმდროს (იგულისხმება სამოცდაათიანი წლები) არა ჰქონდა საკითხავი წიგნი, „ბეჟანიანი“, „ქალ-ვაჟიანი“, „ბარამიანი“—ეს თხზულებანი უფრო შეძლებულ ოჯახებში ხელთაწერად ინახებოდა. ხალხისთვის გამოიცა იმ ხანებში რამდენიმე სიმღერა, „გამო მზეო“, „თვალებო-თვალებო“ და სხვ.“²⁾

თუ შეძლებულ ოჯახებდა ჩავთვლით იმ „მედუქნეებს“, ვის შესახებაც „მნათობი“ ლაპარაკობდა,³⁾ მაშინ მართალი იქნება ის აზრი, რომ „ხალხს არა ჰქონდა საკითხავი წიგნი!“

„გამო, მზეო“ და „ახ, თვალებო, თვალებო!“ სკანდაროვას ლექსია.⁴⁾ ეს ლექსი მაშინ მოველინა ლიტერატურულ ბაზარს, როცა ქართული ენა პირდაუბანელი დადიოდა.

სკანდაროვას ამ ლექსის შესახებ, აი რას სწერდა „მნათობი“: „ამ მოკლე ხანში ტფილისში გამოვიდა სახალხო სიმღერა: „ახ, თვალებო, თვალებო!“ ეს გამოცემა სახალხოა და ხალხისთვის აქვს მნიშვნელობა. ჩვენ ამაში მხოლოდ ამოვიკითხავთ ხალ-

¹⁾ ეს ლექსი და ამავე ავტორის მოთხრობა „ალი“ პირველად ლევ. ცაგელის ფსევდონიმით დაიბეჭდა (იხ. „ივერია“, 1879 წ., № 4).

²⁾ არჩილ ჯორჯაძე: „თხზულებანი“, ტ. V, 1914 წ., გვ. 129.

³⁾ იხ. ამ შრომის გვ. 83.

⁴⁾ სწორედ ლექსია და არა ლექსები, რადგან ეს ორი სტრიქონი ერთი ლექსის შემადგენელი ნაწილია, მისი დასტალული, რომელიც სიმღერის დროს ყოველი ხანის შემდეგ მეორდება (იხ. გ. სკანდაროვას „ხალხინო სახანდარი“ 1912 წ., გვ. 186).

ხის სიბრძნეს და რწმუნებას. ეს არის ხალხის სულიერი მდგომარეობის სარკე და ზომა... ცოტა ქვევით: „ხალხს უყვარს თავისი ქუთის ნაყოფი და ძლიერ ხალისიანად მიეცემა ზოლმე იმის კითხვას. ვისაც ყური უღვენებია, ის გაიგონებდა, რომ „სახალხო სიმღერის“ გამოცემის შემდეგ, ჩვენს ქუჩებში ერთი ხუთად გახშირდა იმის სიმღერა; რა ნაირად გაუკვირდათ ზოგიერთებს, როცა იმათი ქუთის შვილი ბექედში გამოსული ნახეს,—მაშინ როდესაც ეგონათ, რომ ბექედში საიმათო არა არის-რა. მე მქონდა შემთხვევა გამომეცა და ხალხის აზრი ამ სიმღერის შესახებ; მე უთხარი ერთ პატარა კინტოს (რომელსაც თაბახი თავზედ ეღვა და ატამსა ჰყიდდა), არ გინდა დაბეჭდილი „გამო. შვილი“? იმას ჯერ ეგონა, რომ მე ვატყუებდი, მაგრამ კითხვა რომ დავიწყე ისეთ-ნაირად აცქვიტა ყური, რომ ყველა შეატყობდა სახეზედ სიამოვნებას. „მოიტა ვიყიდიო“—წამოიძახა, მაგრამ, საუბელუროდ, აღმოჩნდა, რომ კითხვა არ იცოდა.“¹⁾

ამ ხალხის სულიერი ავლადიდების აწონ-დაწონვის და მათი მომღერლების პოეზიის გარჩევის დროს, ჩვეულებრივი კრიტიკული მეთოდებით ვერ დავეკმაყოფილდებით.

ეს იყო სულ სხვა ქვეყანა, თავისებური აზრებით გამიზნული.

„ზოგს სარჩო აქვს სახელად
ზოგსა მკლავი მტერთ შემბმელად,
მე კი ესე ჩხაბუა მიჩანს
სახელად და საგონებლად;

მე მოკვდები, ეს დარჩება,
ჩემს სახსოვრად ეს იქნება,
გივიშვილმა ქვეყანაზე
მით ირჩია გამდიდრება“.

ასე მღერის ხალხის ერთი მესაილუმოეთაგანი დავით გივიშვილი.

გივიშვილის ლექსებში უფრო მოსჩანს ძველი ზღაპრების ბაჯალლო. იგი ეხება ყოველგვარ საჭირობორტო საკითხს; გივიშვილში არის პასუხისმგებლობის დიდი გრძნობა. მისი სტრიქონები არ თაღლითობენ. გივიშვილი აღებულ თემას ბოლომდე ავარაყებს. რითმები იმ დროის შესაფერად სწორათა აქვს გამართული. მისი ქართული—ქართულობს.

სკანდაროვა დაუდევარი პოეტი იყო, ლოთი,—ამ სიტყვის ლოთური მნიშვნელობით. მამა ხშირად ეტყადა ხოლმე: „მაგ სიმღერებს რომ იგო-

¹⁾ ივ. ელიაშვილი: „მნათობი“, 1869 წ., ნოემბ.-დეკემბერი. გვ. 5. (მეორე ნაწ.)

ნებ კარგია, მაგრამ ისეთი რამეც გამოიგონე, რომ ღვინო აღარ დალიოო“.
 სკანდარნოვას კი „იაფოვანი“ სასმელი არ უყვარდა.¹⁾ სკანდარნოვა
 ყველა სასმელზე მეტად არაყს ეტანებოდა. თუ ვეროპიელი ბოჰემისტი
 კოკაინით იწვევდა ზეშთავონებას, სკანდარნოვა არაყს, ამ „პილატეს
 კრემლს“ გადაჰკარავდა და წაიძვლებოდა:

„დილის არაყი—
 გულის ვარაყი!“

ღ. გივიშვილმა მიუთითა კიდევ ამ ნაკლებზე:

„ჩემს ზნეს და ქცევას სძრახავ, მეც შენი ვთქვა აშკარა,
 შენ ხომ ბევრჯერ გინახავს ის ლანთაკა-ყაზარა,
 ეთრეოდა კარ-და-კარ არაყის ლოთი მთხოვარა,
 შენც მისი ფეხი დარჩი, იმისი ბარებარა“.

გივიშვილი ჩუმი პიროვნება იყო, თავდაბალი და ხათრიანი. სკანდარ-
 ნოვა კი—დიდგულა, მედიდური და თავქეიფა.

ორივენი ხალხის საყვარელ მგოსნებად ითვლებოდნენ.

სკანდარნოვა და გივიშვილი ცოტათი კმაყოფილდებოდნენ და სახე-
 ლის მოსახვეჭად ქუჩებში ქვებს არ ისროდნენ.

მართალია, მათ ლექსებში არ იყო ოქრო და მურდახილი; მართალია,
 მათი ქართული არ იყო ისეთი მერხვეი, როგორც თანამედროვე პოეტე-
 ბის სიტყვა, მაგრამ მიუხედავად ამ ნაკლისა, ამ ორ მწერალს დიდი პოე-
 ტური ინტუიცია ჰქონდა.

ღ. გივიშვილის წიგნებს შორის ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო
 „მგოსანი“, „ბაზარი“, „თარფი“, „თუთიყუში“ და „ქოროლდი“. ეს
 წიგნები რამდენიმე გამოცემად გამოვიდა.

მის ლექსებში ცნობილია:

1. „ერთი წვეთი სისხლი ვიყავ უმანკო
 შეუმჩნევლად მამის წელში მღვარი მე,
 დედამ სტუმრად მიმიწვია ნებითა,
 მასთან დავრჩი ცხრა თვეს უჩინარი მე“.

და სხვ.

2. „დასკვნა ვარდი გაფურჩქნილი
 გლახ ბულბულმა იწყო გლოვა,
 ახ, ბულბულო, რათა სტირი,
 გაზაფხული კიდევ მოვა“

და სხვ.

¹⁾ „იაფოვანს“ წყალს უწოდებდნენ.

3. „ლეინოვ, კახურო, ვარ შენი მსმელი“, 1)
4. „მითხარ, მითხარ, რას მემდური, შენი სულისა“, 2)

ამ ლექსებს მთელი საქართველო მღეროდა. 3)

ჩვენ განზრახ გვერდს ვუხვევთ მის სამიჯნურო ლექსებს, რადგან აქ მეტად მდარე მიმბაძველია საჯათნოვას მომღერო პოეტებისა; ამ დარგში სკანდაროვაც სჯაბნის. მაგრამ, სადაც იგი შორდება ტრფობის სამოსელს და საზოგადოებრივ საკითხებს ეხება, მისი კალამი მძლავრია და მოთინათინე:

„ერთი კაცი ცულის ლესვით
ხის საქრელად მიდიოდა,
ხე, მნახველი ამ კაცისა,
მეორე ხეს შესჩიოდა...“

ხემ მიუგო: უკეთუ ცულს
ტარი ჩვენგან არა ბმოდა,
ცულის პირი რას გვაენებდა,
ვერ დაგვეკრიდა, ვერ დაგვეკოდა.“ 4)

1) სხვათა შორის, ამ ლექსს გუნდი მღერის დ. არაყიშვილის ოპერაში („შოთა რუსთაველი“).

2) ეს ლექსი - სოფრომ მგალობლიშვილმა (1851—1925) მიაკუთვნა ვასო დეკანოზიშვილს. განსვენებული ბელეტრისტი თავის მოგონებაში სწერდა: „ამ შესანიშნავი რევოლუციონერის (ვ. დეკანოზიშვილის) ნიჭის, მისი მისწრაფების, მისგან ქართულის ენის ცოდნის დასასურათებლად აქ მომყავს ეს ნაწერები, რომელთა ქვეშ დღევანდელი პოეტიც არ იუკადრიბებდა ხელის მოწერას“... ამ „ნაწერებს“ შორის, მოყვანილია დ. გივიშვილის ეს ცნობილი ლექსიც:

„...სიკბაბუე ისრე სკენება როგორც გვაილი,
დღენი ჩვენი რბიან, ჰქრება ვითარც რთილი,
სანამ დრო გვაქვს მოვილბინოთ ესცნათ სიყვარული
[ნამდვილშია: „მოილბინე, სკან გივიშვილი“]
ეს ხომ ვიცით ჩვენი ბოლო არის სიკვდილი“.

(იხ. „რევოლ. მატინე“, 1924 წ., № 4-5, გვ. 328).

პატიცემულმა სოფრომმა ჩვენი მეგობრული მითითებით ეს შეცდომა ასე გაასწორა: „ეს ლექსი ვასოსი არ არის, არამედ დ. გივიშვილისა, რომელიც იყო ხელოსნების და ყარაჩოღღლების ვითარების ამსახველი მგოსანი“ (იხ. „რევოლ. მატინე“, 1925 წ., № 1).

3) ლეონბაშმა (გ. ბაშინჯადიანის ვაჟმა) 1923 წელს ტფილისის ქურნალ „пламя“-ში წერილი მოათავსა ტფილისის აწულებს შესახებ, ავტორმა ზოგერთი ცნობა, თავისი მამის შუამავლობით, ჩვენ გამოგვართვა. მაგრამ ეს წერილი ისე აბნეულადაა შედგენილი, რომ სხვა რითომ ცნობებთან ერთად დ. გივიშვილი და გ. სკანდაროვაც აწულებათაა გასაღებული. (იხ. „пламя“, 1923 წ. № 8, გვ. 22). მართალია, გივიშვილის და სკანდაროვას ლექსებს აწულებიც მღეროდნენ მაგრამ აწულების გაუღენის ქვეშ კი არასოდეს არ ყოფილან.

4) „ბახარი“, 1876 წ. გვ. 32.; ეს არაკი, თუმცა პროზად, მაგრამ უფრო მგრძობიერად აქვს აწერილი სომხების ცნობილ მწერალს რაფფის (იხ. „ხენთი“, თარგმანი ბულდან გვანგულუვისა, 1903 წ. გვ. 236).

დ. გივიშვილის თემები მრავალნაირია. მას, როგორც ყოველ პოეტს, აინტერესებს სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხიც. ერთი ლექსში („სა-საფლაო“) წუთისოფლის ამაოება ასე აქვს გაშუქებული.

„ყველგან მოიკავს სრული სიჩუმე,
სად განისვენებს ურიცხვი გვამი,
დიდხანს ჩაფიქრდი ამის მჭვრეტე მე,
ეწყველე ამაო ეს დრო და ჟამი.

იქ აღარ სჩანდა გლეხი, მდიდარი,
ერთივე მიწა უაკვანებდა.
საერთო იყო იგი საზღვარი,
ერთი მეორეს არას ავენებდა.

ზოგან ჩნდა ძველი უცხოლ ნაშენი,
მხოლო მდიდარი მით ირჩეოდა,
გარეგნობითა ის დასამშვენნი
მის შინაგანსაც ეკუთვნებოდა;

რა წარვიკითხე ზედ წარწერილი,
ვცან ვინცა იყო მისი სახელი;
მაგრამ შევიქენ უცებ კართომილი,
ენახე ღარიბი მის მეზობელი.

ვარქვი: მდიდარო, აკი ამ გლეხსა,
ვითარცა ჭირსა ერიდებოდი
და არ ფიქრობდი, რომე ერთ დღესა
შენც ამასთანა გასწორდებოდი“. ¹⁾

გივიშვილი ძმათა სიყვარულით იმდენად არის გამსჭვალული, რომ იგი მზადაა „ძმობის“ გულისთვის მსხვერპლად გაიწიროს:

„მე იგი მწამს, ვინც რომ ძმობა,
დააწესა ჩვენთვის წესად,
თავს გავიხდი აბედათა,
ძმა კაცისთვის დასაკვესად,
მისი ღზინი—ღზინად მიიანს,
მისი კენესა ჩემთვის კენესად,
ეს არის და ეს იქნება
ამ ჩემს გულში დანათესად“.

დ. გივიშვილმა თავისი პოპულიარობის გამტკიცებისთვის მიმართა ზღაპრულ ეპოსს. მან ბოლო დროს მიატოვა წვრილი ლექსების სერია და ხელი მოჰკიდა პოემების წერას, რომელთა შინაარსიც მკითხველისა-

¹⁾ „მგოსანი“, 1895 წ., №. 66.

თვის მაინცა-და-მაინც უცხო არ იყო, ვინაიდან ის ამ ზღაპრებს, თქმულებებს თუ ლეგენდებს ადრევე იცნობდა პროზაულ ვერსიებში. მაგრამ გივიშვილმა ამ არაკებს ჩაჰბერა თბილი გრძნობა, ჩამოძერწა შროიანი რითმებით და ხალხის საკუთრება ისევე ხალხში გადაისროლა:

დარჩენილია ლეგენდა, რომ ვილაც ყეენს, მეფე ერეკლეს ავადმყოფობის დროს, საქართველოს აკლება განუზრახავს:

„ავად არის ირაკლი,
საქართველოს მოთავე,
სხვა თავს ვინ გაიტხულებს,
ვინ იქნება მოღავე?“

მაგრამ ირაკლი არ შემკრთალა, დესპანის პირით შეუთვლია:

„ხალხმა რა დააშავა,
მოდი ვიჭიდაოთო“.

ყეენი დათანხმებულია:

„გამოვიდა ყეენი
მედიდურის სახითა,
უსარტყელო, უქამრო,
მარტო ახალუხითა,
აქ ირაკლიმ ყეენსა,
ხელი სტაცა ქამარში,
წელში ისე მოდრიკა,
როგორც დანა სახსარში“.

ირაკლიმ გაიმარჯვა... ყეენი დამარცხდა... და ასე იოლად გადარჩა საქართველო აკლებას!

სკანდაროვას ეროტიული თემატიკა უფრო აქტუალურია. მის არა აქვს სულის წიაღიდან წარმოშობილი იდეები. სკანდაროვას შემოქმედება ზედაპირულია. მის სატრფიალო სიმღერებს მუქი ფერი დაჰკრავს:

„ორთავ თვალის სინათლეც,
რაზედ მოგიწყენია,
ბნელს ეზივარ ვანმინათლე,
სანამ დრონი შენია.“

ვარდო, შენ შლას მოველი,
სიტყვა მაქვს სათხოველი,
ეკალზე ვარ მშთომელი,
ცხარე ცრემლი მდენია!“

(და სხვ. 1)

1) „სალხინო სახანდარი“, 1870 წ., გვ. 107.

ამ ლექსმა სკანდაროვას ძლიერ გაუთქვა სახელი; ვინ არა მღეროდა! სად არა მღეროდნენ! ვასო აბაშიძემ თავის ჩანგში გადაბეჭდა, ¹⁾ სპ. კელიძემ—„ჩანგურში,“ ²⁾ ი. რატილი „ორთავ, თვალის სინათლეს“ თავის კონცერტებზე ისე კარგად მღეროდა, რომ მიხეილ ყიფიანის (1833—1891) სიტყვით, „თეატრს ტაშის ტერცილით იკლებდნენ“, ³⁾ დ. არაყიშვილმა, როგორც ხალხური სიმღერა, თავის კრებულში უავტოროდ მოათავსა; ⁴⁾ ალბათ, ამ „ხალხურობის“ ბრალი იყო, რომ ილიაც კი გამოეხმარა თავისი ცნობილი ლექსით: „ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია!“ ⁵⁾ ერთის სიტყვით, ეს ლექსი ისეთივე პოპულარიზებული გახდა, როგორც ერთ დროს მისივე „გამო, შვეო!“ ან-და:

„ქვეყანა ჩალად არა ღირს,
 სიცოცხლე ძალად არა ღირს,
 გინდ გქონდეს ქვეყნის სიმდიდრე,
 ერთ ლამაზ ქალად არა ღირს!“

გივიშვილთან შედარებით სკანდაროვა ნამდვილი ბოჰემა იყო. თუმცა იგი ერთ ლექსში ამბობს: „ხელოსანსა მწერალსა ვერავინა მთქმელი სჯობსო“ მაგრამ მასში არ იყო არავითარი პრინციპი ხელოსნური შრომის მოყვარეობისა. მთელ დღეებს ბაზრის შუკვებზე ატარებდა, ჩამოუვლიდა ნაცნობ მეღუმენებს, ორიოდ საკვიმატო სიტყვას გადაჰკრავდა, ვააცი-ნებდა, გაახარხარებდა და ამით კმაყოფილდებოდა.

როგორც ნაკლებ მუყაითმა და გამრჯელმა, მან თავისი ნიჭი ფუქსავატურ ქილიკობაში დაახურდავა. უყვარდა ლოთიანი გამოთქმები, მერი-ნავი ფრაზები და საოხუნჯო ამბების მოყოლა; ⁶⁾

1) „ჩანგი“, 1892 წ., გვ. 433.

2) „ჩანგური“, 1901 წ., გვ. 129.

3) „იერია“, 1890 წ., № 179. (დაბეჭდილია ჩ ი ტ ო რ ე ლ ი ძ ი ს ფსევდონიმით).

4) „ეროვნული სიმღერები“, 1909 წ., გვ. 13.

5) ილიას ეს ლექსი დაწერილია 1871 წელს, გ. სკანდაროვას ლექსი კი დაიბეჭდა 1870 წელს. (იხ. „სალხინო სახანდარი“, 1870 წ., გვ. 107). ილიას რედაქტორები აღნიშნავენ, რომ „ჩემო კარგო ქვეყანავ რაზედ მოგიწყენია“ დაბეჭდილისაგან იმით განსხვავდება, რომ ხელთნაწერში სამივე ტაგის უკანასკნელი სტრიქონი ასეთა: „ო რ თ ა ვ თ ვ ა ლ ს ს ი ნ ა თ ლ ე ვ, რ ა ზ ე დ მო გ ი წ ყ ე ნ ი ა“ (იხ. მ. გ ე დ ე ვ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი ს გამოც. გვ. XVII).

6) ამ დაუდევარი ხასიათის გამო, ერთი კვირის ჯვარდაწერილი ცოლი გაეყარა. სკანდაროვამ არც აქ მოიშალა ოხუნჯობა: როცა ცოლს თავისი მოტანილი მზითვეი უკან მიჰჭონდა, სკანდაროვამ ზურნა დაიჭირა და თავის ცოლს ზურნის დაცვით წააღებინა მისგან მოტანილი ნივთები: „ზ უ რ ნ ი თ მ ო ო ტ ა ნ ა, ზ უ რ ნ ი თ უ ნ დ ა წ ა ი ლ ო ს ო“— ოხუნჯობდა განსვენებულთ.

ეს კაცი მთლად ირონია იყო. ლაპარაკობდა გოროზად, მედიდურად და თვალთა ფოსოებიდან უცნაურად გამოიყურებოდა: არ ყოფილა ისეთი სამიკიტნო, სადაც მისი მადლიანი ექსპრომტები ღვინოსთან ერთად არ დაღვრილიყოს:

1. „მიკიტანი ბაზაზობას ვერ იზავს,
 სოვდაგარი ყაზაზობას ვერ იზავს,
 ყველა კაცი თავის საქმეს უნდა სცნობდეს“
 და სხვ.

2. „საწყალ კაცის აფთიაქი მიკიტნის ღუქანია“

დალევდა ღვინოს, სხვებსაც დაჰპატივებდა, კარგად შეზარხოშდებოდა და... ფული? რა უყოთ მერე? იგი ხომ ბოჰემა? სკანდაროვაც ომარ ხაიამივით: „ძონძები ჩემი დეაგირავე ღვინოსთვის“, — გაიხდიდა თითონაც საკუთარ პალტოს და მიკიტანს დაუგირავებდა:

„დღესაც ის პალტო გდია პადვალში,
 იცით რამდენში? რვა აბაზ ვალში.“

ასე დასცინის მისი თანამოკალმე დავით გივიშვილი.

სკანდაროვას სახეზე იშვიათად შეამჩნევდით ღიმილს; როცა ლაპარაკობდა ან „საოხუნჯო მიქარეებს“ ამბობდა, სახის ნაკეთებს არასოდეს არ აათამაშებდა, თავი ამყარებდა ექირა; სკანდაროვას ნამდვილი „ყარაჩოლული შახი“ ჰქონდა. მისი დეკლამაცია მეტად ორიგინალური იყო: ლაპარაკობდა ბრტყლად, უცნაური მახვილის დაცემით და ჟესტიკულიაციით; არ დამაფიწყებდა მისი ორი სტრიქონი, რომელიც ჩემი ბავშვობის დროს მამიჩემის მეხანაში სკანდაროვასგან გამიგონია:

„ნეტავ, შენ იყო თუთის ფოთოლი
 და მე კი ჭია აბრეშუმისა!“

ეს ლექსი არსად დაბეჭდილა!

სკანდაროვას ბუნებრივი ფხა გივიშვილზე უფრო მახვილი ჰქონდა, მაგრამ გივიშვილს უფრო ეხერხებოდა თავისი აზრების, ასე თუ ისე, სწორი ქართულით გამოთქმა და დაურღვეველი მეტრით ვალექსვა. ამის გამო გივიშვილის ზოგიერთ წიგნს (განსაკუთრებით „თუთიყუშს“, ამ ვალექსილ ზღაპრებს) შედარებით უფრო მეტი მყიდველი და მკითხველი ჰყავდა, ვიდრე სკანდაროვას ლექსებს, მიუხედავად იმისა, რომ სკანდაროვას ცალკეული სტრიქონები მძაფრი, მეტაკიცე და ძარღვიანი იყო.

მაშინ, როცა გივიშვილი თემებს არჩევდა და ლექსის ტენიკას უფროთხილდებოდა, სკანდარნოვა ხშირად სულ არ იცავდა ქართული ენის ელემენტალურ კანონებს და ლიტერატურულ ფორმას.

გ. სკანდარნოვამ თურქულიდან სთარგმნა „მოლა-მასრადინას ცხოვრება“ და შეადგინა „საოჯახო-სამეცნიერო სიზმრის ახსნა.“ სკანდარნოვამ ეს წიგნები მე მიძღვნა. წავიკითხე და გრი-გრის ფსევდონიმით პატარა შენიშვნა დავწერე. მისი ქართული ენა ოდნავ გავკენწლეთ. ¹⁾

საზოგადოთ, მწერლის ბედი ორნაირია: არის მწერალი, რომელიც თავისთვის სწერს და თავის ნაწერებს თვითონვე კითხულობს; მაგრამ არის მწერალი, რომელიც სწერს და ხალხი მის სიტყვას იტაცებს, ხალხი მის აზრებს ისრუტავს.

სკანდარნოვას ლექსებს ტფილისის დაბალი მოსახლეობა ეტანებოდა, სკანდარნოვას აუდიტორია ჰყავდა და საჭირო იყო ამ ავტორის ზოგიერთ ნაკლზე მითითება, რომ ჩვენი ანკარა ქართული არ შემდგვრეულიყო. მე ეს აღვნიშნე ჩემს წერილში.

მართლაც, რა ქართულია:

„ადიდებდნენ მაღლა ღმერთი,
და იძახდნენ ალავერდი,“

„უელა სადღეგრძელოზედა
ბაგრატამაც ტუშს აყოლებს,“

„მე ჩემი ქმარი ბაირამისთვის ქოშები დამპირდა.“ ²⁾

სკანდარნოვას ჩემი შენიშვნები არ იამა და საბასუხოდ ორი ლექსი დამიწერა.

მე მომყავს ეს ლექსები იმიტომ, რომ მკითხველმა იცოდეს, რამდენად დაუმსახურებლად გამომიმეტა პატივმოყვარე ავტორმა, მაგრამ ეს მაინც ხელს არ მიშლის, რომ გ. სკანდარნოვას ქალაქის ხალხურ მწერლობაში სათანადო ადგილი მივაკუთვნო რე მისი პოეზიის შესახებ რამდენიმე თბილი სიტყვა ვთქვა. აი, ეს ლექსებიც:

1

„გიხაროდეთ ქალებო,
გაიჩინეთ მწერალი,
ნეტარება თქვენს კრებას,
შეგხვდათ კარგი მღერალი.“

¹⁾ იხ. „სახალხო გაზეთი“, 1913 წ., № 984.

²⁾ უნდა ითქვას, რომ გ. სკანდარნოვას ეს მარცხი სიბერის ეპოს ემართებოდა, ისიც სომხური ლიტერატურის თარგმნის დროს.

ქაბუქია, რა უქირს,
დიდი აზროვანია,
რომანსებსა გიკითხავთ,
უსხო ფრაზოვანია!

ბელინსკის ებაძება,
კრიტიკობა დაიწყო,
ძველ სახალხო მწერალსა
რაღაც კორი დაუწყო;

რალა გიჭირთ, ქალებო,
კარგი მოზხრე იშოვეთ,
მის შიშით ვინ გაგკიცხავთ,
მჭერმეტყველი იპოვეთ.

ხ ა რ დ უ ხ ი ს ინსტიტუტში
ღრმად განათლებულა,
ალარავის იწონებს—
გამპარტავენებულა!

(და სხვ. 1)

11

„გირჩევ, გრი-გრი, ქვას ნუ მესვრი,
სულელ ჰკვითა საქმეს ნუ სჭრი,
თორემ მიცნობ, კარგად იცი,
რომ ტფილისში ფინთათ გავსვრი!

გასწი, ჰპოვე შენი ტოლი,
რომ იყოს ყომრის ამყოლი,
გაზეთში რად შეეჩარე,
რათ გახდი გვარის ამყოლი.

წიგნი მისთვის მოგიძღვენი,
რომ გამიხადე საკბენი?
რაც რომ ბლაჯნე სახალხოში,
ნუ თუ არის მოსალხენი?

როგორც გატყობ კრეტიკოსნობ,
სულელ ჰკვითა ფილფიტოსნობ,
ჩემს ნათარგმნსა რომ წუნს ადებ,
გეტყობა ცრულ კორატოსნობ!

შენ გგონია, მწერალი ხარ?
ცუცუნების მღერალი ხარ!

1) იხ. „სალბინო სუფრის მოსიღერე“, 1913 წ., გვ. 18.

მაგია შენ თავგეს ვერ დაიჭერ,
 რადგან ძალზე მყვირალი ხარ.

მაგ მიქარვას არ შეგარჩენ,
 შეგახვედრებ ცუდსა კირსა,
 გივიშვილი ნუ მიხდები
 ჩალით ამოვივსებ პირსა.“¹⁾

აქ მოხსენებული „გივიშვილი“ მისი თანამედროვე და ჩვენთვის უკვე ნაცნობი პოეტი გივიშვილია! ამ ნიადაგზე მათაც ჰქონდათ ერთმანეთში პაექრობა, პოლემიკა ლექსებით. ვინაიდან ფართე საზოგადოება არ იცნობს მათ ნაწერებს, ამიტომ ჩვენ ამ ორი მგოსნის ლექსებს ცოტა „მსუქნად“ დავესესებთ.

აიხენვალდის თქმით: „პოეტებზე წერა მათი ლექსების გადმოწერას ნიშნავს“; ეს აზრი ამ ხალხურ მწერლებზე უფრო უპრიანია, მით უმეტეს რომ მათი ნაწერები, ეს „ბაზრული წიგნები“ ჩვენს მუზეუმშიაც ბიბლიოგრაფიულ იზვიათობას წარმოადგენენ.

სკანდარნოვას და გივიშვილის პაექრობა მეტად საყურადღებოა! იმ დროინდელი ბოქემური ტფილისი ამ პოლემიკაში ნათლად გამოსჭვივის. კამათი სკანდარნოვას დაუწყვია. ეს გივიშვილის პასუხიდან სჩანს:

„თუმცა შენი შემკობა მინდოდა დიდი ხანი,
 მაგრამ ვერ გიმეტებდი, ვიყავით ძველად ძმანი,
 ახლა თუ გეწყინება მე არაფერს ვინანი,
 შენ დამასწარ პირველად“... და სხვ.

დ. გივიშვილი განაგრძობს:

ხელოსანო მწერალო! ჯერ ისწავლე ქართული,
 სომხურ კილოთ ნუ სწერავ, გონება-დაფანტული,
 ხატის ქადაგივითა ყბედობ უკუღმართული,
 ცამეტი წლის, ოსტატო, ვერ იქმენ გამართული,
 მოშლილ წისქვილივითა არ გივარგა დაფქული.

იმზე ვიტრაბახებ ვისზეც ძალი გამივა,
 შენისთანა მწერალი გაცრუვდება, წამივა,
 მოდი და ვიბაასოთ, ვნახოთ ვის რა მოგვივა,
 ვინც ჩვენში დაიძლიოს შეჭამოს ხმელი თივა,
 ორი-სამი საათი ხეზე იყოს მიბმული“...²⁾

¹⁾ იხ. „სახალხო ახალი პატარა ჩანგი“, 1914 წ., გვ. 55. (ამ ლექსს ასეთი სათაური აქვს: „ჩემი პასუხი გ რ ი - გ რ ის მიმართ, რომელიც იყო „სახალხოში“ ჩემზე დაწერილი“).

²⁾ იხ. დ. გივიშვილის წიგნი: „ქარივი რით სჯობს ქ ლწულსა?“ 1878 წ., გვ. 10; როგორც ეს ლექსი, ისე ქვემოთ ნახსენები საპოლემიკო ლექსები, თითქმის ყველა შემოკლებით გვაქვს მოყვანილი. ლექსები დაწერილია მუხამბაზური ფორმით.

გ. სკანდაროვას პასუხს ასეთი სათაური აქვს:

„მოვიდა სეტყვა, დაზღა ქვა.“

„ავლაბრელო მესტვირეე, არ გებარგა სტივირო,
გეტყობა უფრო გაკლია, რომე მალლა ჰყვირო,
რადგან მებაასეპი; გაგიშავებ პირო,
ქეყანაზედ ნუ გინდა ჩემის მეტი ჭირო!“

შანჭრაქეებს გააკვირვე მაგ ბლიაძის გუდითა,
ისინი მოატყუე მაჯლაჯუნის კუდითა,
ავი ქარი გცემია დასდიხარ ბუტბუტითა,
თავს შეეკვი შეგური, ექვობ გარგებს კირო!

ხელოსანს რას დასცინი? მას აქვს მუდმივ პურიო,
ის სუყველგან იცხოვრებს, აქვს უნარის ჭურიო,
ის შენსავით არ იელის, არ წაისვამს მურიო,
დაეთრით არ მიბაჯბაჯებს, ვით წაგკისის გზირიო. 1)

შორიდან ყენს გეგხარ, როცა გხედავ კაბაში, 2)
ყველიერში დაჯექი, მოაგროვე შაბაში,
დიდმარხვაშიც წაბრძანდი სალოცავად ქაბაში,
ეგებ შნო მოგემატოს და მაჰმადის ფირიო...

სწავლაში ვის დასცინი, ვისზედა სძრავ ენასა?
ენას ძირში მოგაჭრი, მოგისპობ მაგ თქმენასა,
ამ ხნობით ვადურჩი სკანდაროვას წყენასა,
კულავ აღარ გაბედო, დაგიჯღება ძვირიო.“ 3)

დ. გივიშვილის პასუხის პასუხს ასეთი კონტრასათური აქვს:

„შე ის სეტყვა ვარ, შენისთანა ქვას მუდამ გავტვს.“

„ქალაქელო ღრიალავ, აქა-იქ რას ედები,
ზედ გეტყობა თანდათან სულელდები, ცეტდები,
თავს უშველე დროითა, არ დაგერთვას ბნედები,
გამოუშვი თავიდან ეგ ზარმაცი რეტები,
უთავ-ბოლო ლაქლაქით მოგიღლია ყბედები.“

„ავლაბრელსა მესტვირეს“ მემახი და დაუკრამ,
შენისთანა მოლექსეს, მუდამ პირსა უკრამ,

1) აქ იტულისხმება დ. გივიშვილის „ბაზარნიკობა“, როცა ის გადასახადის ასაკრეფად დაეთრით ხელში დადოდა.

2) აქ იტულისხმება ა. გივიშვილის ტანჯაცულობა: ქართული კაბა.

3) იხ. გ. სკანდაროვას წიგნი: „მსუნავი კაცი ცხ-ვ-ება“, 1879 წ., გვ. 49.

დაგავიწყებ იცოდე, რაც სამხატვრო მიგიკრამ, 1) კალამს დაგაგდებინებ, ლექსის მადს შეგიკრამ, ჯაფრისაგან ატლინკდე, თავში ირტყა კეტები.

მემუქრები თავ-ფევილავ, ძრიელაც იბერები, ბუზანკალა მგონია შენი მზგავსი ფერები; ფიჭვის ჩალას ვადარე შენისთანა მტერები, მაგ ცარიელ გოგრაში დაგბუღვია მწყერები; რას გიშეელის, სულელო, მაგათი იმედები!

შენ არ გახსოვს, ერთ ქამად, რომ იყავი ვაჟარი? რით გამოხდა, რომ გახდი მაწანწურა მხატვარი! დაგკარგვია, საბრალო, ჭკვა და ცნების დავთარი, მიპასუხე, თავ-თხელავ, შენი კვანძი აქ არი, ბუმბულის ზარბაზნებით ძრიელ მეკამათები.

მწერლობაში თავს იქებ, ხარ სახალხო პოეტი! სულელებში ჭკვიანი, ჭკვიანებში კი—ცეტი. ძველი დედაბერივით ტვენ-თხელა და ჩერჩეტი, აღარ გინდა მოქიშპეთ შენ გივი შვილის მეტი, ვით ეზოში ნაგავი მისგან აიხვეტები“. 2)

ამ ლექსის საპასუხოდ სკანდაროვამ გივიშვილს გამოცანის ახსნა მოსთხოვა:

„თუ კაი მოლექსე ხარ, მოდი დამიგდე ყური, ერთ გამოცანას გკითხავ, ამიხსენი სასური, თუ ამ აზრსა ამიხსნი პირზედ წამისევი მური, შენი ყული გამხადე, შევიქნები მსახური“.

აი, ეს გამოცანა:

გამოცანა-შუღამა გივიშვილისადმა.

(ეს გამოცანა ჯერ გაუხსნელია)

ერთ შენობასთან ერთი ხე ვნახე,
 მინამ ძირამდინ ესხა ფოთოლი,
 იმ ხესა ჰქონდა ადამის სახე,
 სიმაღლით იყო ვითარც გოდოლი.
 ოთხ წელიწადში მხოლოდ ერთხელა
 ის გამოიბამს ერთნაირს ნაყოფს,

1) აქ იტყობისხმება სკანდაროვას ხელობა: майяг-ობა.

2) იბ. დ. გივიშვილის: „მგოსანი“, 1895 წ., გვ. 78; ამავე წიგნში (გვ. 80) დაბეჭდილია „კვლავ პასუხი გ. ს.“ რომელიც „მაჯამის“ ფორმით არის დაწერილი.

გემო აქვს მწარე, როგორც ნაღველა,
მუდამ არ აძლევს იგი თვის სამყოფს.

იმ ხეს პირუტყვი არ ეკარება,
და არცა ბუღობს მასზედ ფრინველი,
მისი ნაყოფი მაშინ ცვივდება,
როცა ხშირდება ბრიყვი, სულელი.

კაი მოლექსე ხარ? მაშ ამიხსენი,
თუ ბუნებით გაქვს ნიჭი და სწავლა,
თუ რომ ამიხსნი გეტყვი ხარ ბრძენი
და თუ არა და... მონახე თავლა. 1)

გივიშვილმა ეს ბუნდოვანი „გამოცანა“ ვერ ახსნა. ამ გამოცანის საიდუმლო ორივემ საფლავში თან ჩაიყოლა. ბაზარში კი ხმა იყო გავრცელებული, „ხედ“ იგულისხმება გივიშვილი, რომელმაც თავის თავზე ველარა სთქვა, ეს „მწარე ხე“ შე ვარო.

ასეთი იყო სკანდაროვას ლანძღვის მეთოდები.

დ. გივიშვილი ბრაზობს:

„რას ეწვალები, ოსტატო, რად მიწვევ კონკურენციას?
თავს გაუფრთხილდი, თორემა დაგმართავ ინფულენციას.
გზა-დაკარგული კაცივით არ იცი საით დასდინხარ,
ახ, შენ გონჯებში—ფუჩქო და ბრიყვებშია—ვარდი ხარ.

შემდეგ დასძენს: ეგ გამოცანა იმიტომ მოიგონე, რომ კამათის საფანელი შემოგაკლდა ისევე, როგორც აშულს სასიმღერო სიტყვები შემოაკლდებო:

„აშულს რომ შემოაკლდება
სასიმღეროთა სიტყვები,
„ნეინიმ-ნეინიმ“ დაიწყებს
და ყურს უგდებენ ბრიყვები!“

მართლაც, რომ მათ კამათს ბერი „ყურის მგდებელი“ ჰყავდა. მათ ლექსებში მაშინდელი ტფილისის ნერვი და ყოველდღიური ცხოვრება ნათლად მოჩანდა. ამ ლექსიურ პოლემიკის დროს ხალხი ორ ბანაკად იყო გაყოფილი, დედავდა, ზიზზიმებდა და დიდის ხალხით ადევნებდა თვალყურს ამ ორი პოეტის შეხლა-შეკამათებას. ტფილისის ლიტერატურულ ბაზარში ეს ორი მოპაექრე მეოსანი პოეზიის გრდანელი და ესეზუა იყვნენ. ხალხი მათ წიგნებს იტაცებდა, კითხულობდა, მსჯელობდა, იცი-

1) იხ. „საარშიეთ სარე“, 1890 წ., გვ. 62.

ნოდა, ჩხუბობდა,—ერთი სიტყვით, სკანდარნოვასა და გივიშვილის პოლემიკაში მთელი მაშინდელი ბაზარი იყო ჩათრეული.

ამ კამათმა პროვინციაშიც პპოვა გამოხმაურება. ერთმა თელაველმა მღვდელმა, რომლის გვარიც ვერ გავიგეთ, მთელი წიგნი დასწერა ამ პაექრობის შესახებ. იგი გივიშვილს წაესარჩლა. სკანდარნოვა ეხლა ამ მღვდელს მოსდგა: „ჩვენს საქმეში, ძმობილო, ბრიყველად ეჩხირები“—სკანდარნოვას პასუხს ასეთი სათაური აქვს:

თელაველ მწყერაძეს

(ეს ლექსი გადიკითხე, როდესაც რომ გეცალას)

თელაველო მწყერაძევე, ნეტა ვის ეძალები?
 წინ წამოდექ, მეჩვენე, ნეხეში ნუ იმალები,
 ვაჟკაცივით გამოჩნდი, ენახო შენი ძალები,
 რომ იმგვარად აგკიდო ნახშირისა ცალები.

ვინა ხარ? ვინა გდინხარ? რომელ მთის და ბარისა?
 როგორც გატყობ ყოფილხარ დიდყურაანთ გვარისა,
 პირს ლოხტა გაგწყვეტია, არ ღირს ხარ აბჯარისა,
 უგზო-უკვლოდ დარბიხარ, დაგკარგვია ნალები.

ნაბდის ქუდით დადიხარ, სალამურით პირშია,
 თუ რომ ქეიფს ისურვებ—წახვალ ჭანდრის ძირშია,
 თხის შილაფლაესა სკამთ ღზინშია თუ ჭირშია,
 უთავ-ბოლოდ ღრიალემათ: „ვარხი-ვარალალები“

(და სხვ. 1)

აი, ასეთმა ლექსებმა, ამგვარმა უნებლიეთმა ხერხმა ხალხში კითხვის სურვილი დაჰბადა. ამ პოეტებს გამოუჩნდა მრავალი კარგი თუ უვარგისი მიმდევარი და წამბაძველი: ღვინოევი, დიმი. ნადროვი, ჩაქუჩ-ოღლანი, ყაზახ-ოღლანი, მცაკაენ წითლავიშვილი, მ. ახპატელოვი, გრიგორიან-ყაზახელი, დავით ლაზარევი, ხოილია სარქისა, სერგეი საამოვი, სტოპა მეთევზეშვილი, გიგო კამბეჩუაშვილი, სოგრატ ხუსკივადე, ვანო ესალოვი, ნინა ნავტიკოვი, ბ. ახოსპირელი (პირველი პერიოდი მისი მოღვაწეობისა), ნინო ყარანგოზიშვილი, მექათმე გეურქ სარქისოვი, გეურქ

1) იხ. „პასუხად თელაველ მწყერაძეს“, 1880 წ., გვ. 2. (ამ წიგნის გარეკანზე თხა დახატულია); ასეთი კამათი ძველი მწერლობიდან მომდინარეობს. გაიხსენეთ ბესიკის და ქაბუა ორბელიანის პაექრობა (იხ. სერგო გორგაძის „ბესიკი“, გვ. 183, 185). ბესიკს საშინელი ცუდი სიტყვებით ღანძლავს ვილაც უცნობი პოეტიც (იხ. ე. თაყაიშვილის „Описание“, ტ. II, გვ. 452). ასევეა ვალანძლული ვინმე კოჭლი საჭაკა პოეტ შაქაროდლანის მიერ (იხ. „სალხინო საზანდარი“, 1870 წ., გვ. 96) და ლადო აბაშიძე მიერაც ყორღანიშვილის მიერ (იხ. მ. ყორღანიშვილის „ლექსნი“, 1881 წ., გვ. 103).

მატინიანცი, ა. მაწანწრელი, არშაკ აკოფოვი, მერაბ ყორღანოვი, ხუდავერდოვი (ანტონ განჯისკარელის ნამდვილი გვარი), ზარ. ხატისკაცი, ი. ივანოვი, ვასილ ელიგაროვი, ნესტორ აბაშიძე, გრ. ხითაროვი, გ. ფარადაშვილი, ყაზარა ახალგორელი, პახვალა ლიფონავა და ზოგიერთი დღევანდელი მუშა-მწერალი, რომელთა შესახებაც ქვევით გვექნება ლაპარაკი. ყველა აქ ჩამოთვლილ ავტორებს დაბეჭდილი აქვთ საკუთარი ლექსების წიგნი.

ერთი სიტყვით, ვისაც შეეძლო წიგნის კითხვა, ვისაც შეეძლო ლექსის დასწავლა, თავის თავს მოვალეთ სთვლიდა, სკანდაროვასთვის წიგნადა და გივიშვილისებურად დაეწერა. გაჩნდნენ მეორე ხარისხოვანი გამომცემელები და მოეფინა ქუჩებს:

1. „ყასაბ მიხუას დახჩობა მტკვარში“,
2. „ეს ნინა სჯობს, იმ ნინას“,
3. „ვერელი ვარინკას ქება!“,
4. „გალექსილი რეცეპტი შუშანიკ ჩაიფხანოვს“,
5. „აქეთ ნუში, იქით ნუში, შიგ კარავი ჩამოუში“,
6. „სად შენა და სად მარუსას თვალები?“,
7. „არ შეგცივდეს, ბარაშკაჯან!“ და სხვ.

ზემორე ჩამოთვლილ მწერალთა პლედანიდან ორიოდე პოეტი თუ შერჩა მწერლობას, დანარჩენებს კი, თავიანთი ხანმოკლე არსებობის მანძილზე, არა ჰქონიათ დიდი ნაბიჯები; იყო მხოლოდ გაფანცკალები. ეს პოეტები თავისავე პირველ წიგნებს თან გადაჰყვინენ.

თვით დიმიტრი მაჩხანელიც—ავტორი „ძმური ნუგეშისა“—ეგზევა ამ ეროტიულ ლექსების ვაკხანალიაში და ისიც ჰბეჭდავს წიგნებს: „ახალი სიზმარი“, „სიყვარულის კონა“ და სხვ. მისი პირველი ლექსების სათაურები ყველა გარითმულია:

„ნადირობა ვისაც გვინდა,
ფეხი სამარეში გვიღვა,“

„ვუძღვნი ქალებს,
ჩემთან მწყარალებს,“

„თუ რომ ქერივი ჯეილია,
ჩემთვის უფრო ხეირია!“

აი, მისი პოეზიის „სკანდაროვასებური“ ერთი ნიმუში:

- „ახ, ქალებო დაგწყველოთ, ღმერთთან გახდით კრულია,
ჩემი ჯიბის ბარაქა თქვენგან დაკარგულია,

სუყველაფრით კარგი ხართ, არა გაქვთ—რა წუნია,
 უფულოთ არ მეძახით დამიჩაგრეთ გულია.
 სულ იძახით ფულია, ვისი მოგებულა?
 ნეტავი რაში გაძღვეთ, ამოგერთვით სულია.
 —ნადიროვჯან, მობრძანდი, თუ რომა გაქვს ფულია,
 და თუ ფული არა გაქვს, ეგ გზა დასაბრუნია.“¹⁾

ბ. ახოსპირელიც (1880—1921) ვანიცდის ბაზრული-ლიტერატურის ზეგავლენას. იგიც აცუღლუტებს კალამს არა პირდაპირი მოწოდებით, არა მათი იდეით გატაცებული, არამედ „შიბრის ხათრით“. იგი სხვა-და-სხვა ფსევდონიმებით (გვირიტი, ნამი და სხვ.) ჰბეჭდავს სახალხო წიგნებს: „გეურქაღა და შანტაისტები“ (5 სერიად), „ბორნის დაღუპვა“ (მემწვანილე ფაფუკას ნაამბობი), „გალექილი მოლამასრადინა“, „გერმანია რუსეთთან შერიგებას თხოულობს“ და სხვ.; ამ წიგნებში ბაზრის ყოველდღიური ქირ-ვარამია აწერილი. მგ., უკანასკნელ წიგნში ავტორი იმ დროს ეხება, როცა გერმანია რუსეთთან ზავს აპირებდა და ყველაფერს თავისკენ ითლიდა. ახოსპირელი ასე მსჯელობს:

«ეს იმას ჰგავს, ერთმა კაცმა
 რომ ურჩია მეორესა:
 რაც ლორი გყავს, მე მომეცი
 და გიშოვი მელორესა;
 მან მიუგო: დალოცვილო,
 ტვინში ხომ არ გებოლება,
 და მელორე რაღად მინდა,
 თუ ლორი არ მეყოლება?»

ქართველი ინტელიგენცია ამგვარ წიგნაკებს არც აქებდა და არც ჰკიცხავდა! „ჩვენ უნდა მივიღოთ ხალხის სახე დროებით,—ამბობს ძველი „მნათობი“,—რომ როგორმე დაუახლოვდეთ მას და პირი არ განარინოს ჩვენ გან... ჩვენ სიამოვნებით უნდა უყურებდეთ ღ ვცდილობდეთ ამგვარი წიგნების გავრცელებას, რომელსაც ხალხი ჰკითხულობს. აქ პირველი საქმე—კითხვის შეჩვევა...“ ან: „შეიძლება ეს ლექსები (იგულისხმებოდა გიორგი სკანდაროვას „გამო, მწეო!“) სიყვარულზე უსა-

¹⁾ იხ. „ახალი სიზმარი“ დიმიტრი მიხეილის-ძე ნადიროვისა, 1880 წ., გვ. 74. შემდეგ დ. ნადიროვი საშუალო ლექსებს სწერდა სოფლურ ყაიდაზე დ. მახჩანელის ფსევდონიმით. მისი ერთი ლექსი: „ტურფავ, მოდი ნუ ხარ მტრულად, შემოვსახბოთ ქართველურად“—სიმღერად გადაიღო ნ. სულხანიშვილმა (1872—1919).

ფუძვლო გარდაცემ-გარდმოცემა, მაგრამ ამაების ერთბაშად აღმო-
ვხვრა ხალხში შეუძლებელია“—ო. ¹⁾)

შემდეგი თაობა ამ ხასიათის ლიტერატურას უფრო კრიტიკულად
უყურებდა.

წ. კ. ს. კრებებზე შალვა მესხიშვილი ასე უსაყვედურებდა
გამგეობას: „ჩემის აზრით, საზოგადოების მიზანი მარტო წერა-კითხვის
გავრცელებით არ განისაზღვრება; დიდათ საჭიროა ხალხისთვის
დროის შესაფერი წიგნები გამოიცეს... იტყვი: ფული არა
გვაქვსო, მაგრამ კარგი წიგნი ხარჯს ყოველთვის აინაზღაურებს. დღეს
ხალხს საკითხავი წიგნი არა აქვს, იგი: „არ შეგცივდეს, ბარაშკა-
ჯან“—ისთანა წიგნებით იკვებება.“ ²⁾)

ასეთი ლიტერატურული ჟანრის მოწინააღმდეგენი არამც თუ აქ,
საქართველოში, არამედ საქართველოს გარედაც იყვნენ.

სტამბოლში გამოვიდა ერთი წიგნი „ყვავილების კონა“, რომელსაც
ოთხი ინიციალი უზის: მ. ი. მ. გ. (ჩვენის აზრით, ამ წიგნის ავტორი
უნდა იყოს მღვდელი ივანე მესხი გვარამაძე). ამ წიგნის წინასიტყვაობაში
ვკითხულობთ: „ახლანდელმა შემოსულმა რომელიმე ლოთური სიმ-
ღერების წიგნებმა და სხვა ამათ ნაირადა ყრმათა ფიქრისა და
გულის მომწამვლელმა ზოგიერთმა ბროზურებმა გარყვნეს სრულიად
გული და გონება ახალ მოსწავლე ყმაწვილებისა იქამდინ, რომ აღარ
ჰკადრებთ სულისა, ხორცისა და მამულის სასარგებლო სწავლებისა

¹⁾ იხ. „მნათობი“ 1869 წ., ნომბ-დეკემბ. გვ. 6, 7.; სკანდაროვას სიმღერებს იმ ხანებში
მეტოქე არა ჰყავდა. იგივე „მნათობი“ სწერს: „ხალხის მომეტებული ნაწილი ისევ „ან, თვალე-
ბოს“ მღერის და, როგორც ეტყობა კიდევ დიდხანს იმღერებს“ (იხ. „მნათობი“, 1869 წ. სექტ-
ოქტ.; გვ. 51).

²⁾ იხ. „ნაგარიში ქ. შ. წ. კ. ს-ების მოქმედებისა“, 1912 წ. გვ. 25.

„ბარაშკა“ ჩემია! ეს ლექსი, რომლის რამდენიმე ნაწყვეტიც ამჟამად ჩემს „საიათნოვაში“
მაქვს მოთავსებული (გვ. 65), მართლაც, ხალხში მეტად იყო გავრცელებული. ვფიქრობთ, რომ
ამ ლექსს ისეთი ზიანის მოტანა არ შეეძლო, როგორც, მაგალითად, იმ ლექსებს, რომელთა შესა-
ხებზე ზევით ვლაპარაკობდით (—იხ. ამ შრომის გვ. 110). ეს „ბარაშკა“, 1908 წლიდან რამდენიმე
შერეულ გამოცემაზე გამოვიდა. 1910 წელს გრ. რობაქიძის საღამოზედაც წავიკითხე
(1910 წ., 8 მისი), ასე რომ სრულიად უსაფუძვლო იყო ჩვენი პოლემიკის დროს, გრ. რობაქიძის
შენიშვნა: „გრიშაშვილის ერთი ხეირიანი ლექსი ჰქონდა („ბარაშკა“) და ისიც მისი ეხლანდელი
სიტყვით (საიათნოვაში) სხვისი ყოფილაო“ (იხ. „საქართველო“, 1918 წ., № 221). საქმე ის არის,
რომ ამ ლექსს,—როცა საიათნოვაში მოსათავსებლად დამპირდა,—ხალხური ვუწოდებ, ვინაი-
დან, როგორც აღვნიშნე, იგი ხალხში მეტად იყო გავრცელებული და მისი ავტორობა მაინცა-
ბა-მაინც არ მეხარბებოდა. ამ ლექსს, როგორც პოეტის პირველ ნაბიჯს, ჩემს ბავშვურ შეცდო-
მათ ვთვლიდი (არც ჩემს ლექსთა კრებულებში მომითავსებია). განსაკუთრებით არ მიყვარდა ეს
დამახინჯებული რუსული სიტყვა „ბარაშკა“. დღეს კი, ამ წიგნის დაწერის დროს, ჩემს
ბავშვურ შეცდომებსაც სიამოვნებით ვიკონებ.

მიღება... ამ გვარ სავნო მოვლენებაების წამლის დასადებლად დავსტამბეთ
 ეს რჩეული ლექსების წიგნი:“...

აი, ერთი ნიმუში ამ „დალექსილი-რჩეული“ ნაწარმოებისა:

„ბუკის ტკრციალი მოისმა, აღსდგ ყვარყვარ, ჰა, ხმალი,
 ნახე სამსხეს რა ზარია, რა ჭირი ჰსჯით სამალი,

გვალე განიგე დროით რა არი,
 ჯარს სითკენ იკრებს მხედართ მთავარი,
 ხმა გადიადდა ალაშათია;
 ჰგავს საქმე ძნელი საკამათია;

ოცხის ციხის თავი ხმოზდის,
 მურვან-ყრუ საომრად მოდის;

აუკლიათ ტირია,
 სომხითი და კვლავ სირია,
 აწ თავი კლარჯეთს მოყვია,
 ნაენები ბევრი უყვია;

მოკრბით ჯარი,
 მესხ-აჭარი,
 ნუ გაქვთ ჯავრი,
 გვიძღვის ჯვარი,
 ქრისტეს ჯვარი“ და სხვ.¹⁾

ამგვარ ლექსებს კიდევ რომ ჰქონოდა აღმზრდელობითი მნიშვნე-
 ლობა, მაინც თავის დანიშნულებას ვერ მიაღწევდა. მღვ. გვარამაძე
 „ამაოდ დამაშვრალა“, მისი ლექსები ვერ დაჩრდილავდა სკანდაროვ-
 გივიშვილის „ლოთურ სიმღერებს“. ხალხი, რომელიც თათრის მოედანს
 არ გასცილებოდა, რასაკვირველია, ვერ მიიღებდა ისეთ შაირებს, სადაც
 მისთვის უცნობ „ყვარყვარებზე“ იყო ლაპარაკი. ტფილისის დაბალი
 მოსახლეობა ეტანებოდა იმგვარ ლექსებს, სადაც მისი ნათესაური გარემო
 იყო აღბეჭდილი, და ამ ფონზე მისთვის ნაცნობი პორტრეტები მოსჩან-
 დნენ. რასაკვირველია, ასეთი მძიმე სტილით დაწერილ „რჩეულ ლექსებს“
 ხალხი ამჯობინებდა თავისთვის გასაგებ შაირებს და იგივე სიამოვნებით
 კითხულობდა პოლემიკას ისეთ საჩოთირო საგანზე, როგორცაა, მაგალი-
 თად, „რა სჯობია, ქვრივი თუ ქალწული?“

გ. სკანდაროვას სიმპატიები ქვრივისკენ იყო:

¹⁾ ივ. გვარამაძე (1831—1912): „ყვევილებს კონა, გინა რჩეული ლექსები სასარგე-
 ბლოდ ახალგაზდა ყმაწვილ კაცთა“, 1878 წ., კონსტანტინოპოლი, გვ. 8.

„მისთვის მიყვარს ქვრივი მე,
ყოფა-ქცევით ზრდილია,
ჩემი დარდი მას ესმის,
რადგან გამოცდილია;
თვალზედა, ლალზედა,
შენ კარგი ხარ ქალზედა!

საცა ვიყო მოგნახვე,
მოვკვდები—დაგინახვე,
მერწმუნე, ცხონებულზედ
მე უკეთ შეგინახვე!
თვალზედა, ლალზედა!
შენ კარგი ხარ ქალზედა!“

და სხ. 1)

დ. გივიშვილმა ამ ლექსის საპასუხოდ მთელი წიგნი გამოსცა, რომელსაც ასეთი პოლემიკური სათაური აქვს: „ქვრივი რით სჯობს ქალწულსა?“ გივიშვილი, სკანდაროვას „ქვრივის“ დასაპირისპირებლად და საწინააღმდეგოდ, ამბობს:

„რას ვაქნევ ბედ-შეცვლილსა,
ვარდს, ფოთოლ-გადაშლილსა,
სხვა ბულბულის ნისკარტით
მრავალჯერ დაკორტნილსა?
ქალწულსა ასულსა,
ვუძღვნი გულსა და სულსა.

ქვრივს არა აქვს მინდობა,
ძნელია მისი ცნობა,
რადგან სხვასთან ჰქონია
პირველი მეგობრობა.

ქალწულსა ასულსა,
ვუძღვნი გულსა და სულსა“

და სხვ. 2)

საკურადღებოა, როგორ გადადიოდა ხალხში სკანდაროვას დ. გივიშვილის პაროლი: „ქვრივი!“ „ქალწული!“ და როგორ იმსქვალეობდა ეს აუდიტორია იმავე ზრახვებით, რაც ამ ორ მოკამათე პოეტს ამოძრავებდა. რასაკვირველია, ტფილისის დაბალ წრეებს ასეთი თემებიც ახალისებდა და აღელვებდა. ქალაქელებმა ეს გადმოსროლილი პაროლი ორივე ხელით მიიღეს. მათ „ქალწულისა“ და ქვრივის“ სახით ახალი სალაპა-

1) იხ. „სალხინო საზანდარი“ (მეოთხე გამოცემა), 1912 წ., გვ. 236.

2) იხ. „ქვრივი რით სჯობს ქალწულსა“, 1878 წ., გვ. 4.

რაკო საგანი გაიჩინეს და რატომ არ უნდა ებაასნათ? ხალხი ამ შემთხვევაშიაც ორ ჯგუფად გაიყო: ზოგი ქალწულს აძლევდა უპირატესობას, ზოგი ქვრივს, ზოგი სკანდარნოვას მიემხრო, ზოგი—გივიშვილს; ეს ლექსებიც გადაიქცა ფრთიან სიმღერებად და მთელი ქალაქი მღეროდა ამ ახლად აღძრულ ეროტიულ საკითხზე. ¹⁾ წარმოიდგინეთ, თვით სამგლოვიარო ლექსებსაც კი, რომლებსაც ახლად გარდაცვალებულ თვალსაჩინო მოღვაწეებს უძღვნიდნენ, ამგვარი ორმაგური სათაური ჰქონდა:

ღექსი ბრძოლის გეგზე დაღუპულ დათავო ბეჟუთაგზედ,

რომელიც იმღერება „ქვრივო, მიჰვარს ლხენა მე“-ს ხმაზე.

და სხვ.

მართალია, ძველად ქვრივის უპირატესობა იმაში მდგომარეობდა, რომ „ქალწული დედას უნდა დაჰკითხებოდა საქმროს ამორჩევაზე და ქვრივი კი თვით ირჩევდა,“ ²⁾ მაგრამ სკანდარნოვა ქვრივში სულ სხვა ღირსებას ჰხედავდა! მისი „ქვრივი“ არ იყო ის ქვრივი, რომელსაც ამქრის წევრები ძმურ დახმარებას უწევდნენ, როგორც უბატრონოდ დარჩენილ ადამიანს; გ. სკანდარნოვა, როგორც ეროტიული სიმღერების „უსტაბაში, ქვრივს ლირწის თვალებით შესციცავებდა.

ეს იყო მისი სექსუალური პოეზიის იდუმალი შტრიხი.

გივიშვილისა და სკანდარნოვას კამათი დროებით შესწყდა. ოთხმოციან და ოთხმოცდაათიან წლებში პარალელურად ხალხში სხვა მიმდინარეობა ჩაისახა. გაჩნდნენ მუშა-მწერლები, რომელნიც, მართალია, ქალაქის ბაზრულ პოეზიის წიაღში აღიზარდნენ, მაგრამ მათ იდეურ მიმართულებას სულ სხვა გეზი მიეცა.

ვიდრე ამთხედაც ვიტყოდეთ ორიოდ სიტყვას, ნება მიბოძეთ, სკანდარნოვას და გივიშვილის საპაექრო ლექსების ციკლი დავამთავრო.

მკითხველი შეამჩნევდა, რომ ჩვენ ამ ორ პოეტს არ ვაცალკევებთ; ამ შემთხვევაში მათი ცალ-ცალკე გარჩევა და დანასიათება შეიძლება მეტიც იყოს, რადგანაც გივიშვილი და სკანდარნოვა, მიუხედავად მათ შორის არსებული „სამკედრო-სასიკოცხლო“ ბრძოლისა, მაინც „ერთსულ და ერთხორცი“ იყვნენ.

¹⁾ „ქვრივის ლექსები“ იმღერებოდა „ნობათ ხანუშის“ ხმაზე.

²⁾ გრ. რჩეულოვაი (1820—1877): „ქვრივის ლიმონები“ ი. გრიშაშვილის წინასიტყვაობით, 1926 წ., გვ. 39.

ჩვენს ხელთ არის გივიშვილისა და სკანდაროვას ავტოგრაფები,¹⁾ საიდანაც სჩანს, რომ მათი კამათი სიბერის დროსაც არ დამცხრალა. 1878 წელს დაწყებული კამათი 1904 წელს განახლებულა. თუ წინათ ამ ორი მწერლის პოლემიკა ლიტერატურულ ნიადაგზე იყო წარმოშობილი, ესლა პირადი კინკლაობის, წაძახილის და ინტიმიური ცხოვრების წვრილმანი ხასიათი მიეცა. მიზეზი სადა და უბრალო იყო:

ალბათ, არა ერთხელ გინახავთ საფლავის ქვაზე ამოჭრილი ეპიტაფია. რადგან ხალხში მიღებული იყო, მკვდარი ავად არ უნდა მოიხსენიოთო, ქირისუფლები მწერლებს უკვეთავდნენ გალექსილ ხოტბა-წარწერას გარდაცვალებულის საფლავის ქვაზე ამოსაჭრელად (კოდეა გამეღვანებული სჯობია და მეც კი დამიწერია ასეთი ეპიტაფიები ჩემი ბაღლობის დროს).

ქალაქის განაპირა უბნების სასაფლაოთა „ქვათა ლაღადი“, ეს თავისებური ხალხური პოეზია, რომელიც ამ წიგნის გამორჩენილ კარად უნდა ჩაითვალოს, მეტად საყურადღებოა და დამახასიათებელი... ამგვარი ეპიტაფიების გალექსეს, რასაკვირველია, სკანდაროვაც და გივიშვილიც მისდევდა. ქირისუფლები ყოველთვის სცდილობდნენ რომ თავიანთი მიცვალებულები ცნობილი პოეტის ლამაზი ლექსით „გაბატოისნებულებიყო“.

„თვრამეტი წლის ახალგაზრდა უმურაზოდ გავიარე,
საქორწილოდ გამოხადებულს წილად მერგო ეს სამარე.“ და სხვ.

ერთი ამგვარი წარწერა, როგორც სჩანს, შეუკვეთნიათ გივიშვილსათვის. მაგრამ შემკვეთელს დავით გივიშვილის ეპიტაფია დაუწუნია და გ. სკანდაროვასი—მიუღია.

ეს პატარა მიზეზი საკმარისი ყოფილა, რომ ძველი იარები ხელახლა გახსნილიყო. აი, ეს უკანასკნელი ლექსებიც:

¹⁾ ეს ავტოგრაფები გადმოგვცა ი. ვ. ბ უ თ ლ ი ა შ ვ ი ლ მ ა, რომელსაც თავის მხრივ გამოუერთმევია მწერლობის მოყვარულ „შაფჩიკ“ სა მ ს ს ო ნ ა ს ა თ ვ ი ს. მეტად საინტერესოა ის გარემოება, რომ გივიშვილ-სკანდაროვას ლექსები ბოლო დროს ამოვიდა ქალაქის ღრმა სარდაფებიდან და თამაშმევის ქარავსლის ნოქრებს დაურიგდა. ეს „შაფჩიკები“, იყვნენ ყარაჩოღლების მესამე მოდგმა (მეორე მოდგმად ჩვენ კინტოებს ვთვლით). ეს ნახევრად გაინტელეგენტებული კინტოები რაღაც უღიმილამო და უნიათო ხალხი იყო. ესენი ქარავსლაში ვაქრობდნენ საწერილმანო ნივთებით, მათი მუშტრები განსაკუთრებით მანდილოსნები იყვნენ და ამიტომ შეთვისებული ჰქონდათ ქალური მანერები; ამ „შაფჩიკებზე“ სუფელიორმა ნ. ვ ა ლ უ ს ტ ო ე შ ა (1865—1900) სამ მოქმედებთან პიესაც დასწერა: „არკადიას სადილი“, რომელშიაც მომქმედ პირებად ნამდვილი ხალხი გამოიყვანა თავისი ზედმეტ სახელებით: ტლაპანა არკადია, საბაკა სა მ ს ს ო ნ ა, ვენსკი-შიკი ი ო ს ე ბ ა, უფულო ს ო ლ ო მ ო ნ ა, დედალ მ ი კ ი ჩ ა, ქაფჩა გ ე უ რ ქ ა, დედისერთა ბ ა გ რ ა ტ ა, კუზიანი შ ა შ ა, ფიზიკა ი ა გ ო რ ა და სხვა. ამ პიესამ დიდი აღიარებით გამოიწვია... იგი რამდენჯერმე წარმოადგინეს ჩვენს სცენაზე და თეატრში ყოველთვის ანშეღავი იყო. პიესა „არკადიას სადილი“ გალექსა მუშა-მწერალმა ნ ი კ ო ი ტ რ ი ე ვ მ ა.

გ. სკანდაროვა სწერს:

ამ ლექსს უძღვნი მაკრინე გრიგორაშვილს
 (გივიშვილს)

ამით ვათავებ მასთან ალებ-მიცემას;

დე, ჟამ-პაპას შეიღმა სერგომ და სამსონამ
 გარჩიოს ეს ჩემი უკანასკნელი პასუხი.

აბლაბუდა ბლიაძე, დაგკარგვია ყაფია,
 დაგიწუნეს ილოს ცოლის ქვისა ეპიტაფია!
 ბეი უკან წაგართვეს, თავს დაგასხეს ლაფია;
 ყველამ წუნი დაადო ჭუჭი იყო, თაფია,
 რა კი ჩემი მიიღეს, მუნ გაგიწყდა ძაფია!

არ გესმის ვით მიკბინო, ქიჭინაზე სკდებო;
 ლამის ჭკვით აიწიო, ჯაერით გულს ასკდებო,
 წარამარა წერითა ჩემთან რას გახდებო!
 იძახი: „ბებერი ხარ!“ შეიდ ნაბაღზე ვხტებო,
 შენისთანა მესტვირეს საკრივით დავხვდებო.

წადი, შენს თავს უშველე, ცოდვანი მოინანე,
 ეგ შენი ავკაცობა მე მიამბო მაკრინემ,
 თუ როგორ ექცეოდი... სიმთვრალით ჩაიღინე!
 ის სულ წინდას გიქსოვდა, სიყვით არ ისმინე,
 ითვრებოდი და სცემდი, ცხარე ცრემლი აღინე,
 მის ცოდვა არ შეგრჩება, რაც მასთან მოილხინე.

ხარშოვნიკად რომ იყავ, შეგიყვარდა ფითიო,
 ლოთობისთვის შენ ცოლმა მოგაკენიტა თითიო,
 | | მოგიჭირა, დაიწყე ხითხითიო,
 მეზობლები დაესწრენ; „რად ჭყიოდი, რითიო!“
 ქალაქში ერთი არის შენი მაგალითიო!“

შემდეგ გ. სკანდაროვა ეხება დ. გივიშვილის ოჯახურ ცხოვრებას,
 მის დავალიანებას („შენს ვალებს მე მთხოვენო“) და ყოველ სტრიქონში
 სჩანს „შეგობრის ხელი მსახვრალი“

დ. გივიშვილი უბასუხებს:

სკანდაროვ, ჰუნარ, ჰუნარ, შე ჯანბაზის მსახვარა,
 გარყენილო, ჭუჭყიანო, ენა-მყრალო, ტარტარა!
 მწერლობას გეკითხები, რას როშავ წარამარა,
 ჩემს ვალთან რა ხელი გაქვს, შე ჩერჩეტო, თავქარა?

რას კითხულობ ჩემს ვალებს? ღმერთი ხომ არ გაწვალებს?
 ვინ არის ის ოხერი, შენ ვინა გთხოვს ჩემს ვალებს?
 მწერლობით მებაასე, დაგიყენებ მაგ თვალებს,
 კალამს დაგაგდებინებ, გაქმევე სირცხვილის ალებს!
 მწერლებში თავი მოგაქვს, ნეტა ვისი ტოლი ხარ?
 მწერლობისა რიცხვიდან შორს-შორს გასასროლი ხარ;
 იმათი პაპიროზის დანამწვარის ბოლი ხარ,
 სწორედ გითხრა, მწერლებში უციფირო „ნოლი“ ხარ.

ასეთი იყო ამ ორი თვალსაჩინო პოეტის შემოქმედება. ჩვენ უმთავრესად გივიშვილისა და სკანდაროვას საპოლემიკო ხასიათის ლექსებზე შევეჩერდით, რადგანაც ეს ფორმა იმ დროინდელი მწერლებისთვის დამახასიათებელი იყო. გივიშვილი და სკანდაროვა პაექრობდნენ, იმიტომ, რომ ეს პაექრობა ხალხს მოსწონდა! გივიშვილისა და სკანდაროვას ლექსებში თქვენ ვერ იპოვით ვერც პატრიოტულ რომანტიკას და ვერც რევოლუციონურ მოტივებს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად მათ მაინც გააღვიძეს წიგნის ბაზარი და ხელი შეუწყეს წიგნის შექრას ხალხის გულის სიღრმეში; არავისთვის არ უნდა იყოს სადაო, რომ მათ თავიანთი უცნაური სტილით დაწერილი ლექსებით „ანბანი“ შეიტანეს ქალაქის დაბალმოსახლეობაში—ხელოსნებში, შეგიზღებში, ნოქრებში. გივიშვილისა და სკანდაროვას წიგნებში მკაფიოდ იყო აღბეჭდილი ბაზრის ყოველივე წვრილმანი, მისი ნიუანსები, მისი ყოველდღიურობა და... ბაზარსაც წრფელი სიყვარულით უყვარდა ეს ორი ბოჰემისტი პოეტი, ეს ერთი მედალონის ორი ძვირფასი სახე.

„გვეყოფა თითქმის პოეტებიცა,—
 ესლა გვეჭირია მოქალაქენი“¹⁾

ახალმა ეპოქამ ახალი მოთხოვნები და ახალი ხალხი წარმოშვა. ბატონყმობის მოსპობის შემდეგ რუსეთში დაწყებული მოძრაობა საქართველოშიც გადმოვიდა. ერში განთავისუფლების იდეა გაიფანტა.

ხალხს ისე აღარ აინტერესებდა ყარაჩოლული რომანტიკა, ეს ხალხინო და „საამოდ სასმენელი“ ლექსები. თუ წინათ მუშები და ხელოსნები თავიანთ ამქრის მეტს არავის ამჩნევდნენ, ესლა ესენი ნაროდნიკებს და ნაციონალ ხალხსაც ეცნობიან, თუ წინად ტფილისის ბოჰემურ შაირებს ისმენდნენ, ესლა პოლიტიკური შინაარსის წერილებსაც ეწაფებიან.

ტფილისის ჟანდარმერიის არხივში ასეთი ცნობაა დაცული:

„აგენტი ტფილისის ჟანდარმერიისა, ვინმე ივან აკლადსკი, რომელმაც მეტი წილი თავის ცხოვრებისა ფარულ პოლიციის სამსახურში გაატარა და ამავე დროს რკინის გზის მუშათა დეპოში ზეინკლად მსახურობდა, იმდენად მოხერხებული გამოდგა, რომ თვით მუშებიც ნდობით ეკიდებოდნენ და რევოლიუციონური წრის მთავარ ხელმძღვანელადაც იყო არჩეული. აი, სწორედ ეს ივან აკლადსკი, 1883 წელს ასეთ ცნობას აწვდის ტფილისის ჟანდარმერიის უფროს:

„...რაც შეეხება მუშებს, მე ვალდებულად ვთელი გაცნობობთ, რომ უმეტესი ნაწილი განვითარებული არიან და დიდ ყურადღებას აქცევენ იმპერიის პოლიტიკურ განწყობილებას. იმ გაზეთის ნომრებს, სადაც პოლიტიკურ პროცესებზე წერილებია მოთავსებული, პირდაპირ იტაცებენ.“²⁾

ტფილისის აქეთა მხარეს კი, სახელდობრ, ორთაქალის რაიონში, ქალაქის მდებარე ხალხი მირზოევის საფეიქრო ქარხანაში მუშაობდა.

¹⁾ ნეკრასოვი (იხ. კირილე ლორთქიფანიძის „ჩონგური“, 1864 წ., პეტერბ. გვ. 17).

²⁾ იხ. „Былое“, 1924, გვ. 95.

პ. უმიკაშვილი, ამ ქარხანაში პირველად შესულ ქალაქის ახალგაზრდობას ასე ახასიათებს: ეს ჩვენებური ქალაქის ბიჭები ძალიან მარდობას იჩენენ, გამჭრიახობას და თავიანთ საქმეში საკმაოდ გაოსტატებულიან“-ო. ¹⁾

მაგრამ ეს „გაოსტატება“ ხელს არ უშლიდა, რომ „ჩვენებური ქალაქელი ბიჭები“ გაფიკულიყვნენ და მანქანების ირგვლივ გამაფრთხილებელი ღობის შემოვლიება მოეთხოვათ. ამ პირველყოფილ მანქანების წყალობით, თვე ისე არ გაივლიდა, რომ რამდენიმე მუშა არ დასახიჩრებულყო და მომუშავე ხელოსნებს, პროტესტის ნიშნად, კანტორის ფანჯრები არ ჩაეღწათ. ხშირად ამბოხის დასაშოშვინებლად პოლიციაც კი ერეოდა. ²⁾

საჭიროა ამ თავითვე აღენიშნოთ, რომ ამ მუშების პირველდაწყებითი ანბანი იყო ის ქალაქის ხალხური პოეზია, რომლის ტონის მიმცემნიც იყვნენ გივიშვილი, სკანდაროვა, ჰაზირა და საბაზროდ გამოცემული ძველი მწერლობის სხვა-და-სხვა ზღაპრული წიგნი.

შეიძლება ზოგიერთს ეს გაზვიადებულად მოეჩვენოს!

ვალაპარაკოთ საბუთები:

უხუცესი ხელოსანი მიხა ჩოდრიშვილი თავის „თავგადასავალში“ სწერს: „...თუმცა ქალაქში ჩამოსვლამდე ანბანი ზეპირად ვიცოდი, მაგრამ სიტყვების შეერთება და გამოთქმა მიძნელებოდა. ამ შემთხვევაში ხელი შემიწყო დუქნებზე „ვივისკების“ წარწერებმა... ქუჩებშიც ვაკრული აფიშები და ქუჩებშიც ნაპოვნი აფიშების ნაგლეჯები იყო ჩემი სკოლა, უნივერსიტეტი და მასწავლებელიც, რის მეოხებითაც წერაკითხვა ვისწავლე და ხელთაწერსაც ვარკვევდი. მაშინდელ ლიტერატურასაც ვკითხოლობდი, როგორც იყო „ყარამნიანი“ და სხვ. ³⁾

მეორე ცოცხალი მოწმეა მუშა-მკერვალი ნიკო იტრიევი. ეს პროლეტარული მწერალი მოგონებას სწერს ეგნატე ნინოშვილზე და,

¹⁾ იხ. „დროება“ 1872 წ., № 3.

²⁾ მიხ. ჩოდრიშვილი მოგვითხრობს: „მირზოევის საქსოვ-სართავ ფაბრიკაში მანქანამ ერთ მუშას მკლავი მოაგლიჯა; ამ მუშას ხარფუხელს ეძახდნენ, გვარი არ მახსოვს (ამ მუშის გვარი იყო გეორგიშვილი, მამა სახალხო თვატრების მსახიობი ეანო შარკოშვილი ს. ი. გ.). ეს დასახიჩრებელი მუშა მორჩენის შემდეგ ქუჩის ანაბარა გახდა, ფაბრიკის ხაზინიშა არამც თუ რაიმე დახმარება აღმოუჩინა, კარებთანაც კი აღარ გაატარა. მერე ეს მუშა კარდაკარ დადიოდა და სამოწყალოდ გლანაობდა“ (იხ. „ჩემი თავგადასავალი“, 1927 წ., სახელგამო, გვ. 71).

³⁾ იქვე, 1927 წ., გვ. 69.

სხვათა შორის, ამბობს: „შემთხვევა მქონდა მენახა ეგნატე ნინოშვილი, მგონი 1893 წელს, როცა ქართველი მუშების საკითხავ წიგნებს შეადგენდა „ყარამნიანი“ და სხვა უშინაარსო წიგნები. მეც ამ ლიტერატურით ვსაზრდობდი. ერთხელ კვირა დღეს, აღექსანდროვის ბაღის თავზედ, ძველი წიგნებით მოვაქრეებში დავეძებდი მორიგ ყარამნიანის ერთერთ კარს სასყიდლად, სწორედ ამ დროს შემომეფეთა ერთი საშუალოზე ცოტა მაღალი და გამხდარი კაცი. ეს იყო ეგნატე ნინოშვილი. მხარზე ხელი დამადო და შემეკითხა: „ახლად იწყობ, ყმაწვილო, წიგნების კითხვასა?“ მე ჩამოუთვალე ყველა ჩემ მიერ წაკითხული წიგნი დაწყებული სკანდარნოვას სიმღერებიდან, გათავებული ყარამნიანამდე! ჩემმა მოსაუბრემ ცოტა გაიღიმა, მერე შემეყვანა ერთს წიგნის სავაქროში და მაყიდვინა „ველურობა და განათლება“ და „როგორ სცხოვრობდნენ ადამიანები ძველად.“ ვწუხდი, რომ „ყარამნიანის“ სასყიდლად ფული აღარ დამრჩა...“¹⁾

მესამე მოწმედ გამოგვადგება მუშა-მგონის შაკრო ნავთლუღელის ავტობიოგრაფია. „წერა როგორ დავიწყე.—სწერს ნავთლუღელი,—რიგიანად მეც არ მახსოვს, მაგრამ რადგან საქმე მოგონებაზე მიდგა, მეც მოვიგონებ“... შემდეგ მწერალი იგონებს ყმაწვილობის ამბავს, წმ. ბარბარეს ეზოს, სადაც სიმღერის შეჯიბრი ჰქონიათ გამართული, ვინმე „ძია ხეჩოს“, რომლისათვისაც ლექსი გამოუთქვია; ამ ძიას აბაზიანი უჩუქნია და უთქვამს, ეგ აბაზი იმიტომ გაჩუქე, რომ წიგნი იყიდა, წაიკითხო, ისწავლო და უფრო კარგები დასწეროვო. „ამ დროს,—განაგრძობს ნავთლუღელი,—თერთმეტ-თორმეტი წლისა ვიქნებოდი; გამეხარდა, რომ შრომამ ნაყოფი გამოიღო და ნაჩუქარ აბაზიანით ხელში მეორე დღეს ავლაბარში ამოველ, ვიყიდე დავით გივი შვილის ლექსების წიგნი. დავიწყე კითხვა, ღამე თავით ვიდებდი და დღე უბით ვატარებდი, სანამ სულ არ გავიზებირე; ზოგჯერ კიდევ ვბაძავდი...“²⁾

მუშა-პოეტი გ. შინატეხელიც აღნიშნავს ჩემდამი მონაწერწერილში, რომ „ქართული ლიტერატურა ჰაზირას ლექსებმა შემასწავლა“.

სხვებს აღარ გამოუდგებთ. ჩვენი სიტყვების დასამტკიცებლად ეს ოთხი ცოცხალი მაგალითიც საკმარისია! ერთმა ყარამნიანით დაიწყო თავისი ცოდნის ანბანი, მეორე—სკანდარნოვას ლექსებზე აღიზარდა.

¹⁾ იხ. „მუშა“, 1923 წ., № 141.

²⁾ იხ. „კომუნისტი“, 1927 წ., № 99.

მესამე—დავით გივიშვილის ლექსებით იყო გაწაფული, მეოთხე ჰაზირას სიმღერებს ასახელებს თავისი ლიტერატურული კარიერის დასაწყისად, ერთი სიტყვით, როგორც მკითხველი ჰხედავს, ამ ავტორებმა დიდი როლი შეასრულეს იმ ხელოსანთა წრეში, რომელთა შორისაც მათ უხდებოდათ მოღვაწეობა.

ალიზარდენ, მაგრამ, საკითხავია, ამ მუშა-მწერლებმა როგორ გამოიყენეს ეს „აღზრდა?“ დაჩნენ თავიანთი ოსტატების უხეირო მიმბაძველებად თუ სხვა გზა გამოანახეს საკუთარი შემოქმედების გასაღრმავებლად? ფაქტია, რომ ამ ახალმა თაობამ პატარაობიდანვე გივიშვილ-სკანდარნოვა-ჰაზირას შემწეობით შეითვისა ქართული წიგნის სიყვარული; მაგრამ, როცა წამოიზარდა და გონება დაიფაქცა, ამ მგოსანთა მოტივები უარჰყო. სიმღერას, ტრფობას, გართობას, გრძნობას გონებრივი მსჯელობა დაუმორჩილა.

ზ. ჭიჭინაძე უკვე აშკარად აცხადებს: „ნუ თუ დღევანდელი ერის ცხოვრების სურათები საკმარისს საბუთს არ იძლევიან, რომ ჩვენთვის დღეს გრ. ორბელიანის, ალ. ჭავჭავაძის, ვ. ორბელიანის, ბესიკის, თუმანიშვილების, საათნოვასი, სკანდარნოვის, გივიშვილისა და სხვა ამისთანა პოეტებისთანა პირნი საჭირონი არ არიან?“¹⁾

როგორც ვხედავთ, ძველი პოეტების უარყოფის ხანა უკვე იწყებოდა; თუმცა არაფერ იცის, რა დააშავა ბესიკმა, ალ. ჭავჭავაძემ, გრ. და ვ. ორბელიანმა, რომელთა ლექსებსაც იგივე ზ. ჭიჭინაძე პარალელურად ცალკე წიგნაკებად ჰბეჭდავდა? იქნება იმიტომ, რომ სკანდარნოვა და გივიშვილი ამ მწერლების მიერ იყვნენ გაწრთვნილნი და ახალ თაობათა საყურადღებოდ საჭირო იყო ძველი მწერლების ასე დედაბუდიანათ უარყოფა? დაუგდეთ ყური: „განა ორბელიანების,—განაგრძობს ჭიჭინაძე,—და ჭავჭავაძისაგან აღზრდილი მწერლები კი არა გვყვანან? მაშ გივიშვილი და სკანდარნოვა ვინ არიან, თუ არა მათგან გაწრთვნილნი ნამდვილი შვილნი ქართულის მწერლებისა?“²⁾

ასეა თუ ისე, სცენაზე გამოდიან თანამედროვე ვითარების ამსახველი მგოსნები. მათ შორის თვით ზ. ჭიჭინაძეც ლექსაობს:

„დრო იცვლება და მასთან მისი ერი,
მაგრამ ჩვენ რა? ღარიბებს არაფერი,

1) ზ. მთაწმინდელი (ზ. ჭიჭინაძე): „იოსებ დავითაშვილი“, 1887., გვ. 47.

2) იქვე, გვ. 49.

თუ სწავლობენ ისევ მდიდრის შვილები,
ჩვენის ოფლით, ტანჯვით გამოზრდილები.“

და სხვ. 1)

სკანდაროვა? გივიშვილი? ამ მგონებმა თითქოს შეასრულეს თავიანთი მოვალეობა. მათაც დაუდგათ დაკნინების ხანა. ღრმად მოხუცებულნი, ახალ სიტყვას ვეღარ ამბობდნენ. მათს უკანასკნელს ლექსებს სახსრები აღარ ემორჩილებოდა, იშლებოდა, იფუჭებოდა; გაჩნდნენ სოციალური მოტივების მომღერალნი და იწერებოდა ლექსები არა „დროს შესაქცევ-რად“, არამედ მასების პოლიტიკური და კულტურული დონის ასაწვეად.

„ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდოს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
დამედაგოს მტკიცე გული“...

თანამედროვე ქალაქური ხალხური პოეზიის პირველი მერცხლები და თავისუფლების მქადაგებელნი, რომლებმაც თამამად გაილაშქრეს ალაბატონთა წინააღმდეგ და სწავლა-განათლება პირველ რიგში დააყენეს, იყვნენ დურგლები, ზეინკლები, თერძები, მეჩქემენი, ნოქრები, შხარეულები და ხელზე მოსამსახურენი.

ი. დავითაშვილი (1850—1887) ურჩევს ხელოვნებს:

„იკითხეთ ვახეთ-ფურნალი,
სხვა-და-სხვა ამბებისაო!“...

„თქვენის უცოდინარობით
ალებს სავსე აქვთ ქისაო“,

„შვილები, კარგად დაზარდეთ
ასწავლეთ დედა-ენაო!“

გარდა ამ დიდაქტიურ დარიგებისა, ი. დავითაშვილის ისეთი ლექსებიც აქვს, რომლებშიაც ირონია მორცხვად გამოკრთის. ასეთი ლექსები ფსევდონიმით იბეჭდებოდა და ხშირად ქალაქელ „მოდნი ბარიშნებს“ ეხებოდა. ავტორის სიმპატიები სოფლის მშრომელ ქალებისკენ არის მიმართული. აი, პოეტი როგორ ანალოგიას ატარებს ქალაქელსა და სოფლელ ქალს შორის:

1) ეს ლექსი ხელთნაწერად ვრცელდებოდა. სიმღერადაც გადააკეთეს. ამ თამად ეს ლექსი მოთავსებულია კ. ფოცხვერაშვილის მიერ შედგენილ სიმღერების კრებულში: „რევოლიუციის სიმღერები“, 1923 წ., გვ. 37; ზ. ქ.—მის ლექსები დაბეჭდილია აგრეთვე შემდეგ წიგნში: „საჩუქარი ქართველ ყმაწვილებს“, 1878 წ., გვ. 17, 31 და 48.

„შენი კაი ქალობა
შენმა მოდნამ მანიშნა,
მამა ტიკებს ჰერაედა,
შენ ვით გახდი ბარიშნა!

სოფლელ გოგოს კირიმე,
იგი შრომის შვილია,
ქალაქელო! გჯობიან—
ფეხებ-დახეთქილია“.

მოდნის ჟურნალებისა
მას არ მართებს ვალები,—
აი, კარგი საცოლო,
იმას ვენაცვალები.“

და სხვ. ¹⁾

ტფილისის ხელოსან მწერლებში იოსები ერთად ერთი პოეტია, რომლის შემოქმედებამაც ევრედწოდებულ ქალაქის „ბაზრულ პოეზიას“ არავითარი წვლილი არ შეუტანია! პირიქით, იგი დასკონის კიდევ რომელიღაც ქალაქელ მეღეჭე-გამომცემელს:

„ტფილისისა კინტო ვარ,
თარფით ვყიდი წიგნებსა;
ვწერამ ლექსებს უაზროს,
თავზედ ვხატამ ციკნებსა.“ ²⁾

ი. დავითაშვილი იმ დროინდელი მოწინავე ინტელიგენციის გავლენას განიცდის.

აკაკი და გურამიშვილი მისი ლექსების საარსებო წყაროა. მაგრამ, ჩემის აზრით, მისი პოეტური ზრდა არ იყო თვალსაჩინო და არაჩვეულებრივი. არის პოეტი, რომელიც თანდათანობით იზრდება და მისი უკანასკნელი ლექსები ბევრად აღემატება პირველი კალმის მონასმს; არის პოეტი, რომელიც დეგენერაციას განიცდის, კნინდება, ქვეითდება და თავისი პირველი ლექსებით ამაყოფს; მაგრამ არის პოეტი, რომელიც ერთ დონეზე სდგას და დროთა მანძილი მისი ნიჭის განვითარებაზე არ მოქმედობს. ამ მესამე კატეგორიას ეკუთვნის ი. დავითაშვილი. თუმცა შეიძლება ამ შემთხვევაში, დავითაშვილი არც იმდენად იყოს დამნაშავე, რად-

¹⁾ თეატრის მუშა (ი. დავითაშვილის ფსევდონიმი იყო): „თეატრი“, 1886 წ., № 22; ი. დავითაშვილის ზოგიერთი ცნობილი ლექსი ამ ფსევდონიმით იბეჭდებოდა ვასო აბაშიძის ჟურ. „თეატრში“. დავითაშვილმა ეს ფსევდონიმი მაშინ დაირქვა, როცა ქართულ თეატრში მუშაობდა ფარდის ამწე-დანწევის თანამდებობაზე.

²⁾ იხ. ი. დავითაშვილის ლექსები, ვარ. ხუროძის რედაქც., 1927 წ. გვ. 143.

განაც პოეტმა თავისი ხანმოკლე სიცოცხლე მხოლოდ ტანჯვასა და არსებობისთვის ბრძოლაში გაატარა. მაგრამ საჭიროა აღინიშნოს, რომ იმ დროინდელ საერთო ფონზე ი. დავითაშვილი ახლად ფეხ-ადგმულ მუშაპოეტებს შორის ყველაზე გარკვეული და ჩამოყალიბებული აზრების მწერლად უნდა ჩაითვალოს. „ყოველი კაცი, — სწერს დავითაშვილი თავისი პირველი წიგნის წინათქმაში, — ვინც უნდა იყვეს, დიდი თუნდ პატარა, ვალდებულია საზოგადო საქმეს თვალს ადევნებდეს და ცდილობდეს მისი ავისა და კარგის გარჩევას, რათა მცირე რამითაც არის დაეხმაროს თავის სამშობლოს და მოძმეს.“¹⁾ ხოლო ერთ ლექსში, რომელიც თავის მეგობარ მუშა-პოეტს მიხ. გორდაძეს უძღვნის, მაშინდელი „ახალი ცხოვრების“ მთელი პროგრამაა გამოთქმული:

„კარგს აქებ და ცუდს აძაგებ,
 მაკიცხავი ხარ მოდისა,
 არ დამირიდო, მუშა ვარ,
 ნება მიბოძე ცნობისა;
 მიცან და ერთად შევებათ
 ახალ ცხოვრების უღელში,
 „მე“ მოვსპოთ, „ჩვენა“ ვიხმაროთ,
 მით მოძმეს მივცეთ ნუგეში!“²⁾

ხალხში უკვე ახალი ლოზუნგია გადასროლილი: ნაცვლად ინდივიდუალური „მე“-სი, ხალხის აღსადგენად საჭიროა „ჩვენი“. ეს უკვე ის ნაცნობი ჰანგია, რომელიც შემდეგ ნიჭიერად განავითარეს ევდოშვილის მიმართულების დემოკრატიულმა პოეტებმა. ვ. რუხაძე ამბობს:

ნუ იქნება „შენი“, „ჩემი“,
 საზოგადო გამგებლობდეს.

ი. დავითაშვილი ხალხური უბრალოების გამომსახველი მგოსანია, იმ დროის თვალსაზრისით დავითაშვილის თემატიკა გარკვეულ ხაზს ატარებს. ეს განმეორებით უნდა აღინიშნოს. მარტო ის რათ ღირს, რომ ილია ჭავჭავაძემ, — ამ სიტყვაძუნწმა ბუმბერაზმა, — დავითაშვილის ნიჭი თავისი ავტორიტეტის ფრთებ ქვეშ დააყენა!

1) იხ. „სტირი“, გამოცემა ვარდენ გოციოძისა, 1880 წ., გვ. 4.

2) ეს ნაწევრიტი ეპიგრაფად მიუძღვის 1893 წელში გამოცემულ მიხ. გორდაძის ლექსებს; მთლიანად კი მოთავსებულია ი. დავითაშვილის ლექსთა კრებულებში შემდეგი სათაურით: „ახალ მოღვესეს“. მ. გორდაძე ნიჭიერი მოღვესე იყო, ი. დავითაშვილის თანამედროვე და მისი მეგობარი. მ. გორდაძე მუშაობდა ტოლეს სახლის ქარხანაში, შემდეგ გენადის მინერალური წყლების ქარხანაში; გარდაიცვალა 1919 წ. მაისში, მ. გორდაძის პირველი წიგნი 1881 წ. გამოვიდა მიხ. აბულაძის ხელმოწერით („სამშობლო ანუ ლექსთა კრება“). მისი ნამდვილი გვარი გორდაძეა.

ი. დავითაშვილი შედარებით სხვა პოეტებთან, რომელნიც ხალხის გულიდან უშუალოდ წარმოიშვნენ, უკვე გაშალაშინებული ხელოსანი პოეტია, მტკიცე იდეოლოგიით აღჭურვილი, რომელიც, შიშ მღვიმელის მშვენიერი თქმა რომ ვიხმაროთ,

„დაზგაზე რანდით ლამობდა
მრუდე ხის გასწორებასა“.

ქართული მწერლობა სხვა-და-სხვა გარემოებათა ზეგავლენით ვითარდებოდა. ერთის მხრით, თუ აღნოსავლეთისა და დასავლეთის გზა-ჯვარედინმა ბევრი თავისებურება შეიტანა ჩვენს მშობლიურ ლიტერატურის საღაროში, მეორეს მხრით, ზედა და ქვედა ფენებიდან მომავალმა სამწერლო თვითმოქმედებამ წარმოშვა ხალხურ-მწიგნობრული მიმდინარეობა.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ეგრედწოდებული „გასართობი“ პერიოდის მწერლები (სკანდარნოვა, ნაწილობრივად გივიშვილიც) შესცვალეს ახალი ხანის მგონებმა, რომელნიც კლასობრივ ნიადაგზე იდგნენ. ეს იყო ოთხმოცდაათიან და ცხრაასიან წლებში, როცა რევოლიუციონური ლოზუნგები ჰაერში ტყვიასავით იკუმშებოდა; ეს ის დრო იყო, როცა თვით მაღალი ფენების პოეტებიც გრძნობდნენ დაბალ ხალხთან ყოფნის საჭიროებას. აკაკის ერთი ლექსი აქვს: „ეი ფელის კოშკზე“; პოეტი ეიფელის კოშკიდან გადაჰყურებს „ქიანქველასავით მოფუსფუსე ხალხს“, ვეღარ არჩევს ვერც მტერს, ვერც მოყვარეს და დასძენს:

„და მაშინ ვთქვი: ნუ თუ ისიც,
ვინც ხანდახან ხალხს შორდება
და სულ მაღლა-მაღლა მიდის,
ორთა შუა გახიბრდება?

რა თქმა უნდა, რომ დაჰკარგავს
ხალხზე ის სწორ მხედველობას
და სიმართლით ვერ გაარჩევს
სიკარგეს და საძაგლობას.“¹⁾

ჩვენი ხელოსანი პოეტები სიტყვის სიღამაზეს, ლექსის საერთო აღნაგობას იმდენს ყურადღებას არ აქცევდნენ, რამდენსაც მაგარ სიტყვებს და რევოლიუციონურ ლოზუნგებს. განა ბრძოლის ველზე გასული ადამიანი საყელოს სითეთრეზე ფიქრობს? „განა დამშეული კაცი მაგრე რიგად

¹⁾ იხ. „ივერია“, 1906 წ., № 12.

შევა იმ კურკლის განხილვაში, რომლითაც შენ იმას მიაშველებ ლუკმა-პურს, ოქროს ლანგარი იქნება, თუ კრამიტის ნატეხი?«¹⁾

ეს იყო დროს მოთხოვნები.

ამ ხანის დამახასიათებელ დემოკრატიულ მგონებთაგან, რომელთა ლექსებშიც იდენის საერთო ხასიათი და თემის მთლიანობა მოსჩანს, აღსანიშნავნი არიან შემდეგნი:

ი. დავითაშვილი—ღურგალი, მეჭუქურთმე;

მ. გორდაძე—საპნის ქარხანაში მომუშავე;

გ. ხეჩუაშვილი—სტამბის მუშა;

იზიდე—ზეინკალი, ბუკინისტი;

გ. შინატეხელი—მეჩეკმე;

შ. ნავთლუღელი—ლითონის ხარატი;

ნ. ნოშრევანიძე—თერძი;

ა. ბაჯიაშვილი—მებაპიროსე, სუფლიორი, დრამატურგი;

დ. ნინოშინდელი—მკედელი;

ე. კირვალიძე—ხელზე მოსამსახურე;

სვ. მაისაშვილი—შხარეული;

ლაზარე მაისურაძე—მეჩეკმე;

იო გარსევანიშვილი—მეჩეკმე;

მ. ლელაშვილი—ჰაპიროსების მკეთებელი;

ან. განჯისკარელი—„კროველჩიკი“, თუნუქით სახურავების მხურავი.

შემდეგში ამათ მიემატა: გალუსტ შიხიანი, დავით გაბრუაშვილი, ილიკო მირზაშვილი, ი. დოღმაზიშვილი, გ. ჯაბაური, მ. ველისციხელი, გოჩა ჯიხაიშვილი, გ. ჩარხიშვილი, მ. მეტეხელი, იაგორ ანდრიანოვი, სიამაშვილი, ვასო როინიშვილი, დუშელი ვანო, ცაფცას-ზანგი, გ. ძამუკოვი, ბ. დავითაშვილი (ბულდან ევანგულოვი), კოლა მინდიაშვილი, მიხ. დევაძე, გრ. გრიგორიანი, ამბაკო მალრაძე და სხვა ღ სხვა.²⁾

ეს ავტორები, — რომლებსაც თითქმის ყველას თავიანთი ნაწერების პატარ-პატარა წიგნაკები აქვთ გამოკემული, — გამსჭვალული იყვნენ ახალი მისწრაფებით და თანამედროვებას მტკივნეულად განიცდიდნენ.

¹⁾ სტ. კრელაშვილი (1859—1917): „იმედი“, 1882 წ., № VII—VIII, გვ. 28.

²⁾ ჩვენ აქ განზრახ არ ვიხსენიებთ იმ მგონებს (ევედოშვილი, გოშაძე, აბოხაძე და სხვ.), რომელნიც თუმცა მიმართულებით და თითქმის ეპოქითაც ზემო ჩამოთვლილ ხელოსან პოეტებს ენათსავებიან, მაგრამ პროფესიით განსხვავდებიან და უფრო ინტელიგენტურ რკალში არიან მოქცეულნი.

ზეცა უარყოფილ იქმნა. გასართობად არავის ეცალა.

„მიწის შვილი მიწას ვუმღერ,
ვარსკვლავებს არ ვეწოდები,
ხალხმა მშობა, ხალხზედა ვწერ,
მათ ცხოვრებას ვუკვირდები.“¹⁾

ან —

„მუშაე, მდიდარს ნუ შენატრი,
ნუ გსურს მისებრ განდიდება,
დამერწმუნე, უმისოდაც
თითონა ხარ შენ დიდება.“²⁾

ეს იყო იმ დროის საყოველთაო მისწრაფება:
ხალხი. ხალხზე. ხალხისთვის.

ძველად თუ ქალი მარტო ხოტბის საგანს წარმოადგენდა, ან-და „ქვრივის“ ღმ „ქალწულის“ არჩევანი მიაჩნდათ ლექსის თემად, ახალმა დრომ უურადღება მიაქცია „ნაძრახ ქალსაც“, რომელიც სამსჯავროში მოსამართლეებს ასე მიმართავს:

„მარქმევთ როსკიპს, ნაძრახს, მეძავს,
კანონებით ცოდვას მკითხავთ
და მიგონებთ ათას ცილსა,
მაწამებთ და მწარეთ მკიცხავთ,—
მაგრამ ერთდროს ხომ მეც ვიყავ
პატიოსან დედის ქალი,
და თუ მე დღეს ასეთი ვარ,
თქვენ მიგიძღვით, ხალხო, ბრალი.“³⁾

მუშა-მწერლები კლასიურად გათვითცნობიერების შემდეგ მიხვდნენ, გაიგეს, რომ დამპირავებელნი მათი მუშური ენერჯის ექსპლოატაციას ეწეოდნენ; ჩაუფიქრდნენ თავიანთ მდგომარეობას, და ამ განწყობილებამ მათ ლექსებშიაც პპოვა განსახიერება. ეხლა ლექსები სულ სხვა პანგზე იწერებოდა და იმღერებოდა. ამ ლექსებში ჩაქსოვილი იყო მუშის ჩივილი, უკმაყოფილება და მოწოდება უსამართლობის დასამშობად. ჩაისახა პირველი რევოლიუციონური ყიყინა, დაიბადა განთავისუფლების იდეა. ამ მიმართულებას ემსახურებოდა ახლად წარმოშობილი პოეზია.

¹⁾ ი ბ ი ძ ე (იოსებ იმედაშვილი): „ქვისმტერველი“, 1904 წ. გვ. 28.

²⁾ ი ჰ შ ე. გვ. 5.

³⁾ გ. ჩ ა რ ხ ი შ ვ ი ლ ი: „ლექსები და პოემები“, 1902 წ., გვ. 72. ჩარხიშვილი სწერდა მოთხრობებსაც. ცალკე წიგნად გამოცემულია „ვარინკას ამბავი“ და დიდტანიანი რომანი „ცხოვრება და სიყვარული“.

აი, რას უმღერის მუშა თავის „ლურჯ ხალათს“:

„მიყვარს მე ჩემი ლურჯი ხალათი,
 ჩემთან გამცვლადი, ჩემი ერთგული;
 ეს არის მუშის დიბა-ატლასი,
 რომელშიც უნდა აღმომხდეს სული;
 ერთად შავლიეთ ორთავე ძალ-ღონე,
 ერთ უშველებელ ქარხანაშია,
 მე მცვეთენ სხვანი, მეც მასა ვცვეთავ,
 ორივე ვიწვით ერთ ტაფაშია.“¹⁾

ეს უკანასკნელი სტრიქონები ნათლად მოწმობენ მაშინდელი მუშა-ხელოსნების შრომის აუტანელ პირობებს.

მაგრამ ამავე დროს მათივე პოეზია მოუწოდებდა მთელ შრომელ ხალხს ბრძოლისაკენ უკეთესი მერმისის დასამყარებლად. აი, როგორ მიმართავს ტფილისელი მუშა სოფლის გლეხკაცს:

„გამოიღვიძეთ, გლეხ-კაცნო,
 ნულარ ხართ ძილში გართული,
 აღსდექით, მტერზე ამხედრდით,
 გახსოვდეთ ჩემი ქართული.
 გამხნევედით, თვალი გააღეთ,
 გახედეთ არე-მარესა,
 ძმობა-ერთობის გულისთვის
 სისხლს ღვრიან ყოველ მხარესა.
 იბრძოლეთ ყველამ ერთადა,
 ვით შვენით გპირთა-გმირებსა,
 მიწა და თავისუფლება
 შესძღვნით თქვენსა შვილებსა.“²⁾

ზოგჯერ ძველი მუშა-პოეტებიც ჰბაძავენენ თავიანთ მუხამბაზურ ოსტატებს და კინტოს ასეთს სატრფიალო ლექსს ათქმევენებდნენ:

„ერთი ნახვით ჩამივარდი გულშია,
 მას აქეთ ვარ ტანჯვის სიხარულშია,
 რომ მიბრძანო: „წყალში გადავარდიო“,
 თავს დავიხრჩობ, გენაცვალე სულშია.
 შენ ამშვენებ მთელი უბნის ქალებსა,
 შენ უკიდებ ყმაწვილ-კაცებს ალებსა...
 რომ მიბრძანო: „ნულარ შემომხედამო“,
 მაშინათვე დავიბრძავებ თვალებსა.“³⁾

1) შ. ნავთლუღელი: „შრომის დროს აღმოკვეთის ლექსები“, 1904 წ., გვ. 3.

2) გ. შინატყეხელი, იბ. უფრ. „მიწა“, 1906 წ., № 12.

3) გ. ნეჩუაშვილი: „ისარი“ 1911 წ., გვ. 35.

მაგრამ ამ დაგვიანებულ წამბაძველობას უკვე ნიადაგი აქვს წართმეული. ამიტომ პოეტი მალე უბრუნდება იმ იდეოლოგიურ არეს, რომელიც ახალმა დრომ წარმოშვა.

თანამედროვე ქალს, რომელსაც სატრფო „სიმართლისთვის ციხეში ჰყავს დაპატიმრებული“, იგივე მუშა-პოეტი, აი, რას ათქმევინებს:

„გაუმავრდი ბორკილებს,
 სიმართლისთვის დევნილო;
 ვინძლო, შენი ტყვეობა
 არავის არ შესწივლო;
 ერიდე შიშ-მბდალობას,
 არ შესცვალო გზა შენი;
 იცოდე, დაინგრევა
 ციხე ყალბად ნაშენი“.¹⁾

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეს მუშები, გარდა ჩაქუჩისა და კალმის ხმარებისა, აქტიურ მონაწილეობასაც იღებდნენ მაშინდელ რევოლიუციონურ მოძრაობაში. ასეთი იყო მათი მისწრაფება და კლასიკური შეგნება.

მუშებთან ერთად ცხოვრების განახლებისაკენ მიისწრაფებოდნენ მზარეულები და ხელზე-მოსამსახურენიც. თუ ძველად ამბობდნენ:

„დავეხსნათ ცოდნის ძებნასა,
 დინო სჯობს ყოველ მცნებასა“—

ეხლა უკვე მათი ლტოლვა სხვანაირი იყო. ერთი ხელზე-მოსამსახურე პოეტი ამბობს:

„ღმერთო, მიეც ჩვენს ქვეყანას
 ბედი და ბედნიერება;
 ღმერთო, მიეცი ქართველებს,
 სწავლა და მეცნიერება;
 ღმერთო, ჩაუდე მათ გულში
 ძმობა და სიყვარულია,
 რომ გაუწიონ ერთმანეთს,
 ერთ გული სამსახურია“.²⁾

¹⁾ გ. ხეჩუაშვილი: ტ. II, 1926 წ., გვ. 183.

²⁾ ვ. კირვალიძე, იხ. „ველი“, 1924 წ., 1-ლი იანვარი. ეს კირვალიძე — ის კირვალიძეა რომელმაც გ. წყნეთის (1842—1900) დაკრძალვაზე 101 კაცის სახელით სიტყვა წარმოთქვა. ამ სიტყვას ილია ჭავჭავაძეც შეეხმარა „ახალმოსულის“ ფსევდონომით, ასტყდა კამათი. ცნობილია ილიას პასუხი: „... ხმა უნდა აიწონოს და არა დაითვალოს. გნებავთ საქართველოში თუნდ ათი-ათას კაცს ხელს მოვაწერიებთ, რომ დედამიწა ხარის რქებზედა სდგას, და ნუ თუ ეს მცირეოდენ მცოდნე კაცისთვის საბუთია? ნუ თუ ათი-ათასი კაცის ხმა უფრო მეტს იწონის, ეიდრე ერთი ხმა გალიდების? თუ კაცი თვითონ ნუღია—გლეხია თუ თავადი—ათასი ამისთანა რომ ხელიხელ ჩართული გავემწერივით, მაინც ნუღია და ნუღი“ (იხ. „ივერია“, 1901 წ., № 65).

მზარეული სვიმონ მაისაშვილიც უჩივის გამძაფრებულ ცხოვრებას, მაგრამ ამასთანავე ერთად „არ დარდობს ტანჯვას ამნაირს“, რადგან მომავალის იმედი ასულდგმულეებს. აი, მისი ერთი გულწრფელი ლექსთაგანი:

„ხელოსანი ვარ, მიჭირავს
 ხელში ჩამა და ქაფქირი,
 ვწრომობ ღარიბი ქუჩაზე,
 უქონლობასა არ ვტერი.

მარჯვნივ კალამი მიჭირავს,
 მარცხნივ ხორცსა ვხდი ქაფებსა
 და ამ ცხოვრებით მე ვწერავ
 ჩემსა საკუთარ ამბებსა.

ნახშირის სუნით, სიცხოვლით
 ხშირად ვყოფილვარ მკენესარი,
 არ ედარდობ ტანჯვას ამნაირს,
 ეს ტანჯვა სიმართლის არი.“

მეორე ლექსში იგივე სვიმონ მაისაშვილი, ვ. კირვალ იძესავით ღმერთს მიმართავს... აქაც იგივე „სიმართლე“, და „ძმათათვის“ თავის დადებაა:

„ღმერთო“ ჩემო! რაც რომ ნიჭი
 შენ ჩემთვისა მოგიცია,
 თან არ მიმაქვს ამ სოფლიდან,
 ის ძმათათვის გამიცია.

ღმერთო, მომე ჯერ სიმართლე,
 რომ ცოდვამ არ დამაღონოს,
 მერმე ნიჭი იმისთანა,
 მკვდარიც ყველამ მომიგონოს.“¹⁾

სვ. მაისაშვილი უსწავლელი გლეხია! ა. ხვედელიანის (1867—1897) მეგობარი, მისი ღუქნის მზარეული, მასთან შეზრდილი. ეს არჩილ ხვედელიანი მეტად პატიოსანი პიროვნება იყო; იგი არა ჰგავდა იმ „აღებს“, რომელნიც თავიანთ მოჯამაგირეებს წიგნის კითხვას უშლიდნენ; ხვედელიანი, როგორც წიგნების მოყვარული, თვითონვე უწყობდა ხელს (ყურნალ-გაზეთების გამოწერით თუ წიგნების შეძენით), რომ მისი „ღუქნის ბიჭები“ განვითარებას დასწაფებოდნენ.

¹⁾ სვიმონ მაისაშვილი: „ლექსები“ 1898 წ., გვ. 10, 12; სხვათა შორის, ეს ორი ლექსი გერმანულად ნათარგმნი აქვს არტურ ლეისტს (იხ. „Georgische Dichter“, ლაიპცილი 1900 წ. გვ. 126, 128).

ერთი ასეთი მიკიტნის დამსახურება ჯერ კიდევ დავით გივიშვილიმა აღნიშნა:

„დიდუბეში ვაჭრობდა, ღვინითა, სასმელითა,
ყველას თავს აყვარებდა თავის საქციელითა,
ხუმრობით, ოხუნჯობით, ენითა მეტყველითა,
შვერი გაჭირვებულ იც სცხოვრობდა მის ხელითა.“¹⁾

როგორც ძველი ტფილისის სამწერლო ბოჰემის შექმნაში, ისე შემდეგ, კლასების ახლად ჩამოყალიბების დროს, მიკიტნებს თავისებური დამსახურებაც მიუძღვით. იყო დრო, როცა ყარაჩოღელი ბოჰემისტები ლოთობდნენ და უკანასკნელ გროშამდე სტოვებდნენ სამიკიტნოში, რის შესახებ ლექსიც აქვს დ. გივიშვილს „სკანდარნოვას პალტოზე“:

დღესაც ის პალტო გდია პადვალში,
იციტ, რამდენში? რვა-აბაზ ვალში!
იმ მოქეიფეს აფურთხეთ თვალში,
ჯიბის იმედი არ იცის რატომ?
ხალხი ვიწვიე, ვიკისრე მარტო,
არ მქონდა ფული, გამზადეს პალტო.“

სამაგიეროდ ზემოჩამოთვლილ მუშა-პოეტებს ამ მიკიტნებს შორის თავიანთი მიმდევრებიც ჰყავდათ, თანამოაზრენი და ხელისშემწყობნი. მართალია, ეს მიკიტნები არ იყვნენ პოეტები, მაგრამ მათ დუქნებში „ყარა-მნიანის“²⁾ კარგად იცნობდნენ, როგორც ჩვენს მწერლებს, ისე ქართული თეატრის მაშინდელ რეპერტუარსაც. მათ აბრებზე ეწერა:

საჩაიე — „სამშობლო“
ყავახანა — „სამათნოვა“
სასადილო — „ჰამლეტ“.

შეიძლება მე, როგორც პოეტი, არ ვიყო ღვინის მოტრფიალე და არც სარდაფები იყოს ჩემი პოეზიის სანატრიონი, მაგრამ ამ შემთხვევაში საკიროა აღინიშნოს, რომ მიკიტნის დუქნებში მაშინდელი მოღვაწე მუ-

1) იხ. დ. გივიშვილის წიგნი: „ლექსი განსვენებულ აბრაგუნეზე“, 1885 წ., გვ. 4. ეს მიკიტანი აბრაგუნე — ის აბრაგუნეა, ტფილისში რომ თოთხმეტი ფაიტონით ქვიფობდა. იგი ნამდვილი ბოჰემა იყო, მის დუქანში პოეტები ხშირად იკრიბებოდნენ. ერთხელ მისი სახე-დარი ჰაერში „შართაც“ აიყვანეს. აბრაგუნე მოჰკლა მისივე დუქნის მეზარდნემ პირადულ ნიადაგზე. გივიშვილის დასახელებული წიგნი ამ მკვლევლობით არის გამოწვეული.

2) „ცისკარი“ სწერდა: „მოთელ საქართველოში მიკიტანხანას ვერ იპოვის კაცი-ვერც საფეიქროს, საცა დავრიშინანს, რუსულაინანს და ყარამანანს არ კითხულობდნენო“ (იხ. „ცისკარი“, 1863 წ., გვ. 100).

შეგის მიერ „პატარა ჩაღლევის“ დროს ბევრი საიდუმლო საკითხი გარჩეულა და მრავალი რევოლიუციონური გეგმებიც შემუშავებულა; იგივე მიკიტნები ინახავდნენ ტერორისტებს, გაფიქვულ მუშებს ეხმარებოდნენ ნისიის გაცემით, მწერლებს შეღავათიან ფასებში ასაღილებდნენ (გაიხსენეთ „ნინოშვილის შვიდ კაპიკიანი სადილი“ არჩილ ხვედელიანის სასადილოში) და სხვ. სამაგიეროდ, არც მუშები ივიწყებდნენ მათ დამსახურებას, სიკეთისთვის მადლს უზღიდნენ. მაგ., როცა არჩილ ხვედელიანი გარდაიცვალა, მთელი მაშინდელი მუშა-მწერლები ახმაურდნენ. წერილები ეძღვნა „კვალში“, „ივერიაში“, ¹⁾ „ცნობის ფურცელში“; ²⁾ მისმა მეგობრებმა წიგნიც გამოუშვეს: „არჩილის ხვედრი“.

აი, მგჩქმე მუშა-პოეტი ი. გარსევანიშვილი რას ამბობს არჩილ ხვედელიანის გარდაცვალებაზე:

„აი სურათი გულის მოკვლელი,
 აი, მის გვამი გაცივებული,
 ვისაც დიდებულ მიზან-წადილით,
 მარად უძგერდა კეთილი გული...“

ვისაც „სამშობლო ტაძრად“ ჰქონდა,
 და თავი მარად „სამსხვერპლო წილად“,
 ვისაც შეეძლო ქვეყნის ჭირისთვის
 თავის სიცოცხლე ეხვია ფთილად;
 ვინც ქველ საქმეში, უძღურთ შეელაში,
 პირველი იყო, ყოველთვის, ხშირად;
 ვინც ჩაითვლება მოძმეთ ხსოვნაში,
 სამაგალითო ღირსეულ შეილად.“ ³⁾

სამაგიეროდ, მეორეს მხრით, სადაც საჭირო იყო, ჰგმობდნენ ადათს: მკვდარზე ძვირი არ ითქმისო, და ნამდვილი სახით ახასიათებენ გარდაცვლილ მეგობრ-მიკიტნებს. აი, მეორე მუშა-პოეტი, მიხეილ გორდაძე, როგორს ებრატუნას უძღვნის ერთ ასეთ მიკიტანს:

„მიკიტნისა დახლიდარი ჭლექით მოკვდა უგემურად,
 „ქარგი ახალგაზდა იყო“, არა ღირდა ორ შაურად;

¹⁾ ი ა ე კ ა ლ ა ძ ე მ თავისი მოთხრობა „კრებაზე“ არჩილ ხვედელიანს უძღვნა (იხ. „ივერია“, 1897 წ., № № 209, 210, 213).

²⁾ ც ნ ო ბ ის ფ უ რ ც ე ლ შ ი არჩილ ხვედელიანის დაკრძალვა ასეა აწერილი: „კვბო მაღლა მიჰქონდათ და ერთი-მეორეს ეცილებოდნენ მის წაღებას. უკან მისდევდა 700-მდე კაცი. ყველა გაკვირებული კითხულობდა, ვინ არის, რომ ამდენი ხალხი მიჰყვებაო“ (იხ. „ცნობის ფურცელი“, 1897 წ., № 21.)

³⁾ იხ. წიგნი „არჩილის ხვედრი“, 1897 წ., გვ 21.

კაცს გაყვლეფდა ვაჭრობაში, მეგობრობით, ხათრით, ძმურად, მდიდრულ ქელებით დამარხეს კარგად, რიგზე ჩვენებურად.

ოც თუმნიან საფლავში წევს, რილას ფიჭვი აძევს სხვისა? ოცდაათიც ძეგლში მისცეს, ზედ დაადგეს თეთრი ქვისა, ზედ სურათით, ვერცხლის ქამრით, ძეწვეიც ნახეთ საათისა, საზოგადო სასაფლაო არ აკადრეს, ნეტა, ვისა?¹)

ცხოვრების ცვალებადობამ და გონებრივი საზრდოს მეტმა მოთხოვნილებამ მკითხველთა კადრიც შესცვალა.

თუ ძველად ბაზრული პოეზიის მკითხველი იმდენად არ იყო განვითარებული, რომ დაბეჭდილ წიგნს დახვედროდა კრიტიკული სათვალევით შეიარაღებული, სამაგიეროდ ბოლო დროს ტფილისის მოქალაქენი ერკვეოდნენ წიგნის ავტორიანობაში და თვითვე აკრიტიკებდნენ ახლად გამოსულ ამა თუ იმ წიგნს. მაგ., როცა რიგოლეთომ (ი. ევლოშვილის ფსევდონიმი იყო) პეტრე ჯოხიას წიგნზე იოხუნჯა: „პეტრე ჯოხია—თავი გაუჯოხია“, თანამედროვე მდაბიო მკითხველს ასეთი დახსიათება არ მოეწონა, რადგან აღნიშნულ წიგნში მოთავსებული ზოგიერთი პოემა („ბადურის თავგადასავალი“ და სხვა) ყველასთვის სასიამოვნო საკითხავი იყო. ხოლო ზოგჯერ კი ისეთი წიგნიც იბეჭდებოდა, რომლის გაგებაც თვით მკითხველს უძნელდებოდა. ალბათ, ამიტომ იყო, რომ ლუკა თათბიშვილის (1860—1916) შოთასებურ ლექსით დაწერილ დიდტანიან პოემას („სიყვარული“) ხალხი, სრულიად დაუმსახურებლად, „გოქის ტყაოსანს“ უწოდებდა. ერთი სიტყვით, იკითხებოდა სერიოზული წიგნები და თანდათან იღვენებოდა ასეთი იაფფასიანი ეპიგონების უბადრუკი სიმღერები:

1. „ქალო, თავს უშველე მალე,
ვინც შენ გიყვარს, გაუგიათ,
მის დაჭერა უნდათ ხვალე
და ცემაც გულს ჩაუღვიათ.
იყავ ღურა, ღურა, ღურა,
სიყვარულმა გაგახურა!“
2. „ქუცუნი! ქუცუნი! ქუცუნი!
მიყვარს შენს უკან ცუნცული“.
3. „ღამაზოჯან, იხრუკე,
იხრუკე და მახრუკე“ და სხვ.

¹) იხ. „ლეჰნი“, 1893 წ., გვ. 38.

ამ გვარმა სატრფიალო ლექსებმა ლიტერატურული პროტესტიც კი გამოიწვია. აი, რას ამბობს სახალხო პოეტი გ. ძამუკოვი:

„ზოგიერთი პოეტი
 გაფუჭებულ ზნისაა;
 მისი მიმდევრებიცა,
 ვიტყვი, ნაკლებ ჰკვისაა.

ალმერთებენ ქალებსა,
 აქებენ მათ თვალებსა,
 ათასგვარად გვირყვნიან
 ქალ-ვაჟთ მომავალებსა.

ლექსებს სწერენ ამ გვარებს,
 ზნე დაცემულს და მყარლებს,
 და მათ თხელ ტვინს ჰკონია,
 კეთილ საქმეს ამყარებს.

გებეწებით ძმურადა,
 იგი დასთმეთ სრულადა,
 ისეთი რამ დასწერეთ,
 გამოგვადგეს რჯულათა.

რომ იცოდე, ძამია,
 ეხლა იგი წამია;
 არშიყული წიგნები
 ბოროტი და შხამია.“¹⁾

ეს „წამი“ უკვე დადგა. მუშა მწერლების შრომამ უქმად არ ჩაიარა და ხალხში, „არშიყული წიგნების“ ნაცვლად, იკითხებოდა: ანტ. ფურცველადის „სამის თავგადასავალი“; ს. გუგუნიას „თამარიანი“; გიგო ხეჩუაშვილის მიერ ნიჭიერად გალექსილი „დიდმოურავიანი“; მისივე „ღურგლიანთ ქორწილი“; „სოლომონ მეჯღანუაშვილი“, ივ. მაჭავარიანის მიერ საუცხოვოდ ნათარგმნი — „გლეხი კაცის ისტორია“; „ოთხი ძმა“;²⁾ „თავადის ქალი“ (ნ. ავალიშვილის თარგმანი); „ლაზარლილი“ (პ. უმიკაშვილის თარგმანი); „უკანასკნელი დღე სიკვდილით დასასჯელისა“ (თ. სახოკიას

1) იხ. „ხმა ცხოვრებისა“, გვ. 33.

2) ეს არალეგალური ზღაპარი („ოთხი ძმა“) რუსულიდან ბევრმა სთარგმნა: სოფ. მგალობლიშვილმა და ვასო დეკანოზიშვილმა (იხ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1924 წ. № 4); ბართლომე მოსეშვილმა (ზ. ჭიჭინაძის პირადი გადმოცემით) და გოლა ჩიტაძემ (იხ. გაზ. „სოციალისტ-ფედერალისტი“, 1921 წ., № 113); გ. ჩიტაძემ ეს ნაწარმოები (და აგრეთვე „კლოდ-გე“) სთარგმნა „ზანგის“ ფსევდონიმით. შემდეგში ზანგის ფსევდონიმით სწერდა გრ. რცხილაძეც.

თარგმანი): „სურამის ციხე“, მიხ. ჯაქვადის პოემები, იზიდის პოემები და მალალადის მიერ გალექსილი „წმინდანების ცხოვრება“. ¹⁾)

შეიძლება ბევრს ეუცხოვოს, რომ იმ დროინდელი მუშები გალექსილ წმინდანებზეც ეტანებოდნენ; მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ასეთ ღვთისმოსაეობას თუ ცრუმორწმუნოებას მუშების დიდ ნაწილში ჯერ კიდევ ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული. მაგ., ყოფილა შემთხვევა, გაფიცული ქარხნის მუშები ეკლესიაში მისულან, „შემოსილ მღვდელს“ წარსდგომიან და ფიცი მიუღიან, რომ საერთო საქმეს არ უღალატებდნენ. ²⁾)

თვით ხელოსანი პოეტებიც ჰბაძავენდნენ მალალი ფარდის მწერლებს და შემოქმედებას ღვთისაგან გამოითხოვდნენ. ხელოსნები ასე შეჭალადებდნენ უფალს:

„შემადლებინე შენის ძალითა
დასურათება აქ საგანისა,
გვედრი, მალალო, სიტყვა ისმინო
ერთი უბრალო ხელოსანისა.“
(პეტრე ჯოხია)

მუშა-მწერალი შ. ნავთლუღელი თავის მოგონებაში სწერს: „გამოტაცა წმინდანების ცხოვრებამ, ვკითხულობდი და ვქადაგებდი, მაგრამ ამხანაგების შთაგონებით აზრები და მიმართულება შემეცვალა და მალე გადაველ პოლიტიკაზე“. ³⁾)

არამც თუ ეს „პოლიტიკაზე გადაუსვლელი“ პოეტი, არამედ საქმალად გათვითცნობიერებულ სახალხო პოეტებშიც იყო გავრცელებული ეს მორწმუნეობა და რელიგიური სახეების თავყანისცემა. მაგ.:

„გინახავთ განა დანგრეული წმინდა ტაძარი,
სად წირვა-ლოცვა აღარ ისმის, არც რეკავს ზარი,
სად ქებათ-ქება სულს არ ატკობს, გულს არ ახარებს,
სად ანგელოზთ წილ ავი სული დაძრწის, ხარხარებს...“
(ი. ევდოშვილი).

¹⁾ წმინდანების ცხოვრების დაუცხრომელი მოტივითაღე იყო ენმე ნიკოლოზ დიმიტრის-ძე მალალდაძე, რომელსაც გალექსილი და ცალკე წიგნად გამოცემული აქვს: „საუნჯე სულისა“, „ენებანი მრუშებისა და სიმთვრალისაგან“ „ცხოვრება და ენება წმ. ეკატერინესი“, „ცხოვრება მეფე კონსტანტინესი და წმ. ელენესი“. გარდა მალალადის წიგნების ხალხში იკითხებოდა შემდეგი გალექსილი წმინდანებზეც: „აღწერა წმ. მოციქულისა ნინასი“, ირ. ელიოზიშვილისა; „წამება ქეთევან დედოფლისა“. დიმიტრი ბაგრატიონისა, „ენანი“ ალექსი ბერისა; „ღვთის მშობლის მიძინების სენაქარი“ რ. საჯათხელისა; „წამება მიქაელ გობრონისა“ მესხი ივ. გვარამაძისა; „წამება წმ. დავით და კონსტანტინესი და ამბავი ქალწულთა ჯორჯაძეთა“ ლუკა გუბელისა (თათი-შვილისა); „მუშანიკიანი“ ი. ნერსესოვისა და ვ. სულხანოვისა და სხვ.

²⁾ იხ. „რევოლიუციის მატინე“, 1926 წ., № 1 (14), გვ 122 (პირველი გაფიცვა თოთუხის ქარხანაში“ აღ. ბაჯიაშვილისა).

³⁾ იხ. „კომუნისტი“, 1927 წ., № 99. (5 მაისი)

„კაცი ხარ, კაცად შობილი,
კაცი გიყვარდესო,
ეკლესიას დახვიდოდე
ყოველ უქმე დღესო,
დავითნი და სახარება
ორივე იქ ძვესო“

(ი. დავითაშვილი).

ამიტომ თითქოს უცნაურ დისონანსად უნდა ჩაითვალოს მაღალი
ფენებიდან გადმოტყორცნილი სიტყვები:

„...მაშინ, მოყვასნო, მზა ვარ გკითხოთ,
მითხარით ერთი,
ნუ თუ მართლა გწამთ, რომ არსებდეს
და იყოს ღმერთი?“

(ვახტ. ორბელიანი).

სარწმუნოებრივი მოტივები მუშა-პოეტების ლექსებში დღეპირი და
საერთო დაკნინებული ცხოვრების ანარეკლად უნდა ჩაითვალოს. განმან-
თავისუფლებელი მოძრაობის გარიჟრაჟზე გამოჩენილი პოეტები ჯერ ისევ
ეპოქის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ და ვერ აღწევდნენ იმ იდეოლო-
გიურ სიმტკიცეს, რომელიც დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს ეხლან-
დელი დროისთვის. მაგრამ საერთო დაკნინებისა და შეეზნელი ცხოვრ-
ების პირობებში ამ მუშა-პოეტების მოღვაწეობა მაინც ერთგვარი ცდა
იყო შავად შემორტყმული იდეოლოგიური რკალის გარღვევისა. ამ
კეთილშობილური ცდის წინაშე თანამედროვე ადამიანმა ღმობიერება
უნდა გამოიჩინოს და მათი დამსაჯურება არ დაივიწყოს იმ შეცდომების
გამო, რომლებიც ზოგჯერ ამ პოეტებსაც მოსდიოდათ.

ხალხის გამოღვიძებას მოჰყვა მძაფრი პირობები: ადმინისტრაციული მეთვალყურეობა და სასტიკი ცენზურა. ზემორე ჩამოთვლილ ხელოსან პოეტებთან რიგი დაიკირეს, რიგი გადაასახლეს, ბევრმა „ყურები ჩამოჰყარა“, ბევრი „თითდაქნული“ აღმოჩნდა. საჭირო შეიქმნა ან სიჩუმე ან ქარაგმულად წერა. ამ მხრით გასაოცარ ვირტუოზობას იჩენს მუშა-პოეტი ან ტონ განჯისკარელი.

სანიმუშოდ მოვიყვანთ ერთ ლექსს, რომელიც ნართაულად გამოსთქვამს მშრომელის სულისკვეთებას, იმ მშრომელის, რომელიც ცარიზმის წნების ქვეშ გმინავდა და იჩაგრებოდა:

„შენც კაცი ხარ, კვალად კაცი,
 აღამისა დანათესი;
 ნუ თუ შენს გულს არა სწვდება
 ჩაგრულ ხალხის დანაკენისი?
 მოვალე ხარ ცუდის ნაცვლად,
 საქმე შექმნა უკეთესი
 და ამ საქმით ჩაანათო
 ცხოვრებაში აწ ტალკვესი.
 ამისათვის დაგილოცე
 გოლიათსა გმირის ლახტი,
 მალლა ღმერთი შეგეწიოს,
 ძირს ხელმწიფე, მისი ტახტი!

* *

შენც კაცი ხარ ხორც-შესხმული,
 გაიხედე მოძმეთ არეს,—
 დაინახე, შენი ძმები
 როგორ სვამენ შხამ-ძიმწარეს;
 ვინც გაბედა არდაღევა,
 გლახ სიცოცხლე ჩაუმწარეს,
 მზე უდროვოდ დაუბნელეს,
 ტანჯვა-გვემა არ აკმარეს!

აწ კი როგორც გმირსა გმართებს,
 მზავრელს თავზე გადაახტი;—
 მალლა ღმერთი შეგეწევა,
 ძირს ხელმწიფე, მისი ტახტი!

**

შენც კაცი ხარ, ვით წესია,
 შემოგცქერის მოძმე ყველა;
 რად არ ხედავ, ძარღვებიდან
 სისხლს ვინა გწოვს, ვით წურბელა?
 კაცად არც კი ვაფასებენ,
 თითქოს იყო ჭიანჭველა,
 რაღას სდუმხარ, შრომის შვილო,
 აწ თენდება, აღარ ბნელა;
 დღეს ვერაფერს ვერ დაგაკლებს
 ვერცხლის ჯვარი, ოქროს ხატი,
 მალლა ღმერთი გიწყალობებს,
 ძირს ხელმწიფე, მისი ტახტი!

**

შენც კაცი ხარ სხვათა შორის
 და შენც კაცებს დაემზავსე,
 შენი ოფლი, ჭირნახული
 ღირსეულად დააფასე.
 გონებრივსა განათლებას
 ხელი მიჰყე, აათასე,
 მაშინ ბედი გაგიღიმებს...
 ასე უნდა, ძმაო, ასე,
 და მეც მისთვის მოგიძღვენი
 ეს ამგვარი ფარ-ხმალ-ლახტი.
 მალლა ღმერთი მოგეხმაროს,
 ძირს ხელმწიფე, მისი ტახტი!

ეს თქმა—ბრწყინვალე პოეტური ხერხია, რომლის საშუალებით უკანასკნელ სტროფებში დალოცვის სახით პოლიტიკური ლოზუნგი მეტად ოსტატურადაა მოცემული:

„მალლა ღმერთი შეგეწიოს,
 ძირს—ხელმწიფე, მისი ტახტი!“

თუ ანტონ განჯისკარელი ამ თემაზე ერთი ლექსით იოლად წავიდა, იზიძეს, თავისი აზრის გამოსათქმელად, უფრო რთული კომბინაცია სჭირდება. იგი ზედისზედ ბეჭდავს პოემებს: „სიყვარულის ძალა“, „ხალხის

გმირაა, „ქვისმტვრეველი“. იზიძემ ქართველი ხალხის სურვილებს ლეგენ-
დარული ფორმა მისცა და მოქმედება იაპონიაში გადაიტანა („ქვისმტვრე-
ველი“); ხოლო ერთ პოემას ფრანგულიდან ნასესხები უწოდა („სიყვა-
რულის ძალა“). ამრიგად იზიძემ შეაზავა სააგიტაციო რევრელიუციონური
ლოზუნგები და ცენზორის ნებართვით ხალხში გადაისროლა:

„მეფეს ძალუძს ხალხთ მონება და ქვეყნისაც გამგეობა,
ხოლო გრძნობის, სიყვარულის, მას არ ჰფერობს ბატონობა.
ზიზილი მეფეს, ძირს ხელმწიფე, დე დაინგრეს ტახტი მისი;
რალად გვინდა იგი მეფე, ვის არ უყვარს ერი თვისი.“¹⁾

ამ ყიდილთ წერა მაშინდელი ცენზურის თვალების ასახვევად რევო-
ლიუციონერი პოეტების ფანდი იყო. ქარაგმულად და ზმა-სიტყვაობით
გამოთქმულ შაირებს აკაკი წერეთელიც სწყალობდა. რუსეთ-იაპონ-
ნიის ომის დროს, ჩვენი პოეტის სიმპატიები—იაპონიის მხარეზე იყო. და,
აი, აკაკიმ დასწერა ერთი ლექსი („გურული ნანინა“), სადაც დედა თა-
ვის ბავშვს დამღერის და ყოველ ხანას ასე ათავებს: „ოი, ამას ვენა-
ცვალე!“ (აქ იგულისხმება იაპონელი მარშალი ოიამა). ამ ლექსში ზმა
საუცხოვოდ არის გამოჩარბული:

„ის რაც იყო, აღარ არის,
შეიცვლება დღეს თუ ხვალე,
გზა ტკეცილი დაგვიხვედება,—
ოი, ამას ვენაცვალე!

ნანას გეტყვი სხვანაირსა,
მარცვალ-მარცვალ დაისწავლე,
მხსნელს დახსნილი მიეგებე,—
ოი, ამას ვენაცვალე.

მავრამ ჯერ კი აკვანში ხარ,
გაიზარდე მალე, მალე,—
რომ შენს შეილებს შენც მოუთხრა:
ოი, ამას ვენაცვალე!“²⁾

¹⁾ იზიძემ (იოსებ იმედაშვილი): „სიყვარულის ძალა“, 1903 წ., გვ. 9. ეს პოემა ცხრაასიან
წლებში ხელთნაწერებად ვრცელდებოდა. იმედაშვილი თანამშრომლობდა აგრეთვე 1904-5 წ.
„ივერიაში“ („შურდულის“ განყოფილებაში, რომელსაც ი ა გ რ ა ძ ე—სოფ. მგალობლიშვილი
რედაქტორობდა) და კ. თ უ მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი ს 1909 წლის „ივერიაში“ („წკიპურტის“ განყოფი-
ლებაში, ფ ი რ უ ზ წ კ ი პ უ რ ტ ა ძ ი ს რედაქტორობით). წერილებს აწერდა—უ ს უ ფ-
უ მ უ თ-ო ლ ლ ი ს, ლექსებს—იზიძეს.

²⁾ „ივერია“, 1905 წ. № 59.

ქარაგმებით წერას ქართველი პოეტები იმ დროინდელმა შეაჩვია. ამავე მიზეზით ბევრი მწერალი ფსევდონიმს ამოეფარა.

ამ საერთო ბედს მუშა-პოეტებიც ვერ ასცდნენ: ლაზარე მანსურაძემ დაირქვა „ლ. ხელოსანი“; მ. ლელაშვილმა—„შმაგა“; „ნოშრევანიძე“ ნოშრევან მერკვილაძეს ფსევდონიმი იყო; „ნინოშინდელი“—დათიკო როსტომიშვილისა; გორდაძემ თავისი ნამდვილი გვარი „აბულაძედ“ გადააკეთა; გ. ჩარხიშვილი „გაუჩინარდა“ (ფსევდ. „უჩინარიძე“); ზოგჯერ ანტ. განჯისკარელიც კი იცვლიდა ფსევდონიმს (მაგ., „აბდულა ზაბუ-ზალ-ოღლი“) და სხვ.

განა ცენზორის ბრალი არ იყო, რომ ჩვენი მოღვაწენი თავიანთ უკვე ცნობილ სახელს ერიდებოდნენ და ათასგვარ უცნაურ ფსევდონიმებს ეფარებოდნენ?! ¹⁾

ეს ფსევდონიმები თუ ავტორს თავისი მოღვაწეობის დროს ერთგვარ დახმარებას უწყევდა, სამაგიეროდ მომავალ თაობისთვის ხშირად გამოსარკვევი იყო ამა თუ იმ მწერლის ფსევდონიმის შესატყვისი. ²⁾

ამ ნიადაგზე კურობუბებსაც ჰქონია ადგილი! ³⁾

განა საცენზურო პირობებმა არ აიძულა ილია ჭავჭავაძე, რომ თავისი „ბედნიერი ერი“ იტალიელ მწერალ ჯუსტს მიაკუთვნა? ეს „იტალიელი

¹⁾ მაგალითად: ილია ჭავჭავაძე: მ. ჯიმშორიძე, ჯიბრიელ, ახალმოსული, ფირუხა, ლარიძე; კირილე ლორთქიფანიძე: თამა კარგარეთელი; გრ. თრბელიანი: ქანის-ხვეელი (სხვათა შორის, „მუშა ბოქულაძე“ პირველად ამ ფსევდონიმით დაიბეჭდა (იხ. „ივერია“, 1877 წ., № 7); მ. ხ. ყიფიანი: სფირიდონ ჩიტორელიძე; ანტონ ფურცელაძე: ქერელი ბექა, ზურაბ მონიძე, თავგები, ულალიკო; სტ. კრელაშვილი ი: სანო, ტატალა; იაკობ მანსვეტაშვილი: დონ-იაგო; დ. კეხელი: დავით სოსლანი, ზოილი; გ. წერეთელი: თერგდალეული, გორისელი, მახაკვალი; გ. ლასხიშვილი: ლალი, ესიკელაძე, კაპანტირაძე; ნ. ლორთქიფანიძე: თანიმელი; გ. ქიქოძე: ვ. ლელიანი და სხვ.

²⁾ არჩილ ჯორჯაძე ფსევდონიმების კვლევის დროს, სხვათა შორის, სწერს: თერგდალეულის ვინაობა ვერ გაიგევა (იხ. ტ. V, გვ. 79); სხ. ხუნდაძეც ამბობს: ეურ. იმედისა თანამშრომელმა ზოგიერთი ფსევდონიმის ახსნა ძეწლია. აქ ჩვენ გვგვდება ტატალა, არადელი და სხვ. ვინ სწერდა ამ ფსევდონიმებით, ვერ გაიგევა“ (იხ. „სოც. ისტ. საქართველოში“, ტ. II, გვ. 61).

³⁾ ამ წიგნის პირველი ნახევარი, სადაც „სფირიდონ ჩიტორელიძეს“ ფსევდონიმის შესახებ ვლაპარაკობთ (იხ. გვ. 13, სწოლო), უკვე დაბეჭდილი იყო, როცა ილია ჭავჭავაძის თხოვნულბათა მე-5 ტომში გამოქვეყნებამ გაასწორა შეცდომა, რომელიც მე-4 ტომში მოუვიდა; თუმცა მითხებ ტომის გამოცემის დროსაც არსებობდა ის მასალა, საიდანაც ნათლად სჩანს, ვისი ფსევდონიმიც იყო სფირიდონ ჩიტორელიძე. მაგ., მ. ყიფიანის გარდაცვალების გამო ილიას რედაქტორობით გამოსულ „ივერიაში“ მოთავსებული იყო ნეკროლოგი, რომელშიც ნათქვამია, რომ „საქართველოს მოამბეში“ და „ივერიაში“ მოთავსებული წერილები სფირიდონ ჩიტორელიძის ფსევდონიმით მიზ. ყიფიანს ეკუთვნისო“ (იხ. „ივერია“, 1891 წ., № 48). „ქართული წიგნის“ რედაქტორებისთვის ცხადი უნდა ყოფილიყო, რომ ცოცხალი ილია თავის თავზე ნეკროლოგს ვერ დასწერდა.

შწერალი“ ისევე არ არსებობდა, როგორც რუს პოეტ იაკუბოვიჩის მიერ გამოგონილი ირლანდიელი პოეტი დეკონინი და იტალიელი ჩეზარე ნიკოლინი,¹⁾ მაგრამ მაინც ეს შწერალი, რამოდენიმე წლის განმავლობაში თავის ლექსებს ამ პოეტებიდან „თარგმანს“ უწოდებდა.²⁾

რუსეთში ცენზურის უარყოფითს შტამს ვერ ასცდებოდა სრულიად უდანაშაულო სტრიქონებიც კი. მაგ.,

თხზულებაში ეწერა:	ცენზურა ამბობდა:
შენს ღმერთურ ღიმილს მე ვინ მალირსებს?	ქალი სრულად არ არის ღირსი, რომ მის ღიმილს ღმერთური უწოდონ.
შენ მიხვდი, სულო, ჩემი სულის იღუმელ კანკალს.	აიკრძალოს, ვინაიდან სულზეა ლაპარაკი.
მინდა შენს გვერდით შევისწავლო მე ნეტარება.	აიკრძალოს ვინაიდან, ნეტარება ქალის სიახლოვით კი არ ისწავლება, არამედ სახარებიდან. ³⁾

ცენზორის კალამი ან, როგორც ი. დავითაშვილი უწოდებდა: „ქ-ნი წითელ-მელანა“, ხშირად ქართველი პოეტების ლექსებსაც ამახინჯებდა აშული ჰაზირა ერთ თავის ლექსში ამბობდა:

„ჩვენი მხარე აიკლეს ყაზახებმა.“

ცენზორმა რითმა არ დაარღვია და ეს სტრიქონი ასე შეასწორა:

„ჩვენი მხარე აიკლეს ახმახებმა.“⁴⁾

¹⁾ П. Якубович (Л. Мелшин). „Стихи“, ტ. II, 1906 წ., გვ. 3.

²⁾ თუმცა ფსევდონიმების სიმრავლე საქართველოში ყოველთვის საცენზურო პირობებით არ აიხსნება. ქართული პერიოდული გამოცემის მდგომარეობა ისეთი იყო, რომ ხშირად ნომრის შეცვლა ერთს ან ორს მუდმივს თანამშრომელს სჭირდებოდა. მეთევლის ინტერესის გასაღვიძებლად გაზეთის თანამშრომლები სხვა-და-სხვა ხასიათის წერილებს სხვა-და-სხვა ფსევდონიმით ათავსებდნენ. მაგ., ფ. მახარაძე სწერდა შემდეგ ფსევდონიმებით: მოსაუბრე, მ. მონიძე, ფარი, პროვინციელი და სხვ.; არჩილ ჯაჯანაშვილს 16 ფსევდონიმი ჰქონდა (მოუცვენარი, გ. ბარელი, შინაური, გარდელი და სხვ.); თედო ლლონტის ფსევდონიმები იყო: მაგარი, მტკიცე, სეტყაი და სხვ. კ. თუმანიშვილისა — Грузин, Обыватель, Гражданин, Свой და სხვ.

³⁾ Мих. Лемке: „Николаевские жандармы“, 1909 წ., გვ., 226.

⁴⁾ ამ მხრივ ბევრ სასაცილო კუროიზებსაც ჰქონდა ადგილი. ეს თემა ცალკე მონოგრაფიის მოითხოვს. ამ ფამად ეს არ გვინტერესებს. ვიტყვით კი რომ მაშინდელ ქართველ ცენზორებს შორის (— ეფრემ ალექსი-მესხიშვილი, პლ. იოსელიანი, დიმ. ბაქრაძე, ლუკა ისარლოვი, რაფ. ერისთავი, ვ. ვათუა, მ. მირიანიშვილი, სარგის კაკაბაძე, ივ. პოლუმორდვინოვი და სხვ.) ყველაზე მეტი სასაცილო ამბები ლუკა ისარლოვის გარშემო არსებობს. ამ მწერალს ხშირად რედაქციებიც კი ფიმილიარულად ეტყვიოდნენ. მაგ., თურნ. „იმედი“ აცხადებდა:

„ამ ნომრისათვის აწყობილი სტატია ცენზორმა ლუკა ისარლოვმა, სამუდამოდ დაიკირა“ (იხ. „იმედი“, 1882 წ., № 2)

ერთბელ ამ ლუკა ისარლოვმა აკაკის ერთი ლექსი („გლესავ და გლესავ, ნამჯალო“) არ გაუშვა. აკაკიმ ეს ლექსი ფოთში დაბეჭდა და ქვეშ, თავისი გვარის ნაცვლად, ლუკა ისარლოვი მოაწერა!

ანტონ განჯისკარელი სხვა მწერლებთან შედარებით უფრო თავისუფლად ისტამბუბოდა. განჯისკარელმა იცოდა წერა.

ანტონ განჯისკარელი ხელობით თუნუქით სახურავების დამხურავი იყო. ამ ჟამად, ჯანგატეხილი, ქალაქ გარედ, ღრმა-ღეღეში სცხოვრობს და პოეზიის ნაკლებად ეტანება... იგი უსწავლელი, ღარიბი ოჯახის შვილია:

„თუმცა არა ვარ ნასწავლი,
 არცა გხლებივარ სკოლაში,
 მაინც ვიბრძოლებ გულადად
 მწვავე სიტყვების სროლაში.“

ანტონი 25 წელიწადზე მეტია, რაც მოღვაწეობს. მისი მალხაზი ლექსები, მისი ირონიით გამსჭვალული „მწვავე სიტყვები“ უშუალოდ ასახავს იმ ყოველდღიურ ცხოვრებას, რომელიც სხვისთვის შეუმჩნეველი რჩებოდა. ყოველგვარი საკირობოროტო საკითხი—მისი პოეზიის უმთავრესი ძარღვია. ანტონმა თავისი შემოქმედების საგნად მაშინდელი ცხოვრების უარყოფითი მხარეები დაისახა.

ანტონ განჯისკარელი ჩვენს ლიტერატურაში საკმარისად ცნობილია და ღირსეულად შეფასებული.

„ივერია“ ჰბეჭდავს მის ლექსს:

„ჩვენს ქალაქში ხშირად ხდება
 საოცრება მეტისმეტი,
 ქართველების გადამგვარი,
 უცნაური, გულის მწყვეტი.
 ტანსაცმელი კრელი-კრული,
 თითქოს იყოს შლილი ცეტი,
 აქეთ ვკითხვ, იქით ვკითხვ,
 სთქვეს, არისო დეკადენტი.“

* *

თავზედ ქუდი სოკოს უგავს,
 ტანზედ—პალტო და ქილეტი,
 მოყვითაწო ფეხსაცმელი,
 წინაც გადაკრული წვეტი;
 ხელში წკებლა უკავია,
 თითქოს მატყლი აქვს საპნენტი.
 აქეთ ვკითხვ, იქით ვკითხვ,
 სთქვეს, არისო დეკადენტი.“

* *

ქალს ქართულად თავი ჰხურავს,
 ტანზედ აკრავს ძვლის კორსეტი,

ზედ აცვია შავი კაბა,
 გარეშემო კრემის ლენტე,
 ყელზედ მელა შემორტყმია,
 გრძელი კუდით მიწის მხვეტი, —
 აქეთ ვკითხე, იქით ვკითხე,
 სთქვეს, არისო დეკადენტი.

* *

მეც ამისა მაცქერალსა
 დამეხვია თავსა რეტი;
 ვთქვი, თუ ყველა ასე გახდა,
 მე ვიქნები მათში მეტი,
 მოვალე ვარ ამის შემდეგ
 ხელთ ავიღო დიდი კეტი,
 თითო-თითო უთავაზო,
 საცა შემხედეს დეკადენტი.“¹⁾

„მოამბე“ არჩევს მის წიგნებს: „ბ. განჯისკარელს ბაზრის ლიტერატურაში, — სწერს მოამბის მებიბლიოგრაფე, — კარგი სახელი აქვს განთქმული. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სახელი მან სამართლიანად დაიმსახურა. მარჯვე და ცოცხალი ლექსი, გამოქნილი ენა, საარშიყო და მგზნებარე სიტყვების საკმაოთ მდიდარი ლექსიკონი, ბუნებრივი იუმორი; გვერდგერ პატრიოტული ჰანგები დემოკრატიულ ტენდენციებთან შეზავებული — ყველაფერი ეს დიდ უპირატესობას აძლევს ბ. განჯისკარელს სხვა ამ კატეგორიის მოლექსებზედ.“²⁾

ი. ევლო შვილი ლექსს უძღვნის, სადაც ანტონი მოსთქვამს:

„სხვებისთვის სახლებს ვხურავ,
 მე კი ქუდი არა მაქვს,
 მაკრატელი, ჩაქუჩი,
 დაედივარ და თან დამაქვს.
 აი, ჩემი ხაზინა,
 სულ ეს აოი — რაც ააი,
 მდიდარი თუ გვერდს მიხვევს,
 მეც მყავს ჩემი ამქარი.
 სახურავზე ვსეირნობ,
 ქალაქს თავზე დავცქერი,
 ყველაზე ღმერთთან ახლო
 ვარ, ვითომ ბედნიერი.

¹⁾ იხ. „ივერია“, 1904 წ., № 13.

²⁾ იხ. „მოამბე“, 1904 წ., № V, გვ. (მეორე განყ.) 91.

მაგრამ მხოლოდ ეს მიკვირს,
 რატომ ღმერთი არ ხედავს,
 რომ თვით შიშველ-ტიტველი,
 სხვისთვის სახურავს სქედავს.
 ეხ, ნეტავი იცოდეთ
 როცა რკინა ხურდება,
 დასერილი ფეხები,
 როგორ მტკივა, წყლულდება;
 მაგრამ ანტონასათვის
 აბა ვის ენალვლება,
 რა ეუყოთ რომ ჩიტივით
 ის სახურავზედ კვდება!
 დაჰკარ, დაჰკარ, ჩაქუჩი,
 დააშურე სახურავს,
 სხვებისათვის რკინას ვკედ,
 მე კი — ქულიც არ მხურავს.“¹⁾

ანტონ განჯისკარელის წიგნებია: „ჩემი სტვირი“, „აქ მომხედე“, „ჯიბგირი ვარ“, „განათლების ბრაღია“, „დაცემული ოჯახი“, „განთიადის მოლოდინში“, „ნეტარების ჟამმა დაჰკარა“, „მდიდარი ქურდები ანუ ეშის მოცილენი“, „თათრული და ქართული სიმღერები“ (აბდულა ზაბუხალ-ოღლის ფსევდონიმით) და „უბის წიგნი დეკადენტი“. უკანასკნელ წიგნს ასეთი ორიგინალური და ვრცელი ეპიგრაფი მიუძღვის:

„ხე ვერ მოიბამს იმასა,
 რაც არ მოუბამს წინათა,
 რა გინდ დაჰკვერო ხის უესვი,
 ვერ აქცევ ხმლად და რკინათა,
 ბრილიანტი რომ დანაყო
 თავზედ დაიდო ინათა,
 თუ თავში არა გიჟყავის,
 ის შენ ვერ გარგებს ტვინათა.“

ანტონ განჯისკარელს ძლიერ ემარჯვება ასე სხარტულად გამოთქმული აზრი, მაგრამ მისი ნაკლი ის არის რომ, ასეთი მოკლე ლექსები, რომლებიც მერე აფორიზმებში უნდა გადადიოდეს, ძლიერ ცოტა მოეპოვება. ხშირად მისი ლექსები გაჰიანურებელია; თუმცა ეს გაჰიანურებაც ობიექტიურ პირობებს უნდა მიეწეროს: იმ დროინდელი მუშა-პოეტები თავიანთ ნაწერებს უმეტეს წილად ცალკე წიგნებად ჰბეჭდავენენ,

¹⁾ ი. ევლოშვილი (1873—1916) „თბუღებანი“, ნარკანის გამოც. 1916 წ., გვ. 156.

რადგანაც რედაქციის კარები არც ისე ხალისიანად იღებოდა მათთვის. ცალკე გამოცემისთვის კი ლექსი „ერთ ფორმინი“ (16 გვერდი) მიიტუნდა ყოფილიყო; ეს კი პოეტებს სწორად აიძულებდა ხელოვნურად გაეზარდათ ლექსის მოცულობა.

განჯისკარელი პირველ გამოსვლისთანავე პოპულიარული გახდა. მისი პოეზია ირონიის პოეზიაა! მისი გული გულწრფელობის ღია ბეღელია! განჯისკარელი პირველ ხანში გივიშვილ-სკანდაროვას გავლენას განიცდიდა; სწერდა სამიჯნურო თეჯლისებს:

„გენაცვალე, მიხვრა-მოხვრა, გავლაში,
 რა მიეცა სიარულის სწავლაში?“

აშუღების მსხვავსად, თავის ფსევდონიმს შიგ ლექსშივე რითმავდა:

„ამ ათი წლის წინადა, მეც მყვანდა საყვარელი,
 მისთვის ვიყავ ერთგული, მონა დაუზარელი,
 მხოლოდ დამსვა მწუხარედ მგლოვან-გაუზარელი
 და ახლა კი სხვას ვეტრფი ანტონ განჯისკარელი.“

მაგრამ ეს ლიტერატურული ნაბდის თეკა მალე გადაიგდო. მის ლექსებს უკვე ფართო ხასიათი მიეცა. იგი ეხება ცხოვრების ყოველგვარ სიმახინჯეს: მექრთამეობას, ადამიანის მაიმუნობას, სიყვარულის დაქუცმაცებას, ამხანაგთა გაუტანლობას, მძლავრთ უკმეზობას, უსამართლობას, სახელმწიფოებრივ უწყსრიგობას და ოჯახურ მანკიერებას.

აი, ერთს „კმაყოფილ ცოლს“ რას ათქმევენებს:

„დალოცვილი ჩემი ქმარი,
 მეტად კარგი კაცი არი,
 თავში ჩავკრა, ხმას არ გამცემს,
 დინჯია და უწყინარი.“

როცა მინდა გავაბრიყვებ,
 წვალ სხვასთან ვიარშიყებ
 და რა დროსაც დავკრა ზარი--
 კარს გამოღებს ჩემი ქმარი“ ღ სხვ.

ანტონ განჯისკარელს აქვს დაკვირვების ღიდი უნარი. ის ზემოდან დასცქერის ცხოვრების უკულმართობას. მისი მენხიერება თითქოს იკრებს ყოველივე სასენსაციო წვრილმან შემთხვევებს, რომ მერე თავისი მახვილი კალმის წვერზე მოათავსოს და ღამაზად გაჰკენწლოს.

ერთი დალაქი იყო, ეშიად წოდებული, რომელიც სიღარიბის გამო, იაფფასიან ქურდობას ეწეოდა. და, აი, საკმარისი იყო „სახელმწიფო ქონების

ქურდობისთვის“ დაეპატიმრებინათ ორი მილიონერი, — ადელ ხანოვი და მილოვი, — რომ ჩვენს პოეტს მაშინვე საწყალი „ეშია“ გაჰხსენებოდა:

„ახ, სად არის ცხონებული ეშია,
 თვის ხელობა ნახოს თუ რა დღეშია!

ის ქურდობდა, იმისთვის რომ შიოდა,
 ღამით მთვრალსა, დილით თავი სტკიოდა,
 ზამთრის სუსხი აწუხებდა, სციოდა,
 ხშირად იჯდა კედლის ძირას შზეშია!

ახ, სად არის ცხონებული ეშია,
 დღეს ქურდობა სოვდაგრების ხელშია.

იგი თუმცა ვისმეს რამეს ჰპარავდა,
 ამ ქურდობით შიმშილ-წყურვილს ჰფარავდა,
 მისი ქცევა არავის არ ზარავდა!

დღეს კი ქურდობს ვინც კი სიმდიდრეშია.

ახ, სად არის ცხონებული ეშია,
 დღეს ქურდობა სოვდაგრების ხელშია“ ღ სხვ.

ანტონ განჯისკარელის ნიჭი ღალია და მონავარდე. იგი თითქოს იმას გეთავაზობს, რაც ზედმეტი აქვს; მთავარს, შინაგან ძალას კი გულში ინახავს. ანტონი ეკუთვნის იმ ბედნიერ პოეტთა გუნდს, რომლის მხატვრული გემოვნებით შეზავებული სიტყვა დროულ პოეზიას შორდება და ყოველთვის და ყველასთვის ჭკუის საღესავი ხდება:

„ხანა მშოიან, ხან მწყუროიან,

ვით დროებას მოაქვს;

ხან ვსტირი და ხან ვიციანი,

ყველას თავის დრო აქვს.

ზოგს კარაჭი, ხიზილალა

და ზოგს კიდევ დო აქვს,

მე თუმც არა გამაჩნია, —

ყველას თავის დრო აქვს.

მე რას მარგებს იგი, ვისაც

ქარვასლები რო აქვს,

ისიც სხვისა სახლს დაიქერს, —

ყველას თავის დრო აქვს.“¹⁾

¹⁾ იხ. „უბის წიგნი დეკ-დენტო“, 1904 წ., გვ. 38.

ერთხელ ტოლსტოის შეეკითხნენ:

— როგორ მოგწონთ მაქსიმ გორკი?

— როგორც დაბალი წრიდან გამოსულ მწერალს, არა უშავს-რა! ლუნაჩარსკის აზრით, ტოლსტოიმ ეს განზრახ სთქვა, შეურაცყოფისათვის.

საქართველოში კი, გულწრფელად უნდა აღვიაროთ, რომ ამ „დაბალი წრიდან გამოსულ“ ზოგიერთ მწერალს არამც თუ „არა უშავს“. ბევრს დიდ მწერალსაც არ შერცხვება მათთან ერთად ყოფნა საწიგნო რაფაზე.

ერთი ამათთავანია იეთიმ გურჯი.

ვახ. კოტეტიშვილმა მხატვარი თიროსმანი იეთიმ-გურჯს შეადარა.¹⁾ შედარება სწორია და მართებული.

ორივეს შემოქმედება ერთი წიალიდანაა წარმოშობილი.

ორივე პრიმიტივია.

თუ „საწყალი ნიკალა“ ერთი „თლაშოის“ საფასურში მიკიტნებს კედლებს ულამაზებდა, იეთიმ-გურჯის კოცხალი ციტატებით მოფენილია ტფილისის ღვინის სარდაფები:

1. „თუ ამხანაგს გაეყარე
 სულ ნისიის ბრალი არის;“
2. „ვინ დამწყველა, ვისი წყველა ამიხდა,
 ეთიმ, ცრემლი მეგობარი გაგიხდა;“
3. „ჰე, კაცო! ფასი იცოდე,
 ქელა რომ დაგიხურია;
 ყველა თანაბრად გიყვარდეს,
 ქართველ-სოიები-ურია.
 ყველას სიკვდილი მოგველის,
 რად გინდა იყო მშურია?“

¹⁾ იხ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1927 წ., № 5.

იეთიმ-გურჯი ნამდვილი ბოჰემაა. „საც დამიღამდეს, იქ გამითენდეს, იქ იყოს ჩემი მიწა-სამშობლო“—ბარათაშვილის სიტყვები ზედგამოჭრილია მის ცხოვრებაზე. ნაბადს წამოიჩხურავს და ჰაიდა, მიდის! თითონაც არ იცის სად? რითვის?

თუ გრ. ორბელიანის ონიკოვი სატრფოს შესახვედრად „ნაბად გახვეული“ ეგდო ქუჩაში „ორ პატარა ფანჯრის წინ“, იეთიმ-გურჯის სატრფო—რომელიმე „ორხიდას“ დუქანია, სადაც წაილეკსებს, გადაჰკრავს და წაიძინებს. პაოლო იაშვილის ესპრომტისა არ იყოს იეთიმ-გურჯზე:

„მე არა მაქვს საკუთარი ბინა,
 მე წუხელი ქვაზე დამეძინაო!“

რატომ? იეთიმ-გურჯსაც აქვს ბინა,—ავლაბარში,—სადაც მთელი თვეობით არ დაიარება. მისი ოთახის ფანჯარაზე, რომელიც ქვაფენილის ამოჰყურებს, გამოკრულია წარწერა ოთხ ენაზე: ქართულად, რუსულად, ფრანგულად, სომხურად: იეთიმ გურჯი.

იეთიმ-გურჯი თურქული სიტყვაა და ნიშნავს ობოლ ქართველს. იგი, მართლაც, ადრე დაობლდა. სულ პატარა იყო, როცა მამა გარდაეცვალა. დედაც გაუთხოვდა და იეთიმმა მარტოდ-მარტომ შესდგა ფეხი ცხოვრების კვარცხლბეკზე.¹⁾

იეთიმ-გურჯი ძველი ხარფუხელია, დაიბადა დაბლის ღარიბ ოჯახში, 1875 წელს. სკოლა თვალთ არ უნახავს.

წერა-კითხვა ქალაქის პარკებზე შეისწავლა.

იეთიმს კარგი ხმა ჰქონდა, დაჰყავდათ ქორწილებში და მაშინდელი პოეტების ლექსებს ამღერებდნენ.

თითონაც დაიწყო ლექსების წერა, ან, როგორც ხელოქა ტაინოვი იტყოდა, „საკუთარი ტვინიდან სიმღერის ამოღება“ და ნელინელ პოპულიარული გახდა. ხალხი აღტაცებით ამბობდა:

- იეთიმ-გურჯი მოდის!
- იეთიმ-გურჯი მღერის!
- იეთიმ-გურჯის ხმაა!
- იეთიმ-გურჯი ენახე!
- იეთიმ-გურჯი ქვიფობდა!

¹⁾ ამ დღეებში იეთიმმა მწერალთა კავშირის სახელზე ლექსად დაწერილი განცხადება გადმოშვა: „მეცა ამდენი იეთიმობა (ობლობა), მეც თქვენს კავშირში ჩამრიცხეთო“:

„მწერალთა ჯგუფს ნუ მაშორებთ, ვინც კი მიცნობთ ახლო პირად; თქვენს დავთარში მეც ჩამწერეთ, როგორც ქართლის დედისშვილად. საძირკველში მეც წილი მაქვს, დამჯდომია დღენი ძვირად; კმარა ამდენი ობლობა, ნუ მატარებთ დეზერტირად.“

იგი, მართლაც, „ქეისისთვის“ არის გაჩენილი. ეს მოხეტიალე გო-
 ჰემა ნორმალურ მდგომარეობით ვერ კმაყოფილდება. იგი კარგ გუნებაზე
 მაშინ არის, როცა მისი ნერვები სიყვარულით და ღვინით იწამლება:

„შენ გადიდებ, შენ გივალობ,
 შენი რწმენის ბერი ვარ;
 რა დღიდანაც ვავიცანი,
 ჩემი თავის მტერი ვარ,
 დავალ ღვინით მოწამლული,
 მარტო შენთვის ვმღერივარ,
 იეთიმ-გურჯი შენ მოჰკალი,
 ცოცხლივ მკვდრებში ვწერივარ!“

საზოგადოდ შემიჩნეულია, რომ ყოველი მწერალი პატარა ლექსებით
 იწყებს თავის ლიტერატურულ კარიერას. იეთიმ-გურჯი ამ შემთხვევაში
 გამოჩნაკლის შეადგენს. მან თავის პირველ თემად „ანაბაჯის“ ვრცელი
 თავ-გადასავალი აირჩია. ამ პოემის გმირი — ქალია, რაღაც ლეგენდარული
 ძალღონის პატრონი. სპარსელებმა გულადობისთვის ძმობა აღუთქვეს და
 „ანაბაჯი“ დაარქვეს (ბაჯი — დაჯ).

ეს ქალი ამარცხებს ყველა განთქმულ ფალავანს; მკლავში როსტომის
 ღონე აქვს და ხმლის ტრიალიც ემარჯვება:

„ტანმაღალი, შევთვალ-წარბა, შუბლი მირონცხებულა,
 სახე — მთვარე გაბადრული, ნიკაპს — ხალი რგებულა;
 სიგრძე თმისა კოჭებამდის მეტად დამშვენებულა,
 გული, მკერდი და მკლავები როსტომს მიგვანებულა.
 ჩვეულებრივ მარცხნივ გვერდზე ხანჯალ-დაკიდებულა,
 ცხენზედ მჯდომი ვის უნახავს მისგან გაქენებულა;
 მოთამაშე, მოჯირითე; ხმალი მოღერებულა;
 ჭიდაობა, მუშტის გარტყმა, მისგან მოგონებულა,
 ერთის გარტყმით კამეჩს აქცევს, რაგინდ გაგიჟებულა,
 მთელად ვერვინ ადგებოდა მისგან დახეთქებულა.“

ასეთი ყოფილა ეს „ტფილისელი ქალი და მუხათელი რძალი ანა.“

ხალხში ამ ანაბაჯის შესახებ ერთი ხალხური მუხამბაზი არსებობს.
 მოვიყვანთ ამ ლექსსაც მთლიანად, რომ დავიწყების ნავლმა არ დაჰფაროს
 ეს უავტორო და უპრეტენზიო შემოქმედება:

„თუმც მოქუჩდნენ ქვეყნის აშუღებია
 და მომართონ ყველამ თავის ჩანგები, —
 ანას ქებას მაინც სრულ ვერ იტყვიან
 თუ არ იყოს ისევ შოთას ჰანგები!“

ბატონისგან ამიღია ნებანი,
 მომიმართავს ჩემი ჩანგი, ებანი,
 რო დავიწყო ანა-ბაჯის ქებანი.—
 ქვეყნის ქალნი მასთან არის დანგები!

დავინახე საჯირითო ჯარშია,
 ცხენზედ მჯდომი, მოქარგული ზარშია:
 ყველა იცნობს ანას გურჯისტანშია,
 ნატრულობენ სპარსნი, ინდნი, ფრანგები.

სახე შეენის ნათელ სახესავითა,
 ბრძოლის ველზე გადის ტყვიასავითა,
 მტერსა სრესამს ფეხქვეშ ჭიასავითა,
 თავს უხრიან მონად თურქნი, ზანგები.

რადგან ანამ საქართველოს ულოცა,
 ბრძოლის ველზე ბევრი მტერი უხოცა,
 დიდ ბატონმა ვერცხლის ხმალი უბოძა,
 დააწერა მამულისა რანგები.

მეც გმირი ვარ, ნუ მიყურებ შურითა,
 შენ ხმლითა ხარ და მე—ჭიანურითა,
 დაგიხედები ახალ საიათნურითა,
 ამაღლებას თუ რომ ჩამობრძანდები.“

რაც შეეხება იეთიმ-გურჯის „ანა-ბაჯის“ უნდა ითქვას, რომ იგი ცოცხალი ხალხური ფორმებით არის დაწერილი, თუმცა ავტორს ანა-ბაჯის გმირული მოქმედება ცალმხრივად აქვს გაშუქებული და „დიდი ბატონის“ თანამებრძოლი ქალი მხოლოდ მოკიდავის უძლეველი ძალ-ღონით: წარმოგვიდგინა.

იეთიმის ანა-ბაჯი არაჩვეულებრივი ღონით დაჯილდოვებული ქალია; ამარცხებს არა ერთსა და ორს მამაკაცს, არამედ მთელ რიგ სხვა-და-სხვა კუთხის „ცნობილ“ ფალანგებს.

აი, იეთიმ-გურჯის კალამი რა ფერადებით გვიხატავს ერთი ასეთი ჭიდაობის სანახაობას და ანას გულაღობას:

„წელთ შემოირტყა სარტყელი, ხალხი სულ ვაკვირიდნანო,
 გადახტა მოედანზედა, ყველა მას შესტყერიანო,
 ვისია რძალი ლამაზი, ნეტავი, რა სწადიანო?
 ალბათ, კონცნისთვის მოსულა, თორემ რა შეუძლიანო!
 ... გაუთამაშა გიორგიმ—ნაქები თელეთელია;
 ანამ დასტაცა, ძირს დასცა, ტანი არ აჰყვა მთელია.

მეორემ ჩამოუარა—სოსია ბარბარელია,
 მაგრამ ძირს ისე დაეცა, ვერც კი მოჰკიდა ხელი;
 გადმოხტა ბიჭი მესამე—ივანე ვაშლოვნელია,
 ისე ჩამეტვრა გვერდები, ეჭიმის მამოვნელია.
 ცალ-თვალა ბიჭი თამაშობს, სახელად „გმირი ელია“;
 მასაც ცხვირიდან აღინა, რაც ესვა, რაც დაეღია;
 სოფრომუკაც გამოვარდა: ქვე გამიშვით, გავალ, აბა,
 ანამ ერთი გამოკვრითა ზედ მიწაზედ დაატყაბა.
 ანას გინებით მიუხტა მუშტის ქნევით სირაჯ-გოლა,
 ანა-ბაჯიმ ყარფუზივით შიგ ხალხისკენ გადისროლა.
 ... იმ დღეს ოცდა ორი დასცა, არვის არ ჰქონდა ფერია,
 ვენაცვალეთ შენს ქალობას, გაგინათლდეს მშობელია!..
 სიხარულით შინ დაბრუნდა მთელი მუხათ-სოფელია“.

ეს პოემა დაბლიშვილის ფსევდონიმიტაა ცნობილი და რამდენიმე
 გამოცემად დაიბეჭდა.¹⁾

მთელი წიგნი დაწერილია შაირ-წყობილად, „არსენას ლექსის“ ყაი-
 დაზე.

ანალოგიურად: ხალხში არსებობს ლეგენდა ანაბაჯის მზგავს ღონიერ
 ქალებზე—წყნეთელ მიაზე, წავკისელ თინაზე და ვაშლოვნელ თამროზე.
 თუ იეთიმ-გურჯის ანა მოკრივეთაა გამოყვანილი, ხალხის ფანტაზია უფრო
 ხელწყურით ანვითარებს ამ ქალების რაინდობას და წარმოდგენილი ჰყავს,
 როგორც პროტესტანტი გმირი ქალები, ყაჩაღთ გავარდნილნი, ბატონ-
 ყმობის უარმყოფელნი, სწორუფლებიანობის დამცველნი და მამაკაცებთან
 ერთად საქართველოს კეთილდღეობისთვის მებრძოლნი.²⁾

იეთიმას პოემაში კი ბევრი ზედმეტი ჰიპერბოლაა და კინოსებური
 ეფექტი. არის გულადი გამოთქმებიც, თუმცა მთელი პოემა არ არის იმ
 სახელის ღირსი, რომელიც ავტორს ბატარა ლექსებმა მოუპოვა:

„ლალ-ზურმუხტი, ფირუზი ხარ,
 ქვეყანას თვალში უზიხარ,
 ედემის თაფლის ბუზი ხარ,
 ლამაზებში ჯერის ტუზი ხარ!

¹⁾ უკანასკნელად მიხ. გაჩეჩილაძემ გამოცა. იეთიმ-გურჯის „ანაბაჯის“ გარდა,
 გამოცემული აქვს შემდეგი წიგნები: „ახალი მგოსანი“, „იეთიმას ახალი ლექსები“, „ტანგო“,
 „დიდი ომი“ და „გათენდა“.

²⁾ იხ. დიმიტრი ჯანაშვილის «ისტორიული სურათები», 1914 წ; გვ. 265;
 ალ. გარსევანიშვილის „გმირი ქალი მია მათე ყაჩაღად წოდებული“, (ქუთაისი, 1915 წ;
 მირ. ხუბუნიანიშვილის რომანი: „მია წყნეთელი—მეფე ერეკლეს მეტოქე“ ტფილისი, 1924 წ.

ჩემო ხატო! ჩემო ლმერთო!
 შენს სურათზე სანთლად ვენთო;
 ვთხოვ, წყალობა გაიმეტო,
 ლამაზების პრეზიდენტო!

იეთიმ-გურჯის პოეტური მანძილი თუმცა 1895 წლიდან იწყება, მაგრამ მან თავისი სახელის აპოგეიას მხოლოდ ამ რამდენიმე წლის განმავლობაში მიაღწია. ერთხელ იეთიმმა მითხრა, ჩემს ლექსებს აკვანშიაც მღერიანო. იეთიმი მართალი იყო. ამჟამად, ტფილისის დაბალ მოსახლეობაში, არც ერთი პოეტის ლექსები არ არის ისე გავრცელებული, როგორც ამ თანამედროვე ბოჰემის სიმღერები:

„არ გამეცნე, კარგი იყო, თავიდან;
 შუა ზღვაში გადამაგდე ნაეიდან.
 ჩემი გული შენ დაკოდე, დახიე,
 ხელებს ითბობ—ცეცხლის ალში გამხვიე!

სულ არ გესმის ჩემი წერა-კითხვები!
 რად მიყვარხარ, რატომ არ მეკითხები?
 რომელ მგოსანს ვთხოვო საშართალია,
 ვის შეეჩიელო, რუსთაველი მკვდარია!

იეთიმ-გურჯი თავის სიმღერებში ქველ პოეტებიდან მხოლოდ ორ პოეტს იხსენიებს—რუსთაველს და საათნოვას:

1. „დროშა გლოვისა, საათნოვისა ვივდო ხელშია,
 რუსთაველი ივით შევდგე ბერად მონასტერშია.
2. სტუმრათა ვართ წუთისოფლის ხანაში,
 მოვისპობით ერთხელ ამ ქვეყანაში;
 იეთიმ-გურჯი გლოცავს: იყავ მზეშია!
 შენ ჩამაგდე საათნოვას დღეშია.

იეთიმ-გურჯი გულდაჯერებით და მუყაითად ელოლიაგება რუსთაველის მალალს სახელს და ქალაქური ხალხური ლექსის სინოკივრეს საათნოვას ყალობაში ათავსებს. წარსული პოეტების ვირტოზული ფანდიანობა მან სიტყვების ჟონგლიორობაში გამოხატა; იგი დარწმუნებულია თავის პოეტურ გამძლეობაში და ქედ-მალღურად აცხადებს:

მე ლექსი არ დამელევა,
 სულ მხათა ვარ, ვინც რა მთხოვა,
 ცოცხალს ფასი ჯერ არა მაქვს,
 მოკვდე—არვინ მიწყობ გლოვა;

იეთიმ-გურჯი შემოგწყრებათ,
თუ წავიდა, აღარ მოვა,—
რუსთაველის შვილობილი
და მეორე საიათნოვა.

ჩვენ რომ ავტორის თავდაბლობას არ ვიცნობდეთ, მაშინ ამ უკანასკნელ სიტყვებს, თანამედროვე პოეტების საერთო ნაკლს მივაწვრდით: დიდი წარმოდგენა საკუთარ თავზე და უნაპირო პრეტენზიები! მაგრამ იეთიმ-გურჯის ასეთი იოლი მოპყრობა რუსთაველისადმი გამოწვეულია იმ უსაზღვრო გავლენით, რომელსაც გენიოსი პოეტი ახდენდა ქართველ ხალხურ პოეტებზედაც. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ჩვენ იმავე იეთიმ-გურჯის სიტყვები დაგვკირდებოდა სათქმელად:

„სად არის შოთას საფლავი,
წავიდე საჩივლეღადა!“

მაგრამ სადაც პოეტი უშუალოდ და ძალ-დაუტანებლივ ლაპარაკობს, იქ პირდაპირ მომხიბლავია:

„მე ახალი დარდი მიყიდა,
წყალში ვდგევეარ, ცეცხლი მიკიდიდა.“

იეთიმი სპარსული პოეზიის ღვიძლი შვილია. მონტესკიო ამბობს: „აღმოსავლეთში უფრო ბევრი მგოსანია,—ცხუნარე მზე მათ ვნებას უფრო ამძაფრებსო“. სპარსული მგრძნობელობა იეთიმის სათუთ ფანტაზიაში უხვადაა ჩაქსოვილი. ლეგენდაა: სპარსეთში ერთი მომღერალი იყო, ისე ტკბილად მღეროდა, რომ, თუმცა ყელთამდე წყალში იდგა, მანც დაიწვია.

„ერთი მითხარ, ვისი ენით წახდი,
ჩემი იყავ, სხვისი რატომ გახდი?“

მეტად საგულისხმოა, რომ მიუხედავად სპარსული პოეზიის გავლენისა, იეთიმ-გურჯი იშვიათად მიმართავს მუხამბაზურ ფორმას. მისი ლექსები უფრო შაირულ ყაიდაზეა დაწყობილი, თუმცა ეს არ უშლის, ლექსის ბოლოში, ძველი აშუღების მზგავსად, თავისი სახელ-გვარიც გართმოს. მაგალითად:

1.

„მეც ვდარაჯობ ჩემის კალმით,
მაგრად ვდგევეარ, როგორ ბურჯი,
გაუმარჯოს საქართველოს,
ენაცვალოს იეთიმ-გურჯი“.

2.

„თვალეზი გაქვს ცაზე ლურჯი,
შენი თმები—ოქროს ფუნჯი,
დაილოცოს იეთიმ-გურჯი.“

3.

„იმას შეილად ვერ მივიღებ,
წინაპრების აკვანს სწვამდეს,
სირცხვილი იმ გუნთის დედას,
თავის მამის საფლავს ხნამდეს.
გატიალდეს ის წალკოტი,
ბულბული რომ გადაყვავდეს,
მაშინ მოკვდეს იეთიმ-გურჯი,
როცა ლექსი გაუთავდეს.“

იეთიმ-გურჯის ზოგიერთი ლექსი, ქაღალდზე გადატანილი, ჰკარგავს თავის სიციცხლეს და ორიგინალობას. ამგვარი ლექსების არომატი—გამოთქმის კილო და შემდგომის ჰანგია. იეთიმ-გურჯის ნაკლი ის არის, რომ მის ლექსებში, სტრიქონების მოქმედებათა შორის, არ არის მთლიანობა, ალაგ-ალაგ ცეზურაც ერღვევა, რითმა ხშირად ელემენტარულია და ნამეორები. სამაგიეროდ, სტრიქონის მოქმედება მარჯვედ იცის და ვაი მისი ბრალი, ვისაც ეს მოქმედილი შოლტი მოხვდება:

„ხის გული გაქვს, ქვის—ჯიგარი,
და ტვინი კი—აგურისა.“

იეთიმის პოეტური მეტაფორა თამამია და ხასხასა. იეთიმ-გურჯი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ყარაჩოღელი იმაჟინისტი.

„იეთიმ-გურჯო, დააკვირდი, გირჩევნია მოდი ქვეაზე,
ავიტანია ბუმბული გასაშრობად ქარიან მთაზე“.

ან—

„წყალში ვდგევარ და წყალსა ვსცრი,
ხელთ საცერი მიკავია.“

ან კიდევ—

„თვითონ ჩემი ბრალი არის,
რისთვის მყევხარ გულში მდგმურად?
ქრისტეს მცნებით რად მოვსულვარ,
მაჰმადის კარს სამსახურად?
მარილის ქვით ბანს ვაშენებ,
ჩემი სახლის დასახურად,
რად მინდოდა, რომ დავდექი,
მშრალ ქვიშაზე მებადურად?“

ყველა ეს ლექსები, — ასე ნაწყვეტებად ნაკრები ქალაქის მედლოვე-პისაგან, — რომლებშიაც ფორმის სადაობა და სიმხვილე აზიზი ინსტინქტის ოსტატობით გამოკრთის, თავისთავად კარგია, მაღხაზი, ხალისიანი, მაგრამ ლექსის აღნაგობა არ არის თავიდან ბოლომდე ერთი განცდით გაფლენ-თილი, ლექსს მთლიანობა აკლია, არ არის ხლართი, ინტრიგა, ურომლი-სოდაც ლექსი, როგორც ლიტერატურული განძი, ვერ ითავადებს პოე-ზიის საგანძურში.

იეთიმ-გურჯის ერთი ლექსი აქვს, რომლის შინაარსიც მოგვაგონებს ცნობილ ხალხურ სიმღერას („ვერცხლისამც თასად მაქცია“). იქაც და აქაც ეს ორივე ნაწარმოები სიყვარულის ფონზეა გაშლილი და პოეტურ შედარებებით შენაძარღვი. მაგრამ რამდენადაც ხალხური ლექსი უშუა-ლოდ გვაძლევს მდიდარ და მალეღვებულ სახეებს, იმდენად იეთიმ-გურ-ჯის ამ ლექსს ულახათო მიმბაძველობის ელფერი დაჰკრავს:

ი ე თ ი მ - გ უ რ ჯ ი :

ნეტავ ვიქცე კრიალოსნად,
ბროლის თითებითა მთელიდე,
ანუ ცოცხი გავმხდარვიყავ,
შენი ფეხის მტვერსა ვგვიდე!

ნეტა მოხდეს ჩემი თავი
შენი თითის ბეჭდათ იყოს,
თითზე იმგვარად მოგეკრა,
ველარავინ გამომიღოს!

ან საწოლი-ტახტი ვიყო,
ჩემზე იწვე და ხვრინამდე,
ანუ ბუზი გავმხდარვიყავ,
შენს სახეზე დაფორინამდე!

ბედნიერი ვიქნებოდი
მე რომ კოვზად ვწერებიყავ
და შენსა ლამაზ თითებსა,
სადილის დროს ვქერებიყავ!

ანუ ვიყვე რამე ნივთი,
შენა გყავდე წასაღებად,
შენს ჯიბეში მდგმურად ვიყო,
შენი სახლის გასაღებად!

ხ ა ლ ხ უ რ ა :

ვერცხლისამც თასად მაქცია,
რომ ლენით აგვესებოდე,
დაფერილი მქნა წითლად,
შემსვამდე, შაგერგებოდე!

ანა მქნა ვერცხლის სათითე,
რომ ხელზე ჩაგეგებოდე,
ან შენი ნამგლის ყანა მქნა,
რომ ფეხზე შაგეჭებოდე!

ან შენი ქოჩრის ბეწვი მქნა,
რომ ნემსზედ აგეგებოდე;
ან შენი წარბის ფერფლი მქნა,
წამწამზე დაგეგებოდე!

ანამც მქნა ვარდი-ყვავილი
ცვირპირზე დაგეჭებოდე,
ან ვიყო მოვის პერანგი
ზედ გულზე დაგედნებოდე!

ან შენი ნანდაური მქნა,
გულს ჯავრად ჩაგეჭებოდე,
ანამც ძმა ვიყო მოწილე —
ცოცხალს არ გაგეჭებოდე!

იეთიმ-გურჯის ეს ლექსი, ამ ორიგინალურ და გენიოსურ ხალხურ ნაწარმოებთან შედარებით, იაფფასიან იმიტაციის ხასიათს ატარებს.

რა საჭიროა, ხალხური პოეტი ხალხური ლექსის ყვავილებს თავის ბაღში მუხიდეს? რა საჭირო იყო ამ ხალხური ლექსის „გადმოვითიმება“, როცა თითონ იეთიმ-გურჯას არა ნაკლები მდიდარი ლექსიკა აქვს სიყვარულის სახმილის გამოსახატავად?

იეთიმის სიმღერები დაუახლოვდა ქალაქის ხალხის სალაპარაკო ენას. ხშირად იეთიმი სასიმღერო მელოდიებს თვითონ ჰქმნის: ავტორი იღებს რომელიმე ხალხურ ჰანგს და ლექსის შინაარს უფარდებს. მაგრამ ეს ჰანგი ხშირად პოეტების მიერ ისე გადასხვაფერებულია და ტფილისის იერი ისე ლამაზად დაჰკრავს, რომ მისი პირველი წყარო სამებნელი ხდება და სიმღერა ქალაქურ ინდივიდუალურ სახეს ატარებს.¹⁾

ხშირად იეთიმის ლექსები შესდგება ორი, ოთხი ან ექვსი სტრიქონისაგან, რომელსაც მუნასობად ამბობს ხოლმე სამიკიტნოებში „ენის ტყავის აკრის დროს.“ იეთიმი ლექსებს არ ამთავრებს, ან, უკეთ, ვერ ამთავრებს. ცოტა მოზრდილი ლექსი კი, რომელსაც პოეტი კალმის შემწვობით ჰფანტავს თავის შეგირდებში, წყალ-წყალაა და ზედმეტი გაშლილობა სჩანს. ასეთ ლექსებში არ არის გრძნობის პარალელური ხაზები, ბოლოს რომ ესთეტიურ ქუჩაბანდში ინაკვთება.

„წერთ, მღერით დავიღაღე,
მარტო შენთვის მომიცლია,
შენთვის კალამი გავეცვიეთ
და მელანი დამიცილია.“

მელან-დაღვრილი ლექსი სუსტია და მქრქალი; ზეპირად დაწერილი ლექსი კი—მყარი და ზარიფია.

მე მაინც განსაკუთრებულ ყურადღებით ვეპყრობი იეთიმ-გურჯის ნიქს. მხიბლავს მისი ბოჰემური ხასიათი და სიტყვა-პასუხის დოვლათიანობა. იგი უკანასკნელი წარმომადგენელია იმ ქალაქურ მწერლობისა, რომლის მიზრაფიც ჯერ კიდევ არ გადამტყდარა.

„ყველას თითო რამე უყვარს,
მე კი ჩემი შემაბეროს,
სხვისი ჩემზედ ლამაზია,
ეს ვერავენ დამაჯეროს,
მე სახალხო მგოსანი ვარ
ტფილის-ქალაქ-საქართველოს.“

რა ვუყოთ, რომ ეს მოკლე ლექსები არა ჰგავს ომარ ხაიმის რუბაიებს! რა ვუყოთ, რომ არ ვიხლართებით მისი პოეზიის ნიუანსების აბლა-

¹⁾ იხ. ამ წიგნში დართული ნოტები (დამატება მეორე).

ბუდაში! სამაგიეროდ ვიცი, რომ ეს გაუკეთებელი პოეტი გულწრფელია და ბალღური უმანკობით ჰხაზავს თავისი ემოციების გულუბრყვილო სამყაროს:

„დარდიანად დამიწყევია მღერა,
 ცოცხალი ვარ, მე კი არა მჯერა,
 იეთიმ-გურჯი, ესეც ბედის წერა!“

იეთიმს სატრფიალო ლექსებიცა აქვს:

„ბევრი მეტყვის სიყვარულზე
 არ იციო ლექსის წერა,
 თქვენ რომ ამბობთ, მართალი ხართ,
 მე რომ მკითხოთ, არა მჯერა.“

მაგრამ მისი სიყვარული სხვანაირია:

„სიყვარულის მგოსანი ვარ,
 ვალამაზებ დედა-ენას,
 სიმღერების გამჩენი ვარ,
 მეჯლისებში ვფანტავ ლხენას;
 ერთა შუამავალი ვარ,
 ყველგან ვცდილობ ვარდის ფენას,
 მე მტერი ვარ მართო მისი,
 ვინც სიყვარულს უწყობს კბენას.“

იეთიმ-გურჯის ლექსებში უცილობლად არის მძლავრი გულისთქმა, ქალაქური ტემპერამენტი და პოეტური ექსტაზი. იეთიმ-გურჯის ხალხური ლექსები ის ღვინით სავსე თასია, რომელიც ხელიდან ხელში გადადის და მაინც არ იღვრება.

იეთიმი ტფილისელია და, როგორც ყველა ტფილისელს, არ უყვარს გულღვინი არიფი, ბილანებს სულს ანაცვალვებს:

„კალმით დავალ ამ სოფელში
 გამგონ ხალხის ასაწერად;
 ანდამატის ბადეს ვისერი,
 ვაჯაკების დასაქერად,
 ბილანები არ ამცდებია,
 ჩემს დავთარში ჩასაწერად,
 მიყვარს ჩემი საქართველო,
 ყვერი ყველას დასაჯერად.“

იეთიმ-გურჯისთვის არც პოლიტიკური ასპარეზია უცხო. იგი 1905 წ. ასე მოუწოდებდა თავის აუდიტორიას:

„გამარჯობა, ჩემო ტფილის-ქალაქო,
დაკარგული შენი შვილი მოვედი.
საქართველოს მიწა-წყალო, ალაგო,
თორმეტი წლის უნახავი მოვედი.

მთაო წმინდავ, მამა-დავითისაო,
შენ, დარაჯო ქალაქ ტფილისისაო,
წმინდა მიწავ, უკვდავ მწერლებისაო,
მათ საფლავზედ სალოცავად მოვედი.

დიდო ციხევ, ძველო ნარიყალაო,
საქართველოს ძველო მკვიდრო ძალაო,
პოლშის ციხემ შენი შვილი მშალაო,
სისხლ-გამშრალი საჩივლელად მოვედი.

დიდო ზარო, ჩვენო სიონისაო,
ნატრული ვარ შენ დიდებულ ხმისაო,
ჩვენო მტკვარო, ძმაო რიონისაო,
ნაწამები საბანაოდ მოვედი.

ჩემო ძმებო ჰაოს-ქართლოსისაო,
გატანჯულსა მიცნობთ დიდი ხნისაო!
გაყიდული ორპირ მეგობრისაო,—
გამარჯობათ! ეთიმ-გურჯი მოვედი!“

„ბიჭო, ჰინა ხომ არ დაგიდგია, რომ აღარსად სჩანხარ?“ ასე მომ-
 მართა 74 წლის მოხუცმა პოეტმა ბეჩარამ, რომელიც ამ წიგნის ზოგიერთი
 გვერდების შესავსებად ვინახულე.

ჯიუხი. არც ძალიან წარმოსადგევი. ხნიერი, მაგრამ ენერგიით სავსე.
 ძველი ყარაჩოღელის ერთად-ერთი ეგზემპლარი—ახალუხით, განიერი
 შარვლით და ვერცხლის ქაშრით. პირში გინგლი. უღვაშები—ახლად
 ამოსულ ქარქვეტასავით მოუქნელი. ჩიბუხი ყოველთვის პირში უჭირავს.
 ილიმება სანდომიანად.

აი, ასეთია ბეჩარას სილუეტი.

ბეჩარა მუხრანის ბაზარში ვაჭრობს.

— რით ვაჭრობ? — შევეკითხე ერთხელ.

— სეზონის ვაჭარი ვარ: ზამთარში თევზს ვყიდი, ზაფხულში მწვანე ილსა.

ბეჩარა ქალაქის ხალხური პოეტი. ვინ არ იცის:

„აშტარხნის გზაზედ გემი ბანდდება,

შიგ მჯდომის გული მწარედ ღონდება...“

ბეჩარა უსწავლელია. არა, ეს ცოტაა, ბეჩარას არავითარი წარმო-
 დგენა არა აქვს წიგნზე და კალამზე. ეს რაღაც იშვიათი მოვლენაა—
 თითონ წერა-კითხვა არ იცის და ხალხს კი წიგნის კითხვის სურვილს
 უნერგავს გულში! თუ იეთიმ-გურჯი ქალაქის პარკებზე სწავლობდა
 ქართულ ენას, ბეჩარასთვის ასეთი „განათლებაც“ უტხოა და გარეგანი.
 მისი ხელის მოწერა ჯვარია (+). იგი ამ ფაქსიმილეს საშუალებით აწარ-
 მოებს თავისი აღებ-მიცემობის პატარა ოპერაციებს. ბეჩარა თავის ხაზებს
 სხვის ხაზებისაგან ყოველთვის არჩევს და ნუჯიან იფიქრებს ბეჩარას
 თავისი ჯვრიანი ნიშანი სხვის ამგვარივე წარწერაში შეეშალოს.

ეს ძველი დროის ცოცხალი მატთანე მოქცეულია ძველ ჩარჩოებში
 და, თითქოს მის გარშემო არაფერი გამოცვლილიყოს, ისევ ისე ღინჯად
 აბოლებს ჩიბუხს, როგორც ძველი დარბაისელი ყარაჩოღელი, ისევე მუხამ-
 ბაზურად ლექსაობს, როგორც მისი წინაპარი ოსტატი აშულები.

ბეჩარას ყოველი ლექსი „სპარსთა ხმასა ზედა სათქმელად“ არის შექმნილი:

რ ა ს ტ ი ს ხ მ ა ზ ე

ერთი დროება ვის შერჩენია,—
 არც შენ შეგრჩება ეგ ავკაცობა,
 ყველას ცხოვრება აქ დარჩენია,—
 არც შენ შეგრჩება ეგ ავკაცობა!

მტერი არ მიზამდა, რაც შენ მიყავი,
 უღეთით დამიჭიციე სახლი და კარი!
 ორივე ხელით თავში ჩამკარი,—
 არც შენ შეგრჩება ეგ ავკაცობა!

ბევრი მინახავს შენისთანები,
 ოჭროთ და ვერცხლით გამაძლარები.
 ბეჩარ, შენ იმათ ნუ ედარები,—
 არც შენ შეგრჩება ეგ ავკაცობა!

ბეჩარას შემოქმედების პროცესი სიმღერაა. იგი, როგორც უანბანო პოეტი, მღერის და სიმღერით ალაგებს ლექსის სტრიქონებს: „შარი შურის ხმაზე“, „ჩარვას ხმაზე“, „დუბეთის ხმაზე“ და სხვ. აი, ერთი ორიგინალური ლექსი, სადაც დიალოგის ფორმით მოცემულია ავტორის ნაპერწკლიანი სიტყვები და სატრფოს გრილი პასუხი.

ს ა მ ა ა ს ი ხ მ ა ზ ე

საყვარელს ვუთხარი: ათასი ფერი ხარ.
 მითხრა: რას ბოდავ, ვინ ოხერი ხარ.
 ვუთხარი: ლამაზო, მინდვრის შველი ხარ.
 მითხრა: გამეცალე, ჩემი მტერი ხარ.

საყვარელს ვუთხარი: შენ გენაცვალე.
 მითხრა: შენი თავი სხვაზე გავცვალე.
 ვუთხარ: უშენობით სულ დავიცალე.
 მითხრა: ეგ ცოტაა, ჯერ ჯეელი ხარ.

საყვარელს ვუთხარი რა მეშველება.
 მითხრა ხმის გაცემის არა გაქვს ნება.
 ვუთხარი: ბეჩარა შენთვისა კვდება.
 მითხრა: საცოდაო, რა სულელი ხარ!

ბეჩარას არა აქვს დაბეჭდილი ლექსების წიგნი, მაგრამ ტფილისის სახანდრებში კი ყველა დაირის დამკერმა მისი ლექსები ზეპირად იცის: „ვერ მიმღერია“, „მანდ ვგდე“, „არ მიკვირს“, „რა ოინია“ და სხვა.

თუ გივიშვილისა ჭ სკანდაროვას ყოველი წიკპურტი ხელად სტამბაში მიე-
 ქანებოდა, ბეჩარა თავის ქერქში ლალად ეტეოდა; ის წიგნებს არც კით-
 ხულობდა და არცა ბეჭდავდა. მისი ლექსი, როგორც ციკონათელა, პოე-
 ტის შინასკენლში ერთბაშად გაიეღვებდა და მერე თითონაც არ იცოდა,
 რომელი მომღერალი დაარხევდა თავის ჰანგზე. მისი ლექსების რაოდე-
 ნობა გამოურკვეველია. მის ჰანგებს ტფილისის მომღერლები ადვილად
 გრძნობენ და ხშირად მსმენელისათვის ავტორის ვინაობა დღემდის
 უცნობი რჩება.¹⁾

გასაოცარია, რომ ორ-გროშოანი მწვანილის გამყიდველი, რომელსაც
 თითქოს გამოანგარიშებული უნდა ჰქონდეს დახლის ყოველი უხალთუნი,
 ასე დარდიმანდულად ეკიდება თავის გონების ნაყოფს და ბოჰემურ ხელ-
 ჩაქნევით ჰფანტავს პატარა განცდათა პატარა ლინქილებს.

არა ნაკლებ გასაოცარია, რომ ამ ხნის ადამიანს არა აქვს პირადი
 ხედვის ინტენსივობა და „სიკვდილის ანგელოსს“ ოპტიმისტურად
 უცქერის! ბეჩარასთვის „მიქელ-გაბრიელი“ რეალური პიროვნებაა, „უნა-
 მუსო“ და „გაუმძღარი“, მისთვის სიკვდილის საშიშროება არ არსებობს
 და მზიარულად განწყობილს პოეტს სწამს, რომ სიკვდილს სიციკცხლფ
 დასძლევს.

აი, როგორ შინაურული ტონით მიმართავს ბეჩარა სიკვდილს:

„გაბრიელო, რას მიპირებ, მოდი მომკალ, შენ გელი.
 იცი, შენი ხორავი ვარ, მე ცხვარი ვარ, შენ—მგელი.“

ნეტავი რას აგვიანებ, გუნებაში რა გაქო,
 შენი უნამუსობა ქუჩა-ქუჩა დაგაქო,
 არ მესმის, თუ რას კვებულობ, ჩემზე მეტი რა გაქო,
 კარიჭო, მოდი დამშხამე, რას უყურებ, შენ გელი!

შენის შიშით ბავშვი სტირის აკვანში,
 მაგონდები, ვერ ვისეენებ საბანში,
 დრო იქნება, შენ ჩავარდე საკანში,—
 აქ მომწერო, მოდი, მნახე, შენ გელი...“

1) ზოგიერთმა ჩემმა მეგობარმა ვხლაც არ იცის, რომ ხალხში გავრცელებული სასიმღერო
 ლექსები შემდეგ პოეტებს ეკუთვნის: 1. „ერთხელ ვიხილე ბალში ყვავილი, მზმარი, უსუნო, გაე-
 სილი სილით“—კ.ო.წ. ერთის თავს; 2. „ჭრიან ქარნი, შესახარნი“ და „მინდა მიყვარდე“—
 სილოვანს (ნათარგმნია); 3. „ნეტავ, ეხლა სადა ხარ და რომელსა მხარესა“—ნინო ორბე-
 ლიანს; 4. „მე პატარა ქართველი ვარ“ და „შეგვიტანჯვას სული და გული“—დუტუ მფ-
 გრელს; 5. „ძილში ვშფოთავდი, კვენსოდი, ვართოდი“—კ.ო.ტ.ე. მახაყაშვილს; 6. „ფერად
 ოცნებით ვმღეროდი“—ამ სტრიქონების დამწერს (იხ. I ტ., გვ. 100) და სხვ.

ბეჩარამ თავისი ავტობიოგრაფია ასე ჩამაწერინა: „მე ვასილ ავეტის-ძე ბერივეი, ამიღლებას 74 წლისა გავხდები. ჩემი ულუპაპა გორის მაზრი-დან, სოფ. სველქნეთიდან გადმოსახლებულა ტფილისში. მე აქ დავიბადე. 18 წლისა ვიყავი, როდესაც ყავახანებში დავიწყე სიარული, ძალიან მიყვარდა აშუღლებთან ლაპარაკი და მასლაათი; ამის შემდეგ საკუთრივაც გავაღე ყავახანა. როდესაც აშუღლებს ლოცვა ჰქონდათ, მეც დამლოცეს და ზედმეტ სახელად ბეჩარა დამარქვეს, რაც ნიშნავს ბეჩაეს, საწყალს. წერაკითხვა სულ არ ვიცი და არც მისწავლია. ციფრი რა არის, იმასაც ვერ ვარჩევ. ლექსის ამოღების დროს, მარცვლებს კრიალ-სანზე ვითვლი. მიყვარს სიმღერა. ჩიბუხი და კრიალოსანი.“

ჰაზირა!

ეს მეოსანი, როგორც ჩაროზი, დასასრულისთვის დავსტოვეთ.

ჰაზირა განცალკევებითა სდგას. ჰაზირა სახელოვანი მემკვიდრე იყო სააათნოვასი, მისი სიმღერების გამგრძელებელი. იეთიმ-გურჯის გამოთქმა „მე მეორე სააათნოვა ვარ“ ჰაზირაზე უფრო ალალია! მერე როგორ უხდებოდა ჰაზირას მოხდენილ ტანს სააათნოვას ყოშებიანი კაბა! ჰაზირაც სააათნოვასავით ლექსის ავტორიც იყო, ამ ლექსის ჰანგის მომგონიც და ამსრულებელიც. მართალია, ჰაზირას ხმას ბოლო დროს ხინჯი შეეპარა, არ იყო მოქნილი და დახვეწილი, მაგრამ მისი სტრიქონები კი ყოველთვის გულწრფელი და აზრიანია:

„რას მარგებს მომღერლის მალლა ყვირილი,
 თუ სიტყვები არ არის აზრიანი,“—

ამბობს ერთ ლექსში ჰაზირა.

ჰაზირა გვარად აბრამ აბრამოვი იყო. დაიბადა 1845 წ. სოფ. შულავერაში (ბორჯ. მაზრა), გარდაიცვალა 1922 წ., დაკრძალეს 14 იანვარს, სწორედ იმ დღეს, როცა ვასო აბაშიძე რუსთაველის თეატრში თავისი 50 წლის იუბილეს იხდიდა. საყვარელ მსახიობს შემოაპყვედნენ მისი ნიჭის თაყვანისმცემელნი და გრძნობით გამთბარ სიტყვებს აცმევდნენ წელთა დაზიდულობით დამაშვრალ ხელოვანს, ჰაზირას კუბოს კი, ამ დროს მისი შეგირდები ქიანურების დაკვრით აცილებდნენ იმ ადგილისაკენ, საიდანაც „არც ერთი მგზავრი უკან აღარ დაბრუნებულა“.

როგორც მე-XVIII-ე საუკუნეში დ. გურამიშვილმა და მე-XIX-ე საუკუნეში აკაკიმ, შემოიტანეს და განამტკიცეს ხალხური კილო, ისე ტფილისის დაბალ ფენებში ჰაზირას შემოქმედება ქალაქური ხალხური პოეზიის ფორმებისა და შინაარსის გამომსახველად გადაიქცა.

აშულებს საკუთარი ამქარიც ჰყავდათ.

ჰაზირას ამ მხრით დიდი ღვაწლი მიუძღვის; იგი, როგორც ამქრის ოფიციალური უსტაბაში, ჰკრებდა შეგირდებს* (ხშირად უსინათლოებს),

ასწავლიდა სიმღერას, დაკვრას, არქმევდა ზედმეტ სახელებს, ჰგზავნიდა სამღერლად ხან ქუჩებში, ხან ყავახანებში, ხან მეჯლისებში და ამრიგად ტფილისის ღარიბ-ღატაკებს ლუკმა პურს უჩენდა.

უსინათლო აშულები ხალხს უყვარდა და პატივისცემდა. მათ, როგორც საზოგადოთ ყველა უსინათლოს, გამახვილებული სმენა ჰქონდათ. „თუ ბუნებამ დაბადებიდანვე მათ მოაკლო მხედველობა, სამაგიეროდ შთაბერა მუსიკის სიყვარული და არაჩვეულებრივი ნიჭი სიმღერის დასწავლისა.“¹⁾

ბრმა აშულებს განსაკუთრებით ქიანური უყვარდათ. დილის სიმღერას („საარს“) ისე ტკბილად და მგრძნობიერად არავინ უკრავდა, როგორც ეს უსინათლო აშულები.²⁾

მე აქ აღარ ვილაპარაკებ საერთოდ აშულების სხვა დამსახურებაზე, მაგ., როცა ესენი ჯარს წინ მიუძღოდნენ და თავიანთი დაკვრით ენტუზიაზმს უღვიძებდნენ ქართულ ლაშქარს.³⁾ მხოლოდ ვიტყვი, რომ ეს აშულობა ეპოქის დამახასიათებელი მოვლენა იყო. აშულები გასაოცარის ინტუიციით ითვისებდნენ და გადმოგვცემდნენ მაშინდელ საზოგადოებრივ გაცდებს და მისწრაფებებს. აშულები რომ არა ყოფილიყვნენ, ბევრი ჩვენი ძველი სიმღერა, როგორც ჰანგი, ისე ტექსტი, დავიწყებას მიეცემოდა. ჩვენი ქართული მუსიკა დავალებულია სპარსეთით და ამ მელოდიების შემნახველები იყვნენ ტფილისის აშულები.

დიმ. არაყიშვილი იგონებს მუსიკალური სასწავლებლის პირველ დამაარსებელთაგანს ხ. სავანელს და, სხვათა შორის, ამბობს: „სავანელი ხალხურ სამუსიკო შემოქმედებას დიდ ყურადღებას აქცევდა, ეძებდა მოხუც მესაზანდრეებს, იწერდა ჰანგებს და სტკებებოდა მათი სიმღერებითაო;“⁴⁾

სემინარიის რეგენტმა მ. მაქავარიანმა 1878 წ. გამოსცა ნოტებზე გადაღებული „სამშობლოს ხმები“, რომელშიაც უმეტეს წილად ქალაქური სიმღერები იყო შესული. ამ კრებულს ერთმა რეცენზენტმა, სრულიად

1) И. Евлахов, „Кавказ“, 1850 წ., № 65.

2) მაგონდება ცნობილი მექიანურე, აწ გარდაცვლილი, უსინათლო იაგორა, რომელიც ჩემს საღამოებზე თავისი შესანიშნავი საარით დამსწრეებს ზიზღავდა. სხვათა შორის, ამ უსინათლო აშულის მოგონება გრ. ორბელიანზე ჩაწერილია მაქეს ჩემს საიათნოვაში (გვ. 53); არა ერთი შემთხვევა ყოფილა, რომ ქეიფის შემდეგ ამ უსინათლო იაგორას რომელიმე ლოთი ამხანაგი სახლში მიეცილებინოს. ერთხელ სკანდარნოვა სადღაც დამთვრალიყო და შინ უსინათლო იაგორას წაეყვანა. პოეტი მეთრე დღეს ოზუნჯობდა: „ამისთანა კაცობას კი რა ვუთხრა, რომ ბრმა თვალებილული ატაროსო“.

3) იხ. დ. ჩუბინაშვილის „ქრისტომატია“, 1863 წ., გვ. 179; „საიათნოვა“, გვ. 42.

4) იხ. დ. არაყიშვილის „ქართული მუსიკა“, 1925 წ., გვ. 43.

უმართებულოდ, „კონტოების ხმები“ უწოდა. ¹⁾ აღმოსავლეთის ჰანგები, რომელთანაც დაკავშირებულია ჩვენი შორეული კულტურული მიღწევები, დიდს საგანძურს წარმოადგენს ქართული მუსიკის განვითარების საქმეში. მისი თათარიანხად შეფასება, სხვა რომ არა ესთქეთ-რა, შეუწყნარებელი და მიუღებელია.

მეჭიანურე ალ. ოპანეზაშვილის აზრით, ორიენტალისტმა კომპოზიტორმა უცილობლად უნდა იცოდეს აღმოსავლეთის მუსიკის მენზურალური თეორია; ჭიანურის შტრიხები; დოლის, ნაღარის და დაირის რითმიკა; უნდა გაეცნოს დუდუკის და სალაზურის ნესტევებს—რის წყალობითაც სიმფონიურ ორკესტრის კვარტეტი, სუნთქოვანი და საცემი საკრავები ისე უნდა აფლერდეს, რომ ჰანგის ელფერი მკვიდრად იყოს დაცული. ²⁾

ყველა ეს აღმოსავლური სამუსიკო ინსტრუმენტი მოთავსებულია საზანდარის და ზურნის დასტაში.

საზანდარის შემადგენლობა: ჭიანური, საზი, თარი, ნაღარა (დიპლიპიტო) და დაირა. ³⁾

ზურნა სამი კაცისაგან შესდგება: დამკვრელი (პირველი ხმა), ბანის მიმცემი (დამქაში) და მედლოე. ⁴⁾

ერთი რუსი მწერალი ამბობს, შარმანკა და მეცხრე სიმფონია ერთნაირად შეიძლება ხელოვნების კლასს მივაკუთვნოთ. ⁵⁾ მით უფრო მეტი კავშირი აქვს ხელოვნებასთან საზანდარსა და დუდუკს, რომლებიც ჩვენს ქველებში მეტად რთულ ემოციებს იწვევდნენ და ნამდვილი ტკობის საშუალებად ჰხდებოდნენ.

საზანდარი უფრო ნაზია, პოეტური და მოსათმენი; ზურნა—ერთფეროვანია და გამყივარი, თუმცა არა ისეთი „ბარბაროსული“, როგორც ეს უცხოელს ეჩვენებოდა. ⁶⁾

ქართველებშიაც იყვნენ ისეთები, რომლებიც როგორც საზანდარს, ისე ზურნას, აღმაცერად უტკებოდნენ. მაგ., დავით მაჩაბელის აზრით: „საზანდარი, თუმცა არის დიდათ სასიამოვნო, მაგრამ აღმატყინებელია ვნებათა და წინააღმდეგ წმინდისა ზნეობისა.“ ⁷⁾

1) რომან ცამციცივი, ჟურ. „იმედი“, 1881 წ., № IX, გვ. 93.

2) იხ. ვაზ. „ქართული სიტყვა“, 1924 წ., № 21.

3) ზნორად საზანდარის დასტაში ორი მედაირეა. მეორე მედაირე მომღერლის დამხმარეთ ითვლება, მის აკომპანიმენტად (იხ. ამ წიგნში დართული სურათი).

4) ამ საკრავთა აღწერილობა იხ. ლექსიკონში (ამ წიგნის მესამე დამატება).

5) იხ. „Вопросы философии и психологии“, 1914 წ., წიგნი 121 (1).

6) იხ. „Акты“ ტ. X, გვ. 881.

7) იხ. „ცისკარი“, 1864 წ., № 5.

დ. მაჩაბელისთვის საზანდართ გამოწვეული სიამოვნება, რომელიც ესთეტიური ტკობის ერთი ფორმათაგანია, უზნეობა ყოფილა! ცოცხა არ იყოს მღვდელი ივანე გვარამაძის იაფ-ფასიან მორალურ სენტენციებს გვაგონებს. მას ავიწყდებოდა, რომ საზანდარი და ზურნა, ესთეტიური გრძნობის გარდა, უფრო რთულ გრძნობებსაც იწვევდა. მაგ., ვახტანგ ორბელიანი ერთხელ დაესწრო ქართულ პიესას, სადაც ზურნაც უკრავდა, პოეტმა დარბაზი დასტოვა და წარმოსთქვა: „ამ საკრავის ხმა იმ ძველ დროს მაგონებს, როცა სპარსელები საქართველოს ზურნით იკლებდნენო.“¹⁾

ჰაზირას საყვარელი საკრავი დაირა იყო. იგი თავის სულის კავშანს ამ ინსტრუმენტის აკომპანიმენტს აქსოვდა.²⁾

ჰაზირა თავისი მოწოდებით ნამდვილი ბოჰემა იყო. იგი ზებირად იგონებდა თავის ლექსებს და, თუ ქალაღზე გადაიტანდა, თავის დაწერილს, არამც თუ სხვა ვინმე, თითონაც ვერა კითხულობდა! ერთხელ მითხრა, ჩემს ყოველივე ხელთაწერს მე თითონ თან უნდა გავცეო.

მართალია, ჰაზირას აშული ეწოდა, მაგრამ ის არ ყოფილა აშიკი; ეროტიული ლექსების მოტრფიალე:

„კბრგი იყავ, ნუ ხარ ავი, სულოჯან.
გენაცვალოს ჩემი თავი სულოჯან.
ჩემთან იყო შენ ნეტავი, სულოჯან.
გამიწითლი დღენი შავი, სულოჯან.“

გევედრები და მე გეთაყუანები,
კარგს მიმართე, ბოროტს ნუ ეტანები,
თავიდან მოიშორე შადიმანები, —
გიყვარდეს დიდი მოურავი, სულოჯან.

ჰაზირ, კაი აზრები აირჩიე,
შენს მეგობარს, ძმას, მეზობელს მისდიე.
სხვაგან ძვირფას სასახლეზე ირჩიე,
საქართველოში საფლავი სულოჯან.³⁾

¹⁾ ზ. ტიჭინაძე: „ვახტანგ ორბელიანი“, 1892 წ., გვ. 29.

²⁾ დაირას ძველად ოჯახებში ყველგან ნახავდით. თითქმის ყველა გასათხოვარი ქალი დაირაზე უკრავდა. თუ მამაკაცები საზანდართ ჰქეიფობდნენ, ოჯახური ტრადიციებით შებოჰილი ქალები თავიანთი სახლის ბანებზე კვირა-უქმებში პატარა ლხინებს ჰმართავდნენ ხოლმე (იხ. სურათი ამ წიგნის პირველ დამატებაში).

³⁾ იხ. „ქართული ლექსები და სიმღერები“, 1892 წ., გვ. 6.

გარდა იმისა, რომ „დიდი მოუზრავი“ პოეზიაში პირველად ჰაზირამ გააცოცხლა, ამ ლექსში დაყურსულობა სამოქალაქო ზრახვები და სიყვარული ტფილისისადმი. ეს სამოქალაქო გრძნობა უფრო თვალხშიერად გამოსჭვივის შემდეგ ცნობილ ლექსში:

„მოდი, შვილო, ჩემთანა,
 გულში არ დამკრა დანა;
 საქართველოს შვილი ხარ, შვილო,
 იცან შენი ქვეყანა.

მამულისთვის კვდებოდე,
 მტრის პირდაპირ დგებოდე,
 განათებულ ქვეყნებში, შვილო,
 კაცად იხსენებოდე.

ჰაზირ, ტანჯვა იკმარე,
 მამა ძმას მოახმარე,
 ოდეს ეს შეასრულო, შვილო,
 საფლავში ჩამახარე!“¹⁾

ჰაზირა ქართველ მეომარს ასე ათქმევინებს:

„მსურს მმარხავდნენ საქართველოს მთის ძირას,
 ჩემს გმირობას ამღერებდნენ ჰაზირას...
 და ჩემს თავზე ვალექსილი ამბავი,
 ჩვენს მომავალ თაობასა რჩებოდეს.“

ან კიდევ:

„მე ხომ ჩემთვის არა ვჩივი, მაგრამა
 მან ინალელოს, ვისაც ქვეყნად აქვს რამა,
 დე, ნუ ვიყო მე ჰაზირა, აბრამა,—
 ოლონდ შენ კი გენაცვალე, ქართველო!

ჰაზირამ არ იცის სიტყვაში დაუზოგველობა. მისი ზოგიერთი ლექსი მუხამბაზურ ფორმაში რომ არ იყოს ჩაკეტილი—მოსაწყენი იქნებოდა. მუხამბაზური ლექსის სტრიქონები კი მოულოდნელობის გრძნობით არის გათბარი. ჰაზირა საქართველოს ალტაცებული მეხოტბეა. მისი პირველი ხანის ლექსები პატრიოტიზმის თრიაქით არის შენელებული.

ვინ არ იცის:

„აღსდგე, თამარ დედოფალო,
 შენთვის სტირის საქართველო!“

ჰაზირას შემოქმედება ნელინელ დემოკრატიულ ჰანგებზე გადავიდა. ცხრაასიანი წლებიდან იგი შეიქმნა სოციალური ყოფის უებარი ამსახველი.

¹⁾ იხ. „გამგელებული ბატკანი“, 1914 წ., გვ. 26.

მას ამ მხრით ქალაქურ ხალხურ პოეტებში ყველაზე მაღლობი ადგილი უჭირავს. ჰაზირას 1892 წ. „ივერიაში“ რამდენიმე წერილიც ჰქონდა მოთავსებული მაშინდელ საზოგადოებრივ ტკივილებზე. ჩვენს აშუღს ყველაგან და ყოველთვის შშრომელის იღბალი აწუხებს:

„სადაც არის გათენდება,
აღსდექ მუშავ შენ,
ლამაზი დღე დაგიდგება,
ნუ გძინავს შენ, ნუ ხვრინავ შენ,
მუშავ, მუშავ, შენ!“

ჰაზირას ეს სიმღერა, მგონი, ყველას ახსოვს.¹⁾

ჰაზირას მუხამბაზურ ფორმისათვის არ უღალატნია. ყველა მისი ლექსი სასიმღეროთა დაწერილი—მუხამბაზურ ყაიდაზე, რომლის ყოველი ხანის ბოლო სტრიქონი²⁾ ეხმაურება პირველი ხანის უკანასკნელ სტრიქონს. მომღერალი ლექსის დასაწყისის ორ სტრიქონს, სიმღერის დროს ყოველი ხანის გათავების შემდეგ იმეორებს, ამით თითქოს ხაზს უსვამს ობლად დატოვებულ რითმს და სიმღერა მეტად ეშხიანდება. ამგვარი ფანდით მომღერალი, მართლაც, აღწევს თავის მიზანს: აქ არის აზრისადმი ნების დამორჩილება, ლექსი უფრო სიტყვამოსხლეტილი გამოდის, ვინაიდან მთელი ხანის მთავარი ძარღვი ბოლო სტრიქონშია გადატანილი: მაგ.,

„შვი ზღვის ნაპირას ჩენი სახლები,
ძველთაგან ძველები—არა ახლები,
ეხლა იქ სდგანან ჩენი მძახლები.
ჩენია ბრალი, დავკარგეთ კვალი,
აღარ გვაქვს ძალი, წაგვართვეს ნება.“

მამა მოგვიკვდა—დავრჩით ობლადა,
დედაც სხვას გაჰყვა პურის მცხოზლადა,
საქმე არ მიდის ჩენთვის მწყობრადა.
ბედი გაგვექცა, სახლი დაგვექცა,
ცხენი წაგვექცა—ველარა დგება.“

როდის იქნება დაგვიდგეს დარი,
გვეღირსოს ჩენი სახლი და კარი,
ჰაზირს არ მისცა არაეინ მხარი.
ფიქრი აწვალებს, იხმარებს ძალებს,
თავს ანაცვალებს, მისთვის მოკვდება.“²⁾

¹⁾ ეს მელოდია ნოტებზე ვადაიღო ალ. ოპანეზაშვილმა (იხ. „თეატ. და ცხ.“ 1924 წ. № 12) და კ. ფოცხვერაშვილმა (იხ. „რევოლუციის სიმღერები“, 1923 წ., გვ. 38).

²⁾ იხ. „ახალი ლექსები სხვა-და-სხვა“, 1894 წ., გვ. 3.

აქ თვითეული ხანის პირველი სამი სტრიქონი და ბოლო ხანის ორი სტრიქონი სხვა-და-სხვა ტემპით არის გალექსილი ჭ ორიგინალურ მეტრით მომდინარეობს. თვით რითმებიც ფარულია და მეორე რკალს არ ეჯვარედინება.

„ჩენია ბრალი, დაეკარგეთ კვალი, აღარ გვაქვს ძალი,
 წაგვართვეს ნება.
 ბაღში ვარდები, გამეზარდები, გულში დარდები
 აღარ მექნება!“

ასეთი წყობა, რასაკვირველია, სპარსული პოეზიის გავლენით წარმოიშვა. სიმღერის დროს ბოლო სტრიქონების მახვილი ოქროსავით მძიმედ ეცემოდა და ვერცხლივით წკრიალა იყო.

ჩენი ძველი მწერლობა სპარსულ ლექსწყობაზე აღიზარდა. თითქმის ყველა ქართველი პოეტი მუხამბაზურ ყაიდაზედაც სწერდა ლექსებს: ლექსი ხომ სიმღერაა, და ჩენი მგონებიც მღეროდნენ და სიმღერით ჰქმნიდნენ მუსიკალურ და ფსადაუდებელ შაირებს: „გაფი“, „მუსტაზადი“, „მაჯამა“, „მუხამბაზი“ და სხვ.

ყველაზე პოპულიარული იყო „მუხამბაზი“ და „გაფი“.

„მუხამბაზი“, პლატონ იოსელიანის განმარტებით, „აგებულია ცოცხალი და ლაკონიური სიტყვებით, იგი მოქნილი და დაწურული ლექსის ფორმაა.“¹⁾ „გაფი“ ადამიანის სულიერი დაავადების და კავშნის ნათესის გასანთავებლად იმღერებოდა. წ. კ. ს. ხელთნაწერებში დატულია მარიამ დედოფლის მრავალი სასიმღერო ლექსი. ერთ ლექსს ასეთი შინაწერი აქვს: „როცა გარუსებულმა პავლე ციციანოვმა მარიამ დედოფლის სახლს, გარს რუსის სალდათები დაუყენა ყარაულად და მერე თითონაც დაბატომრებული იქმნა, მწუხარებით აღესილმა მარიამ დედოფალმა ეს გაფი მაშინ სთქვა.“²⁾

უფრო აღრე ქეთევან დედოფალმა სასჯელის წინ „ან-ბანთ ქება ლექსადა სთქვა გაფის ხმაზე და ამით მოსთქვა სპარსეთში მყოფ ქართველთა პატიმრობა: ან—ამას ვჩივი, ბან—ბნელსა მჯდომი, გან—გულმდულარე, დონ—დანატირი.“³⁾

თვით უახლოესი დროის პოეტებიც კი (გრ. ორბელიანი, აკაკი, რაფ. ერისთავი, ნინო ორბელიანი, ლუკა ისარლოვი, „ცისკრელი“—

¹⁾ П. Иоселиани: „Путевые записки от Тифлиса до Мухеты“, 1871 წ., გვ. 64.

²⁾ ეს ხელთნაწერი განსვენებულმა დ. კარიკაშვილმა მაჩვენა. ხელთნაწერი ჯერ ჩაწერილი არ იყო კატალოგში.

³⁾ იმ. „ქართველები სპარსეთში“, 1907 წ., გვ. 5, 7.

დომ. ბერივეი და სხვ.) შემოქმედების ანტრაქტის დროს, მუხამბაზურ ლექსებსაც სწერდნენ. გაიხსენეთ გრ. ორბელიანის მშვენიერი მუხამბაზი:

„გინდ მეძინოს, მაინც სულში მიზიხარ,
 თვალს ავახეულ, ზედ წამწამზე მიზიხარ...“¹⁾

როცა ქორე ზანდი, ვაჟურ ტანისამოს-გადაცმული, პაპიროსით ხელში დადიოდა, კრიტიკოსები „პარიზის ბოჰემას“ უწოდებდნენ. ჩვენი ნინო ორბელიანი, თუმცა არისტოკრატი ქალი იყო, აბაშიძის ასული და რძალი ჯამბაყურ-ორბელიანისა, მაგრამ მაინც არ ერიდებოდა საზოგადოების ყბათ-აღებას და ტფილისის ლოთ ბოჰემისტებს ასეთ მუხამბაზს უძღვნიდა:

„დღეს გულით მსურს, ძმებო, თქვენთან ვილხინო,
 აბა, კაპლო, მომე ხელადით ღვინო,
 ჩვენებურად, ჩარხთან ორთაჭალაში,
 თუნდ გამაბან დღესვე ხათაბალაში.“

რასა ჰყრიხართ, ბიჭო, მუდამ ქალაქში,
 ერთხელ ჩავსხდეთ ჩრდილ-ქვეშ, მწვანე ბალახში...
 კამპანიას გაუმარჯოს, დავლიოთ,
 ამ ქეიფში თუნდა სულიც დავლიოთ.“

და სხვ.²⁾

აკაკი? მართალია, აკაკი თავის ახალგაზღობის დროს სწერდა: „მეც წამიკითხავს ძველი წიგნები, ვყოფილვარ საქართველოში და არა თუ გამოგონია ბესიკისა და მისი ჰამქრების თხზული ლექსები, კიდევაც თვითონ მე მილილინებია; დრო იყო, რომ მისი „ტანო ტატანო“ „შავნი შაშვნი“ და „სევდის ბალს შეველ“ ალტაცებაში მოვჰყავდი. ახლა, არ დაფარავ, ის ლექსები მოკლილი კაცის სასმენელს ატკობენ.“³⁾

როცა აკაკი ამ სტრიქონებსა სწერდა, ოცდახუთი წლის ჰაბუკი იყო. რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ კი, აკაკიმაც „იპოვა დრო“ იმისთვის, რომ ამ სასიძლერო ლექსების ავტორებისთვის წაებაძა და შეექმნა საგოგმანო მუხამბაზები: 1. „ჩემო თავო ბედი არ გიწერია“, 2. „აღმართ-აღმართ მივიდიოდი მე ნელა“, 3. „დარდებისა ამშლელიო, ჩემი გულის ხაზი ხარ“, 4. „ფუ, ჩემს ვარსკვლავს და ჩემს ბედისწერასა“ და სხვ.⁴⁾

1) ამ ლექსს პირველად „ლოთური მუხამბაზი“ ერქვა (იხ. „საქ. მოამბე“, 1863 წ. № II.).

2) ნინო ორბელიანი, „ლექსების რეველი“, 1905 წ., გვ. 33.

3) იხ. „ცისკარი“, 1865 წ., სექტ.

4) ამ ჟანასენელ ლექსს პირველად „მუხამბაზი“ ერქვა (იხ. ივლიანე ხეთერელის მიერ გამოც. „ქნარი“ ქუთ., 1896 წ., გვ. 149).

1893 წელს ქუთაისში გამოვიდა აკაკის სასიძღვრო ლექსების კრებული „სალამური“, რომელიც სავერა ამგვარი სათაურებით:

- გვ. 11. „შიქასტა“ (ვით ნეულსა თანაუგრძნობს),
 გვ. 15. „მუხამბაზი“ (ნახევარი ცხოვრების გზა ვავლიე),
 გვ. 22. „კინტოური“ (რომ იცოდე ჩემი გულის დარღები),
 გვ. 37. „ვარდის ხმაზე“ (მე ჩანგური მისთვის მინდა).

აქ აღარას ვამბობ აკაკის პიესაზე („კინტო“), რომელიც ზ. ანტონოვისა და ცაგარლის უხეირო მიბაძვას წარმოადგენს და რომელშიაც ბლომადაა „შიქასტები“ და „ლათაიები“:

1. „საყვარლისა ეშხუდა,
 ღვინო დამიღვია“...
2. „ერთი კინტო მეცა ვარ,
 საყვარელი მეცა მყავს“...
3. „ქნიაზ, სწყურები?
 თავში—შწყურები,
 ერთს დაგადებ
 და დასცხრები“
 და სხვ. ¹⁾

ჰაზირას უყვარდა აკაკი. „სულიკო“ პირველად ჰაზირამ მოჰქინა საქართველოს დაბა-სოფლებში. ჰაზირა აკაკის სასიძღვრო მუხამბაზების შესახებ შემდეგსა სწერს: „აკაკისა და საჯათნოვას ერთგვარად უყვარდა ხალხი, ორივენი ხალხის მონა და მსახურნი იყვნენ. როცა აკაკი წერეთელი გამოჩნდა, იმ ხანებში აშუღობა უკვე იღვენებოდა და ძველი უთმობდა ადგილს ახალსა. მგონის დიდი ტალანტი ღულდა და გადმოდიოდა, როგორც ამოჩუჩხუხებულნი წყარო უშრეტე; აკაკიმ ყურადღება მიიქცია ძველ ხმებს და დაიწყო წერა; გამოსჭრა, შეჰკერა და დაზავად დააწყო აუარებელი ძვირფასი ნივთები, მაგრამ საუბელუროთ ვაჭარი არსად სჩანდა.“ ²⁾

და, აი, ასეთი „ვაჭრები“ აშუღები იყვნენ, რომლებმაც ჰაზირას მეთაურობით ამ ნივთებს „მუშტრები“ მოუნახეს, ჰანგები შეუწყეს და ხალხში გაავრცელეს დიდი პოეტების პოეზიის ნიმუშებიც. „რომელ ერთ შწერალს“—დასძენს ჰაზირა,—რომელ ერთ მოძღვარს, რომელ ერთ

¹⁾ იხ. „აკაკის კრებული“, 1889 წ. № VII. გვ. 69, 70, 74.

²⁾ ჰაზირა: „აკაკი და საჯათნოვა“ („თეატრი და ცხოვ.“, 1916 წ., № 46 და „საიათნოვა“ გვ. 21).

ლექციას, რომელ ერთ მოქადაგეს, შეეძლო ჩავგონებინა ხალხისთვის ის, რასაც ჩვენ ვავგონებდით ჩვენი ტკბილი დაკვირით და სიმღერითო“.

მაშინდელი ცხოვრება ძლიერ პრიმიტიული იყო. არავითარი გონივრული გასართობი იმ სახით, რა სახითაც ჩვენ ეხლა გვაქვს წარმოდგენილი; არ არსებობდა. ერთად-ერთი ქართული თეატრი იყო, და ამ თეატრშიც ანტრაქტებში ჰაზირას დასტა უკრავდა. აქ, ჩვეულებრივი სიმღერების გარდა, პიესის შესაფერ ლექსებსაც მღეროდნენ და ისმოდა ჰაზირას „გულდამწველი სიტყვები“:

„უცხო ამაყ ამპარტავან გვარზედა,
ჩვენი თავმდაბალი გვარი კარგია,
მათ სასახლის კარგ დახატულ კარზედა,
ჩვენი ქოხის წნელის კარი კარგია.

მე დავივლი ჩემს პაპის ნავალზედა,
არ გავივლი სხვის გზასა და კვალზედა,
უცხო გვარის ბედნიერ ცოცხალზედა,
ჩვენი უბედური მკვდარი კარგია.

მე რას მარგებს სხვის ფული ან ქონება,
თუ კაცი ვარ და თავში მაქვს გონება,
უცხო გვარის ზღვა რად მომეწონება,
ჩვენი წყაროს ერთი ცვარი კარგია.“¹⁾

თეატრში აშუღლების მიწვევის შესახებ, ჰაზირა თავის ავტობიოგრაფიაში შემდეგსა სწერს: „ჯერ ეხლა რა არის თეატრის საქმე, რომ მაშინ რა უნდა ყოფილიყო (იგულისხმება 1880 წ.) მაგრამ მაინც, გაღამეტებული არ იქნება, თუ ვიტყვი, რომ დაბალი ხალხი თეატრში ჩემი სიმღერების გულისთვის დადიოდა. ერთი სიტყვით, თეატრს იმნარი ხალხით ვავსებდი, რომელმაც არ იცოდა რა იყო თეატრი. ამავე დროს მე მყვანდა სამოცდახუთმეტი შეგირდი—ქართველი, სომეხი, თათარი, ბერძენი; საქართველოს სხვა-და-სხვა მცხოვრებნი—გურული, თუში, ქისტი, ქურთი და სხვ. ყველამ ქართული წმინდათ იცოდა. შეეჭურვე ესენი სასარგებლო და გამაღვიძებელი ლექსებით და მთელს საქართველოსა და კავკასიის ყოველ კუთხეში დაეფანტე.“²⁾

ჰაზირას თავისი შინაარსიანი ლექსებით მეტად დიდი ღვაწლი მიუძღვის ხალხის გათვითცნობიერების საქმეში. ვინ მოსთვლის მისი ტკბი-

1) იხ. „გამგელებული ბატკანი“, 1902 წ., გვ. 25.

2) იხ. „თეატრი და ცხოვრება“ 1915 წ., № 1.

ლი სიმღერების წყალობით რამდენი დაეწაფა კითხვას! მერე როგორ ეტრფოდა ჰაზირა სწავლა-განათლებას! თვითონ თუ დააკლდა სწავლა, სხვას მიანც ახალისებდა:

— ახ, ვნახო მეხრე ურემზე, კითხულობდეს „ივერიის“.

ჰაზირას ტკბილი და მწვავე სიმღერები ძველი ღვინოსავით მსმენელს შეპარვით ეკიდებოდა. არ დამავიწყდება მისი ერთი ლექსი, სადაც ყოველი ხანა ასე თავდება: „ესტირი და ესტირი“.

როცა ჰაზირა ამ შესანიშნავ ლექსსა მღეროდა, ეს სიმღერა კი არა, მოთქმა და ზარი იყო ცხოვრების უკულმართობით გამოწვეული:

ყველა ლაჩრადა მთელის, თუმცა ვარ გმირი;
 ვერ ვიტან ამ ცილსა,—ესტირი და ესტირი;
 უსიტყვოთა ვმფლთავ, როგორც ნადირი,
 პასუხს ვერა ვბედავ,—ესტირი და ესტირი.

სულელსა და ბრიყვს მეძახიან ჭკვიანსა,
 მრავალნიც თანხმობით აძლევენ ბანსა;
 მაწუხებს ეს დარდი, მე მკლავს ეს ჭირი,
 ვფიქრობ და ვგიჟდები,—ესტირი და ესტირი.

რისთვის ხარ სიმართლის მომხრეო,
 მაშ იტანჯე და ამოიხრჩეო;
 ჩვენი კაცის პოენა ძვირია, ძვირი,
 ამისათვის ვნაღვლობ,—ესტირი და ესტირი.

ვისაც ვარდი მივე, ეკალი მამცა,
 მტერმა ხმალი მკრა, ძმამ—დანა დამცა,
 ქრილობა მაწუხებს, მაღალ ხმით ვყვირი,
 ვერვის ვაგონებ,—ესტირი და ესტირი.

ვის რა დავუშავე, ნეტავი, ღმერთო,
 რაღა გულით ვწერო, რა გავაკეთო,
 იმედის მომცემნაც იბრუნა პირი,
 დაფრჩი უნუგეზოდ,—ესტირი და ესტირი! 1)

იქ, სადაც ღვარძლიანი ბალახების ამოსავლებად ადამიანის ხელი უძლური იყო, ჰაზირა თავისი ლექსების ხანძარით სპობდა ამ დაავადებულ ადგილებს:

„ყბედი ვარ და ყბედიც მქვიან, იმიტომ რომ ვბოდავ, ვჩმახავ,
 ჩვენი ხალხის სიყრუესა და სიმუნჯეს მარად ვძრახავ!

1) იხ. „ყბედი ჰაზირას რჩეული სიმღერები“, 1903 წ., გვ. 4.

პაზირა ხშირად ეზოპის ენას ხმარობდა და ამ „აყბედებით“ ცდილობდა ხალხისთვის თავისი ნაკლი და ნაყიში ეჭვენებინა. აი, მისი ერთი ალეგორიული ლექსთაგანი, რომელსაც ასეთი სათაური აქვს: „ვირი“.

ყველა პირუტყვი მძლავრია, შენ ხარ უძლური ვირო,
 ხარისხითაც დაბლა დგეხარ, არ ხარ საამური, ვირო,
 ცხენის სიკეთე არა გწყინს, შენ არა ხარ შური, ვირო,
 რა გინდ დაგტანჯონ, გაწვალონ, არ ხარ უმადური, ვირო.

თავდაბალი ხარ, გულჩვილი, საბრალო და საცოდავი,
 იტან ყველა გაჭირვებას, რაგინდ დაგადგეს დღე შავი,
 დღეს არის თუ ხვალ—რას დასდევ, თუ მგლისაა შენი ტყავი,
 ოლონდ ბზე და ქერი მოგცენ, გახდები მსახური, ვირო!

ქვეყანა გამოიცვალა, მაგრამ შენ ისევ ვირი ხარ,
 პატრონისთვის უსარგებლო, ქვეყნისთვის დიდი ჭირი ხარ,
 შენი ყოყონის გამგონსა ეგონება დევ-გმირი ხარ,
 ხმისა მინც არ გცხვენნიან? შეგიტყვეს საყვირი, ვირო!

რატომ არა გცხვენნიან, ქვეყანა დასციინის ვირსა,
 შენა შრომობ და ცხენი სქამს, თანაც გამტვრევენ ცხვირპირსა,
 კურტანი გამოიცვალე, ზნის გამოცვლა არ გელირსა,
 გაიგე, რას გეუბნები, გაიბერტყე ყური, ვირო!

რომ კვდებოდე, შენს საშველად არვის არა აქვს ხელი,
 შენს თავს თითონ შენ უშველე, სხვისგან შევლას ნუ მოელი,
 არ ენდო შენ არავისა, დაგშხამავენ, როგორც გველი,
 ცრუ იმედს გაძლევს, გარწმუნებ, გატყუებს მაკდური ვირო!

ეჰ, რას ვამბობ, რასა ებოდავ, ჩემი ტვინი ჭკვას მისრესავს,
 ბევრი მლანძღავს და მაგინებს, ბევრიც ჩემზედ დანას ლესავს,
 ყველამ თავის საქმე იცის, ისრე ხნავს და ისრე სთესავს,
 პაზირ, შენც შენთვის დაეკდე, თუ გაქვს ლუკმა-პური, ვირო!

მოგეხსენებათ, ამ პატიოსან ცხოველზე ზოგჯერ დიდ პოეტებსაც უყვარდათ წერა, მაგრამ ვირის სახელი ასე გემრიელად, ასე შწოიანად არავის უხსენებია!

პაზირას ლექსში არ არის ილიას „ნაქედი სიმტიკე“ და აკაკის „სიღბო ნაქსოვისა“, იგი ანალოგიისთვის არც ბუნებას მიმართავს ვაჟასავეთ, რომელიც ამწვანებულ მინდორს ერთის კალმის მოსმით ასე გვისურათებს:

„ქათიბს ლეჭავდა ნიავე,
 ბროლ-მინანქარის კბილითა.“

მაგრამ ჰაზირას ლექსებში არის სტრიქონის რალაც თავისებური სიტბო, სიწრფელე და სითამამე:

„მომისპე იმედი, მომიკვდა გული,
 მოვიგონე ბედნიერი წარსული...
 ამ მკვდარ გულის სიღრმიდან ამოსული
 ოხვრა ბოძად იქცა, ცას მიებჯინა!“

ეს პოეტური ჰიპერბოლა ძლიერია და მეტად ორიგინალური. აქ ოხვრასა და სევდას ეძლევა ტანჯვის უმაღლესი გამოხატულება. თუ ჩვენს გლახურ სიმღერებში, დ. არაყიშვილის გამოთქმით, „მრავალ საუკუნოების ტანჯვა და ხალხის სევდა არ ისახება“, რამაც არჩილ ჯორჯაძეს აფიქრებინა: ხალხს ან დახშული აქვს მწუხარების გამოთქმის უნარი, მდგომარეობის შეგნება, ან განზრახ თვალს არიდებს თავის სევდას და ქალებს ვლადობებოა,¹⁾ სამაგიეროდ ქალაქური პოეზია ოხვრისა და სევდის მთელი ბოღნაა ღიმილის ცრემლით ამოქარგული:

„ვახ, რა ცუდ დროს მოვესწარ, დროება წამხდარია,
 კაცა თავის ზრდილობა ველარ მოუხმარია,
 კარგად იცოდეთ, ძმანო, დროება ამგვარია:
 ღარიბს ყველა ამტყუნებს, მართალი—მდიდარია.

ჰალალ-მართალი კაცი იპოვება ძვირათა,
 ქურდი და მოსისხლენი ურიცხვია ხშირადა.
 ვის მცირედ აწყენენ. გავიხდება ქირათა;
 ნეტარება იმასა, ვინც ამჟამად მკვდარია.

ისა ცხოვრობს ქვეყნათა, ვისაც მკლავში აქვს ძალი,
 უღონო და უფულო, ის არის შესაბრალო,
 ყველა თავში ჩაართყავს, თუ გინდ იყოს მართალი;
 ცოდვა ზღვათა ქცეულა, მადლი—ერთი ცვარია.“²⁾

ჰაზირა ძლიერ პოპულიარულია. ქირი და ლხინი უთმისოდ წარმოუდგენელი იყო. თუ ჰაზირა რომელიმე სუფრას აკლდა, იმისი ჰანგი მაინც მეტყველებდა.¹⁾

1) არჩილ ჯორჯაძე: ტ. I, გვ. 31.

2) იხ. „ყბედი ჰაზირას ლექსები“, 1904 წ., გვ. 19.

1) ჰაზირას მარჯვენა ხელი იყო სახალხო მოძღვრალი გიგო (გარდაიც. 1920 წ. 25 დეკ.). იგი თემცა შეგირდი იყო სახელგანთქმულ აბდულბაღისა (იხ. აბდულბაღის სურათი ამ წიგნის პირველ დამატებაში), მაგრამ ჰაზირას ჩაგონებით გიგომ შეიყვარა ჩვენი კლასიკების ლექსები და დაუმახინჯებლად ავრცელებდა ქართული სიტყვიერების კეთილშობილ მანგებს (იხ. ჩვენი წერილი განსვენებულზე: —სახალხო საქმე* 1920 წ., 31 დეკემბერი). სხვათა შორის, 16 დღე-ღუკით დაკრძალვა პირველად ჰაზირამ დააწესა გიგოს გასვენებაზე.

უნდა ითქვას, რომ ჰაზირამ თავისი ხელოვნება ხელობად არ გადა-
აქცია. მართალია, იგი მღეროდა ყოველგვარ ლხინ-მეჯლისში, მართალია,
ეს დაქორავებული სიმღერა მისთვის ცხოვრების ერთგვარი წყაროც იყო,
მაგრამ ჰაზირას თავი ყოველთვის ღირსეულად ექირა:

„კადნიერად, ამაყად ყველგან ვაევიმეზი.“

იგი თავის პოეტურ ბუნებას ფულზედ არ ახურდავებდა:

ყოფილა შემთხვევა, რომ მთვრალ სტუმართა შორის ჰაზირას არ
უმღერია. სამეჯლისო კილოვნებას დაირის ფიფინებში ამწყვდევდა. როცა
ჰაზირა სტუმრებს გადაჭარბებულ ღვინის სმას შეატყობდა, იტყოდა: „მე
აქ ეხლა მეტი ვარო“, აიღებდა დაირას და გაიპარებოდა:

„არ მიყვარს, არა, არ მიყვარს,
კაცი ორპირი, ცბიერი,
არც შეგქამ მე იმის პურსა,
თუ გინდ ვკედებოდე მშიერი.“

არ ვაეცემ ხმასა გულახდით,
არ გაიღვიძოს მძინარემ,
არც იმის ხიდზე ვაგვილი,
თუ გინდ დამახრჩოს მძინარემ.“¹⁾

ჰაზირას ყოველი აფორიზმი ხალხური სიბრძნის ძირითად კუთვნი-
ლებას შეადგენს. ეს სიბრძნე მის ლექსებში დაირის სადაფებივით კეწ-
კეწათაა დაწყობილი. იმ დროს, როდესაც სხვა-და-სხვა ჯურის მომღერ-
ლები „ღვინოს, ქალსა და დუღუქს“ აქებდნენ, ჰაზირა, ეს ძველი ტფი-
ლისის ახალი საათნოვა, ასეთ ლოზუნგებს ისერის:

„ღმერთმანი, მტერს ბოლო მოეღებოდა,
ჩვენ რომ ყველას ერთი პირი გვქონოდა.“

ჰაზირა სწერს ისეთ მძლავრ მუხამბაზს, როგორიცაა „მარტის თვე“. ეს
ცნობილი ლექსი აღევლინებოდა გამოშხატავს რეაქციონურ რუ-
სეთს, რომელიც ჰქუსლავდა თავისუფლების მოტრფიალე ხალხს. ამ ლექ-
სისთვის ჩვენი ავტორი არა ერთხელ მჯდარა ციხეში. დღეს კი ჰაზირას
მოღვაწეობის პატივსაცემლად და მოსაგონრად, ტფილისში მისი სახელო-
ბის ქუჩებიც არსებობენ.²⁾

აი, ეს შესანიშნავი ლექსიც:

¹⁾ იხ. „ყბედი ჰაზირას ლექსები“, 1914 წ. გვ. 17.

²⁾ ყოფილ ნორაშენის ქუჩას და მის ოთხ ქუჩაბანდს დღეს „ჰაზირას ქუჩა“ ჰქვია (იხ.
„ტფილისის ქუჩები“, 1926 წ., გვ. 59).

დასწოლოდა მოაზროვნე ადამიანის ფანტაზიას. აკაკიმ ეს უმოქმედო ხანა სულ ორიოდე სიტყვით დაახასიათა:

„ველარც მთა გვშველის, ვერც ბარი,
 აღარსად ვეძებთ ჭკუასა,
 მტერს ცულის ტარად ვეყრებით,
 და თავში ვიცემთ ყუასა!“¹⁾

ამ დროს საჭირო აღარ იყო მუსტაზადის უნაზესი მუსიკა... არის ხალხის ცხოვრებაში ისეთი წუთები, როცა საუკეთესო მუსიკად დაფდაფი ხდება. პაზირას უკანასკნელი დროის ლექსებიც ის დაფდაფი იყო, რომელიც ხალხს აღვიძებდა და უკეთესი მომავლისკენ მოუწოდებდა:

„ახ, უკვდავო შვილებო,
 ჯერ ნორჩებო, წვრილებო,
 დროით წითელს ჩაიცვამთ,
 დღეს შავით მოსილებო.“

როგორ შეხვდა პაზირა 1905 წელს, თავისუფლების ამ პირველს განთიადს? ამას ნათლად გადმოგვცემს ამავე წელს დაწერილი მისი ალეგორიული „მუხამბაზი მძახალზე“.

„მოდი ძმანო, მოგროვდით, ჩვენი მძახალი მამკვდარა,
 მისი რკინის სიცოცხლე ფერფლ-ნაცარი გამხდარა,
 მაშასადამე ქვეყანას უბედურება ამცდარა,
 ძველი რეჟიმი დაეცა, ახალი ფეხზედ ამდგარა.“

მრავალ რიცხოვან რუსეთს დღე ადგა უბედური,
 არ შეარჩინეს სარჩო, არც სამყოფი სადგური,
 პლევეს ერთგულ შვილებსა, პირზედ წაუსვეს მური,
 იმისი ბილწი სული სათაელს მიებარა.“

მოდი ეხლა მოგროვდით მყრალი ლეში დაემარხოთ,
 იმის მოშორებისთვის ლხინ-ქეიფი გაემართოთ,
 კრელი ჩვრების ალაგას, წითელი დროშა აემართოთ.
 ამ ჩვენ ტანჯულ ქვეყანამ ძლივას-ლა გაიხარა,

წავიდეს! დაიკარგოს! აღარ ვნახოთ მის სახე,
 გვეყო, რაც რომ დაგვტანჯა, ფეხქვეშ დაგვიგო მახე,
 რაც საფლავში ვნატრობდი, აწ თვალით დავინახე,
 პაზირას სიზმარი ეგონა, თურმე ცხადად მამხდარა!“

ასეთი იყო პაზირას აზულური ბუნება! ასეთი იყო მისი რევოლუციონური დემოკრატიზმის გზის ბილიკები.

1) „ივერია“, 1904 წ., № 126.

პაზირას სწამს, რომ მისი ლექსები „ამ პატარა ქვეყანას“ მოედება. ის მიმართავს თავის ლექსებს:

„უშიშრად დაიარეთ, გინდ შინა და გინდ გარედ,
და გარყვნილ ლექსებისგან ცოტა განზე იარეთ.“

პაზირა გრძნობს განსხვავებას თავის და სხვის ლექსებს შორის. იგი დარწმუნებულია, რომ მისი სტრიქონები „ცხელი შამფურივით“ ეტაკება მკითხველს გულში:

„გარკვეთ ცხელი შამფური, ეტაკეთ მკითხველს გულში!“

პაზირამ, ტფილისის სხვა ხალხურ პოეტებს შორის, პირველმა უმღერა „ჩაგრულს“ და „შშრომელს“, მაგრამ მისი მუშა არ იყო ყაზახ-ოსეთას, ამ ორმოცდაათიან წლების ხალხური პოეტის, „მეკურტნე“, რომელზედაც ამბობდა: „მუშა ძალას იზურგებს, წელში მოკაკულია“ და სხვა, პაზირას მუშა არ იყო არც „ბოქლოძე“, არც ილიას „შუაბაზრელი“, რომლებიც დადიოდნენ, მოსთქვამდნენ, შრომობდნენ, სკოცხლობდნენ და კედებოდნენ ავტორის რეცეპტით. პაზირას მუშა ძლიერი ნებისყოფის და გამჭირაბი ქუთის მოქალაქე იყო, რომელსაც კარგად ჰქონდა შეგნებული თავისი მდგომარეობა და ყველას სამაგიეროს უხდიდა: „კარგს—კარგად და ავს—ავად“.

და აკი, 1920 წ., 24 მაისს, მუშათა კლუბში იდღესასწაულეს კიდევ პაზირას 50 წლის მოღვაწეობის იუბილე, იდღესასწაულეს სწორედ იმ მსცოვანმა მუშებმა, რომლებსაც დღენიადგ ჩასჩიჩინებდა:

„ნუ გძინავს, შენ,
ნუ ხვრინავ, შენ...“¹⁾

ერთმა მწერალმა „ბედისაგან მოძულებულ ადამიანთა მეგობარი და დავიწყებულთა შექირისუფლე“ მიწოდა. მე მინდა, რომ ეს სიტყვები პაზირაზე ახდეს.

პაზირას პირადად ვცნობდი. იგი, როგორც პიროვნება, მეტად სპეტაკი იყო, თავმდაბალი, მომხიბლავი, ხალისიანი, დარდიმანი, ოხუნჯი, მოსწრებული სიტყვა-პასუხის ხაზინადარი. მაგრამ რა საშინელი ყოფილა წუთისოფელი! როცა პაზირა უკანასკნელად ენახე, ველარ ვიცანი, საკუთარი საფლავის ძეგლსა ჰგევანდა, საშინლად გამოკვლილიყო; აკაკის სიტყვები გამახსენდა:

„აჩრდილი-ლა ვარ წარსულის
და ლანდი—მომავალისა.“

¹⁾ ეს ლექსი თავისი მელოდით მოთავსებულია ამ წიგნის მეორე დამატებაში.

ძველი ტფილისის ერთი მომღერალთაგანი აღარ არის.

მოკვდა ჰაზირა და მის საფლავზე არ ისმოდა თითბრის ინსტრუმენტების სამგლოვიარო ჰიმნი,—ჰიანურს შესწირა თავისი ჯეელობა და ჰიანურებმა დაიტირეს უკანასკნელად. მისმა შეგირდებმა განსვენებულის საფლავზე გამართეს ლხინი—დიად, ლხინი და არა ქეღები! და, როგორც ყარაჩოღელი ნეფე მიდის ხოლმე თავისი მამის საფლავზე და ზურნაზე ცეკვით გამოსთხოვს დალოცვას, ისეც ჰაზირას მოწაფეებმა მის საფლავზე დაუკრეს ჰაზირას საყვარელი ჰანგები, რომ მათი ოსტატის მადლიანი ნიჭი შეგირდებში გადასულიყო და ჰაზირასებურ ჰანგებს კვლავ დიდხანს ეკოცხლა. დაუკრეს „მასრაფი“, წარმოსთქვეს ლექსები, შემდეგ, ძველი ჩვეულების თანახმად, მის საფლავზე დააწყეს საკრავები, უსიტყვოდ შეჭმიცეს მისი ანდერძის დაცვა და სანთელ-ანთებულნი დაბრუნდნენ ჰაზირას ბინაზე, თითქოს ეს ხალხი ჰაზირას ქორწილში ყოფილიყოს და არა მის დასაფლავებაზე.

ჰაზირას საწოლში, სადაც დალია მგოსანმა სული, ორმოცი დღის განმავლობაში, მისი შეგირდები მორიგეობით ათევენდნენ ღამეს, რომ გარდაცვალებულის კერა არ გაცივებულყო და მის დაუდგრომელ სულს შეგირდების შემოქმედებაშიც ემარადა.

იმ ყავახანებში, სადაც მისი შეგირდები იკრიფებიან (უნდა ითქვას, რომ ამ აშუღებს არც ერთს არა აქვს ქმედითი უნარი, რასაკვირველია, უნიჭიერეს ოჰანეზაშვილის გარდა) ჩამოკიდულია ჰაზირას დაირა, რომელსაც ხელს ვერაფერ ახლებს. არის სიკვდილის ორიგინალობა: ჰაზირა რომ კვდებოდა, მოითხოვდა თავისი დაირა, დაუკრა და დაირის დაკვრის დროს განუტევა სული. ლეგენდაა—და ეს ლეგენდა სწამთ მის შეგირდებს—რომ, განსვენებულის დაირა ღამლამობით მოხსლტება ხოლმე ყულფს, შეირხევა ჰაერში და თავისით უკრავს პატრონის ჰანგებს.

ჰაზირა თავისი ტფილისური ტემპერამენტით ფანტასტიური ფიგურაა უსათუოდ. „მრავალი კოკა წყალი ჩაივლის ავლაბრის ხიდ-ქვეშ“ და ტფილისის ჰაზირასთანა აშული აღარ ეყოლება.

მოკვდა ჰაზირა და დაიხურა ის ალაყაფის კარები, საიდანაც ქარავენებით გამოდიოდნენ ჰაზირას მიერ გაწრთენილი აშუღები. მოკვდა ჰაზირა და აიშღერა ის კამკამა წყარო, რომლის მინანქარშიც ქოჩორს ივარცხნიდა ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა.

ერთხელ ჩეხოვს სამი კარგად ჩატკული მანდილოსანი ესტუმრა. შწერლის ოთახი აბრეშუმის კაბის შრიალმა და ვარდისწყლის მძაფრმა სურნელებამ დაჰფარა. სამივენი მასპინძლის პირდაპირ ჩამოსხდნენ და, თითოეულ პოლიტიკით დანტერესებულებმა, მიყარეს კითხვები:

— თქვენის აზრით, ომი რითი გათავდება?

ჩეხოვმა რბილი ალერსით და სერიოზული ტონით უპასუხა:

— ალბად... ზავით.

— რასაკვირველია, ზავით, მაგრამ საგულისხმოა, ვინ იქნება ვამარჯვებული: ოსმალები თუ ბერძნები? ვინ აჯობებს?

— მგონი ის, ვინც უფრო ძლიერია.

— ვინ არის ძლიერი?

— ის, ვინც კარგად იკვებება.

— თქვენ? თქვენ ვინ უფრო ვიყვართ? ოსმალები თუ ბერძნები? — არ ისვენებდა ქალთა მარაქა.

ჩეხოვმა ალერსიანად გადახედა მანდილოსნებს და ღიმილით უპასუხა

— მე... მარმალადი მიყვარს.

და რად იქნება დასაძრახისი, თუ მე, პოეტი, ამ გრანდიოზულ ამბების დროს ჩაიკეტები ჩემს არხაიულ წიგნთსაცავში და მეგობრების შეკითხვაზე, ამ წიგნის გულწრფელობით ეუპასუხებ:

— მე ტფილისი მიყვარს!

ტფილისი!..

უცნაურია აფერადებული სისრულე ძველი ტფილისისა!.. დროთა მსვლელობამ გული გადაუშალა ამ საიდუმლოებას. აქ, ძველი ტფილისის გულის სიღრმეში, გამოჩნდა ბუნებრივი ვედა—ანკარა წყარო—და დასაწყისი ჯადოსნური ლამაზი პოეზიისა. მე შევსვი ეს წყარო ორივე ხელით და ვამაყობ, რომ ჩემს ძარღვებში მისი მადლიანი ნაკალი შჩეფარებს.

მე არ ვიტყვი: „ვითარცა ტალანტი წინამძღვართაგან დაფარული შემდგომად მრავალთა ეამთა და წელთა ეპოვეთ“, მე მხოლოდ სიყვარულ-

ლით დავიგემოვე ქალაქის ხალხური პოეზიის სინოკივრე, „მეცნიერულის სამართებლით ვბარსე ყველა ფაქტი“ და გამოვამხევე ის უცნობი კუთხე, რომელიც ნელინელ დავიწყებას ეძლევა და რომელმაც არაერთი პოეტის შთაგონება აამღელვარა.

მე ტფილისი მიყვარს...

მაგრამ მე არა ვარ ბარამი გულამდამის მოტრფიალე, არც მეჯუნნი ლეილასთვის გაგიჟებული ღ არც რამინივით ვისის გზაზე მოსიარულე,— მე თანამედროვე ადამიანი ვარ, ძველი ტფილისის სადღევრძელოვებზე ვაზრდილი, ქედმაღალი და სილამაზის მაძიებელი. და მე ვამბობ: მეგობრებო, მწერლებო, პოეტებო, ნუ დავუთმობთ ტფილისის არხეოლოგებს. უშუალოდ შევემეცნეთ მას, ვისუნთქოთ მისი ჰაერით, ქუჩაბანდებით, ნანგრევებით და შევიყვაროთ ისე, როგორც ჩვენი პირველი ლექსი.

მე ტფილისი მიყვარს...

ტფილისის ყოველი ფოლორტი, ტფილისის ყოველი შუკა საგვა ლეგენდარული სახეებით. შეიძლება უცხოელისთვის ეს წელგამწყდარი ქუჩები და მერცხლის ბუდესავით მიკრული სახლები, თანამედროვე ტენიკის მიხედვით, არც ჰიგიენური იყოს და არც მხატვრულად გამწყაზრული, მაგრამ ჩემთვის,—არამც თუ მარტო ჩემთვის, არამედ ყველა მათთვის, ვისი სულის ფესვებიც ღრმად არის გადგმული ძველი მწერლობის ყამირში,— ტფილისის ყოველი კენჭი, ტფილისის ყოველი ხის ფურცელი მეტყველია და მნიშვნელოვანი.

მე ტფილისი მიყვარს...

როგორც ცხოვრებაში შეიქრა ახალი ტენიკა, ახალი სული, ახალი აზროვნება, ერთი სიტყვით, ახალი ადამიანი ფსიხიკის ახალი კონსტრუქციით, ისეც ლიტერატურაში მოისპო რომანტიული სულის თვითება და ინდივიდუალიზმი. ვისა სკალიან „ლოპიანას დარდებისთვის“ და ქამანჩის წყნარ მელიოდისთვის?!.. ვის ეკირვება „აბანოში ღხინები“ და ქუჩებში ანთებულ წმინდა სანთლებით სიარული?!..

მაგრამ...

მე ტფილისი მიყვარს...

მიყვარს ეს პოეზიის ძველი აკვანი, ეს დარდიმანდული ბოჰემა, ეს საქართველოს მთრთოლვარე გული, ეს... დასაწყისი და დასასრული ჩემი ობოლი არსებობისა.

სურათები

ნ. მ. მუსხელიძე

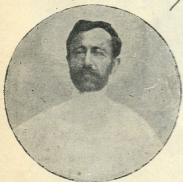
მ. მ. მუსხელიძე

მ. მ. მუსხელიძე

მ. მ. მუსხელიძე

მ. მ. მუსხელიძე

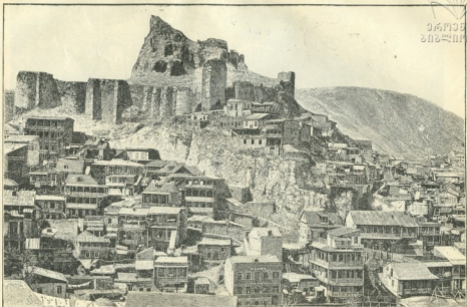

† [მ. მ. მუსხელიძე]

ქველი ტფილისი

ნახატა ვლ. სიგ. ვახტანგისა

ნარიკალა

გრავეურა ა. ზუგანინოსი

თათრის მოედანი

ნახატი: ელენე აბულდუანისა

ღვინის ბანზე

ძველი გრავეურისაჲ

მეფობა

ნახატო ა. შამშირდის

Վեհապետի ընթացակարգը

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՅԻ

B. Kakhiani

B. Kakhiani

1. ყოჩების კილაობა 2. ქეული კილაობის შემდეგ 3. სახლისენ.

ნახატი: ვანო ხოჯაბეგოვისა

1. მზიოვის ვადატანა 2. ნეფის ცეცვა მამის საფლავეზე 3. მეძელებური

ნახატი: ვანო ზოჯაბეგოვისა

შთაბული გაყვინება

ჭივის უმეფე

ნახატ: ლადო გუდიაშვილისა

ქართული
ბიბლიოთეკა

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ყარაღოღული ტიპები

ფოტ. ალ. როინაშვილისა

კინტო

ფოტ. გ. ბ. ერმაკოვისა

მდიდარი კინტოს შვილი

ნახატი: ნიკო ფროსმანისა

საქართველოს
საბავშვო მუზეუმი

1. ზურნა—კუპრის დასტა 2. საზანდარი—აბდულბაღის დარფა.

ნოტები

მრთავ მხალის სინამღვეს.

ლავი გ. სკანდარნიასი

ჩაწერილ ჟ. არაგიშვილის მხრ

Lento assai. *poco rubato*

ორ-თა-ფი თე-ლი-სა სი-ნათ - ლევ! რა-ზე-ღე-ი

Allegro non troppo *rit.*

რა-გი - ყ - ნი - ა ? ზე-ღის ვი ვარ ვნ -

poco rit.

მი - მათ - ლე ; სა - ნა - ზეი ცხო-ნი შე - ნი -

ა . ვარ-ღა , ე ი შე - ნ შლან მი - ვე-ლი ,

სიგ-ყა ზე-ღს სათ - ხო - ვე - ლი ; ე - კალ - ზე-ღ ვარ

ვე-ღა-შე-ლი , ცხა-რე-ი ცრე-ზლი შე - ნი - ა .

მითხარ, მითხარ, რას ვამბობი.

ქართული

წამყვანი იან კარგაძის ნაშრომები

ლექსი დ. გვიგეილისა

Moderato.

მით-ხარ მით-ხარ რას ვეფ-ღყ-ღი შე - ნი - სყ - ლი -
 კარ-გად ი - ცი, ცყვე ფარ შე - ნი სი - ყვა - რყ - ლი -
 სა ა - ლა - რა ვაქვს მით - მი - ნე - ბა
 სა ა - მუნ ბა - გე გა - მა - გო - ნე
 1. მეფლე - ლო გყ - ლი - სა სა .
 ხმა ბყლო - ნყ - ლი - სა სა .

სადან არის გამოცემული.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ლექსი მახიტაძის

საწყობო კ. ცოცხვერაშვილის მიერ

Andantino.

სა-დაც ბინ-ღი ა-ჩის ბნე-ლი ვა-ფინ - ღე-ბა, ა-ს-დეგ მყ-შავ შენ!

მა-შა-ში დღე და-გა-ღე-ბა, მთა და ბა-სიყ გას-წონ-ღე-ბა, მყ ში-ბავს შენ,

მყ ბური-შავ შენ, მყ-შავ, მყ შავ, -შენ!

ქარბი იუმ, არ გეგეგნე თანადან

ლემო ივთიმ-გურჯისა

ჩაწერილი აღ. თანაგება შეიღის მცხ

Allegretto.

ქარ - გი ი - ყო არ გა - შეც - ნე თა - ვი - დან, შე - ა მტოდა - ში გა - და - მაგ -
 ვეს - შის ჩე - ში წე - რა - ყო - ხვე - ში, რად ში - ყვარ - ხან, რა - ცოცხ არ
 ეს ნა - ვი - დან. ჩე - ში გყ - ლი შენ და - სო - ლ, და - ბი - ე, სე - ლეხს
 შე - კით - ხე - ბი. რთ - მულ შელ - ნანს მსტორვო სა - შარ - თა - ლი - ა, ვის შევ -
 ით - ბიხ, ცვეც - ხლის აღ - ში გამ - ხვი - ე. სყულ არ
 ჩივ - ლო, რყს - თა ვე - ლი შევდარი - ა.

ლექსიკონი

- შბანოზი** 61 მაგარი და შავი ხე; ეკალმუხა; განსაკუთრებით ავეჯის გასაკეთებლად ხმარობდნენ. ჩვენში „აბანოზის კამოდს“ კაკლის კამოდს უწოდებენ.
- აბრაშალი** 62 მატყლის ძვირფასი შალი.
- აბჯარი** 90 საომარი საჭურველი.
- აფაჯა** 72 ტკბილი ხმა სიმღერაში; ლაღადისი, ლოცვა; ფილ. ქორიძის განმარტებით: „აფაჯა მელოდიაა“ („მოგზაური“, 1905 წ., № 37).
- აგვარდანი** 57 ანუ აბგარდანი გრძელტარიანი სპილენძის ტოლჩა.
- აზარფეშა** 19 ტარიანი ვერცხლის სასმისი.
- აზიზი** 16, 163 სათუთი, ნაზა, ნარნარი, ნებიერი; საკუთრივ: ძვირფასი, საყვარელი.
- აზლუდი** 62, 68 ქალის ზედაწელზე უსახელებო ჩასაცმელი, მკერდის მზლუდავი; აზლუდი—лиф.
- ათადან-ბაბადან** 64 უხსოვარ დროიდან; მამაპაპათავან; (თურქულია: ათა—მამა, ბაბა—პაპა, ბაბუა).
- ათეშქაში** 57 ცეცხლის გამოსაღები; პლატონ იოსელიანის განმარტებით. „ათეშქაში—ცეცხლის შესანახი ტურქულია“ („Описание древностей города Тифлиса“, 1886 წ., გვ. 265).
- ალამდარი** 44 მედროშე, მებარიღე.
- ალაფი** 33 ნატაცები, ნაძარცვი, ხარკი; ალაფი არის აგრეთვე ხორბლეულისა და მისთანათა ვაჭარი.
- ალერსი** 60 საცვალი; „პეოანგის ალერსი“—პერანგის ამხანაგი.
- ალიშ-ველიში** 50 ალებ-მიცემობა, კომერცია (თურქულია: ალიშ-ვერიშ).
- ამბარჩა** 56 ფარლული, შიბი, მანიაკი, გულქანდა, ожерелье; „კვლავ მიართვა მის დანიშნულს ერთი ხელი დიბა-ფარჩა, ფას-უღების მარგალიტის გადაპკიდა ყელს ამბარჩა“ (ს. გუგუნავა: „თამარიანი“, 1912 წ., გვ. 21).
- ამფხონი** 71 ანუ ჰამსონი დაახლოვებული მეგობარი, დოსტი; ამყოლი, თანამესუფრე.
- აპუხტი** 69 დამარილებული და კვამლში გამოსული ძროხის ხორცი. [აპუხტი ძროხის ხორცისაგან მზადდება, შაშხი—ფრინველისაგან, ლორი—ლორისაგან].
- არალული** 51 ცარიელი ადგილი ფიცარსა და ფიცარს შუა.
- არიფანა** 64 ფსონით ქეიფი.
- არიფი** 165 მეგობარი, ტოლი, მოზიარე, თანამზრახველი; მიაშიტი, ხამი, ადვილად მოსატყუებელი, მიმნდობი. არაბულად ჰარიფი ხელოსანს ნიშნავს (იხ. ფარსადან გორგიჯანიძის ლექსიკონი, გვ. 53).

- არზადრის შალი** 60 აბრეშუმის შალი, ფოჩებიანი და კუთხეებნაქარგი. განაწილებულია
ასახი 37 ლამის დარაჯი. „რა ასასივით დამადექი!“ (ხალხური თქმა).
ახტამი 62 ცომის ასაფხეკი.
აქანდაზი 57 რკინის მომცრო ნიჩაბი, ნალვერდლის გამოსაღები. [ხ ა ქ ე ნ დ ა ზ —
 ხ ა ქ ის, მიწის ასაღები ხელსაწყო].
ალბანი 60 საუკეთესო ხარისხის თეთრი ქსოვილი, — განსაკუთრებით ჩარსავები-
 სთვის (ზეწურებისთვის) და საურებისთვის (ბალოშის პირებისთვის) ხმარობდნენ.
ალხაჭკალი 43 ამქრის საპატოო წვერი (საკუთრივ: თეთრწვეროსანი); აღსაჭკალი
 ანუ „ასაჭკალო“ — უსტაბაშის თანაშემწე. იოსებ დავითაშვილის ლექსთა
 კრებულში აღსაჭკალის ნაცვლად, შეცდომით დაბეჭდილია: „ასაყოლად“.
 „უსტაბაშად ოპანეზ გყავთ, ასაყოლად ვართანაო“ (1927 წ., გვ. 112).
აშაშხანა 72 თათრების სასადილო [ა ჟ პ ა ზ — შ ხ ა რ ე უ ლ ი].
აჯილოსანი 68 თეთრ-ჩადრიანი მანდილოსანი; „მოხოვა, ვარე აჯილითა მოი-
 ბურა ტანი, პირი“ (შოთა). „ივერიაში“ ქართველი მანდილოსნების მიერ
 ხმარებული ჩადრი ასეა აწერილი: ფართო. სრული იმდენად, რომ მთლად
 მანდილოსანი დაჰფაროს. ოთხკუთხი. ორთავ მხარეს სარტყელში ჩაიკე-
 ცამდნენ, თავს წამოიხურამდნენ ისე, რომ თვალები-ლა გამოჰჩნდებოდა.
 ფეხებს ჰფარავდა. ჩადრი — იგივე აჯილა. აჯილოსანი — ჩადრით მოსილი.
 („ივერია“, 1904 წ., № 103).

ბაბაში 76 ღონიერი, გაბედული, გონებადამჯდარი, გამოცდილი.

ბაბთა 56, 57, 60 აბრეშუმის ვიწრო ჩაფარიში, ბაბთა — лентა.

ბაბღები 91 მუთაქის ნაოქასხმული სათავეები.

ბაზაზი 109 ფართელეულობის ვაჭარი.

ბაღახანი 56 ძვირფასი ლალი (ქალაქ ბაღახშიდან).

ბაიათი 72 ანუ ბეითი — სპარსული ლექსის ერთ ხანას ნიშნავს; ჩვენში სასიმ-
 ლერო ჰანგია.

ბარბარობა 76 წმ. ბარბარეს სახელობის ეკლესიის დღესასწაული (ობა — საკუ-
 თრივ დღესასწაულს ნიშნავს). წმ. ბარბარეს ტაძარი ქვემოწავთელულშია.
 დღეობა 4 დეკემბერს მოდის.

ბარიშანი 50 შერიგება.

ბასმა 63 თმის შავი საღებავი.

ბაღდადი 76 მამაკაცის ხელსახოცი; „მწვანე ბაღდადი“ — აბრეშუმის ხელმან-
 დილი; თავდახურულ ქალების თავსახვევი; [სახელწოდება ქალაქ ბაღდა-
 დიდან წარმოებს].

ბაღჩა-ქინძისთავი 60 თვლებით შემკული შუბლის ქინძისთავი; ჩიხტში გასა-
 მავრებელი დიდი თვალი, ირგვლივ წვრილი ქვებითაა „ჩაქვავებული“.
 არის აგრეთვე: „ბაღჩა ბეჭედი“, „ბაღჩა საყურე“ და სხვ.

ბაჯალლო 103 მაღალხარისხოვანი ოქრო; ბაჯალლო — ჰოლანდიური ფული.

ბეგთარი 90 მორკინული საცმელი.

ბედასლი 21 უშნო, უფხო, უქნარა, უვარგისი.

ბილანი 165 გამგები, ცნობიერი, შესმენილი.

- ბლონდის ჩიქილა** 60, 62 დაუბასძავი, კარგი ხარისხის წმინდათ ნაქსოვი ლეჩქაძე.
- ბოლნისობა** 76 ბოლნისის ეკლესიის დღესასწაული (10 ნოემბ.)
- ბოლლოწო** 69 (ანუ ბოლოწო, ბოლოლოწო) ღვინოში დამბალი პური; ბოლოლოწოს უწოდებენ აგრეთვე მთვალე კაცს.
- ბუღალი** 17 წითური, მსუქან-ლოყება.
- ბუზმენტი** 17 ოქრომკედის ყაითანი.
- ბუთა** იხ. ყალამქარი.
- ბურსეული** 56 ბურსა ანუ ბრუსა ქალაქია ოსმალეთში; „ბურსეული პერანგი“ ქ. ბურსიდან გამოტანილი საპერანგე თხელი ქსოვილი.
- ბულდამა** 67 ბულში მოხარული უწვენო კერძი, ჩახოხბილივით.
- ბუნუწი** 66 თმის რამდენიმე ღერი, დაუეარცხენელი და აშლილი.

ბალიბანდი 17 ყარაჩოღელთა ქუდი, ჩვეულებრივ შავი ფერისაა, ცხვრის დახუჭუბულ ბოჭკოსაგან გაკეთებული.

გამწყაზრული 191 მოხდენილი, გალამაზებული; მწყაზარი: თეთრი, მშვენიერი.

განჯაფა 56 სპარსეთიდან შემოტანილი ბანქოს მზგავსი თამაშობაა. ძელის ფირფიტებიანი სათამაშო ქალაღი; აღ. ორბელიანის სიტყვით „პირველსავე რუსობის დროს საქართველოში განჯაფის თამაშობა გადავარდა და იმის მაგივრად ქალაღდის თამაშობა შემოვიდა“ (იხ. „მნათობი“, 1869 წ., მაისი-ივნისი); „ცისკარში“ ვკითხულობთ: „საქართველოში ვიდრე მეფობამდე ირაკლი მეორისა, ნაცვლად სათამაშო ქალაღდებისა უხმარიათ მათივე მზგავსი ძელის ფირფიტები, რომელნიცა მხატვრობითა თვისითა წარმოუდგენენ მოთამაშეთა სხვა-და-სხვა მნიშვნელობათა და რომელსაცა ჰსწოდებია „განჯაფა...“ („ცისკარი“, 1857 წ., № 12, გვ. 48); ხალხური ლექსი ამბობს: „ნარდი ბედია, ქადრაკი—ქკუა, ბანქო ცუდია, განჯაფა სტყუა“ (იხ. მ. საყვარელიძის წიგნი „ქადრაკი“ 1926 წ., გვ. 166 და ილია ქყონიას „სიტყვის კონა“, გვ. 6).

გარაოხ ტაფა 57 ტაფა გარაოხ შესაწვავი; გარაოხ ერთგვარ შემწვარ ხორცს ეწოდება, სიმკვით შეზავებულს.

გარმიანული 14 გარეშე, უცხო, შორეული, არაჩვენი; გარემიანული, გაკიდებანებული, გადამთიელი. ილია ჭავჭავაძე ამბობს: „მე ოსტროვენი, ლინი-გები და სხვა გარმიანული სიტყვები დავძრახე... (ილიას ნაწერები, ტ. IV, 1927 წ. გვ. 58); მოსე ჯანაშვილიც იხსენიებს ამ სიტყვას: „ამბობენ შაირი გარმიანული სიტყვაა“ (ეურ. „განათლება“, 1917 წ., № 4-5).

გაფი 191 საკუთრივ საუბარს ნიშნავს; გაფი—ლექსთწყობის ერთი ფორმათაგანია; სიმღერაში—მელანქოლიური ჰანგი.

გილანური 56 გილანი სპარსეთის პროვინციაა, კასპის ზღვის სამხრეთით. აქედან მოტანილ ძვირფას მარგალიტებს გილანური ეწოდებოდა. მაგ., „გილანური გულქანდა“.

გლახი 60 ფრანგული სიტყვაა და ნიშნავს ყინულს, სარკეს; ჩვენში კი „გლახი“ მიღებული იყო აბრეშუმის ქსოვილის სახელწოდებად; „გლახის კაბა“ ე. ი. კაბა, რომელსაც პრილა პეწი დაჰკრავს.

გობაკი 17 ცალკე არ ითქმის. „გობაკებიანი ქამარი“. ე. ი. ქამარი, რომელსაც წინ რამდენიმე მუშტისოდენა ჯამფილები აქვს. ზოგჯერ ამ გობაკის ბირთვი ისე მოზრდილი იყო, რომ შიგ, როგორც ამბობენ, „ნახევარი ხელადა ლეინო ჩავიდოდა“ („საჯათნოვა“, გვ. 37).

გონიო 47 კალატოზის იარაღი: სწორკუთხოვანი სახაზავი.

გულამბარი 14 ბავშვის გულსაფარი; არდაგი.

გულქანდა 14 იხ. ამბარჩა.

გულხენეში 17 იხ. ხენეში.

გურზი 90 საბრძოლველი იარაღი: ხელში დასაჭერი, თავბურთიანი. ყარამნიანი შიკვითხულობთ: „თურმე სპანდიერს ერთი ფოლადის გურზი შეეჭნევი-ნებინა, ოცდაცამეტი ადლი სიგრძე ჰქონდა, თავი მისი დიდ ბორცვს უგვანდა, ცხრა ადგილას ვახერხეილი იყო და დიდრონი ფოლადის რგოლები ესხა. მას რგოლებს ორმოც-ორმოცი ადლი ჯაჭვენი ება. მის ჯაჭვის ბოლოებზე ათ-ათი ლიტრიანი რკინის ბურთები ება,—ომი რომ გაუჭირდებოდა, მაშინ იმ გურზს მოითხოვდა“ (იხ. „ყარამნიანი“, კარი პირველი, მეოთხე გამოცემა, ტფ. 1912 წ. გვ. 96, 98); გურზი მოხსენებულია „აღლუზიანიშიც“. „გურზი მისი ხმაღას მოჰხვდა, ცეცხლი გაჩნდა იქ უმალი, გურზი ორად განიკვეთა, უნაგირს ჰხვდა მისი ნალი“, („აღლუზიანი“, 1885 წ., გვ. 15).

გუმანი 90 ექვად აღებული აზრი; подозрение.

დაბასმული ლეჩაქი 62 თეთრ წინწყალშეყრილი ლეჩაქი; დაბასმული—დაჩითული.

დაბალი 37 ტყავის გამოყვანელი, მომქნელი.

დანგი 158 ძველებური წონაა, რაოდენობით უდრის 12 ქერის მარცვლის წონას; ეხლა მისხლის მეოთხედია. უფრო ვრცლად იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის „ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა“, 1925 წ., გვ. 98, 107).

დარაია 16, 56, 57 აბრეშუმის დიდი მოსახვევი; ქსოვილი; ჩესუჩა.

დარფა 223 საზანდრის კრებულს დარფა ეწოდება.

დარცკალუხი 98 ლექსის სტრიქონთა განმეორება; დაბრუნებული (პასუხის სახით) ლექსი.

დახტალული 102 ლექსის ორი სტრიქონი, რომელიც ყოველი ხანის შემდეგ მეორდება. შეად. დარცკალუხი.

დალღარა 17 უსახლკარო, ცუდადელა; ანგალი; ზნე-დაცემული.

დერციკი 44, 48 თერძი, ჩოხა-ახალუხის მკერვალი.

დაყურსვა 176 იხ. ყურსი.

დიბა 56, 136 ოჭრომკედით ნაქარგი ფარჩა.

დიპლიპიტო 174 საზანდრების ნალარა; დიპლიპიტო შესდგება ორი ქილისაგან, რომელსაც წოწოლა ძირები აქვს. განიერს ზედაპირებზე გადაკრულია თხის ტყავი. დიპლიპიტოზე ორივე ხელით უკრავენ თითის სისხო ჩხირებით (ჩალიკით). ბოლო დროს დიპლიპიტოს ზარიც მიუშატეს.

- დნგრა 32, 37 წარმოსადგეგი, ბრგე, ახოვანი, ჩასხმული, მკვრივი, ჯმუხი.
 დოგადოგა 30 გულდაგულ, პირდაპირ, ერთმანეთთან მუშტის დარტყმით მისვლა.
 (იხ. „კრივი“).
- დორი 57 ზურგის მისაყრდნობელი ბალიში. „ძირს მოფენილი ნოხები დორე-
 ბით მოზღუდულია“ (რ. ერისთავი; „თამარიანი“, 1887 წ., 48);
 „ოთახში შემოვიდა, საუცხოვო საფენზე დაჯდა, დორზედ მიესვენა“
 (ალ. ორბელიანი, იხ. ი. მეუნარგიას წიგნი: „გრიგოლ ორბელიანის
 ცხოვრება და მოღვაწეობა“, გვ. 9).
- დოშაკი 57 ნაალი; ფაფუკი და მოსქო ლეიბი.
 დოშლული 17 ახალუხის გულისპირი ორპირად შესაკვრელი, ლილებით ჩამწყრი-
 ვებული; საკუთრივ: საგულე, სამკერდული.
 დუბეთი 169 ორხანიანი ლექსი.
 დუღუკი 174 სალამურის მზგავსია, აქვს ცხრა თვალი (აველი), რეა ზემოდან
 და ერთი ცქვემოდან.
 დუნბარჩა 56 ყელსაბამი ორწყებად.

- მგურთი 8 შორიდან; მზევერავი, ყარაული; „მეთვალყურე მტერთა მოძრაობისა
 სამზღვარზედ“ (შხა-მეტყველება).
- ელიობა 76 ილია წინასწარმეტყველის სახელობის ეკლესიის დღესასწაული. ეს
 ეკლესია მდებარეობს ტფილისიდან 2—3 ვერსის მანძილზე, მახათის მთის
 მახლობლად. ელიობა 20 ივლისსაა.
- ენდრო 30 მცენარის ძირი, საღებავად ხმარობენ; წითელი საღებავი.
 ერკეშალი 30 სამი წლის მამალი ცხვარი; დაყოჩებული ვერძი.

- მენტიკი 57 ვენცია.
 ვეძა 190 ბუნებრივი მინერალური წყარო.

- გარბაბი 57 ძვირფასად ნაქსოვი აბრეშუმის, ოქრომკედლი ნაკერი; ოქროს ფერი;
 ძვირფასი ფარჩული. „... ზედ რა ეხურა ზარი-ზარბაბი“ (ხალხური).
- ზარლუჩაქანის კაბა 57 ზარიანი (ოქრომკედიანი) და ჩაქიანი (ნაოქიანი) კაბა.
 ზანგალაკი 76 ანუ ზანხალაკი—მომცრო ზარი.
 ზარიფი 164 ნებიერი, კეკლუცი, ტურფა, ნარნარი, სანდომიანი, ამო; კეთილ-
 შობილი, კარგად აღზრდილი.
- ზარფუში 57 სარქველი, ხუფი; არყის ქვების სახურავი.
 ზედადგარი 62 რკინის სამფეხიანი დასადგამი; ქვების შესადგმელი.
- ზილი 28 წვრილი ხმა ვალობაში (საბა); ზილი ქართულ სიმღერაში მეხუთე
 ხმის ნიშნავს („ივერია“, 1878 წ., № 17); „შაშვი ამბობს ზილსა, მსმენი
 იკრთობს ძილსა; დვრინავს ქედანი“ (დავით გურამიშვილი), „მეზურნეო,
 დაუბერე ცოტა მაგრა ღ ზილ შია“ (სკანდაროვა). „დუღუკის ნაცვლად
 —ქარხნის საყვირი, დუღუკი ღ ზილი დაახშო რკინამ“ („ახალი კავკა-
 სიონი“, № 1—2. 1925 წ., გვ. 5).

ზილფი 90 ქალთა თმა: კავი, ნაწნავი, დალალი.

ზირანდაზი 57 ძირს გასაშლელი, ქვეშაფენი; ბატარა ორხოვა.

ზურნა 174, 221 არაბულად სურნა ნიშნავს იერიქონის საყვირს (Сборник матер. для описания местностей и племен Кавказа. Вып. XVII, მეორე განყ., გვ. 5) ჩვენში ზურნა ეწოდება მთელ დასს; ზურნა ჩამოჰგავს კლარნეტს (ია კარგარეთელი: „Грузинская музыка“, 1901 წ., გვ. 18). გამოჭრილია ლერწმისაგან. იხმარებოდა ბრძოლის დროსაც ჭ ლითონისაგან კეთდებოდა. „ზურნა“ მოხსენებულია არჩილიანში: „სცემენ ჭოსსა და ზურნას ჰკერენ, ჰგონებენ მათ სანაღროს“ („არჩილიანი“ 1888 წ., გვ. 131). ზურნა მოხსენებულია აგრეთვე ვრ. რჩეულოვის „თამარ ბატონიშვილში“: „დაჰკრეს ზურნა ნალარას“ (1875 წ., გვ. 67) და განმეორებულია ორსავე თამარიანში: „მოისმის ზურნა, ნალარა“ (რ. ერისთავი: „თამარიანი“, 1887 წ., გვ. 47); „გახშირდა ბუკთა ყვირილი, დაჰკრეს ზურნა და ნალარა“ (ს. გუგუნიანი: „თამარიანი“, 1912 წ., გვ. 51) და სხვ.; საბას განმარტებით: „ზურნა სხვათა ენაა, ქართულად სტვირი ჰქვიან“ (გვ. 113); შეიძლება ეს მართალიც იყოს, ვინაიდან უცხო წყაროების მიხედვით ჩვენებური ზურნა მათ საკრავს ძლიერ ჩამოჰგავს: „ზურნა სამუსიკო იარაღია, გარეგნად ჰგავს გრძელს, ვიწრო ჭ სწორ შილს, ძირის ნახვრეტი ანუ ბოლო მოკაუჭებული აქვს“, „ударили в бубны, в трубы и в сурны“ (იხ. „Историческое описание одежды и вооружения Российских войск“, ნაწ. I, გვ. 63, 94). ზურნა მოხსენებულია აგრეთვე რუსეთის „აკადემიურ ლექსიკონში“ ჭ განმარტებულია როგორც დუდუკის მზგავსი მუსიკალური საკრავი.

თაბუნი 41 ძველად „თაბუნი“ ერთი პროფესიის ხალხს ეწოდებოდა; თაბუნი—დასი, ვუნდი, ამაღა; თაბუნი—ცხენთა ჯოგი; გარდა ამისა, მონასტრის ბერებზედაც ითქმის: „თაბუნი მონასტრისა“.

თაგვეფიშიგი 56 „თაგვეფისობა“ უნდა იყოს; ძველად ჰადრაკის მზგავსი თამაშობა იყო.

თავა 62, 67 იხ. „ფურნის თავა“.

თაზანა იხ. მიზრაფი.

თათარიახნად 174 საჩქაროდ, სახელდახელოდ, „თათარიახნი საქმე“—მოუფიქრებელი, მოთიფთიშებული საქმე. (თათარიახნი—ცივიდ მოხარშული ხორცი, სრულებით შეუკაზმავი. შეად. „დასტურლამალი“, იახნი).

თალათინი 57 ანუ ნატა—საუკეთესო ხარისხის ტყავი, замш; თალათინი—სამართებლის საღესავი ტყავი.

თალფაქი 58 თვალმარგალიტით მოოქვილი თავსახური. შეად. колпак.

თანგირა 57 შუათანა ზომის სპილენძის ქვაბი. ქონის სადნობად ხმარობდნენ.

თარი 174 საკრავია სიმებიანი; თარზე გაჭიმულია ლითონის სიმები, რაოდენობით ხუთიდან თორმეტამდე (ამ უამად მიღებულია 12-13). თარზე უკრავენ მიზრაფით (იხ. მიზრაფი); თარი ხშირად მორთულია საღაფებით და სპილოს ძვლის ჩუქურთმებით. ერთი ამგვარი თარი ჰქონია მომღერალ ასლან

ხურდაყულიშვილს. „ივერიაში“ ვკითხულობთ: „შესანიშნავია ხურდაყულიშვილის თარი, რომელიც მოზრდილი ტანისაა, საუცხოვოდ შემკული და კარგი ხმისა. მას გვერდებზე ექვსი სევადიანი ვარსკვლავი უზის ღ ზოგ ადგილას ფირუზებით არის მორთული... მარტო შეხედულება მისი ერთ რამეთა ღირს. ამ თარზედ არის გამოთქმული შემდეგი ხუთმუხლოვანი ლექსი:

დასაბამით ვარ მკობილი,
 სირმა-ხალასად დნობილი,
 გულს სიყვარულით სობილი,
 დიდთა, პატარათ ცნობილი,
 მე ასლან თქვენი ძმობილი“.

(„ივერია“, 1904 წ., № 124).

თარღი 99 ნობათი, საჩუქარი; სხვა-და-სხვა ნუგბარი (ახლად შემოსული) ხილით მორთული პატარა თაბახი, ანუ პატარა ურემი (საბავშვოდ გაკეთებული ურემი, კამბეჩებს რომ ციხეში აკეთებენ პურის გულისაგან). თარღით მიღოცვა მიღებული იყო ქორწილ-ღვინვებში.

თასაკრავი 60 ჩიხტზე გადასაკრავი ხავერდის ვიწრო ნაჭერი.

თახუაშული 57 კოვზი თასივით ამოღრმავებული; ჩამწა.

თაფი 124 სათამაშო ვეგის (ცხვრის კოქის) ზურგი. ამ კოქს ოთხი მხარე აქვს: ალჩუ, თოხანი, ქიკი, თაფი.

თაქნაბადი 57 საუკეთესო თვისების ნაბადი.

თაღლითი 16, 103 მატყუარა, ყალბი, ცრუ; თაღლითი—რიოში მარგალიტი.

თახჩაფუჩი 57 თახჩის ფარდა. „ორი წყვილი სათახჩაფუჩე“ („საქ-სიძველენი“, ტ. I, 1889 წ., გვ. 405).

თეგი 57 დურგალთა იარაღია, მცირე სატეხი; ვარაყის დასაკვრელი საგორავი ხელსაწყო; სატეფარი.

თელეთობა 76 სოფელ თელეთის ტაძრის დღეობა.

თეჯირი 8 შირმა.

თვითება 191 პირადი, განსაკუთრებული თვისება რომელიმე პიროვნებისა; სხვა საგანთან მიმართების აღწერილობად, თავისთავად აღებული. „ჩვენი ვინაობა, თ ვი თ ე ბ ა, სარწმუნოება შეგვინახავს“ („ივერია“, 1882 წ. № X, გვ. 133);

„ორი ბიჭის არსებაში ზგავივით რალაც ჩამოწოლილიყო და მთლად დაებნელებინა მათი სულიერი თ ვი თ ე ბ ა“ (ილ. ელფთვერიძე: „ტურქოკო, მგელია და თოლია“, იხ. „ივერიის ბიბლიოთეკა“, 1905 წ., № 5, გვ. 18); „ნამდვილი ძეს არ შეუყვარდება ჩვენი თ ვი თ ე ბ ა ისე გამძაფრებით როგორც ეს განსვენებულს უყვარდა“ („ოვანეს თუმანიანი“, 1924 წ., გვ. 16); თ ვი თ ე ბ ა—თვითყოფობა (იხ. ანტონ კათალიკოსის „მზა-მეტყველება“).

თითრმები 56 გულქანდაზე ჩამოკიდებული პეპელას ფრთების მზგავსი ოქროს სიფრიფანები.

თლაშოი 155 ნატიფი ქიქა, კუთხეებად ჩამოთლილი; თლაშოი—ქაქის არყის „შაურიანი“ ქიქა.

თოქმანი 37 თითბრის ნივთების ჩამომსხმელი.

- თრიაქი** 176 მათრობელა სასმელი; ბანგი. „დამაძინე, თრიაქი გაქვს“ (სადათნოვა).
- თულა** 26 თივისაგან დაგრებილი მსხვილი თოკი.
- თულუხნი** 48 თულუხნი საზოგადოდ წყლის დამტარებელს ნიშნავს. ეს სიტყვა წარმოსდგება თულუხიდან: თულუხი — ტყავის ტომარა; ძველად ტფილისში წყალსადენი არ იყო, წყალს პირდაპირ მტკვრიდან იღებდნენ და კამეჩის ტყავიდან გაკეთებულ რუმბებით ეზიდებოდნენ ოჯახებში. 1893 წ. ქალაქის თვითმართველობამ თულუხი „ბოჭკებად“ შესცვალა.
- თულუფთანი** 57 [?].
- თუშვალანგი** 62 ფლავის საწურავი.

იალაღი 96 მთიანი ადგილების ალპური საძოვრები, სადაც გაზაფხულობით და ზაფხულობით საქონელი იკვებება; ხოლო დაბლობ ვაკეებსა და დაბალ მთა-ვაკეების საზამთრო საძოვრებს — კიშლადი ეწოდება (ვ. კაკაბაძე: „შინამრეწველობა“ 1926 წ., გვ. 116); ქალაქში იალალს ლაილალს უწოდებენ.

იალქანი 56, 58 პატარძლის ჯგრის საწერი გვირგვინი.

იახა 56 საკინძე.

იახტანი 57 ხურჯინი.

იაქათალი 8, კედელი რომელიც ჰყოფს ორ კარს, ორ თანჯარას ან ორ ოთახს.

იაღლა — ფურცლადი ქადა (იხ. „ყველიერი“).

იგითბაში 43 საკუთრივ: ყოჩაღების თავი. იგითბაში ამქრის გამგეობაში მდივნის თანამდებობას ასრულებდა.

იეზიდი 56, 57 (ანუ იაზდი) ქალაქია სპარსეთში, საიდანაც საუკეთესო ხარისხის აბრეშუმეული მოდიოდა.

იოლი 50 ამქრის წესდებაში ჯარიმას ნიშნავს.

ქარიჭი 170 მორიელი; ღრიანკელი.

ქაფია 70 (ანუ ყაფია) ლექსაობით შეჯიბრება; მოსწორებულად ფრაზის გართიმვა; სიმღერის შეფარდება, შეხმატკბილება.

ქიხატი 42 ნაკლული.

ქობი 60 ბამბისაგან შეკერილი და ატლას-ვადაკრული თითის სისქე რკალი, ჩისტში ჩასადები ლეჩაქის დასამაგრებლად.

ქოტოში 65 ხარის რქა ანუ „გრძელ-ტარიანი გოგრის ქურჭელი“, რომელსაც კისერზე მოკიდებულ წურბელებს აფარებენ „არამი სისხლის“ დასავროვებლად (—ქოტოშს ქალაქში დალაქები ხმარობდნენ). საბას განმარტებით: „ქოტოში — მოზიდვით სისხლის გამომღები ქურჭელია“ (გვ. 152); კოტოში სხვა მნიშვნელობითაც იხმარება: შეად. მ. ჯანაშვილი, „საინგილო“ 1910 წ. გვ. 203. (გაღმობეჭდ. „ძველ საქართველოდან“ ტ. II); ვ. ბერიძე, „სიტყვის კონა“, გვ. 21; თ. სახოკია, „გურია-აქარა“ („მოამბე“ 1901 წ., № III, გვ. 25); კ. დონდუა, „სპარსულ-ქართული ცდანი“, ტ. I, ლენინგრადი 1926 წ., გვ. 65.

კრივი 30 ნიშნავს მუშტით ბრძოლას. სომხურადაც მუშტით ბრძოლას „კრივი“-ს უწოდებენ; თურქულად კრივს „დოგუში“ ჰქვია. მუშტით ბრძოლას სხვა-და-სხვა სახით და სხვა-და-სხვა სახელწოდებით თითქმის ყველა ხალხი იცნობს. კრივობდნენ რომაელებიც, ბერძნებიც, ინგლისელებიც და რუსებიც, სადაც ძველად კრივი „Кулачный ринг“-ს სახელწოდებით იყო გავრცელებული.

კულა 19 ვერცხლით შექედილი ყელვიწრო სასმისი.

ლაგანი 61, 62 ტაშტი.

ლათაია 180 (ანუ ლათაიხ) თამამი, თავბელური ლაპარაკი; წინდაუხედავი სიტყვა; ლათაიები, ვ. ბერიძის ლექსიკონის განმარტებით, მიღებ-მოდებელი, მიკბ-მოკიბული, უსაბუთო ლაპარაკია (გვ. 26); გიორგი ერისთავი „გაყრაში“ მიკირტუმას ათქმევინებს: „კნიახ, კიდევ ერთი ლათაიას ვითხრამ— „კტუ ნა სვეტე ჩენსა ბუღით, ბუღით ნასიტ ხლება გუღით“ (თხზულებანი, გვ. 143); აკაკის „კინტოც“ ამბობს: „კნიახჯან, გენბავსთ, ერთი ლათაია ვითხრათ“ („კრებული, 1889 წ., № VII, გვ. 74). აკაკის ლექსიცა აქვს ამ სათაურით: „კნეინების ლათაია“ („დროება“, 1871; № 38).

ლანდრა 57 მალდი.

ლანთაია 104 დონდლო, დუნე, დაბოშებული; მსუნავი, გაუმძღარი, ღორმუცელა, ნაყრვანი.

ლასტიკი 18 სატინის მზგავსი შავი ფართლეული, ხმარობენ სახალსუხედ.

ლევანდი 21 (ანუ ლევანდი) გაფუჭებული; გალალბული; ავარა; ლევანდი ოსმალელ ჯარისკაცსაც ნიშნავს. „... Последним именем (леванди) назывались и милиционеры турецкого войска, занимавшего Тифлис в начале XVIII века, и соответствует современному баши-бузук“ (Ю. Ахвердов: „Тифлиссские Амкары“, 1883 წ. გვ. 35).

ლეილალი 14 მასის თეთრი ყვავილია, სურნელოვანი; იზრდება ბუჩქებად.

ლირწი 122 ვნებიანი; „დედათა მიმართ დაუკადებელი გულის თქმა“.

ლოპიანა 34, 37 ზედმეტი სახელია გრ. ორბელიანის ლექსის გმირისა: „ჩემს დარდებსა, ვინ ინაღვლის ვინ არის, ვის რად უნდა, ლოპიანა ვინ არის“. ლოპიანი საკუთრივ ნიშნავს „ნაპიანს“. (ლოპო—ქერქის ქვეშ მოუშწიფებელი ნოტიო მერქანი); ლოპიანას ეს სახელი დაერქვა მუდმივად წყალში დგომის გამო,—ლოპიანა მეჩანგლე იყო, მებაღური.

ლოხტა 116 ლაგამი.

ლულეინი 71 ლეიკა.

მაზა 77 სუფრის სიკობტავე; სანუკვარი საჭმელი; შეად. ჩუბ. деликатес.

„ახლა მეფე გამოვიდა, ბიძაშვილებს უდარბაზა,

ხილზედ დასხდნენ, მოიკანენ უცხოები, ბევრი მაზა.

(„არჩილიანი“ 1853 წ., გვ. 4).

„...ყველგან მიღებულა სუფრის მაზათა“ (სადათნოვა).

- მანდილა** 60 მანდილისაგან რუსული დაბოლოებით წარმოებული სიტყვა.
- მანებიანი** 61 უცხო ქვეყნის ფართოლეულობა, რომელსაც ზოლები ქართული ანბანის მანის სახეობისა იყო, რის გამოც ხალხმა მანებიანი უწოდა.
- მარაქა** 67, 190 საჯარო კამათი, ორთა შორის პაექრობა სიმღერით და ლექსით: თაქარლამა; ხალხის შეკრება, შეჯგუფება; აქედან: აშუღების მიერ საჯაროთ გამართული შეჯიბრება; „მარაქა შეკრა“—კამათში გამოიწვია; „მარაქაში გაერია“—ხალხში გაერია.
- მარიფათი** 19 შნო, უნარი; ზრდილობა.
- მარქაფა** 34 დამხმარე ძალა; მაშველი რაზმი.
- მასრაფი** 189 სამგლოვიარო ჰანგი, რომელსაც უკრავენ ცხედრის მიწათ მიბარების შემდეგ.
- მაყაში** 57 მაკრატელი, რომლითაც ქონის სანთელს წამწვარ თავს სკრიან, „ცხვირს მოხოცვენ“ (ძველებური გამოთქმა).
- მაჯამა** 58, 114, 178 ომონიმები; ორი სიტყვა, რომელიც ერთგვარად ისმის, ხოლო აზრით სხვა-და-სხვაა. მაგ., „აღმართ-აღმართ მივიდიოდი მე ნელა, სერზედ შევედგე, კმუნვის ალი მე ნელა“ (აკაკი); „თუმც აკაკი ბევრს ჩხუბობდა და ოზბდა, მაგრამ მაინც ძველი სიტყვა და ოზბდა“ (გრიშაშვილი). „მაჯამების“ საერთო გასაცნობად იხ. „სააფთონოვაში“ ნახსენები წყაროები (გვ. 73, სხოლიო).
- მეიხანა** 50 სამიკიტნო.
- მემღერი** 162 მომღერალი.
- მერდინი** 56, 60 წმინდა ქსოვილი; ქალაღაია;
 „ქუდ-ჩაქციით, ყელზედ ჩით-მერდინით,
 რა ქვექვეით გავჰსწევ ორთაქალისკენ!“ (გრ. ორბელიანი).
 მერდინი აგრეთვე საცურია, ფქვილის გასამტევიცად;
- მიზრაფი** 164 ძველად სამხედრო იარაღი იყო: თავკომბალა დასარტყმელი ჯოხი (მზრალ); ეხლა მიზრაფი თარის დასაკრავი წკირაა—რქის ძვლისაგან გაქეთებული პატარა ფირფიტა; მიზრაფი რომ ხელში ადვილად იყოს დასაქერი, წმინდა სანთელს აკრავენ. მიზრაფით თარს უკრავენ, ხოლო ჩონგურის დასაკრავ წკირას თაზანა ეწოდება,—თაზანა ალუბლის ხის ქერქისაგან კეთდება.
- მიჭვრიტინა** 57 სარკე.
- მოანარუქა** 13 იხ. ნარუქი.
- მოვი** 56, 163 აბრეშუმის ქსოვილია, რომელსაც მეტ წილად საპერანგედ ხმარობდნენ. ალისფერი ბატისტი; ხალხური ლექსი ამბობს: „წითელი მოვის პერანგო“... ან: „მე იმერეთში მავალი, ქალი მინახავს მრავალი, ჩაქმული და დახურული, მოვის პერანგით ნავალი.“
- მუნახიბი** 164 მოუზნადებელის, ან დაუსწავლელის შესაფერად და შესაბამად წარმოთქმა; უცები; კაფია; ექსპრომტი. ... „რა როსტომ მეფემ ამ რიგი სახელმწიფო სასახლე ასრე აოხრებული ნახა, საწუთროს გაუტანლობას შეუწყინდა და ფარსადან გორგჯიჯანიძეს უბრძანა: „ამ სასახლის ასრე მინგრეულობისათვის ერთი მუნახიბი ლექსი გვითხარო“ („საქართველოს

ცხოვრება“, 1913 წ., გვ. 321); ან-კიდევ: „წყალობას ვითხოვ, რომ ჩემთვის ერთი საფარაჯე, ან საფილონე, რაც მუნასიბი ნახოთ იმისთანა რამ გამომიგზავნოთ“ („ივერია“, 1902 წ., № 229).

მურაზი 9, 38 გულის სურვილი; გულის საყვარელი; ნანდაური, ნინატრი; აქედან: „ბემურაზი“—უმურაზო. „ძველ პოეტებში მეც მყავს ჩემი გულის მურაზი“ („სტრიოლეტები შეითანბახარში“).

მურახა 56, 58 ძვირფასი თვლებით მოოკვილი; დამშვენებული; ყარყარა, სათუთი; ნატიფი; „ელისაბედ მურასა, ყელი გიგავს სურასა“ (ხალხური ლექსი).

მურდახილი 104 კუწუბოვანი წვრილი ჩუქურთმა; მხატვრობის ნახაზობა.

მუსტაზადი 178 ლექსის ან სიმღერის უკანასკნელი სტროფის განმეორება.

მულამა 114 (მუჰამედი) გამოცანა; საიდუმლოება.

მუშაბახი 56, 57 „მუშაბახის ფერი ოქროს კოლოფი“, [?] „სავარცხელი მუშაბახად მოჭრილი“ [?]

მუშტა 44 ხარაზების იარაღი: ხელში (მუშტში) დასაქერი უტარო თითბრის კვერი,—საძირე ტყავის (ლანჩის) დასატკეპნელი.

მუყარა 82 მოსქო ქალაღი; კარტონი.

მუხამბაზი 178, ხუთმუხლოვანი ლექსი; ნიმუშებისათვის იხ. დავით რექტორის ხელნაწერები. (—წ. კ. ს. მუხ. №№ 1512, 3723) ლ საბათნოვას ქართული ლექსები (—გვ. 98, 99, 100, 101).

მყარი 164 მავარი, მტკიცე.

ნავლი 157 ფერფლი.

ნამარდი 19 არავიკაცი; უხასიათო; უღირსი, მზაკვარი, მოღალატე, უნამუსო, ვაუტანელი; თავკერძი—ეგოისტი.

ნანდაური 163 იხ. მურაზი.

ნანინატრი 61 ფრიად სასურველი.

ნარაქლემი 30 მამალი აქლემი; ქართულად—ლოინი.

ნარუქი 13 „პირველ-ნაყოფი, პირველ ქმნილი და შემოღებული საქმე, უცხო და ახალი ხელოვნება“ (საბა); მონარუქება—изобретение (ი. ფანცხავა: „თხზულებანი“, 1903 წ., გვ. 271).

ნატიფი 23 მოხდენილი; სუფთა.

ნაფაზი 178 საკუთრივ სუნთქვას ნიშნავს; ნაფაზი—თუთუნის მოწვევის ღროს ბოლის შესუნთქვა.

ნაღლი 77 ზღაპარი.

ნაყიში 183 ნაკლი, დაკლებული.

ნაშური 18 ლურჯად შეღებილი ნარმა; უბრალო ფართალი; „ნაშური ახალუხი“ იაფფასიანი ახალუხია; ნაშური—აგურის ჩამომტვრეული ქიმი; ნაშური—ტივის ხის გვერდებიდან ჩამოხერხილი ფიცარი; ყუფიციარი (ГОРНЫЯ).

ნამდანი 57 ძვირფასი ქურქლის შესანახი ყუთი.

ნიშაბური 57 ქალაქია სპარსეთში, რომელიც კარგის ფირუზითაა ცნობილი; „ნიშაბურის ფირუზი“—უმაღლესი ხარისხის ფირუზი.

- მბა** — დღეობა, დღესასწაული; იხ. ბარბარობა, ბოლნისობა, ღვთაებობა.
- ორხოვა** 56, 57 ხაიიანი საფენი; ხალიჩა ორბირად ნაქსოვი; „ვისცა უჭენი. უკვირდის ღვთისა თქვის მან სასწაულად; არცა ლარულად ჰგებოდა მას ქსელი, არც ორხაულად“ (ვეფხ.-ტყაოს.).
- ომახიანად** 82 რიხიანად.
- ოქუცი** 50 პანაშვიდი; [სომხ. ჰოქერც—სულის მოსახსენებელი ლოცვა].
- ოხჩუმობა** 20 ძმადნაფიცობა; ავთანდილობა.

ჰაქერობა 112 კამათი, ცილობა, მთავობა, პოლემიკა.

პაქარნი 21 თავზებელადებული, გაქსუებული, ლაზღანდარა. „ტანისამოსი აცვია ნამდვილი პაქარნისა ანუ კინტოსი“ (გ. სუნდუკიანცი; „ივერია“, 1880 წ., № III, გვ. 212); „... მაშინ ცოტა ხალხი იყო და ამისთანა პაქარა ხალხი ცხადად სჩანდა“ (სფ. ჩიტორელიძე; „ივერია“ 1890 წ., № 178). „...оканчивали-бы они жизнь свою тем, что пристали бы к числу людей без промысла и дома, называемых здесь пожарными“ („тифлисские Амкары“, 1883 წ., გვ. 35); ეს სიტყვა წმინდარუსულია— „пожарный“, რომელიც ქალაქელებში გადავიდა თავზებელადებულიობის და ვავარდნის სინონიმათ. საერთოდ ტფილისის მოსახლეობა ზოგიერთ უცხო სიტყვას თავისებურად ალაგებდა. მაგ., ანტიკა—ანტიური, კარტინკა—картина; ტროტრო—ტროტუარი; მენენიკი—имениник; ფათრეთი—портрет; რიკრიკა—выкройка (თარგი) და სხვ. ხშირად ეს სიტყვები ბეჭდურ მწერლობაშიც გვხვდება: „ლეონ ბატონი-შვილს არავეის მპყრობელს შობის მისისა მენენიკი მიულოცა“ (ა. ხახანაშვილი: „დაფნისის ქალაქის ამბავი“, „მოამბე“, 1904 წ., № VI); „კარტინკასავით დახატულო ქალაღო!“ („მნათობი“, 1869 წ., სექტ.-ოქტ. გვ. 51); ფათრეთი კი მეთვრამეტე საუკუნის ძეგლებშიც იხმარებოდა (იხ. პროფ. კ. კეკელიძის „ქართული ლიტერატურის ისტორია“ ტ. II, გვ. 287, 291) და სხვ. ამ საერთო ნაკლს ვერ ასკდნენ თვით უახლოესი მწერლობის წარმომადგენლები: აკაკი და ილიაც. აკაკი, ილიას ლექსის შესახებ, შემდეგსა სწერს: „აკილოთ მისი ჭკუიანი გუთნის დედა“, რა კარტინას გვიხატავს ავტორი?“ (იხ. „ცისკარი“, 1865 წ., სექტ.); ილია კი თავისი ჟურნალის პირველთქმას ასე ამთავრებს: „ჩვენ გვინდოდა გვეჩვენებინა მკითხველთათვის, რომ ცხოვრება თვით რჯულია; იგი არ გამოიჭრება კაცისაგან მოგონილ რიკრიკაზედ.“ (იხ. „საქარ-ველოს მოამბე“, 1863 წ., № 1. გვ. 126).

პირიხანახვი 99 ქორწილში მიღებული ადათი იყო: პატარძლის სანახავად და გასაცნობად ნეფის ნათესავები და მყარები ვალდებული იყვნენ; პატარძლისთვის ძვირფასი ნივთები ან ფულადი საჩუქარი მიეტანათ. იმერთში ამ ადათს „თავგადასავლები“ ეწოდება.

- რანგი** 158 ფერი, ნირი; საღებავი; რ ა ნ გ ი—ზნე, ჩვეულება; რ ა ნ გ ი—ხარისხი, ღირსება; რ ა ნ გ ი ყოფილა აგრეთვე „თაფლიანი წყალი“ (შალვა დადიანი: „პიესები“ 1923 წ., გვ. 389); რ ა ნ გ ი სპარსული ლექსიკონის მიხედვით მრავალი სხვადასხვა მნიშვნელობის გამომხატველია.
- რახტი** 169 საკუთრივ ქეშმარიტება, სისწორე, პირდაპირი; „სიმღერა რასტის ხმაზე“—სპარსული მუსიკის პირველი ხმა.
- რიოში**—ყალბი მარგალიტია, (იხ. თაღლითი).
- რუბაია** 164 ოთხ სტრიქონიანი ლექსი, რომელშიაც აზრის მთლიანობა საცეს-ბითაა გადმოცემული.
- რუღუნება** 45 გარჯა, შრომა, ღვაწლი.
- რუფაკი** 62 მულის და დედამთილის საჩუქარი დამოყვრების დროს.

- საზი** 80 საკუთრივ ძნობას, მუსიკას ნიშნავს; აქედან საზანდარი—აღმოსავლეთის ორკესტრი; საზი გრძელ-ტარიანი ჩონგურია, რომელსაც რვა სიმი აქვს. იკვრება ოთხ ხმაზე. საზი—განსაკუთრებით აშუღების ჩონგურია; ჩვეულებრივ ჩონგურს კი რამდენიმე სახელწოდება აქვს: „ჯურა-ჩონგური“, „ყოფუზი ჩონგური“ და სხვ.
- სავზისურხი** 56 საკუთრივ: მწვანე-წითელი. სავზი-სურხი ძველი გასართობათა-განია; სათანადო ფიცარზე—ქადრაკულად დახატული იყო მწვანე და წითელი ფერი; მოთამაშენი: ერთი წითლის მხარეზე იყო, მეორე—მწვანისა.
- სათელი** 187 ეშმაკი, მაცთური, სატანი.
- სათლი** 14 ведро; სათლი ანუ სათილი ეწოდება დალაქების თავსაბან ჭურ-ქელსაც; „სათლი ბანოსი“ (იხ. „საქ. სიძველენი“, ტ. I, 1899 წ., გვ. 406).
- ხალბუნე** 166 მალამო.
- ხალდასტი** 33 საკუთრივ ხის ხმალს ნიშნავს. „ხალდასტის კრივი“—კრივი შურ-ღუღებით და ხის ხმლებით.
- ხალიანგო** 79 მასიური; ლიანგი—მასსა.
- ხალთი** 14 მარტოხელი, ტლუ, კენტად მცხოვრები; холостой.
- სამაია** 169 სამაია—სპარსული ლექსწყობის ერთგვარი ჰანგია; სამაია—ცეკვა, ფერხული, შუშპრობა; „აქლემმა უთხრა ვირსა: „ძმაო, მინდა დავროკდე და სამაია და ცეკვა ვჰქნაო“ (სიბრძნე-სიცრუე).
- სამორინე** 20 ქალაღის სათამაშო სახლი; საყომარბაზო ადგილი; казино, игорный дом.
- ხამღეთო** 77 ხატისთვის დაკლული ცხვარი; ტარიგი. ხამღეთოს ხატსაც უწოდებდნენ (პროფ. ივ. ჯავახიშვილი: „ქართველი ერის ისტორია“, 1913 წ., ტ. I, გვ. 130).
- ხანატრიონი** 139 იდეალი.
- ხანაჟურე** 57 მოზრდილი ჭურჭელი, რომელშიაც აგროვებენ სხვა-და-სხვა სასმის-თაგან მონარჩენ ღვინოს და მისთანათა.

- სარანგი** 55 წესიერების, მშვიდობიანობის დამცველი მოხელე, „რაოდენითაჲც კაცთაზედა დაწესებული უფროსი ქალაქთა შინა, ზავთად და შესაშინებლად ბოროტთა და ავაზაკთა“ (იხ. 1841 წელში გამოც. „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი, გვ. 234).
- სარისტა** 44 თადარიგი. [„სარისტა“ წარმოებული უნდა იყოს რუსულ ста-роста-საგან].
- სარუჟუფი** 14 ღუქნის ან ბინის დასაცლელად წინასწარ მიცემული ქრთამი, სარუჟუფი—отступные.
- სასმელი** 104 სასმელი, напиток.
- საური** 60 61 ბალიშის თეთრი ზედაპირი.
- სიასამური** 56 კვერნა, ხაზილი, сиболь, რისაგანაც ძვირფასი ბეწვეული მზადდება.
- სიმქაში** 44 ოქრომქედლების იარაღი: მავთულის გამოსაწვევი; плоскогубцы.
- სინსილები** 56 საყბურის (ყამჩის) სამკაული, ცრემლის ფუნჯებივით ჩამოკიდებული. ...„ქათიბი მხოლოდ გოგზრებ-შირიკ-ს ი ნ ს ი ლ ი ა ნ ი :—სირმის ზარფოჩიანი“. („ივერია“, 1904 წ., № 103).
- სირზა** 56 გულზე დასაკიდი ქალის სამკაული; ბოინბალი.
- სირჩა** 57 ბროლის პატარა კიქა; рюмка.
- სუზანი** 56, 57, 60 ტახტის ლეიბზე („იანი ნაალი“) გადასაფარებელი ქრელი (ცისფერი) ქსოვილი; „ყველაფერი ეს გამოუჭრა ჯერ სუზანში, მერმე ფარდაგში და შეჭკრა მაფრაშსავით თოყები“ („ოთარანთ ქერივი“, თავი XI).
- ტარაღი** 47 ორპირიანი ხელჩოს მზავსი ქვის სათლელი.
- ტაკიმახხარა** 28 დაბალხარისხოვანი ოხუნჯი; მიმოსის (ოინბაზის) უშნო წამბადველი; მუშაითის თანაშემწე; საკუთრივ: „ქვეშამახხარა“ (იხ. „სადათნოვას“ ლექსიკონი, სიტყვა: ქანდიობაზი).
- ტაშტ-წუმწუმა** 57 ანუ ტაშტწურწუმა—პირის დასაბანი.
- ტერნოს კაბა** 62 თახახიანი აბრეშუმის შავი კაბა.
- ტარციალი** 108 ტაშის ხმაური; ცეცხლის გატაკუნება; ფაიფურის ჭურჭლის დამტკრევის ხმა; საკრავის ქექა.
- ტოლჩა** 59, 61, 66 წყალის ამოსაღები ჭურჭელი.
- ტაპაუტი** 26 ცხერის ტყავისაგან შეკერილი მოკლე ჯუბა.

- უგლიმი** 92 მოურიდებელი; შეუპოვარი; ურცხვი, უტიფარი; უგლიმი—жестокий (შეად. ნ. მარრი—„აბდულმესია“).
- ულუშაპა** 171 წინაპარი, პაპისპაპა.
- უპრიანი** 112, უფრო შესაფერი, უფრო შესაბამი.
- უსტაბაში** 42 (უსტა—ოსტატი, ბაში—თავი) ამქრის მეთაური.
- უჟაჯროდ** 59 ყაჯარი—უნაგირის კეხის მოსართავი; აღვირედი; რახტი; „უნაგირი უჟაჯროდ“—უნაგირი ურახტოდ.

უშიარი 69 ფხიზელი, ღვინოგამონელებული.

უპულბუპული 66 წერილფეხობა.

ფათა 70 გათანასწორება; თანტოლობა ქაღალდის თამაშობაში.

ფათანის ყუთნი 57 აბრეშუმის ქსოვილია.

ფათერაკი 87 უცაბედი უსიამოვნო შემთხვევა.

ფალანი 9 საპალნის ასაკიდათ ზურგზე დასადები ქება; კურტანი.

ფეხიქვა 57 ძველ ხალხს აბანოში ფეხის ტერფების გასახებად „მოქედლი ქვა“ ან განსაკუთრებულ მოყვანილობის აგური მიჰქონდათ.

ფთილა 140 გაჩეჩილი და დასართავად მომზადებული მატყლი.

ფიზოზი 57 ჭურჭელია, საჭრაქე ქონის შესანახი.

ფითი 101, 124 აღმოსავლური საქმელია: პატარა ყურიან კოკობში ჩაპყრიან სისირს (მუხუდო), ჩაპყრიან ხახვს, ჩასდებენ ცხვრის ხორცის მსუქან ნაჭერს; სეზონის მიხედვით დაატანენ ან პამიდორს, ან ტყემალს და შესდგამენ ნადიმ ცეცხლზე. იხარშება თავისავე წვეწმში.

ფირი 42, 113 ამქრის დროშაზე გამოხატული ემბლემა.

ფირმანი 95 ბრძანება, განკარგულება, ნებართვა.

ფირუშქარი 56 ფირუზის ქვა.

ფისტია 57 ფსტა, ფუსტული, — ხმელხილთავანი; „ფისტიაფერი კაბა“, — ფუსტულისფერი კაბა (фисташковый).

ფიფინები 185 დაირის რკალზე შიგნიდან დაკრული უხალთუნის მზგავსი თუნუქის პატარა ნაჭრები; დაირის ეყენები.

ფიშბუხარი 57 ბუხრის წინ დასადგმელი საფარი.

ფოლორცი 8 191 მოედანი; გაშლილი ადგილი; „გაფოლორციებული ქალი“ — სახელგატეხილი, ნაძრახი ქალი; „ნუ ხარ ფოლორცი“ — ნუ ხარ ორპირი, ქლესა, მლიქვნელი.

ფუთა 56, 60, 62 ანუ ფუტა. აბანოს ზეწარი, წელქვეით დასაფარებელი ტილო; ერთმა ძველმა მოქალაქემ ამ ფუთის მნიშვნელობა ასე ამიწერა: „ძველად როცა მამაკაცები აბანოში ბანაობას მორჩებოდნენ, დაიძახებდნენ: „ბაჰას“, ამ ძახილზე აბანოში შემოდოდა ჯამადარი (ფუთას ან ფეხის წყლის მიმწოდებელი), რომელსაც მხრებზე რამდენიმე ათეული ფუთა ჰქონდა გადავდებული; ტანის გასაშრობად მიღებული იყო ოთხი ფუთა: ერთ ფუთას ჯამადარი თავზე შემოგვახვევდა დოლბანდივით, მეორეს ზურგზე დაგვახურავდა, მესამეს გულზე აგვაფარებდა და მეოთხეს — წელზე.

ფუნჯი 61, 162 ფოჯი; КИСТЬ.

ფურნის თავა 62, 67 ფურნეში შემწვარი ცხვრის ხორცი; სპილენძის დიდი ტაფა, ღრმა და ორ ყურიანი; თიხისას მათრათი ჰქვია.

ქართო 71 გამხმარი, დაძველებული; „ქართო პური“ — გამხმარი პური.

ქამანჩა 191 ეს ნახშირვანი საკრავი უფრო აშუღლებშია მიღებული. ქამანჩა სამოთხ ძალიანი საკრავია. ქამანჩას უწოდებენ აგრეთვე ქიანურს (იხ. „ქია-

ნური“); პირველად უსინათლო აშუღები ამ „ქამანა-ქიანურს“ უკრავდნენ. ესლა ცნობილია ე. წ. „გოგრა-ქიანური“. ქამანა დაერქვა ქამანისაგან (ქამანა—ძუგავამული მშვილდი, СМЫЧОК). ქიანურის დასაკრავ ჯოხს აგრეთვე ეწოდება „ააი“.

ქაროზი 79 ქადაგება.

ქარქვეთა 168 სწორღეროვანი მცენარე (ხუთი ლერი აქვს); ქალაქში ამ მცენარეს წნილად ინახავენ (კობრჩილოს და შუშანის ჰეავს); დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის განმარტებით: „ქარქვეთა არის дурнопахучник, вонючка“. ეს განმარტება ამ მცენარეს არ შეეფერება; ქარქვეთი ფსალმუნში იხმარება ხმელი კაჭაქის ტფიჩხის მნიშვნელობით: „რამეთუ მოაკლდა ვითარცა კვამლსა დღეთა ჩემთა, და ძვალნი ჩემნი ვითარცა ქარქვეთი განმწყეს“.

ქავჭოთანი 67 (ქვაბჭოთანი) სპილენძის ყურიანი მომცრო ჭვები, „წიელში გამოქირებული“ და ხუფიანი.

ქაშანი 57 ქალაქია სპარსეთში, საიდანაც მახმური (ხავერდი) მოდიოდა.

ქეშიკი 23 მცველი.

ქეჩა 18, 56, 57 მოთელილ მატყლისაგან გაკეთებული ქვეშაფენი; ხშირად ქეჩაზე დანითულია სპარსული ხელოვნების სხვა-და-სხვა სახეები; ქეჩა აუცილებელი საფენი იყო ძველებური ტახტების; ქეჩას ხმარობენ აგრეთვე ცხენზე გადასადარებლად უნაგირის ქვეშ (თოქალთო); «ცხენსა მოჰხადა, დიავო თაქალთო უნაგირიანი» (ხალხური ლექსი «ავთანდილი»).

ქილიკი 108 ოხუნჯი.

ქირმანი 57 ქალაქია სპარსეთში, საიდანაც ძვირფასი ქალაღაიები მოდიოდა.

ქობაჩი შალი 17 ივლისსმება სოფელი ქობაჩი (ლექეთში), საიდანაც საჩოხე შალები მოჰქონდათ; ყარაჩოღლებში აგრეთვე ცნობილი იყო „ხუნძახი შალი“, „კარატი შალი“, „ბოგოზი შალი“ და „მუხახი შალი“. საუკეთესო შალად ეს უკანასკნელი ითვლებოდა.

ქობინა 66 სარეცხის სატყეველი კეტი.

ქორვაქარი 12 ჩარჩი, მევახშე; ქორივით რომ აფრინდება სოფლიდან შემოსულ საქონელს; перекупщик.

ქოქოლა 66 ქალთა წყველა, —ერთგვარი ეესტი უკმაყოფილების გამოსახატავად; საკუთრივ: ძირი, გვარეულობა, „საათი დაეჭოქე“ — საათი მოემართე; „ყვავილი ქოქით ამოვიღე“ — ყვავილი ძირიანად ამოვიღე; „ქოქოლა მივაყარე“ — მიწა მივაყარე; „შენი ქოქი გაწყდეს“ — შენი გვარეულობა ამოწყდეს.

ქულიჩი 56 ბუდე, რომელშიაც ძვირფასი ქვა ისმება.

ქულფათობა 76 ოჯახის წვრილფეხობა.

ქუნთა 57 ბოჭკოიანი ქსოვილი საგებელი.

ქურჭი 31 ბეწვეულობის ოსტატი.

ქურზანდი 164, 191 შეკრული ქურა, ჩიხი, ტუპიკ.

ღვთაებობა 76 ღვთაების (მამიანტონის) ეკლესიის დღესასწაული; იგივე ღვთის-შობლობა: ეს ეკლესია აგებულია სოფელ მარტყოფში. მისი დღეობა

15 აგვისტოსა. (დაწვრილებით იხ. ნ. ბერძნაშვილის წერილი „KABE“
1854 წ., № 65).

ლინჯილი 170 ძაფზე ასხმული ფერადი მძივები; ბავშვების სათამაშო კრილო-
სანი აკვანზე დაკიდებული.

ჰაბი 57 «სახოგადოთ ჭურჭელს, ქოთანს, ქვაბს, პარკსა და საფენსაც ნიშნავს. ქართულში მხოლოდ ქვაბისა და საქმლის ჭურჭლის მნიშვნელობით არის შემოსული» (პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, „საფას-საზომთა მკოდნეობა“ 1925 წ., გვ. 130).

ყალიფა 56 ტანის გასამშრალელებელი აბანოს ზეწარი; ჩამქიჩი.

ყავლი 43 ვადა.

ყაზაზი 109 აბრეშუმის ძაფის დამხვეწელნი და დამრთველნი. ყაზაზების სახე-
ლოსნები ძველად იყო სიონის ტაძრის აღმოსავლურ მხარეს, ე. წ. პატარა
სირაჯხანის აღმართის თავზე. ძველად, ვიდრე კოჭის ძაფი გარნდებოდა,
ხალხი აბრეშუმის ძაფს ხმარობდა; ყაზაზები აკეთებდნენ ყაითნებს, ბუზ-
მენტებს და სხვ.

ყაიდა 161 ფორმა, სახე, წესი, მანერა.

ყალამქარი 61 აბრეშუმის ნახატებიანი ნაქსოვი, რომელზედაც ამოყვანილია
ბუთა (გულის მოყვანილობის სახე); ბუთა საკუთრივ ბუტკოს, კოკორს
ნიშნავს.

ყამირი 191 გაუტეხელი და დაუმუშავებელი მიწა.

ყამჩა 21, 56 ნიკაპთან რამდენიმე წყება მარგალიტის ფარღული, კაგებქვეშ
ამოდებული და თხემზედ ლეჩაქ-ქვეშ შეკრული [ყამჩა—იგივე «საბურერი
ყანჩა» შეად. „ივერია“, 1904 წ., № 103].

ყანაოზი 16 აბრეშუმის ნაქსოვი, რომელსაც რამდენიმე ფერი დაჰკრავს.

ყასიდად 69 განზრახ, განგებ. „ყასიდად რამდენიმე თოფიც მიაყოლეს“ (ან ტ.
ფურცელად: „მაცი-ხეიტია“ 1911 წ., გვ. 98) „ყასიდა“—არაბულად
პატარა პოემას ეწოდება.

ყაფაზა 16 საქონლის დასაწყობი თარო; რაფა; ყაფაზა აგრეთვე გალიას ნიშნავს.

ყაფანი 77 საბაზრო დიდი სასწორი; სავაჭრო ადგილი, სადაც საქონელს სწო-
ნიან (შეად. „დასტურლამალი“ და ვ. ბერიძე, „სიტყვის კონა“).

ყაფალიანი წაღა 17 (ანუ „სირაჯული“) ეწოდება იმ ფეხსაცმელს, რომელსაც
წვერზედ თითის ოდენად ვადმოდუნული აქვს ლანჩის ტყავი, ქუსლებე
„კბილებიანი“ ნალი აკრავს და ყელი ფუნჯიანი ყაითნით იკვრება.

ყველიერი 26 ყველიერის დღესასწაული მთელი ერთი კვირის განმავლობაში
წარმოებდა. ე. წ. „ყველიერის კვირა“ წინ უძღოდა დიდ-მარხვას. ამ
დროს სჭამდნენ თევზეულს, აცხობდნენ ნაზუქს, ქაღას, იაღლოს, რომ
მერე შვიდი კვირის განმავლობაში ემარხულათ. ახალგაზღობა ეზოებში
საქანელას აბამდა; ანთებდნენ ჰიაკოკონას (წვია-კოცონი) და სხვ.

ყირმიზი 56 წითელი, წითური; ალისფერი.

ყოლბალი 56 სამაჯური.

ყომარი 51 ოთხი კოქით თამაში. „ქადრაკის მღერა ნარდისა და სხვა რაც რაჟა ყუმარი“ (არჩილ მეფე, წ.-ქ. ს. ხელთნაწ. № 1511, 1547), აქედან — ყომარბაზი: ყომრის მოთამაშე, მებანქოვე, მემორინე. „ვაჰარი უნდა სარფისა, სამთერალოს არა სვამდესა, ყომარბაზობას ერიდოს სიწმინდით თავსა სცევედესა“ (დ. გურამიშვილი).

ყონაღობა 20 სტუმრობა. რუსის მწერლები კავკასიის ცხოვრებიდან დაწერილ მოთხრობებში ამ სიტყვას ასე სწერენ «кундак» (ჟელიხოვსკი, ჩარსკი, ნემიროვიჩ-დანჩენკო და სხვ.).

ყოშებიანი კაბა 100; 172 მამაკაცების ჩასაცმელი კაბა, ნაოქ-ასხმული, მოკლე და გრძელ, ღია სახელოებიანი. „ძველად უმცროსი უფროსს რომ მიუახლოვდებოდა, შორიდანვე მხარზედ შეყრილ კაბის ყოშებს ძირს ჩამოიყრიდა“ („ივერია“, 1904 წ., № 63).

ყუთნი 57 ბამბანარევი აბრეშუმში, საბნის ზედაპირებისთვის იხმარებოდა; ტფილისში იტყოდნენ: „ყუთნის საბანი“, „ყალამქარის საბანი“, „თარგის საბანი“ (ეს უკანასკნელი საბანი სხვა-და-სხვა ნაქრებისაგან კეთდებოდა).

ყული 114 მონა; ყმა.

ყულფი 189 რკინის რგოლი, მარყუში;

ყურთუკი 60 ბატის გერმა (ლინლი).

ყურხი 176 საკუთრივ: მრგვალი; ყურსი—კოშტი რაიმე ფხვნილისა ან მაგარი მასალისა (დასტურლ.); ყურსი—შედედებული ვერცხლი. „ჯაგლაგა ფაღვინიშვილსა არეინ ათხოვებს ყურსაო, მას ვერცხლი დაუმსხვრევია და გელარ დააყურსაო“ (თეიმურაზ I-ლი, „ივერია“, 1879 წ., № 9-10, გვ. 142).

შაბაქა 57 ფიცარზე ან ლითონზე ხარვეზი ჩუქურთმა; ფოთლოვანი ან სწორბაზოვანი ორნამენტაცია; ажурная резьба.

შავნაბაღობა 76, შავნაბადის ეკლესიის დღესასწაული. შავნაბადის ეკლესია დგას თელეთის მხარეს სამხრეთით, ტფილისიდან 5—6 ვერსის მანძილითა და შორებული. დღესასწაული მოდის 22-29 სექტემბერს, ჯვართ ამაღლების მესამე კვირაზე.

შათირი 31 შიკრიკი, იქვრივისი, იფრინდა.

შანჭრაქი 113 ოთხმოციან წლებში „შანჭრაქებს“ უწოდებდნენ ტფილისში მოსულ ლტოლვილებს, რომლებიც ავლაბრის მიდამოებში ცხოვრობდნენ. შან—ძალია, ქრაქ—ქრაქი. ეს სახელწოდება დაერქვათ იმიტომ, რომ ოთახში ძალის ქონისაგან ვაკეთებულ პატრუქს ანთებდნენ.

შარიშური 169 ერთგვარი ჰანგია სიმღერაში.

შაქი 91 ალჩუ.

შენაზუქა 8 შეალამაზა, შეისათუთა.

შიედიში 56 წითელი ფერის აბრეშუმის თხელი ქსოვილი, რომელსაც განსაკუთრებით ქალის საშარვლედ ხმარობდნენ. ხალხური ლექსი ამბობს: „ჩითის კაბები გახადა, სხვა ფარჩები შეუყერა; ამის ქვემოდ შიედიში კოჭეზამდინ დაუმშენა“ („არსენას ლექსი“).

შიშა 44 დურგლების სახაზავი, линейка.

შიქახტა 99, 180 საკუთრივ დატეხილს, დასახირობულს, ხეიბარს ნიშნავს. აქედან — სიმღერა დავრდომილთათვის.

შუკა 108, 191 переулоч.

შუსტაკი 186 ფერუმარილი.

შუსტარმუხალიფი 96 ძველ ხელთნაწერებში სწერია: „შუსტარი არს — ქალაქი ღ მუხალიფი არს — „ნაღმა“ (იხ. წ.-კ. ს. ხელთნაწერი № 1512); მუხალიფი და სხვა სასიმიღერო ჰანგები (ჰუსეინი, დუგა, სევა, ჩარგა, — მუხალიფი, შაჰნაზი, ფას-მუხალიფი, ნოვროზ არაბი და რასტი) მოხსენებული აქვს აკადემიკოსს ნ. მარრს თავის წიგნში: „Тексты и розыскания по армяно-грузинской филологии“, ტ. V, გვ. 65); ამ ჰანგებს დაწვრილებით დაუებრუნდებით ჩვენს შემდეგს შრომაში: „ალექსანდრე ჰავკავაძე“.

ჩალხანა 22 ყურიანი ქვაბი, ცეცხლზე ჩამოსაკიდი.

ჩანა 68 ყბის ქვემო ნაწილი.

ჩარგა 169 სპარსული მუსიკის მეოთხე ხმაა.

ჩაროზი 14, 172 სადილის უკანასკნელი თავი; ყელის ჩასაკოკლოზინებელი ხილი; სასიამოვნო საჭმელი; ტკბილეული; ჩაროზი — десерт.

ჩარჩუბალი 17 პაკიკებზე შემოსაკრავი პრტყელ-ფოჩებიანი ზონარი; წვიცაკრავი; ჩახსაკრავი; ჩახური; ლეკვერთხი.

ჩახხანდი 17 მარდი, მოძრავი, მოკისკასე, ყოჩალი, სანთიანი.

ჩაქი 17 ჩოხაზე ან ქართულ კაბაზე ბეჭებში ჩაგდებული „ასხმული ნაოქი“; ვისრამიანი: „ჩაქი კალთის შენაჭერია, რომელიც ქვემოთა გვერდებზე აქვს კაბას, ან პერანგს“. ყარაოღლელები იცვამდნენ „ექვს ჩაქიან“ ჩოხას.

ჩაქსული კაბა 56 ჩაქიანი კაბა, ბეჭებში ვიწროდ შეკერილი.

ჩაფარიში 17, 62 თესმკა; თერძები ახალუხის ნაოქს სიმაგრისთვის შიგნიდან ჩაფარიშს აკერებენ; მიხეილ ყიფიანი ჩაფარიშს ასე სთარგმნის: „галун“ („საქართ. შოამბე“ 1863 წ., № X, გვ. 13).

ჩაფრახტი 56 ვერცხლის ან ოქროს დედალ-მამალი რგვალი დუგებში; დილკილო, გუჯასტა — петля. ჩაფრახტს აკერებდნენ ქართულ კაბებზე: მიჯებზე და გულის პირის ოთავე მხარეს; დ. ბაქრაძის განმარტებით: „чабрасти был ничто иное как ряд пуговиц на нагруднике“. («Археологическое путешествие по Грузии и Аджаре», 1875 წ. გვ. 164); ჩაფრახტი — ხერხის კბილების გადასაწეგ-გადმოსაწევი იარაღი.

ჩიგინი 57 აბრეშუმზე ან თეთრეულზე წმინდათ ამოქარგული სახე; ნაცური, гладь.

ჩიკორა 17 პატარა ტანის კაცი; ბზრიალა; ჩიკორი — სიბი ქვა.

ჩოფი 57 გრიმის გასაკეთებელი ჩხირი.

ჩოლრათო 56 ვერცხლის დიდი კულა ყელგადაგრებილი, ტარივით დაშვერილი სასმელი ღარიოთ (ი. აბულაძე — „შაჰ-ნამე“).

ჩქამი 96 ჩუჩუნი, მცირე ხმინობა.

წეკო 17 махорка.

წინანაური 76 (სომხ. წირანავორ)—წითელსარტყლიანი ღვთის მშობელი. ეს ტაძარი მდებარეობს კრწანისში.

წყრთა 87, სიგრძის ზომა—იდაყვიდან მუშტამდე.

ჭიანური 173, 174, 189, 221 მეჭიანურე ს. ოპანეზაშვილმა ჭიანურის მნიშვნელობა ასე ამიხსნა: ჭიანური არაბთა სასულიერო და სამოძღვრო საკრავია. იგი შესდგება ოთხის ნაწილისგან: ისარი, მშვილდი, გუმბათი და მინარეთი. სიმბოლიურად ორი მნიშვნელობა აქვს—მახვილი და სარწმუნოება. არაბნი დღესაც ყურანის ვალობით წაკითხვის დროს, ჭიანურს უკრავენ ხოლმე. საქართველოში მისი შემოღება უნდა მიეწეროს მეშვიდე საუკუნეს. მას არაბნი „ქემანჩას“ უწოდებენ, რაიც ნიშნავს „ჩოგანს“. რუსთველის მიერ ნაქები „ჩალანა“ იგივე ქემანჩაა. ჭიანური წარმოიშვა „ჭუნირი“-დან (ებრაელთა „კინორი“)—უკანასკნელი ქრისტეს დაბადებაზე უფრო ადრე უნდა იყოს ცნობილი, მაგრამ რადგან „ჭუნირი“ ხშირად და გარეგნულ სილამაზითაც ბევრად ჩამორჩებოდა არაბულ ჩალანას, ამიტომაც მას ადგილი დაუთმო და დღეს შოთას ჩალანა საქართველოში ჭიანურადაა ცნობილი.

ქონი 37 ქულების და ქურქების შემკერავი.

ხაბარდა 8 „ხაბარდა!“ წინასწარი ცნობა: ჩამოდექი! გზა მომეცი! ფრთხილად! განი, განი! აქედან—„ხაბარდიანი კაბა“, განიერი კაბა, რომლის ქობაც მავთულის რკალზე იყო გაკეთებული.

ხადილი 45 წინასწარი საქორწილო მცირე ლხინი; „აქაც მოეცდი ქორწილსაო, იქაც ხადილობასაო“ (ხალხური); მასპინძლობა; შექცევა; წარჩინებულთა მოწვევა.

ხადუმი 55 მოახლე ქალი; მოსამსახურე.

ხათბანდის ნარდი 56 ნარდი—ხის ან ძვლის ფერად ნაჭრებისგან გაკეთებული; ხათბანდი—ხელოსანი, რომელიც მოხდენილ გრაფურებიან ყუთს აკეთებს; гравёр.

ხათრითი 57 თიხის იარაღი: სამკბილა და შუაზე გახერტილი შამფურის სატრი-აღებელი (ი. ჭყონია).

ხაიათის ყუთი 60 ხელსაქმის ყუთი; [ხაიათი საკუთრივ აბრეშუმს ნიშნავს].

ხალახად ნაკერი 56 ოქრომკედით ნაკერი.

ხალიჩა-ფუჩი 57 კედლის ფარდა-ხალიჩა.

ხარა 57 აბრეშუმი.

ხეკორძულა 47 ადგილია მცხეთიდან 7 ვერსით დაშორებული, სადაც წყალგემრიელი ნაყადული არის.

ხენეში 17 ავი, ბოროტი, წუნდადებული; ხენეში—მწირი ნიადაგი; ხენეში—უნაყოფო ხე.

ხონჯარი 17 ფოჩებიათი ლარი განიერი შარვლის თავში გასაყრელი: „ხონჯარი საზოგადოებაში არ ითქმის“ (ნ. ი. ალექსი-მესხიშვილი, „ივერია“, 1904 წ., № 70).

ხოშორი 56, 58 (ანუ ხოშორი) პატარასი და დიდის საშუალო.

ხოტონიკი 20 წინდაუხედავი; თავადებულს, მატაოცი.

ხოში 30 გულნება, настроение.

ხოჯივანქი 48 სომეხთა ეკლესია და სასაფლაო ავლაბარში, ეკლესია ააშენა ტფილისის მელიქმა ხოჯა ბებუთოვა მე-17 საუკ., რომელსაც მერე ეწოდა ხოჯა-ვანქი (ხოჯას მონასტერი). ამ სასაფლაოზე, სხვათა შორის, დაკრძალული არიან შემდეგი მწერლები: რაფთი (1837—1888), ოვანეს თუმანიანი (1869—1923), ჰაზირა (1845—1922) და სხვ.

ხრიდოლი 33 კრივი ცალი ხელით.

ჯავარი 69 (ანუ ჯავაირი) თვალი პატროსანი; აქედან: ჯავაირჩი—ювелир.
ჯავარდენი 57 ფოლადის მისხალი; ფერადი ტალა ჩუქურთმაზე; ზოლიანი ელვარება;

ჯაზული 55 [?].

ჯალაშა 14 ლეჩაქი; რძის გასაწურავი ჩიქილა; марля. „ჯალაშაიას ლეჩაქს“ იხურავდნენ მგლოვიარე მანდილოსნები.

ჯეჯიმი 57 აბრეშუმნარევი ზოლებიანი ქსოვილი, (უფრო მუთაქებისთვის ხმარობენ); აბრეშუმის ჯეჯიმი—წმინდათ ნაქსოვი ჯეჯიმი.

ჯვარისმამის პური 43 პატარა (ხელის ტოლად) გამოცხვარი ქართული პურია, მეტად თეთრი და ფაფუკი. „ჯვარისმამის პურს“ და „ჯვარისმამის ლავაშსაც“ ხმარობდნენ საზეიმო სუფრაზე, ქორწილზე და საკურთხად. „ჯვარის მამის პური“ იმიტომ დაერქვა, რომ ის მეთორნეები, რომელნიც განსაკუთრებით ასეთ პურს აცხობდნენ, იყვნენ ჯვარის მამის ეკლესიის მახლობლად (იერუსალიმის ქუჩაზე).

ჯილა 21, 56 თავის მოსართავი, სამკაული; „ჯილა—ქელში გაკეთებული ფრინველის ფრთა, შემკული ძვირფასი თვალ-მარგალიტით“ (ნ. მთვარელიშვილი: „სიბრძნე-სიცრუე“).

ჯილჯილი 66 უჯერო ლაპარაკი, უშნო საუბარი, ლაქლაქი.

ჯომარდი 19 რაინდი; გულუხვი, გულადი;

ჯუქამი 96 საბუღო საქმე. ილია ხმარობს: „ჩვენი თეატრის საქმე ჯუქამ შია“ (იხ. „ივერია“, 1881 წ., № XI, გვ. 155).

კვანდაცხა 62 თითბრის სანაყი, როდინი; ფილი; ქვიჯა.

ჰაზირა 172 საკუთრივ ნიშნავს „მზათაა“, შეად. „ჰაზირა“ (გურული გამოთქმა); ხალხურ თქმაში ჰაზირ „ბარემ“-ის მნიშვნელობითაც იხმარება: „შინ ჯდომას ჰაზირ გარედ ვიყოთ!“

ჰამსონი იხ. ამფსონი.

ჰარიფი იხ. არიფი.

ჰარისა 70 კერძია, ფაჟუსა ჰგავს; კორკოტი. ჰარისა კეთდება დათეთქვილ ბლისაგან, რომელსაც ხორცით აზავებენ; იხარშება იმდენ ხანს (ხშირად 14-15 საათი), ვიდრე ხორცი მთლად არ ჩაიშლება. „...მერე შენ იცი, ტუტუტების უსტაბაშო, შენებურად შარი მოუდე და ისე დანაყე, რომ ძვალი და რბილი ჰარისასავით აერიოს“ (ასიკო ცაგარელი); ერთს ლექსში, რომელსაც დავით ბატონიშვილს მიაწერენ, ასეთი სტრიქონებიცაა:

„ნაცვლად მათსა ამ სამთ მოსდით ფეშქაქში,
 თათრიდან—ნაღები, ხელთუბნის ქაში,
 შეითანბაზრიდან—ჰარისა, ხაში.“

(„ივერია“, 1879 წ., № 7-8, გვ. 185).

ჰინა 62, 152, 168 უნაბისფერი საღებავია, რომელიც განსაკუთრებულ მცენარისაგან მზადდება. აღმოსავლეთის ხალხი ჰინას ხმარობს როგორც ფრჩხილის, წვერის და თმის შესაღებად, ისე თავის ტკივილის დროს.

შინაარსი

1. ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა

88-

+ ტფილისისთვის	7
+ საქართველოს გული	11
+ ქალაქის ენა	13
+ კინტო და ყარაჩოღელი	17
+ ყუენობა	23
+ კრივი	30
+ ამჟრობა	38
მზითვეი	53
აბანო	64
+ აშულები დღეობებში	75
ნაღლი	77
ყარაგიოზას თეატრი	80
ძველი ტფილისის ბიბლიოთეკა	83
გივიშვილი და სკანდარნოვა	95
+ მოქალაქეობრივი მოტივები	126
ანტონ განჯისკარელი	145
+ იეთიმ-გურჯი	155
ბეჩარა	168
ჭაზირა	172
ბოლოთქეა	190

2. სურათები

ჭაზირა	195
დავით გივიშვილი	"
გიორგი სკანდარნოვა	"
იეთიმ-გურჯი	"
ანტონ განჯისკარელი	"
ბეჩარა	"

ძველი ტფილისი, ნახატი ვალერიან სიღამონ-ერისთავისა	199
ნარიყალა, გრავჟურა ა. ზუბჩანიძისა	201
თათრის მოედანი, ნახატი ელენე ახვლედიანისა	203
ლხინი ბანზე, ძველი გრავჟურიდან	205
ყენობა, ნახატი ა. შამშინოვისა	207
ამჭრის მელროშენი	209
კრზვი, ნახატი ვანო ხოჯაბეგოვისა	211
ყოჩების ჭიდაობა, მისივე	213
ქეიფი ჭიდაობის შემდეგ, მისივე	„
გამარჯვებული ყოჩის პატრონი სახლისკენ, მისივე	„
მზითვეის გადატანა, მისივე	215
ნეფის ცეკვა მამის საფლავზე, მისივე	„
შექელეხენი, მისივე	„
მხიარული გასეირნება ნახატი ლადო გუდიაშვილისა	215
ქეიფის შემდეგ, მისივე	„
ყარაჩოლული ტიპები, ფოტ. ალ. როინაშვილისა	217
კინტო, ფოტ. დ. ი. ერმაკოვისა	219
მდიდარი კინტოს შვილი, ნახატი ნიკო ფიროსმანიშვილისა	219
ჯურნა—კუპრიას დასტა	231
საზანდარი—აბდულბაღიას დარფა	231

II. ნოტები

„ორთავ თვალის სინათლე!“ (გ. სკანდარნოვასი)— ჩაწერილი დ. არაყიშვილის მიერ	225
„მითხარ, მითხარ, რას მემღური“ (დ. გივიშვილისა)— ჩაწერილი ია კარგარეთელის მიერ	227
„სადაც არის გათენდება“ (ჰაზირასი)— ჩაწერილი კ. ფოცხვერაშვილის მიერ	229
„კარგი იყო არ გამეცნე თავიდან“ (იეთიმ-გურჯისა)— ჩაწერილი ალ. ოპანეზაშვილის მიერ	231

4. ლექსიკონი

შექმენი რეგიონი

„ალექსანდრე ჭავჭავაძე“

